

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

SAFEVİLER DÖNEMİNDE İRAN'DA AVŞARLAR

Sertaç Sarıççek

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2016

SAFEVİLER DÖNEMİNDE İRAN'DA AVŞARLAR

Sertaç Sarıççek

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

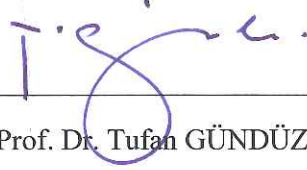
Ankara, 2016

KABUL VE ONAY

Sertaç SARIÇİÇEK tarafından hazırlanan "Safeviler Döneminde İran'da Avşarlar" başlıklı bu çalışma, 21.07.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından "Yüksek Lisans Tezi" olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Başkan)

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ (Danışman)

Doç. Dr. Emine Erdoğan ÖZÜNLÜ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Sibel Bozbeyoğlu

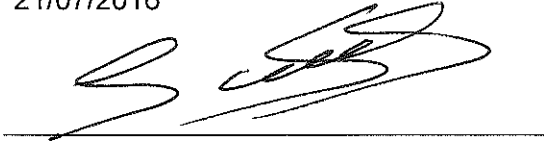
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 2. yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

21/07/2016

Sertaç SARIÇİÇEK

TEŞEKKÜR

Akademik kariyere ilk adımıımı attığım bu çalıőmamda bana oldukça yardımcı olan ve benden sahip olduğu derin bilgiyi asla esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. Tufan Gündüz'e, ayrıca diğer değerli hocalarım; Sayın Doç. Dr. Mehmet Ali akmak'a ve Sayın Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünlü'ye teőekkürlerimi borç bilirim.

Bunun yanında her türlü maddi imkan ve manevi desteği esirgemeyerek tezimin meydana gelmesinde en önemli katkıyı sağlayan, babacığım Sayın Mehmet Akif Sarıecek'in ismini bu çalışmamın başında anıyor ve teşekkür ediyor olmam benim için ayrı bir şeref kaynağıdır.

ÖZET

SARIÇİÇEK, Sertaç. *Safevîler Döneminde İranda Avşarlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

Bu çalışma Safevîler döneminde İranda yaşayan Avşarların siyasi tarihi üzerinedir. Avşarların Safevî Devleti ile ilişkisi, Safevî siyasi tarihi içerisinde hangi hadiselerde etkin rol oynadıkları ve isyanları tez boyunca ele alınacaktır. Çalışmada Avşarların Safevîler döneminden önceki tarihi geçmişlerine kısaca değinilmiştir. Bunun ardından Safevîler dönemi siyasi olayları içerisinde yer alan Avşar şahsiyetlerin ve grupların hadisenin yaşandığı coğrafya ile beraber ele alındığı asıl bölüm yer almaktadır. Metot olarak Safevîler zamanında telif edilmiş konikler incelenmiş, kaynakların içeriğinde Avşar ismi taranarak bu ismin geçtiği hadiseler arasından amacımıza uygun görülenlere tezde yer verilmiştir. Ayrıca kronikler okunurken karşılaştırmalı metin okuma yönteminden yararlanılarak kaynaklar arasındaki farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılmış bu yöntemle verilen bilginin doğruluğunun ispatı sağlanmaya çalışılmıştır. Safevî Devleti'nin kuruluşundan önce de Avşarların İranda var oldukları görülmüştür. Devletin kuruluşu aşamasında Anadolu ve Suriye'den Şah İsmail ile birlikte İranda yeni bir Avşar göçü yaşanmıştır. Şah İsmail döneminde fazla etkin olmayan Avşarlar, Şah Tahmasb döneminden itibaren siyaset sahnesinde daha fazla görünmeye başlayacaklar ve bu yükseliş Şah II. İsmail ve Şah Muhammed devirlerinde devam edecektir. Şah Abbas döneminin ilk zamanlarında ise Avşar isyanları görülmeye başlanmış ve Abbas bu isyanları sert biçimde bastırmıştır. Şah Abbas döneminden sonra Avşarlar siyasi güçlerini zamanla yitirmeye başlamışlar ve isimleri Safevî kaynaklarında az görünür hale gelmiştir. Şah Abbas zamanında Avşar isyanlarının en büyük kahramanı Bektaş Han'ın ve babası Veli Han'ın torunları Şah Hüseyin zamanında devleti tehdit eden Afgan ve Beluç halklarına karşı İranda savunulmasında Safevîlerin yanında mücadele vermişlerdir.

Anahtar Sözcükler

Avşar, Safevîler, İranda, Türkmen, Kızılbaş, Kirman, Huzistan, Kuh Giluye, Horasan, Azerbaycan

ABSTRACT

SARIÇİÇEK, Sertaç. *"Afshars in Iran in the Safavid Period"*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016.

This study is about the political history of Afshars lived in Iran in Safavids era. Afshars' relationships with Safavid State, in which incidents of Safavid political history they played active role and their rebellions will be discussed during the thesis. In the study, Afshars' history before Safavids era has been briefly mentioned. Afterwards, the main part of the study comes, in which Afshar individuals and groups played a part in political events of Safavids era have been discussed thereby considering geographies the events occurred. As the method of the study, chronicles accommodated in Safavids era were examined; the name of Afshar was scanned in resources, and among events that name of Afshar was involved, convenient ones with the aim of the study were included the thesis. In addition, chronicles were read with comparative readout method to identify the differences and similarities between resources, and thus, it was aimed with this method to prove the correctness of given information. It was seen that there were Afshars in Iran before Safavid State was established. In period of establishment of the state, a new Afshar migration from Anatolia and Syria toward Iran along with Shah Ismail. Afshars, who were not considerably active under Shah Ismail, begun to appear in political scene in Shah Tahmasb period, and this rise continued in periods of Shah II. Ismail and Shah Muhammad. As to earlier stages of Shah Abbas period, Afshar riots were seen, and Abbas violently quelled these uprisings. After Shah Abbas's period, Afshars lost their political power in time, and their names became less visible in Safavid resources. Bektash Khan, the most important hero of Afshar uprisings in Shah Abbas era, and his father Veli Khan's grandsons fought on Safavids side in Shah Hussein period against Afghan and Beluchi communities threatening the state.

Keywords

Afshar, Safavids, Iran, Turcoman, Qizilbash, Kirman, Khuzestan, Koh Giluyeh, Khorasan, Azerbaijan

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
Azerbaycan.....	3
Irak	4
Fars.....	4
Horasan	5
Esterâbâd	6
Kirman	7
Kandahar	9
Sistan ve Belûcistan.....	9
Hûzistan.....	10
Kuh Giluye	11
1. BÖLÜM: AVŞARLAR VE İRAN	13
1.1. AVŞARLAR KİMDİR	13
1.2. SAFEVÎ DEVRİ ÖNCESİ İRANDA AVŞAR VARLIĞI.....	13
1.2.1. Selçuklular Devri - Huzistan Avşarları.....	14
1.2.2. Memlükler Devri - Kuzey Suriye Avşarları	17
1.2.3. Akkoyunlular Zamanında Avşarlar	19
1.3. AVŞARLARIN SAFEVİYYE TARİKATI İLE İLİŞKİSİ VE KIZILBAŞLIK	24
2. BÖLÜM: SAFEVÎ HANEDANI DÖNEMİNDE İRAN'DA AVŞARLAR	31
2.1.ŞAH İSMAİL DEVRİ (1501-1524).....	31
2.1.1. Mansur Bey Avşar'ın İkinci Kez Fars'a Hakim Oluşu	33
2.1.2. Horasan Seferinde Avşar Dâne Muhammed.....	33
2.1.3. Kandahar ve Semerkand Seferlerinde Avşar Şahruh Sultan	34
2.1.4. Çaldıran Yenilgisi ve Avşar Sultan Ali Bey.....	36

2.2. ŞAH TAHMASB DEVRİ (1524-1576)	36
2.2.1. Şah Tahmasb'ın Cülusunun Ardından Yaşanan Oymaklar Arası Mücadele.....	36
2.2.2. "Âfet-i Tekelü" Olayı ve Avşarlar	37
2.2.3. Câm Savaşı ve Avşar Ahmed Sultan	38
2.2.4. Meşhed Savunması ve Avşar Ahmed Sultan	38
2.2.5. Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Seferi ve Kûh Giluye Hakimi Avşar Elvend Han	39
2.2.6. Elkas Mirza'nın İsyanında Avşar Sevündük Bey ve Muhammed Bey	40
2.2.7. Korçubaşı Sevündük Bey'in Elkas Mirza'nın İsyanını Bastırması ve Ardından Kürdistan Seferi.....	42
2.2.8. Şeki Hakimi Derviş Han'ın İsyanının Bastırılması.....	43
2.2.9. Humayun Şah'ın Tahmasb'ı Ziyareti.....	43
2.2.10. Avşar Aliyâr Sultan	44
2.2.11. Esterâbâd'da Avşar Rüstem Han	45
2.3. ŞAH II. İSMAİL DEVRİ (1576-1577)	46
2.3.1. Şah Tahmasb'dan Sonra Kimin Hükümdar Olacağına Dair Oymaklar Arasındaki İhtilaf ve Avşarların Bu İhtilaf İçindeki Yeri.....	46
2.3.2. Avşarların Horasan'da Ustaclu Hakimiyetine Karşı Harekete Geçmeleri.....	49
2.3.3. İsmail Mirza'nın Ani Ölümü ve Avşar Halil Sultan	50
2.4. ŞAH MUHAMMED HÜDABENDE DEVRİ (1578-1588)	51
2.4.1. Perihan Hanım'ın İdaresi ve Korçubaşı Avşar Kulu Bey.....	51
2.4.2. Şah Muhammed'in Cellatları Avşar Emir Arslan Han ve Halil Han	51
2.4.3. Şirvan Seferi ve Korçubaşı Kulu Bey	53
2.4.4. Avşarlar Şahın Zevcesine Karşı	54
2.4.5. Horasan Avşarlarının Abbas Mirza'nın Lalası Şamlu Ali Kulu Han'la Mücadeleleri ...	55
2.4.6. Kuh Giluye'de Düzmece İsmail Ayaklanması (Kalender İsyanı).....	56
2.4.7. Ferah'ta Çıkan Kalender İsyanı.....	58
2.4.8. Korçubaşı Kulu Bey ve Vezir Mirza Selman'ın Rekabeti	59
2.4.9. Sevündük Bey'in Oğlu Avşar Hüseyin Bey	62
2.4.10. Asi Türkmen Emir Han'ın Affedilmesi İçin Korçubaşı Kulu Bey'in Arabuluculuk Çabası	63
2.4.11. Tebriz'in İstilasası.....	65
2.4.12. Tebriz Kuşatması Sırasında Yaşananlar	66
2.4.13. Sadr Mir Şemseddin Muhammed Habisî	68
2.4.14. Hamza Mirza'nın Muhaliflere Karşı Mücadelesinde İkiye Bölünen Avşarlar	69

2.4.15. Avşar Yusuf Han ve Bektaş Han'ın İsyanı ve Diğer Bölgelerdeki Avşarlara Etkisi	72
2.4.16. Avşar İsyanlarının Şah Abbas'ın Tahta Geçmesindeki Etkisi	73
2.5. ŞAH ABBAS DEVRİ (1588-1629)	75
2.5.1. Yusuf Han Mürşid Kulu Han'a Karşı	75
2.5.2. Horasan Seferi ve Bistam Çayırı'nda Yapılan Tayinler	77
2.5.3. Bektaş Han'ın Planı	78
2.5.4. Nihâvend Kalesi'nin Alınması için Avşar Tahmasb Kulu Sultan'ın Görevlendirilmesi	80
2.5.5. Bektaş Han'ın Amcası Abbas Sultan'ın Kirman'a Yollanması	81
2.5.6. Bektaş Han'ın Desteklediği Zülkadir Zümresinin Fars'da Uğradığı Başarısızlık	84
2.5.7. Yakub Hanla Bektaş Han Arasında Savaş	84
2.5.8. Bektaş Han'ın Ölümü ve Ardından Gelişen Hadiseler	86
2.5.9. Kuh Giluye'de İki Avşar Emirinin Rekabeti	88
2.5.10. Yusuf Han'ın Kirmandaki İsyanı ve Kirman'da Çift Başlı Yönetim	89
2.5.11. Kirman'ın Avşar İdaresinden Çıkması	90
2.5.12. Kirman'da Gencali Han Devri	91
2.5.13. Şah Abbas'ın Öldürülmesi Planında Avşar Nedir Han	93
2.5.14. Avşarların Sistan'daki Başarısızlıkları	93
2.5.15. Ferah Avşarlarının Şah Abbas'a Karşı Rüstem Mirza'yı Desteklemeleri	94
2.5.16. Huzistan ve Kuh Giluye Avşarlarının İsyanı ve Kuh Giluye'de Allah Verdi Han Dönemi	95
2.5.17. Ferah'taki Alplu Avşarlarının Afganistan'daki Mücadeleleri	98
2.5.18. Avşarların Batı İran ve Irak-ı Arab'daki Mücadeleleri	99
2.6. AVŞAR SÂDİKÎ BEY	105
2.7. ŞAH SAFÎ DEVRİ (1629-1642)	108
2.7.1. Ebîverd'de Aplu Avşarlarının Özbeklere Karşı Direnişi	108
2.7.2. Kuh Giluye'de İmanlı Avşarlarının Irak-ı Arab Seferine Katılmaları	109
2.7.3. Azerbaycan Avşarlarının Gürcistan'ın Kaht Bölgesine Göç Ettirilmeleri	110
2.7.4. Urmiye Avşarlarının Van Savaşı'na Katılması	110
3. BÖLÜM: SAFEVÎLERİN ÇÖKÜŞÜ DÖNEMİNDE AVŞARLAR	112
3.1. BELUÇ VE AFGAN İSYANLARI	112
3.1.1. İsyanların Sebepleri	112
3.1.2. Beluçlara Karşı Savaşlarda Avşar Mirza Abdurreşîd	115
3.1.3. Afgan İstilasası	123

3.1.4. Kirmandaki Kargaşa Döneminde Avşarlar	134
3.2. FETHALİ HAN DEVRİ	136
3.3. AVŞAR TAHMASB KULU HAN - NADİR ŞAH	137
SONUÇ	139
KAYNAKÇA.....	144
EK-1: ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	148
EK-2: ORJİNALLİK RAPORU.....	149

GİRİŞ

Tezimizin konusu Safevîler dönemi İranında yaşayan Oğuzların Avşar boyunun yaşadığı siyasî süreç üzerinedir. Oğuzlar, Türk halkları ailesinin içerisinde, 24 boydan teşekkül etmiş bir boyun adıdır. İran'da yaşayan her bir Oğuz boyunun tarihsel sürecini tek bir çalışma içerisinde ele almak hayli meşakkatli bir çabayı gerektirdiğinden bu çalışma yalnızca Avşar boyu ile sınırlı tutulmuştur. Zaman olarak ise Safevî Devleti dönemi İran'ı ele alınmıştır.

Safevî Devleti siyasî ömrü boyunca *Azerbaycan*, *Irak (Irak-ı Acem)*, *Irak-ı Arab*¹, *Kürdistan*², *Çukur Saad* (veya *Ermeniyetü's-Sugrâ*³) *Huzistan*, *Kuh Giluye*, *Loristân*⁴, *Fars*, *Lâr*⁵, *Şirvân*,

¹ Irak-ı Arab'ın en büyük şehri ve darü'l-mülkü olarak adlandırılan yönetim merkezi Bağdad'dır. Safevîler İsnâ Aşerî (On İki İmam) Şiası'nı resmi dinleri kabul eden Safevîler, Irak-ı Arab'da bulunan Necef şehrine ve Kerbelâ'ya Sünnî mezhepten farklı bir önem atfetmekteydiler. Zira Necef'te Hz. Ali'nin ve ehl-i beyte mensup diğer imamların mezarları mevcuttur. Kerbelâ'da ise Şiî imamların üçüncüsü (Hz. Muhammed'in torunu) Hz. Hüseyin'in kabri bulunmaktadır. İskender Münşî, Şah Abbas'ın kendi şahsını "*Necef ülkesinin sultanının* (Hz. Ali'nin) *köpeği*" olarak telakki ettiğinden bahsetmektedir. Safevîler, Bağdad, Necef ve Kerbelâ'nın yanında, Kerkûye (Kerkük), Musul, Şehirzor, Hulle, Fellûce ve Basra vilayetlerini de Irak-ı Arab içerisinde saymaktadırlar. İskender Beg Münşî, *Târih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*, (c.III) (çev. Ali Genceli), Yayınlanmamış TTK Kütüphanesi Tercümesi No:Ter/51, s.182,189,209,292. Safevîler, Basra'dan Irak-ı Arab'dan ayrı bir bölge olarak söz etmezler. Basra sahip olduğu limanı ile Fars Körfezi'ne açılan bir deniz kapısıdır ve Irak-ı Arab'ın diğer bölgelerle olan ticareti bu liman sayesinde işlemektedir. İskender Beg Münşî, Basra'dan Fars ve Huzistan bölgeleriyle sınırdaş bir bölge olarak bahseder. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.343. Elbette Basra'nın Safevîler döneminde Huzistanla karadan sınırdaş olduğunu tahmin etmek zor değildir. Zira günümüzde de İran'ın Huzistan ve Ahvaz vilayetleri Basra coğrafyasıyla hemhuduttur.

² Hoşab, Karahisar, Makû, Çekârî, Çors, İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.722.

³ Ermeniyetü's-Sugrâ, Küçük Ermenistan anlamına gelir. İskender Beg Münşî, "*Tarih-i Alemârâ-yi Abbâsî*"de Şah Abbas zamanında Revan ve Kars Kalelerinin fethini anlatırken bu tabiri kullanmaktadır. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.770. Çukur Saad adlı yer, Ermeniyetü's-Sugrâ yani Küçük Ermenistan denilen ülkenin merkezidir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.527. Kars'ı, Erzurum ve Erzincan'ı da bu bölgeye dahil eden İskender Bey, bütün bu bölgeyi İran'ın doğal bir parçası olarak anar ve bu şeklide buralar üzerinde Safevîlerin iktidarını haklı göstermeye çalışır. Ancak buralarda uzun bir süre devam eden Osmanlı iktidarı neticesinde merkezi Çukursaad olan Ermeniyetü's-sugrâ'nın Safevîler elinde kalan kısmı küçülmüştür. Ağca Kale, Şuragel vilayetleri de Çukursaad ülkesi olarak tabir edilen Ermeniyetü's-sugrâ'ya dahil yerlerdir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.866.

⁴ Loristan Irak vilayetinin güney tarafına denk düşer. Doğuda Hemedan ve Ali Şeker vilayetlerine komşudur. Huzistanla da komşu olan bölge, batıdan da yüz fersah kadar Irak-ı Arabla sınırdaştır. Burası oldukça sıcak bir iklime sahiptir. İskender Beg Münşî burada yaşayan halkın "*Lor*" olarak adlandırıldığını ve halkının ekseriyetle şîî olduğunu belirtmektedir. Lor aşiretleri Loristan bölgesinin Horremâbâd, Hahav, Aleşe, Sed Mere ve Hezemin adlı yerlerinde yaşamaktaydılar. Sed Mere bölgede yaşayan Lorların kışlağıydı. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.129,177-178,183.

⁵ Lâr bölgesi, Safevîler tarafından siyasî hadiseler içerisinde ayrı bir isimle zikredilmiş olsa da Fars eyaleti içerisinde bir vilayet olarak kabul edilmiştir. "*Lâr*" ismiyle genellikle Fars bölgesinde yaşanan hadiselerin bahsi geçerken karşılaşılmaktadır. Safevî Devleti'nin kuruluşundan Şah Abbas dönemine kadar Lâr bölgesi hakimleri devlete harac vermek suretiyle Türkmen Kızılbaş emirleri gibi divan emirleri arasında kabul edilmişlerdir. Şah Abbas devrinin başlarında Fars Hakimi Yakub Han'ın şahın otoritesine karşı hareket etmeye başladığı zaman Lâr hükümdarı da ona uymuş ve Şah Abbas isyanı bastırmak için

*Gilân*⁶, *Rüstemdâr*⁷, *Mâzenderân*⁸, *Esterâbâd*, *Horasan*, *Kirman*, *Kandahar* ve *Sistan*'da hakimiyet sürmüştür. Bu bölgeler içerisinde Azerbaycan, Şirvân, Horasan, Irak-ı Arab, Kandahar ve Sistan gibi bölgeler Safevîlerle civardaki komşu siyasî güçler arasında sürekli ihtilaf konusu olmuş ve tarihî seyirde taraflar arasında sürekli el değiştirmişlerdir.

Safevîler, Maverâünnehir⁹ ilâ Bahreyn¹⁰ ve Hürmüz gibi coğrafyalarda da zaman zaman hakimiyet kurmuş olsalar da uzun bir müddet buralara hakim olamadıkları için buraları kendi

Fars'a geldiği zaman şahın ayağına gitmeyerek kendisine muhalif olduğunu göstermiştir. Böylece şahın güvenini yitiren Lâr hükümdarı Şah Abbas'ın bölgeye gönderdiği vergi memurlarına kötü muamelede bulunmuş, bölgeye gelen tüccarlara da zulüm etmeye başlamıştır. Şah Abbas, Zülkadirli Yakub Han'ın tedip edilmesinden sonra yerine Fars hakimliğine atadığı Allah Verdi Han'ı Lâr bölgesindeki isyanı bastırması için görevlendirmiştir. Lâr vilayeti Allah Verdi Han tarafından 1601 senesinde ele geçirilmiştir. İskender Münşî, Lâr'ı Şah Abbas'tan önce hiçbir hükümdarın tamamıyla ele geçiremediğinden yalnızca buradan haraç almakla yetindiklerinden bahseder ve ancak Şah Abbas'ın burayı saray kullarından birine vererek doğrudan ele geçirmesinden övgüyle bahseder. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.471-475,477, (c.IV, kısım III), s.98.

⁶ Gilân (veya Geylân), İran'ın kuzey bölgelerinden biridir. Safevîler zamanında "*Biyeh Pes*" ve "*Biyeh Pîş*" olarak iki bölgeye ayrılmış, bu iki bölge şaha biat etmeleri şartıyla iki farklı hükümdar tarafından yönetilmiştir. *Reşt* şehri, Gilan'ın tamamının baş şehridir. Gilân; Safevî kaynaklarına göre havası mutedil, dağlık ve dağları ormanlarla kaplı bir coğrafyaya sahiptir. Bölgenin kuzeyden Hazar Denizi'ne sahili bulunmaktadır. Bölgenin denize paralel uzanan dağlarındaki ormanları deniz sahillerine dek uzanır. İskender Münşî, Şah Abbas'ın Gilân'a karşı özel bir ilgisinin bulunduğu ve buraya geldiği zamanlar sahile yakın yerlerdeki ormanlarda bolca bulunan domuz avına çıkmaktan hoşlandığından bahsetmektedir. "*Kuhdem*", "*Kükeh*", "*Kesger*", "*Rânkûh*", ve "*Lişte Nişâ*" Gilân içerisindeki dönemin kaynaklarında adı geçen önemli yerleşim yerleridir. *Lahicân*, Geylan'ın bir diğer önemli merkezlerinden biridir. Bunun yanında Safevî kaynaklarında adı geçen meşhur *Târum* bölgesi de Gilân'a dahil bir bölgedir diyebiliriz. Burada saydığımız her yerleşim yerini bir vali yönetmektedir. Bunlar şah tarafından Gilân'ın genel valisine tabiydiler ve ona vergi ödemekteydiler. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.220-223.

⁷ Rüstemdâr; Gilan ile Mazenderan arasında bulunur. Gilân ve Mazenderân gibi İran'ın kuzey bölgelerinden biridir ve Hazar Denizi kıyısında yer alır. Vilayet, Mazenderan'ın Amül hududundan Gilan'ın Tüngabûn'una kadar uzanır. Bu ülkenin bazı yerleri Safevî şahlarının eline geçerek buraları doğrudan idare ederken diğer yerler mahalli hükümdar aileler tarafından yönetilmiştir. Rüstemdâr'da bu mahalli hükümdarlar tarafından yönetilen yerler Laricân, Nûr ve Kucûr vilayetleridir. Şah Abbas dönemi merkezleşme hareketi neticesi tüm Rüstemdâr, doğrudan şaha ait bir arazi haline getirilmiş ve mahalli hükümdarların kısmî yönetimi son bulmuştur. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.304.

⁸ Amül, Sari, Ezdâre Kûlah, Sevad Kûh, Mâzenderân'ın önemli yerleşim yerleridir. Sevad Kûh, Safevîler zamanında Mâzenderân'ın en büyük vilayeti olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında İskender Münşî, bölgenin bir kısmına Taberistan vilayeti denildiğini de yazmaktadır. Mâzenderân'ın idaresi, Şah Abbas'ın validesi Hayrunnisâ Hanım'ın (Mehd-i Ulya'nın) babası (şahın dedesi) Mîr Abdullah'ın mensup olduğu Maraşî ailesine aittir ve bu aileye mensup kişilere miras yoluyla geçmiştir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.272-280,1029.

⁹ Safevîler Merv şehrinin yer aldığı Maverâünnehir bölgesine Şah İsmail ve daha sonra Şah Abbas döneminde hakim olmuşlardır. Maverâünnehir bölgesini Safevîlerin doğu eyaleti olan Horasan'dan ayıran doğal sınır Ceyhun Nehri'dir. Şah Abbas döneminde Merv ele geçirildikten sonra Maverâünnehir hükümeti oluşturulmuştur. Bunun yanında yine Ceyhun Nehri'nin ötesinde Şah Abbas döneminde ele geçirilen Belh, Endhûd, Şibirgân, Meymene, Feryâb, Çiçektû ve Şâdmân Hisarı'ndan Mergab Nehri'ne kadar olan bölge yeni oluşturulan Maverâünnehir eyaletine dahil edilmiştir. Ünlü Semerkand şehri de Safevîler tarafından Maverâünnehir içerisinde kabul ediliyordu. Ancak Semerkand, Şah Abbas döneminde Safevî güçleri tarafından ele geçirilmemiş olduğu için Maverâünnehir Eyaleti'nin dışında kalmıştır. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.456.

¹⁰ Bahreyn Fars Körfezi'ne kıyısı olan bir yarımadadır. Burası Hürmüz'de bulunan yerel hükümdarlar tarafından yönetilmekte olup 1504/5 tarihinde, Şah İsmail'in Safevî tahtında bulunduğu sırada

yurtları telakki ettikleri İran coğrafyasının bir parçası olarak görmemişlerdir. Söz konusu yerlerin Safevî müverrihleri tarafından da İran'dan farklı ve müstakil bir alan olarak algılandığı ve eserlerinde bu şekilde bahsedildiği teyit edilmektedir.

Azerbaycan

İran'ın kuzey batısında yer alan Azerbaycan, Safevî hanedanı için ana yurt olarak kabul edilmekteydi. Safevîler döneminde Azerbaycan'ın yönetim merkezi Tebriz şehriydi. Bölge güney batıdan Kürdistan, tam güneyden Loristan, güney doğudan ise Fars eyaletiyle sınırdadır. Kuzeyden Şirvan eyaleti ve Gürcistan ülkesine komşu olan Azerbaycan, batıda Osmanlı topraklarıyla sınırdadır. Azerbaycan'ın doğusunda ise Hazar Denizi yer almaktadır. Coğrafi açıdan güney kısımlarının genelde dağlık bir arazi yapısına sahip olduğu Azerbaycan'da Tebriz'in güneyinde Sehend dağı (3700 m.) ve Erdebil'in batısında Sebelân dağı (3820 m.) bulunmaktadır. Bunun aksine kuzey kesiminde ise Aras ve Kür (Kura) ırmaklarının meydana getirdiği geniş düzlükler yer alır. Bölgenin kuzey ve güney kesimindeki bu iki zıt arazi yapısına uyumlu olarak Safevîler zamanında bölgedeki göçer Türkmen oymakları kuzeyi kışlak güneyi ise yaylak olarak kullanıyorlardı¹¹.

Azerbaycan Safevîler için daima düşman tehdidinden korunması adına özen gösterilmesi gereken, devlet için kutsal yerlerden biriydi. Zira Safevî hanedanının atası Şeyh Safiyüddîn'in dergahı ve hanedana ait mezarlar bu bölgenin içindeki Erdebil şehrinde yer almaktadır. Safevîler, Osmanlıların Azerbaycan seferlerinde düşman tehdidine yakın bir yer olarak gördükleri Erdebil'in düşman eline geçmesini kendileri için bir utanç vesilesi olarak görmüşlerdir. Tebriz şehrini de devletin kurucusu Şah İsmail'in tahta çıktığı yer ve devletin ilk başkenti olması hasebiyle yine bu derecede önemli görmekteydiler¹². Genel olarak Azerbaycan olarak adlandırılan Tebriz ve Erdebil gibi şehirlerin yer aldığı bu bölge devletin askerî gücünün omurgasını oluşturan konar-göçer Türkmenlerin yoğun yaşadığı bir yerdir. Safevî hükümdarları buradaki Türkmen nüfusu belirli zamanlarda İran'ın diğer bölgelerine iskan ettirecek ve böylece gücünü Türk etnisitesine yaslayan devlet, Türkmenlerin daha az yaşadıkları İran'ın diğer

Portekizlilerin Hürmüz'ü istila etmesiyle Bahreyn de Portekizlilerin eline geçmiştir. Şah Abbas döneminde ise Fars Hakimi Allah Verdi Han Bahreyn'i Portekizliler elinden 1600/01 senesinde almıştır. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.468-477.

¹¹ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, Berikan Yay., Ankara 2011, s.18. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, *İlişkiler*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2014, s.29-30. Ziya Musa Bunyatov, "Azerbaycan" *DİA*, (c.49), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1991, s.317,319.

¹² Hamza Mirza Osman ve Ferhad Paşaların Azerbaycan'a olan hareketini duyup Kızılbaş emirlere toplanmaları çağrısında bulunurken; Kızılbaşların yüz senelik mezarı olan, hepinizin atalarının yattığı yer ve eskiden beri Safevî sülalesinin hükümet merkezi olan Tebriz şehrine doğru yönelen bu tehdiye karşı birleşiniz çağrısında bulunmuştur. Aksi halde Tebriz elden giderse Kızılbaşlık ocağı dağılacak ve Safevî ordusunun ekserisini yetiştiren bu ocak elden çıkarsa o zaman diğer vilayetler de bir bir elden çıkacaktır denilmekteydi. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.551.

bölgelerinde de hakimiyet kurabilecektir. Zira Safevîler hakim oldukları bölgelerde yerel halkların başına Türkmen - Kızılbaş emirleri atayarak orada hakimiyet tesis etmekteydiler. Buradan hareketle Azerbaycan'ın devlet için bir nüfus deposu olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

Irak

Irak olarak geçen bölge, diğer adıyla "*Irak-ı Acem*", Safevîler döneminde İran'ın kalbidir diyebiliriz. Zira bu bölge coğrafi yönden İran'ın merkezinde bulunuyordu. Bölgenin merkez şehri Safevîler döneminde İsfahan'dı. Tebriz ve ardından başkent olan Kazvin'in Osmanlı tehdidine açık bir konumda olmaları hasebiyle Şah Abbas İsfahan'ı Safevîlerin payitahtı konumuna getirmiştir¹³. İsfahan'ın yanında Zencan, Kâşan, Kum, Yezd gibi şehirler de Safevî müverrihleri tarafından Irak (Irak-ı Acem) bölgesi içerisinde anılmışlardır.

Fars

Irak Eyaleti'nin güneyinde ise Fars Eyaleti yer alır. Safevîler döneminde Fars Bölgesi'nin idarî merkezi Şiraz'dır. Fars, İslamiyet öncesi kadim bir İran imparatorluğu olan Ahamenişlerin başkenti "*Taht-ı Cemşîd (Persepolis)*"şehrini de barındırmaktadır¹⁴. Safevî hakimiyetinde uzun bir müddet Zülkadirlilerin idaresinde kalmıştır. Oruç Bey Bayat, Fars'ın merkezi Şiraz şehrini İran'ın zengin eyaletlerinden ve önemli ticarî merkezlerinden biri olarak anmaktadır ve sahip olduğu liman ve gümrük merkezi vasıtasıyla Hindistan'a akan ticaretin buradan sağlandığına dikkat çeker. Safevî kaynaklarından edindiğimiz bilgiye göre Fars vilayeti mesire alanları ve yaylalarıyla da meşhurdur. Bunlardan biri de *Kuşk-i Zerd(Sarı Köşk)* denilen yerdir. Yine Akkoyunlu ve Safevî kaynaklarında adı çokça geçen, siyaseten katline hükmedilmiş asilerin ve taht mücadelesinde başarısız olmuş şehzadelerin göz hapsinde kaldıkları yer olan meşhur İstahr Kalesi de Fars Bölgesi'nde bulunmaktadır.

¹³ Oruç Bey Bayat da İsfahan'ı İran hükümdarlarının payitahtı olarak anar. Zira eserin Şah Abbas döneminde yazıldığını dikkate alırsak bu tarihlerde İsfahan, henüz yeni payitaht olmuştur. Oruç Bey Bayat, a.g.e., s.26.

¹⁴ İlişkiler adlı eserde Şiraz'ın eski adının Persepolis olduğu yazmaktadır. Ancak bu bilgi yanlıştır. Persepolis bugün Şiraz'ın 57 km uzağında yer alır. Ayrıca bu ifadenin Oruç Bey'e ait olmadığı aşikardır. Zira İspanya'da kaleme alınmış esere daha sonra Oruç Bey'in aktardığı bilgilerin haricinde yeni bilgiler eklenmiştir. Oruç Bey Bayat, a.g.e., s.25. İskender Münşî, Fars Eyaleti'ni Keyân sülalesinin payitahtı olarak zikreder. Burada Keyân ismindeki '-ân' çoğul ekini atacak olursak "*key*"; İslamiyet öncesi İran imparatorluklarında şah, sultan, padişah anlamlarına gelmektedir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.505.

Horasan

Horasan Eyaleti, güneyde Sistan ve Kirman Eyaletlerine, batıda Irak'ın İsfahan, Yezd şehirlerine ve Mâzenderân Eyaletlerine komşudur¹⁵. Horasan, Pehlevî dili olarak tabir edilen İslam öncesi Farsçada "*doğu*", "*güneşin doğduğu yer*", "*doğu ülkesi*" anlamlarına gelmektedir¹⁶.

Safevî hakimiyeti boyunca Horasan, İran'ın en büyük eyaleti olma vasfını korumuştur. Horasan Bölgesi bugün de İran'ın idarî taksimatı içerisinde yer almaktadır, ancak Safevîler döneminde Horasan ismi çok daha geniş bir coğrafyayı ifade etmekteydi. Zira Safevîler devrinde Horasan bölgesi günümüz Afganistan ve Türkistan bölgelerinin büyük bir kısmını kapsamaktaydı. Bugün Afganistan'ın sınırları içerisinde yer alan Herat şehri Safevîler devrinde büyük Horasan Eyaleti'nin yönetim merkeziydi. Herat şehri, Safevîlere sırayla payitaht olmuş Tebriz, Kazvin ve İsfahan şehirlerinin üçüne de oldukça uzak bir coğrafyada yer almaktaydı. Ayrıca ileriki bölümlerde göreceğimiz gibi Horasan, doğudan sürekli Özbek saldırıları altındaydı ve bölgeye ordu sevk edilmesi kolay bir iş değildi. Bu yüzden Safevî hükümdarları hem bölgede kontrolü sağlamak için hem de şehzadelerden birinin yetişmesi amacıyla bölgeye göndermeyi uygun bulmuşlardır. Safevîler tüm Horasan bölgesinde hakimiyetlerinin niçin meşru olduğunu Şah Abbas devrinde bölgeye saldırılarda bulunan Özbek Abdülmümin Han'a gönderilen bir mektupta ifade etmektedirler. 1598 senesinde gönderilen bu mektupta Şah Abbas, Özbek hanına yüz seneden beri ailelerinin mülkü ve İran sınırlarına dahil bulunan Horasan'dan vazgeçmesine ve aralarında sınır olarak kabul edilen Ceyhun Nehri'ni geçmemesine dair uyarmaktaydı¹⁷. Bu olayda da görüldüğü üzere Ceyhun Nehir Safevîler tarafından İran'ı, kadim ismiyle Turan topraklarından; Türkistan ve Maverâünnehir'den ayıran bir sınır olarak algılanmaktaydı¹⁸ ve bu algı devletin yaşadığı süre boyunca zihinlerde varlığını korudu.

Horasan'ın merkezi Herat ve diğer Horasan şehirlerinde Sünnî ve şîî mezhebe bağlı halkların yaşaması, Horasan'da Safevîler ve Özbekler arasında yapılan savaşlarda halkın bazen katliamlara maruz kalmalarına sebep olmaktaydı. Şah Abbas devrinde 1587 senesinde Herat'ın Özbeklerin eline düşmesiyle buradaki halkın Özbekler tarafından rafizîlikle suçlanarak katliama uğraması buna bir örnektir. Bölgede bulunan Meşhed şehri de mezhep taassubundan etkilenen merkezlerden biriydi. Meşhed İmam Rıza'nın türbesini barındırması hasebiyle şîî mezhebinin dini merkezlerinden biriydi. Bu vasfı nedeniyle hacca gelen şîî halka ve şîî alimlere ev sahipliği

¹⁵ İrec Efşâr Sistânî, *Mokaddime Ber Şinaht-i İlhâ, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâir-i Îrân*, (c.II) Huma, Tahran 1366/1987, s.975.

¹⁶ İrec Efşâr Sistânî, a.g.e., (c.II), s.980.

¹⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.376.

¹⁸ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, s.25-31.

yapıyordu. Özbek Abdülmünin Han'ın Şah Abbas döneminde Meşhed'e girmesiyle İmam Rıza'nın türbesine sığınan şiî alimler Özbek gazabından kurtulamamışlardı ¹⁹.

İsimlerini zikrettiğimiz Herat ve Meşhed'in haricinde; *Sebzivâr, Nişabûr, Ferâh, Esfezâr, Hâr, Firûzkûh, Bistam, Câm, Semenân, Damgân, Esferâyîn, Serahs, Beherz, Fûşenc, Nisâ ve Ebîverd ve Habûşân*, Safevîler zamanında Horasan Bölgesi'nin hudutları içerisinde kabul edilen diğer önemli merkezlerdi. Horasan'da birçok Kızılbaş Türkmen veya Özbek gibi Türk kökenli halkların yanında Esferâyîn'de Kürt halkının yaşadığı da görülmektedir²⁰.

Esterâbâd

Kaynaklarda Esterâbâd'ın bulunduğu yerin bir diğer adı da Gürgan'dır. Bunun yanında İskender Münşî, Mâzenderân gibi Esterâbâd'ın da eski Taberistan coğrafyasına dahil olduğunu belirtir. Esterâbâd, kuzeyden ve batıdan Hazar Denizi, doğudan Türkistan ve doğu ve güneyden ise Horasan eyaletiyle komşudur²¹. İran'ın tüm Hazar Denizi sahilinde bulunan kuzey bölgeleri gibi Esterâbâd'ın da güzel bir coğrafyaya sahip olduğunu ve denize bitişen ovaları ve dağları ilk ve son baharda daima yeşillikle örtülü olduğunu yazar. Esterâbâd'ın sahil kesimlerinden İran'ın iç kısımlarına yol ve geçitlerin dar olması nedeniyle bölgenin sahil kesiminin bölgenin iç kısımlarla irtibatı zayıftır. İskender Münşî, İran'ın iç kesimleriyle bağı kopuk olan bölgenin "*dağ ve ormanlarının havası isyancı yetiştirir*" diyerek coğrafyanın bölge halkının davranışlarında ne derece etkili olduğunu da vurgular. Zira ona göre Esterâbâd halkı aslen dindar ve temiz yaratılışlı insanlar olmakla beraber vesvese ve isyandan da geri kalmazlar. İskender Münşî, bölgenin bu isyana meyilli taifesini eserinde "*siyâh-pûş*" olarak isimlendirmektedir. Esterâbâd'da Yaka Türkmenleri denilen; Sayın Hanlu, Ohlu, Göklen, Yemût, Salur gibi Türk kökenli aşiretler yaşamaktadırlar. Bu aşiretlerin bir kısmı Safevî hakimiyet sahası dahilinde Gürgan Nehri sahillerinde yaşarken, diğer bir kısmı ise Safevîlere kuzeyden komşu olan Deşt-i Kıpçak bölgesinde yaşamaktadırlar. Gürgân Nehri (Etrek) Esterâbâd bölgesinden geçer ve bahsi geçen halklar nehrin kıyılarında ziraatla meşgul olmaktadır. Bu halkların zaman zaman Safevî hakimiyetine karşı isyana kalkışmaları nedeniyle Safevîlerin kuzey doğu hududunda yer alan Esterâbâd, sıklıkla karışıklıklara sahne olmuştur. Bölgedeki Yaka Türkmenleri Özbeklerle ittifak kurarak Safevî Devleti'ne karşı isyana meyillidirler. Bunun yanında Horasan'dan Irak-ı Acem'e gidip gelen ticaret kervanları da bölgedeki Türkmenlerin yağma faaliyetlerine sıklıkla maruz kalmışlardır. Şah Tahmasb, İran'ın kuzeydoğu sınırını oluşturan bu bölgenin güvenliğinin sağlanması için bölgede bulunan Gürgan Nehri'nin kıyısında Mübarekâbâd Kalesi'ni inşa ettirmiştir. Şah tarafından bölgenin Türk hakimlerine de sık sık saldırıya uğrayan şehirden

¹⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.24,70-71.

²⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.132.

²¹ Oruç Bey Bayat, a.g.e., s.28.

çıkarak bu kalede oturmaları emredilmiştir. Bu karar, Yaka Türkmenleri tarafından bir isyan vuku bulduğunda Esterâbâd hakimleri, kendilerini ve bölgeyi daha iyi koruyabilmeleri için alınan bir tedbirdir²².

Kirman

Kirman, Muhammed Mümîn Kirmanî'nin ifadelerine göre İslamiyetten önce Sasanî hükümdarı Erdeşir tarafından inşa edilmiştir. Sasânî hükümdarı Erdeşir o zaman buranın henüz çöle dönüşmemiş olan arazi yapısını ve havasını beğenmiş ve Fars bölgesinden buraya avcılık için gelmiştir²³. Safevî kaynaklarında bir eyalet olarak ifade edilen Kirman; kuzeyden; Horasan'ın Eberkûh (Eberkuye) ve Irak'a bağlı Yezd şehrine, güneyden; Umman Denizin'e ve Hürmüz'e, doğudan; yine Horasan'a, Sistan ve Belucistan çöllere ve Sind²⁴ ve Moltan'ın²⁵ kurak arazilerine, batıdan; Fars Eyaleti'ne komşu olan bir bölgeydi²⁶. Kirman dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Bölgedeki dağlar İran'ın merkezinden geçen Alp-Himalaya sıradağları hattının üzerinde yer alır. Kirman dağları eyalet sınırları içerisinde kuzey batıdan güney doğuya doğru bir doğrultuda uzanır ve bu hattın iki tarafında uzanan büyük düzlükleri ortadan keser. Bu dağlık hat Kirman'ın kuzeyinde yer alan Horasan'ın merkezi Herat şehriyle bağını keser. Bu dağlık arazilerde Belûç denilen vahşî ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan kabileler yaşamaktaydılar. Belûç halkının, Safevî devrinin sonlarında Kirman hakimleri ile mücadeleleri söz konusu olacak ve Safevî devleti yıkılış sürecinde Beluçlar, Afgan aşiretleriyle ittifak halinde bölgeyi işgal edeceklerdir.

Safevî hakimiyeti boyunca Kirman Eyaletinin yönetim merkezi aynı ada sahip olan Kirman şehridir. Bunun yanında *Habîs*, *Kûhbenân* (*Kûbenân*), *Zerend*, *Râver*, *Berdesîr*, *Bâm*²⁷, *Refsencân*, *Sircân*, *Cîroft*, *Bafk* ve *Baft* Kirman'ın diğer önemli merkezlerinden birkaçıdır. Bu merkezlerden Habîs, Safevî Avşarları tarihi açısından önemli bir şahsın; Mîr Muhammed Habîsî'nin doğum yeri olmasıyla ayrı bir öneme sahiptir.

²² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.180, (c.II), s.398-400,411. Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, *Sahîfetü'l-İrşâd (Târîh-i Efşâr-i Kirmân - Pâyân-i Kâr-i Safevî)*, (neşr. Mohammed İbrahim Bâstânî-i Pârîzî), İlm, Tahran 1384, s.343.

²³ Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, *Sahîfetü'l-İrşâd (Târîh-i Efşâr-i Kirmân - Pâyân-i Kâr-i Safevî)*, (neşr. Mohammed İbrahim Bâstânî-i Pârîzî), İlm, Tahran 1384, s.208.

²⁴ Sind, günümüzde Pakistan'ın batı eyaletlerinden biridir.

²⁵ Moltan günümüzde Pakistan'ın Sind Eyaleti'nde ve Kandahar ilâ Lahor arasında yer alan bir vilayettir.

²⁶ Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, *Sahîfetü'l-İrşâd (Târîh-i Efşâr-i Kirmân - Pâyân-i Kâr-i Safevî)*, (neşr. Mohammed İbrahim Bâstânî-i Pârîzî), İlm, Tahran 1384, s.210.

²⁷ Bam şehri Safevîlerin son döneminde kaleme alınmış olan *Sahîfetü'l-İrşâd* adlı eserde Kirman'ın Erbaa vilayetinin merkezi olarak geçmektedir. Bam şehrinin yanında aynı vilayete bağlı Rîgân, Nermâşîr ve Nisâ adlı yerlerin de bulunduğunu görüyoruz. Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s.283,290.

Kirman Safevî tarihinde uzun bir müddet Türkmen Kızılbaş tuyuldarlar tarafından yönetilmiştir. Ancak göreceğimiz gibi Şah Abbas dönemine gelindiğinde bölgeye daha sonra eyalete saray kullarından birinin atandığını görmekteyiz.

Kirman etnik olarak çok çeşitli halkların oluşturduğu bir yapıya sahiptir. Kirman'daki Türk - Oğuz varlığı, 1050 tarihinden itibaren Selçukluların Deylemîlerden bölgeyi zabt etmeleriyle başlamıştır. Bunun yanında Safevî kaynaklarında Kirman'ın Sîrcân vilayetinde Karay Türklerinin yaşadıklarına dair bilgiler mevcuttur. Günümüzde bile Türk kökenli ve Türkçe konuşan nüfusun varlığını sürdürdüğü Kirman'da, Türkler haricinde diğer farklı etnisiteler de yaşamaktadır. Bunları; Araplar, Belûçlar, Kürtler, ve Kirman'ın yerli halkı olan Lekler olarak sıralayabiliriz²⁸. Bu halklara ait kayıtları *Târîh-i Alem-ârâ-yi Abbâsî* ve *Sahîfetü'l-Îrşâd* adlı eserlerde görebilmekteyiz. Kirman'daki Arapların genelde Sîrcân dolaylarında yaşadıklarını görmekteyiz. Burada Arapların *Tahirî* (veya *Molla Tahirî*) ve *Bodûî* aşiretleri yaşamaktadırlar. Kirman'daki bu Arap aşiretler diğer tüm etnik unsurlar gibi kendi aşiretleri içerisinde seçilen bir "*kelânter*" eliyle yönetilmişlerdir²⁹. Bunun yanında Kirman'daki Kürtler "*Bin Fehil*³⁰" adlı yerde yaşamaktaydılar. Arapların Kirman'a Safevî hakimiyetinden önce gelmiş oldukları bilinmektedir. Lakin bölgedeki Kürtler Şah Abbas döneminde yapılan bir tehcirle bölgeye gelmişlerdir³¹.

Şiraz üzerinden deniz yoluyla sağlanan İran - Hindistan ticaretinin Safevîler döneminde karayolu alternatifi Kirman üzerinden sağlanmıştır. Kirman, karayoluyla Safevî İran'ından doğuya açılmak isteyen veya doğudan İran'a gelen tüccar, seyyah veya elçilerin mutlaka uğramaları gereken bir noktada yer almaktaydı³².

²⁸ İrec Efşâr Sistânî, *Mokaddime Ber Şinaht-i İlhâ, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâiri-i İrân*, Huma, (c.I-II), Tahran 1366, s.677-679,684,695. Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s.478.

²⁹ Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s.242,245.

³⁰ Bin Fehil Gencali Han'ın Kirman hakimiyetinden önce Hindistan'ın Kîc ve Mikran bölgesine dahil olarak kabul edilmekteydi. Zira İskender Münşî, eserinde Kîc ve Mikran'ı Hindistan'ın meşhur ülkelerinden biri olarak zikretmektedir. Kîc ve Mikran, bir taraftan Nîmrûz vilayetine ve Hürmüz adasına, diğer taraftan da Kirman ve Sistan eyaletleri ile komşuydu. Kirman emirülümerası Gencali Han kendi döneminden önce Hindistan ülkesine dahil Kîc ve Mikran bölgesinin içinde yer aldığı düşünülen Bin Fehil vilayetini fethetmiş ve buraya kendi soydaşları olan Kürtlerin Kümeyl ve Mahmûdî aşiretine mensup halkları yerleştirmiştir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.IV), s.71. Bu fetih olayından sonra Bin Fehil Kirman Eyaletine dahil bir vilayet olarak kabul edile gelmiştir diyebiliriz. İskender Münşî, Bin Fehil'in ikliminin çok sıcak olduğundan ve bu yüzden yazın yaylak hayatına alışkın Kızılbaş Türkmenlerin burada barınmadığından bahsetmektedir. Bu yüzden Bin Fehil bölgede yerel haklar içinden tayin edilen bir hükümdar ailesi tarafından yönetilmekteydi. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.IV), s.72.

³¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.1032.

³² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.292,294. J. H. Kramers, "Kirman" *İslam Ansiklopedisi*, (c.VI), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, s.816.

Kandahar

Horasan Eyaleti'nin yanında yine günümüzde Afganistan sınırları içerisinde yer alan Kandahar şehrinin merkezi olduğu Kandahar ülkesi³³ de ayrı bir eyalet olarak Safevîler tarafından İran sınırları içerisinde kabul edilmiş ve Safevî hükümdarları bu bölge üzerinde sürekli hak iddia etmişlerdir. Kandahar'ın da İran'ın merkezine uzak bir konumda yer alması hasebiyle Safevî hükümdarlarının hanedana mensup kişileri bir lala eşliğinde buraya tayin etmiş olduklarını görmekteyiz³⁴. Bunun yanında Safevîlerin Kandahar üzerindeki hakimiyeti periyodik bir sürece sahiptir. Zira Kandahar, Safevîler ve Babürlülere arasında sürekli el değiştirmiştir.

Bölgenin yerel halkı Afganlardır. Bunun yanında Kürt aşiretlerin de Şah Abbas devrinden itibaren, Kandahar'ın 1621 yılındaki fethinden sonra bölgeye göç edip yaşamaya başladıklarını görüyoruz³⁵

Sistan ve Belûcistan

Sistan da Herat ve Kandahar gibi merkezden hayli uzak olması nedeniyle şehzadelerin bir lalanın eğitimi altında ikamet etmeleri için gönderildikleri vilayetlerden birisidir³⁶. "*Hirmend*", "*Nîmrûz*", "*Cezîre-yi Poşt-i Zirih*" ve "*Serâyân*", Safevî kaynaklarında adları Sistan içerisinde zikredilen önemli merkezlerdir. Poşt-i Zirih sahilde birkaç adadan müteşekkil bir bölgedir. Buraya ismini bölgede yaşayan ve Türk kökenli olmayan Zirihî aşireti vermiştir. Bunun yanında Safevîler döneminde bölgede Türk kökenli oymaklar da yaşamaktaydılar. Bunun ayrıntısına çalışmamızın ileriki başlıklarında değinilecektir. Şah Tahmasb döneminde, bölgede yerel hükümdarlardan Melik Mahmud'un isyanının bir sulh muahedesi ile teskin edilmesiyle Sistan, Kandahar'a zam olunmuş ve bölge Kandahar'dan yönetilmeye başlamıştır³⁷. Bunun yanında "*Binfihil*", "*Câlik*" ve "*Dezk*" gibi yer adlarını da Belûcistan olarak adlandırılan coğrafya

³³ Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, *İlişkiler*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2014, s.29.

³⁴ Şah Tahmasb zamanında şahın kardeşi Behram Mirza'nın oğlu Sultan Hüseyin Mirza'nın Kandahar'da bulunan Germsirat'a vali olarak atanmasıdır. Bu şehzade Şah II. İsmail devrinde de Kandahar'da kalmıştır. Şah Muhammed Hüdabende dönemine gelindiğinde ise Kandahar valiliği, Sultan Hüseyin Mirza'nın büyük oğlu Muzaffer Hüseyin Mirza'ya verilmiş ve Zülkadırlı Kör Hamza lakaplı Hamza Bey ise Mirzaya lalalık vazifesiyle görevlendirilmiştir. Aynı dönemde yine Kandahar vilayeti sınırları içerisinde kalan Daver ve Germsirat, Rüstem Mirza'ya verilmiştir. Buradan anlaşılacaktır ki Daver ve Germsirat (Germsîr) Kandahar içerisinde zikredilen yerler olmasına rağmen idare açısından Kandahar'dan ayrı tutulmuş ve bu bölgeler ayrı şehzadeler tarafından idare edilmiştir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.194-201.

³⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.139.

³⁶ Buna örnek; yine Şah Tahmasb devrinde yeğenlerinden Bediüzzaman Mirza'nın bölgenin komutanlarından ve Kızılbaş Türkmen kökenli olmayan Melik Mahmud'un eğitimiyle Sistan'a gönderilmesidir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.196-197.

³⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.196-197,199,206.

sınırları içerisinde görmekteyiz. Buralarda genelde yukarıda bahsettiğimiz göçer bir hayat tarzına sahip olan ve adını bölgeye veren Belûç halkı yaşamaktadır³⁸.

Hûzistan

İran halkı, hicrî III. ve IV. asırdan beri bu bölgeye "*Huzistan*" demektedir. Huzistan, kuzeyden Loristan'a, batıdan Irak-ı Arab'a, güneyden Basra Körfezi'ne (Fars Körfezi) ve doğudan Kuh Giluye'ye komşudur. Huzistan coğrafi bakımdan iki kısımda incelenebilir. Huzistan'ın güneyi ve güneybatı kısmını meydana getiren sahil kısmı düz ve ovalık bir araziye sahiptir. Sahile doğru uzanan verimli Huzistan ovası, kuzey ve kuzeydoğudaki Zağros dağlarından doğan ve Basra Körfezine akan nehirler sayesinde oluşmaktadır. Bu nehirlerin isimleri "*Kârûn*" , "*Gâmâsb*", "*Cerrah*"î, "*Hinduyân*", "*Devirç*", "*Şahpûr*", "*Bilârûd*", "*Âbdîz*" ve "*Behmenşehr*" olarak sıralanabilir. Huzistan'ın Basra Körfezine açılan bu sahil kısmı, İran'ın en sıcak bölgelerinden birisidir. Huzistan'ın bu ovalık ve sıcak kısmında yoğun olarak Arap nüfusu yaşamaktadır. Buradaki Arap nüfus genel olarak "*Benî Ka'b*", "*El-Katîr*" ve "*Mullâ'î*" gibi şîi Arap aşiretlerine mensupturlar. Bunlar İran'ı İslam ordularının fethiyle beraber gelen Araplardır³⁹. Huzistan'ın Arapların yoğun yaşadıkları bu kısmına Safevî kaynaklarında Arabistan denildiğini görmekteyiz. Yine Safevî kaynaklarından edindiğimiz bilgiye göre Arabistan'ın başşehri Huveyze'dir ve bölgedeki Araplar; Safevî hükümdarına biat etmiş, genellikle Muşâşa Arapları içinden seçilen valiler tarafından yönetilmişlerdir⁴⁰.

Huzistan'ın kuzey ve doğu kısmı dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Buradaki dağlar Zağros sıradağlarının bir kolunu teşkil ederler. Bölgenin kuzey ve kuzeydoğusundaki bu dağlık kesim, göçerler için zengin mera alanları sunmaktadır. Burada göçer halklar olan Türkmen oymakları

³⁸ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.320.

³⁹ Araplar İran'ın Huzistan bölgesine 632 - 652 seneleri arasında Müslümanların İran'ı fetihleri döneminde yerleşmeye başlamışlardır. Huzistan'ın kadim yerel halklarından değildir. Bu dönem ikinci İslam halifesi Hz. Ömer ve son Sasânî hükümdarı III. Yezdgird dönemine rastlar. Huzistan, İslam ordularının İran'a girdikleri ilk bölgelerden birisidir. İslam ordusunun Huzistan'a ayak bastığı tarih miladî 638 tarihidir. Bölgeye gelen Arap aşiretleri Irak ve Ceziretü'l-Arab (Arabistan Yarımadası)'daki Hicaz Yemen gibi yerlerden buraya gelmişlerdir. Huzistan'ın güneyinin sıcak bir iklime ve düz ovaya sahip oluşuyla Arapların yaşam tarzlarına daha uygun bir yer teşkil eder. İrec Efsâr Sistânî, bu yüzden İran'daki Arap nüfusun Huzistan'da yaşayanlarının kendi yaşam tarzlarını daha iyi korumuş olduklarından bahseder. Araplar Huzistan'ın güneyinde Dicle Nehri ile Basra Körfezi arasındaki bölgede (günümüz Ahvaz vilayeti) ve kuzeye doğru kadim Şuş şehrine kadar dağılmışlardır. Daha doğuda ise Bahtiyarî topraklarında Bahtiyarî halkıyla beraber göçebe hayatı sürmektedirler. İrec Efsâr Sistânî, Mokaddime Ber Şinaht-i İlâh, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâir-i Irân, Huma, (c.I-II), Tahran 1366, s. 391,399-400. Ali İmam Şuşterî ise, Târîh-i Coğrafya-yi Huzistan adlı eserinden, günümüzde Huzistan'da yaşayan Beni Ka'b Araplarının Horremşehr bölgesinde ve Kârûn ilâ Şattü'l-Arab arasında yer alan Ahvaz'da sakin olduklarını öğreniyoruz. Mohammed Ali İmam Şuşterî, *Târîh-i Coğrafya-yi Huzistan*, s.87.

⁴⁰ Richard Tapper, "The Tribes in Eighteenth and Nineteenth Century Iran" *The Cambridge History of Iran*, (vol. 7), s.512.

ve Lor aşiretleri beraber yaşamaktadırlar⁴¹. Bunlar yanında göçer halde yaşayan Arap aşiretleri de mevcuttur. Ancak Arap nüfus bölgenin dağlık arazi olan bu kısmının soğuk bir iklime sahip olması nedeniyle yaşam tarzları bakımından pek uyum sağlayamamışlardır. Bu yüzden bölgenin kuzey kesimindeki sayılarının Türkmen ve Lor nüfusu kadar yoğun olmadığı tahmin edilebilir⁴².

Kuh Giluye

Çalışmamız için ayrı bir öneme sahip olan bölgelerden birisi de Kuh Giluye bölgesidir. Bölge hicrî III. asırdan itibaren Kûh Giluye olarak tanınmaya başlamıştır. İstahrî eseri "*Mesâlik u Memâlik*"te Sasaniler döneminde burada yaşayan Fars kökenli göçer aşiretin isminin "*Rem-i Cîlûye (Giluye)*" olduğundan ve bu aşiretin "*Rem-i Zemîgân (Zemîhân)*" ismiyle de anıldığından bahsetmektedir⁴³. *Rem* eski Farsça bir kelime olup hem il, aşiret hem de nahiyeye anlamlarına gelmektedir. Öyleyse bölgenin adı olan Giluye ismi burada Sasanîler döneminde yaşayan Cîlûye adlı göçer aşiretten gelmektedir. Buradan Oğuz göçlerinden önce bölgede Fars kökenli göçer toplumların da yaşadığı anlaşılmaktadır⁴⁴.

Kuh Giluye, İran'ın güney batısında yer alır. Kuzeybatı ve batı doğrultusunda Huzistan'a, kuzeydoğudan ise Irak-ı Acem'e komşudur. Güney ve doğuda ise Fars Eyaleti'ne bitişiktir. Kuh Giluye tamamıyla dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Buradaki dağlar Huzistan'dakiler gibi Zağros sıradağlarının en güneydeki kolunu teşkil ederler. Bölgenin sınırları içerisinde en yüksek irtifa "*Dinâ*" sıradağına aittir ve zirvesi 5.200 metreye ulaşır. Dinâ sıradağının zirvelerinde daima buzullar mevcuttur ve bu buzullar eyaletin iki mühim nehrine kaynaklık ederler bunlar "*Kür*" ve "*Âbgerm*" nehirleridir. Dağın etekleri bitki örtüsü bakımından çok zengindir. Eyaletin diğer önemli dağı "*Nur Dağı'dır (Kûh-i Nûr veya Nîrkûh)*". Eyaletin dağlık coğrafi yapısı ve Basra'dan esen sıcak rüzgar bölgede yağışların bol olmasına sebep olmaktadır. Bu etken bölgenin su kaynakları açısından zengin oluşunun da sebebidir. Bölgedeki hem kışlak ve hem

⁴¹ Lorlar, Huzistan'ın kuzey ve doğu taraflarındaki dağlık arazide yaşamaktadırlar. Bunun yanında Huzistan'ın merkezî bölgelerinde de Lorlar bulunmaktadır. Türkler ise genelde Şuşter ve Cankî hududunda yaşamaktadırlar. Muhammed Ali Şuşterî Huzistan'daki Türk nüfusunun kendi dillerini unutmaya başladıklarını ve artık Lor dilini konuşmaya başladıklarından bahsetmektedir. Mohammed Ali İmam Şuşterî, *Târîh-i Coğrafya-yi Huzistan*, s.79. Fakat Şuşterî'nin bu ifadesi bize göre tartışmaya açıktır ve bu konu hakkında iyi araştırma yapılması gerekmektedir.

⁴² İrec Efşâr Sistânî, *Mokaddime Ber Şihaht-i İlhâ, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâir-i İrân*, Huma, (c.I-II), Tahran 1366, s.385-389.

⁴³ İrec Efşâr Sistânî, *Mokaddime Ber Şihaht-i İlhâ, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâir-i İrân*, Huma, (c. I-II), Tahran 1366, s.525.

⁴⁴ İrec Avşar Kûh Giluye'nin dağlarının Sasanîler döneminde dahi göçer halklara ev sahipliği yaptığından ve hatta Sasanî hükümdarlarına ait atların buradaki dağlarda otlatıldığından ve muhafaza edildiğinden bahsetmektedir. İrec Efşâr Sistânî, *Mokaddime Ber Şihaht-i İlhâ, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâir-i İrân*, Huma, (c. I-II), Tahran 1366, s.524.

yaylak arazi yağışlarla beslenmektedir⁴⁵. Dağlık, serin ve su kaynakları açısından zengin bir arazi ve hava özelliklerine sahip Kûh Giluye, göçerlerin hem kışlak hem de yaylak hayatı için elverişli koşullara sahiptir. Richard Tapper, bu verileri doğrular biçimde merkezî Zağros dağları ve yakıcı sığağa sahip olan Arabistan Ovası arasındaki arazinin -ki buradan Kuh Giluye'nin bulunduğu alana denk düşen bir yer kastediliyor- İran'ın en yoğun göçer nüfusa ev sahipliği yapan yeri olduğunu belirtmektedir. Safevîler döneminde Kuh Giluye'de yoğun bir Türkmen göçer nüfusun yaşadığını her ne kadar döneme ait elimizdeki veriler az olsa da tahmin etmek zor değildir. Safevî hanedanı döneminde Kuh Giluye tuyulü Türkmen hakimler elinde olmuş ve bölge onlar tarafından yönetilmiştir. Bölgede Türkmenlerin haricinde yine göçer bir hayat tarzına sahip olan Lor halkı da yaşamaktadır. Bu halka Bahtiyarî Lorları da denmektedir. Kuh Giluye'de yaşayan Lorlar, Safevî döneminde isminden de anlaşılacağı üzere Lorların yoğun olarak yaşadığı Loristan'ın merkezi Hürremâbâd şehrinde oturan Loristan valilerine bağlıydılar⁴⁶.

⁴⁵ İrec Efşâr Sistânî, *Mokaddime Ber Şinaht-i İlâh, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâir-i Îrân*, Huma, (c.I-II), Tahran 1366, s.519-523.

⁴⁶ Richard Tapper, "The Tribes in Eighteenth and Nineteenth Century Iran" *The Cambridge History of Iran*, (vol. 7), s.512.

1. BÖLÜM: AVŞARLAR VE İRAN

1.1. AVŞARLAR KİMDİR

Avşarlar 24 Oğuz boyundan biridir. Tufan Gündüz, bu boyun en eski varlığına Mâverâünnehir bölgesinde Avşar adlı bir köyün tespitiyle ulaşıldığını belirtmektedir. Bununla birlikte Oğuz Yabgu Devleti'ndeki varlığı ve etkinliği konusunda hiçbir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Selçukluların kuruluşunda etkin olan Kınıkların varlığına nazaran Avşarların da bu tarihlerde önemli bir yer işgal ettiği tahmin olunabilir.

Reşîdüddin'in "*Oğuznâmesi*"nde Avşar, Oğuzların Bozok kolunda Yıldız Han'ın en büyük oğlu olarak kaydedilmiştir. Reşîdüddîn ayrıca Avşarları hükümdar çıkaran boylar arasında zikretmektedir⁴⁷. Ebu'l-Gazi'nin "*Şecere-i Terâkime*" ve Yazıcızâde Ali'nin, "*Tevârih-i Âl-i Selçuk*" eserlerinde nakledilen bilgiler neredeyse Reşîdüddin'in "*Oğuzname*"si ile aynıdır⁴⁸. Her Oğuz boyuna has "*ongun*" denilen bir simge kuşu bulunmaktadır. Yazıcızâde'de Avşarların ongunu "tavşancıl" kuşu olarak geçer⁴⁹. Ebu'l-Gâzi ise "*beyaz doğan (çerelaçin)*" olduğunu belirtmektedir⁵⁰. Reşîdüddîn'e göre "*Avşar*" kelimesi "*çevik, avlanmayı seven*" manasındadır. Yazıcızâde Ali, kendi "*Oğuznâme*" veya "*Tevârih-i Âl-i Selçuk*" adlarıyla anılan eserinde buna benzer olarak "*cüst ü çâlâk, ava ve canavara*⁵¹ ve *kuşa heveslü*" açıklamasını vermektedir.⁵² Safevîler zamanında yazılmış "*Târih-i Kızılbaşân*" adlı eserin meçhul müellifi de Avşar kelimesinin anlamını yine benzer biçimde "*ava mahareti olan*" şeklinde vermektedir⁵³.

1.2. SAFEVİ DEVRİ ÖNCESİ İRANDA AVŞAR VARLIĞI

XVII. yüzyılın hemen başlarında kaleme alınmış olan anonim "*Târih-i Kızılbaşân*" adlı eserin müellifi, Avşarların, İran'da eskiden beri var olduklarından bir kısmı ise daha sonra Şam

⁴⁷Tufan Gündüz , *Bozkırın Efendileri- Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s.12-13,35.

⁴⁸Ebülğazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kültüğü (Secere-i Terakime)*, (haz. Muharrem Ergin), Tercüman, İstanbul, s.45.

⁴⁹Abdullah Bakır, "Tevârih-i Âl-i Selçuk Oğuznâmesi", *Turkish Studies*, 163-199, Erzincan 2008, s.188.

⁵⁰Ebülğazi Bahadır Han, *Türklerin Soy Kültüğü (Secere-i Terakime)*, (haz. Muharrem Ergin), Tercüman, İstanbul, s.50.

⁵¹ Cust ve çâlâk kelimeleri Farsçada atılğan, hızlı, çabuk manasındadır. Buradaki canavar kelimesi de av hayvanı manasındadır.

⁵² Abdullah Bakır, "Tevârih-i Âl-i Selçuk Oğuznâmesi", *Turkish Studies*, Erzincan 2008, s.188. Faruk Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1999, s. 230-231.

⁵³ Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, s.84.

beldelerinden İran'a göç ettiklerinden bahsetmektedir⁵⁴. Buradaki eskiden beri var olmak fikri, doğrudan Selçuklu devirlerine bir atıf anlamına gelmektedir. Çünkü Selçukluların İran'ı zaptı ve külliyetli miktarda Türkmen transferi, İran sahasındaki Oğuz varlığının da başlangıcı olmuştur.

1.2.1. Selçuklular Devri - Huzistan Avşarları

Oğuzların İran coğrafyasına nüfuz etmeleri Selçuklu devletinin tarih sahnesine çıkış süreciyle ele alınması gereken bir hadisedir. Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan Oğuz Türkleri, kuzeyden Hazar, Kıpçak ve Kimekler; doğudan Karahanlı ve Gazneliler tarafından sıkıştırılmış durumdaydılar. Güneyde ise Samanoğulları Devleti'ni Karahanlılar ile girdiği mücadelede zayıflamıştı ve Karahanlı, Gazneli devletlerinin artan baskıları Oğuzların daha güneye; Maverünnehir Bölgesi'ne inmelerini zorunlu kılmıştı. Bu dönemde Oğuzlar, Arslan Yabgu⁵⁵ ile Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında iki fırkaya bölünmüş vaziyetteydiler. Tuğrul Bey, Gazneli ve Karahanlı baskısına karşı kendisini savunma durumuna çekerken; Çağrı Bey, Oğuzları bu buhranlı siyasi durumdan özgür kılacak İran'ın daha içlerine doğru bir keşif hareketine çıkmıştır. Çağrı Bey, bu seferinden dönerken kardeşi Tuğrul'la Horasan ve İran'ın iç kesimlerine dair edindiği bilgileri paylaşarak birlikte harekete geçilmesi konusunda kardeşini teşvik etmiştir. Bu dönemde İran'ın doğu bölümü Gaznelilerin hakimiyeti altındaydı. Gazneli Mahmud'un Arslan Yabgu'yu tutuklayıp Kalincar kalesine hapsedmesi Türkmenlerin Horasan bölgesine inmesini bir müddet geciktirdiyse de, onun ölümünden sonra tahta oturan Sultan Mesud; Türkmenler karşısında duramadı. 1040 yılında yapılan Dandanakan savaşı'nı kaybetti. Tuğrul ve Çağrı Beylerin idaresindeki Selçuklular etraftaki vilayetlere fetihnameler gönderip Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu ilan ettiler. Bununla kalmayıp İran sahasını hızla zapt etmeye başladılar⁵⁶. Bu çerçevede Merv merkez olmak üzere Horasan'ın Çağrı Bey'e, Kirman, Tabes ve Kuhistan bölgelerinin Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a, Irak bölgesi ise Tuğrul Bey'e bırakıldı.

⁵⁴ Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, s.84.

⁵⁵ Arslan Yabgu, Oğuz Yabgu Devleti'nde ordu kumandanlığı manasında olan "sübaşı"lık yapmış ve Selçuklu hanedanının başı Selçuk'un oğludur. Tuğrul ve Çağrı Beylerin ise amcalarıdır. Tufan Gündüz, "Oğuzlar/ Türkmenler" *Bozkırın Efendileri*, s.56.

⁵⁶ İrec Efşâr Sistânî, *Mokaddime Ber Şinaht-i İlâh, Çâdurnişinân ve Tevâif-i Aşâiri-i İrân*, (c.I), s.78-79. Tufan Gündüz Horasan'a ilk defa gelen ve daha sonra Azerbaycan'a yerleşen bu Türkmenleri diğer Türkmenlerden ayırmak için kaynaklarda onlardan "*Irak Türkmenleri*" olarak bahsedildiğini belirtiyor. Buradaki Irak ismi İran için kullanılan eski adlardan biridir. Günümüzdeki Irak adlı ülkeyle bir ilgisi yoktur. Tufan Gündüz Arslan Yabgu'nun hapsedilişine ses çıkarmayan yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Beylerin amcalarıyla ihtilaf içerisinde bulunduğundan ve bu yüzden daha sonra Irak Türkmenleri olarak anılacak bu taifenin Tuğrul ve Çağrı beylerden bağımsız hareket ederek yağma faaliyetlerinde bulunacaklarından bahsetmektedir. Tufan Gündüz, "Oğuzlar/ Türkmenler" *Bozkırın Efendileri*, s.16-18, 54-56.

Tuğrul Bey batıdaki fetihlerine yardım etmesi için İbrahim Yınal'ı⁵⁷, Çağrı Bey'in emrine verdi. Çağrı Bey, İbrahim Yınal'ın da yardımıyla Rey, Kazvin, Ebher ve Zencan Hemedan şehirlerini kısa bir sürede ele geçirdi. 1046 yılına gelindiğinde ise Selçuklular, batıda Huzistan bölgesine dayanmışlardı. Kirman, Çağrı Bey'in oğlu Melik Kavurd tarafından 1050 yılının sonlarında alındı. Fars yine Melik Kavurd tarafından Türk hakimiyeti altına girdi. Selçukluların bu şekilde 1062 senesine gelindiğinde, tam 57 sene zarfında tümüyle İran'a hakim olmuşlardı⁵⁸.

1141 senesinde, Seyhun nehri boylarından ve "*Deşt-i Kıpçak*" bölgesinden İran'ın batı ve güney bölgelerinden Anadolu'ya uzanan üçüncü bir Oğuz göçü yaşanmıştı. Bu Oğuz halkı içerisinde Salur, Yıva boylarının yanında Avşarlar da bulunmaktaydı. Bu boylar buldukları bölgeden göç etmeden önce Karahanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmaktaydılar. Ancak bu devlet içerisinde meydana gelen siyasî istikrarsızlık ve doğudan Karlukların baskıları onları göç etmeye zorlamıştı. Bu göçle Horasan'a gelen Avşarlar, Arslanoğlu Yakub önderliğinde daha batıya ilerleyerek Huzistan ve Kûh Giluye bölgelerine yerleştiler⁵⁹. Avşarların İran'ın en batısındaki bölgelerden biri olan Huzistan ve Kûh Giluye bölgelerine gelmeleri Selçuklu hükümdarlarının izledikleri siyasetle de alakalıdır. Zira Selçuklu sultanları anayurttan göçüp gelen Oğuzların, sınır bölgelerine yerleşmelerini teşvik etmekteydi. Huzistan ve Kûh Giluye dağlık bir arazi yapısına sahip olmakla beraber zor itaat altına alınan Kürt ve Lor gibi savaşçı halkların yaşadığı kapalı bir bölge olması nedeniyle devlet, kendi hakimiyetini tesis etmek için göçüp gelen Türkmenleri buralarda iskan etmekteydi. Avşarların Huzistan'a kesin olarak hangi tarihte geldikleri meçhul olsa da, Faruk Sümer, onların XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Huzistan'ın siyasi olaylarında görülmeye başladıklarını belirtir. Huzistan'daki Avşarların varlığı meselesine dair iki ihtimal öne sürer; birincisi, Avşarların bu bölgeye ilk Selçuklu fütuhatında gelmiş olmalarıdır. İkinci ihtimal ise daha önce bahsettiğimiz üçüncü Oğuz göçü dalgasıyla beraber buraya gelmiş olmalarıdır⁶⁰. Hangi dönemde gelmiş olurlarsa olsunlar Avşarlar, XII. yüzyılda Arslanoğlu Yakub Bey ve ardından başa geçen "*Şumla*" lakaplı Güç Togan oğlu Aydoğdu, Avşarlar adına Huzistan'da hakimiyet kurmayı başarmışlardı. Huzistan, Şumla zamanında Selçuklu Devleti ve Abbasî Halifeliği arasında bir sınır bölgesi konumundaydı. Bu yüzden Avşar Şumla, iki devlet arasında sıkışık denge siyaseti izlemek zorunda kalmıştı. Tüm bu zor siyasi şartlara rağmen Şumla, Huzistan'ın yanında Loristan bölgesinin de bir kısmına

⁵⁷ Tufan Gündüz "*Yınal*" isminin Oğuzlarda askerî sınıfa ait bir ünvan olduğu ihtimalinden bahsetmekte ve bu adın daha önce Oğuz Yabgu Devleti döneminde de kullanıldığını belirtmektedir. , Tufan, *Bozkırın Efendileri- Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s.11.

⁵⁸ Erdoğan Merçil, "Sultan Tuğrul Bey Zamanında İran" *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*, Konya 16-17 Aralık 2002, s. 9 - 13. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.127. Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s.19-20,58.

⁵⁹ 1153 yılında Sultan Sancar'ı esir alarak Büyük Selçuklulara karşı isyan eden de bu Oğuz gruplarıdır. Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s.24. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.133.

⁶⁰ Faruk, *Avşarlara Dair*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s.469.

hakim olmuştur. Onun gayretleriyle Selçuklu hakimiyetinden kurtulan Huzistan Avşarları, bağımsız bir siyasî güç haline geldiler. Şumla, Selçuklu hanedanına mensup kişiler arasındaki iktidar mücadelelerine de dahil oldu. Sultan Muhammed'e karşı oğlu Melikşah'ı desteklemiş ve onu Huzistan'da tahta oturtmuştu. Abbasîler ve Selçuklular arasında sıkışan ve bu iki devletin Huzistan'a sürekli gerçekleşen akınları nedeniyle zor bir dönem yaşayan Şumla, Selçuklu hakimiyetini tanımak mecburiyetinde kalmıştı. Sultan Melikşah'ı metbu tanıyan Şumla, daha sonra onun yakın emirlerinden biri olmasını bildi. Şumla döneminde Avşarlar Basra'ya sefer düzenlemiş, Bağdad'a yakın el-Mahki'ye gelerek halifeden toprak talebinde bulunmuşlardır. Ancak Şumla'nın yeğeni Kılıç, Irak-ı Arab'a yaptığı seferler sırasında Abbasî ordusuna mağlup olunca Huzistan Avşarları Basra ve Bağdad cihetindeki bu yayılma siyasetine son verdiler. 1169 senesine gelindiğinde ise Avşarlar Fars bölgesi üzerinde hakimiyet kurma fırsatı elde ettiler, ancak Şumla bu fırsatı iyi değerlendiremedi. Şumla döneminde meydana gelen önemli olaylardan birisi de; Nihavend hakimi Atabey İldeniz'den, Nihavend'in bir meblağ karşılığında kendilerine teslim edilmesi talebidir. Bu örnek Huzistan Avşarlarının maddî açıdan ulaştıkları zenginliği kanıtlar. Nihavend hakimi İldeniz Şumla'nın bu teklifini reddetti. Ancak onun 1175 senesinde ölümü bu tür fırsat durumlarında atik davranan Şumla'yı harekete geçirmiş ve yeğeni Şenkâoğlu'nu Nihavend'e yollayarak otorite boşluğunda şehrin Avşar hakimiyetine katılmasını sağlamıştı. Nihavend'in ne zamana kadar Avşar idaresi altında kaldığı meçhuldür. Şumla devrinde Huzistan Avşarlarının İran'da güçlenmeye başlamaları ve yayılma siyaseti izlemeleri İran'daki diğer Türkmen boyları ve Basra'da hüküm süren Halifelik tarafında rahatsızlığa neden olmuştu. Şumla, bu sebeple kendisine karşı birleşen diğer Türkmen boylarını emri altında toplayan Atabek İldeniz oğlu Cihan Pehlivan ile savaşa girdi. Savaşta okla ağır biçimde yaralanarak düşmana esir düştü. Aldığı bu yaradan dolayı fazla yaşamayan Şumla, 1194 tarihinde vefat etti. Şumla'nın ölümünden sonra yerine oğlu Şerefüddîn Emîrân geçmiştir. Babasının aksine daha ılımlı bir siyaset izleyen Şerefüddîn Emîrân,'dan sonra ise kardeşi Muzafferüddîn Sü-sıyan, Huzistan Avşarlarının başına geçmişti. Sü-sıyan'ın da ölümü üzerine oğulları arasında iktidar mücadelesi baş göstermiş Huzistan'da her zaman hakimiyet kurmak isteyen Bağdad'daki Abbasî Halifesi El-Nâsır ise bunu fırsat bilerek bölgeye, veziri İbnü'l-Kassab'ı göndermiştir. İbnü'l-Kassab, Aralık 1194 tarihinde Huzistan'ın o tarihte başşehri olan Şuşter'i ve bölgedeki diğer birçok kaleyi ele geçirerek Şumla hanedanının ve Avşarların Huzistan'daki hakimiyetlerine son vermiştir ⁶¹.

⁶¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.150,270-273. İrec Efşâr Sistanî, *Mokaddime Ber Şinaht-i İlhâ, Çâdurmişân ve Tevâif-i Aşâir-i İran*, (c.I), s.391-392. *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, s.84.

Faruk Sümer, tüm bu hadiselerin ardından XIII. yüzyıla gelindiğinde Huzistan'daki Avşarlara dair herhangi bir kayda rastlanmayıp adeta gözden kaybolduklarını belirtmektedir⁶². Elbette bu durum Avşarların Huzistan'daki varlığının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez fakat iki asır sonrasına kadar bölgede siyasî anlamda bir güç ortaya çıkaramadıkları gerçeğini haklı olarak akla getirmektedir.

1.2.2. Memlükler Devri - Kuzey Suriye Avşarları

Sultan Alparslan döneminde Selçuklular, Anadolu ve Suriye topraklarına akınlarını arttırmışlardı. Alparslan'ın ilk hedefi Suriye'ydi. 1070 yılında Fatımî halifesinin veziri Mısır'ı teslim edeceği vaadinde bulunarak Selçuklu Sultanı Alparslan'ı Ortadoğu'ya gelmeye teşvik etmişti. Bu davet üzerine Alparslan, ilkin Diyarbakır yoluyla Suriye topraklarına girmiştir. Bu tarih ile beraber Suriye topraklarında Oğuz (Türkmen) varlığı başlamıştır. Sultan Alparslan, Kuzey Suriye'de Haleb'i muhasara etmiş bu şehrin fethinden sonra Mısır'a vasıl olmak gayesiyle daha güneye inerek Dımişk (Şam)'a doğru hareket etmiştir. Ancak Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in kendisine karşı sefere çıktığı haberini alınca Şam beldelerinden kuzeye yönelmiş ve iki hükümdar arasında 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te yaşanan savaşta Selçuklular galip gelmişlerdir. Bu zaferin ardından Anadolu Türkmenlerin diğer göç merkezlerinden birisi konumuna gelecektir⁶³. Alparslan'ın Suriye'ye girmesi ve ardından Malazgirt zaferi ile her iki coğrafya da Türkmen yerleşimlerine açılmış bulunmaktadır ve Avşarlar da diğer Türkmen boyları gibi bu bölgelere nüfuz etmeye başlamışlardır.

Suriye'deki Türkmen varlığı ve Avşarlar Anadolu'daki akrabalarıyla sürekli irtibat halinde yaşamışlardır. Türkmen nüfusu bu iki coğrafya arasında sürekli konar göçer bir yaşam sürmüşlerdir. "*Şamlu*", "*Şam Türkleri*" veya "*Şam Türkmenleri*" denilen bu nüfus yazın Maraş ve Sivas'ın güney dolaylarında yaylak ve kışın Haleb havalisinde kışlak hayatı sürmekteydiler.

Suriye'deki Türkmen nüfusu Moğolların Anadolu'ya akınları ve gittikçe artan baskıları sebebiyle daha sonra kalabalıklaşacaktır. İran'daki Moğol kuvvetleri kumandanı Baycu 1243 senesinde Anadolu'ya girmiş ve Sivas'ta Köseadağ Ovası'nda Selçuklu ordusunu bozguna uğratmıştır. Bu yenilgi üzerine Anadolu Selçukluları Moğolları kendilerine metbu tanımışlardır. 1277 tarihine gelindiğinde ise Anadolu Selçuklu Devleti resmen sonlanarak Anadolu doğrudan Moğolların idaresi altına girmiştir. Selçuklu sultanlarının Moğollar elinde bir kukla haline gelmiş olmaları Türkmenlerin onlara karşı olan itaatlerini iyice zayıflatacaktır. İran'da yeni kurulan İlhanlılar, Anadolu'daki valileri vasıtasıyla Türkmenlere karşı toplu kıyımlara

⁶² Faruk, *Avşarlara Dair*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s.470.

⁶³ Faruk Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1999, s.123-124. Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, s.20-21.

başvurmuşlar, bu sebeple Moğol baskısından kurtulmak isteyen Türkmenlerin bir kısmı tek çareyi Kuzey Suriye topraklarında yaşayan akrabalarının yanına göç etmekte aramışlardır. Bu dönemde Suriye'ye hakim olan Memlük sultanları ise gelen Türkmenlere yerleşmeleri için, Sis (Kozan) ve Antakya'dan başlayarak, güneyde Gazze'ye kadar olan Akdeniz sahil şeridinde dirlikler vermişlerdir. Faruk Sümer, İbn-i Şeddâd'dan naklettiği bilgiye dayanarak; Sultan Baybars döneminde, Anadolu'dan göç eden Türkmenlerin nüfusunu yaklaşık kırk bin aile olarak vermektedir ⁶⁴.

XIII. yüzyıldaki bu göç neticesi Suriye'de daha da kalabalıklaşan Türkmenlere dahil olan Avşarlar içerisinde Suriye coğrafyasında siyasî alanda etkili olan üç aile çıkmıştır. Bunlar Köpekoğulları, Gündüzoğulları ve Kutbeğioğulları aileleridir. Bu ailelerden Köpekoğulları Anteb Bölgesi'nde, Gündüzoğulları Antakya Amik Ovası'nda yurt tutmuşlardı. Bu bölge Haleb üzerinden Antakya ve oradan Çukurova yani Anadolu'ya bağlanan stratejik bir boğaz yoluydu. Hac kafileleri ve ticaret kervanları bu güzergahın kısalığından ötürü daha ziyade bu yolu tercih etmekteydiler. Bu ticaret yolu Gündüzlü Avşarlarının kontrolü altındaydı. Kutbeğioğulları Haleb civarında yerleşmişlerdir. Sis (Kozan) civarında ise İmanlı Avşarları bulunmaktaydı ⁶⁵. XV. yüzyıla gelindiğinde giderek artan güçleriyle Suriye Türkmenleri Memlük Devleti iç meselelerinde daha aktif rol oynamaya başlayacaklardır. Avşar Köpekoğulları 1404 tarihinde Malatya'yı ele geçirip burada müstakil bir beylik kurmaya teşebbüs edecek derecede güçlenmişlerdir. Türkmenlerin sahip oldukları bu güç, Memlük emirleri; bilhassa Memlüklerin Haleb valileri tarafından bir tehdit olarak görülecek ve bunlar devamlı Türkmenler üzerine saldırılar düzenleyeceklerdir. Haleb valileri tarafından üzerlerinde en fazla baskı oluşturulan grup Gündüzlü Avşarları olmuştur. Bunun yanında Memlük vali ve emirleri kendi aralarındaki savaşlarda ordularında Kuzey Suriye'deki Avşarların askerî gücünden yararlanmışlardır. Ancak Avşarlar pek güvenilir bir müttefik değildirler. Zira Memlük iç siyasetinde sık sık taraf değiştirerek diğer Memlük emirinin saflarına geçip diğerinin mağlup olmasına neden olmaktadır. Kuzey Suriye'deki Avşarların siyasî olaylarda yekvücut davranmadıklarını görmekteyiz. Mesela Memlükler, Köpeklü Şeyh Hüseyin Bey tarafından ele geçirilen Malatya şehri üzerine sefere çıktıklarında aynı boydan Kutbeği Avşarları Memlük ordusunda yer almıştı. Dikkatli mütalaa edilirse Kuzey Suriye'deki Avşar ailelerin sahip oldukları askerî güç ve kalabalık nüfusa dayanarak Memlüklerden bağımsız birer beylik kurma teşebbüslerinin olduğu görülür. Temmuz-Ağustos 1411 tarihinde Gündüzoğullarının Gördü Bey liderliğinde Antakya bölgesinde bir beylik kurma çabaları buna bir örnektir. Köpekoğulları ise bu amaca daha çok

⁶⁴ Faruk Sümer, Oğuzlar, s. 178-180.

⁶⁵ Burada isimleri sayılan Gündüzlü, Köpeklü ve İmanlı Avşarları ileride Safevî devri İran tarihinde önemli bir rol oynayacaklardır.

yaklaşmışlardır. Daha önce belirtildiği üzere 1404 senesinde Malatya'yı alan Avşar Şeyh Hüseyin'in burada bir Avşar beyliği kurma teşebbüsü buna bir örnektir. Ancak Memlükler her iki girişime de askerî müdahalelerle mani olmuşlardır.

1.2.3. Akkoyunlular Zamanında Avşarlar

Kuzey Suriye'deki Avşarların Memlük emirleri tarafından baskıya maruz kalmaları onları Akkoyunlular ile ittifak kurmaya itmiştir. Avşarlar daha Akkoyunluların ilk hükümdarı Kara Yülük Osman Bey zamanında bu beylik ile münasebete geçmişlerdir. Farklı Türkmen boy ve oymakları tarafından meydana gelen Akkoyunlu ulusuna dahil olan Avşarlar, Uzun Hasan ve kardeşi Cihangir'in Karakoyunlu Cihan Şah ile olan mücadelelerine de katılacaklardır⁶⁶. Burada Kuzey Suriye Avşarlarından olduğu kesin olan Mansur Bey⁶⁷, Uzun Hasan'ın yanında önemli bir komutan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu isim ileride tezimizin ana konusu olan Safevî devri İran Avşarları için oldukça önemlidir.

Mansur Bey, Uzun Hasan henüz Akkoyunlu tahtına çıkmadan önce onun yakın nökerlerinden biri olmuştur. Ancak kendisinin hangi Avşar obasından olduğu meçhuldür. Bu şahsı ilk defa Uzun Hasan'ın Birecik Kalesi ve Suruç Ovası'ndaki Kürtler üzerine seferinde görmekteyiz. Bu seferde Avşarlar Mansur Bey önderliğinde Uzun Hasan'ın yanında yer almaktaydılar. Bunun yanında yine Suriye Türkmenlerinden olan Kutbeği Avşarları da başlarında Kutbeği oğlu Mehmed Bey ile bu seferde Uzun Hasan'ın ordusunda yer alıyorlardı. Uzun Hasan Urfa'da Kürtler üzerine seferle meşgulken rakipleri Karakoyunlular, Tarhan oğlu Rüstem komutasında kendisini gafil avlamak niyetiyle Uzun Hasan'ın üzerine Urfa'ya hareket etmişlerdir. 1457'de Rüstem-i Tarhan'ın Çermik'e sığınan Uzun Hasan'ın ulusu üzerine saldırısıyla Çermik'teki Akkoyunlu askerinin tam mağlup olacağı sırada Uzun Hasan, Mansur Bey ile birlikte kendi ulusuna yetişmiş ve Karakoyunlularla savaşa tutuşmuştur. Ancak savaşın seyri tekrar düşman lehine dönüp Akkoyunlu askerinin dağılmaya başladığı ve Uzun Hasan yüzüne bir ok ve mızrak yarası aldığı sırada Mansur Bey, Uzun Hasan'ı savaş meydanında yalnız bırakmayacaktır. Bu sadıkane hareket ile Uzun Hasan'ın itimadını kazanan Mansur Bey, onun nökeri olmuştur⁶⁸.

Uzun Hasan'ın zamanla siyaseten güçlendiğini gören ve aralarında ihtilaf çıkan kardeşi Cihangir, Karakoyunlu Cihan Şah'ın huzuruna elçi yollayarak ondan kardeşine karşı yardımda bulunmasını isteyecektir. Bu müracaatlarından birinde Cihanşah'ın meşhur emirlerinden Rüstem-i Tarhan'ın yirmi bin kişilik kuvvetle kendisine destek vermesini sağlamıştır. Kardeşinin Karakoyunlu ordusunun yardımıyla üzerine geldiği haberini alan Uzun Hasan ise

⁶⁶ Faruk Sümer , Oğuzlar, s.275.

⁶⁷ Faruk Sümer, Oğuzlar, s.275,293.

⁶⁸ Faruk Sümer , *Avşarlara Dair*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s.466. Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.140-145.

Urfa'ya inerek burada ordu toplamıştır. Uzun Hasan'ın savaşa sürdüğü askerler çoğunlukla Suriye (Şam) beldelerinden gelen Türkmenlerdir. Bunu orduda isimleri zikredilen komutanların Suriye kökenli Bayat ve Avşar boylarına mensup olmalarından anlayabiliyoruz⁶⁹. Avşarlar bu savaşta da Mansur Bey'in riyasetinde Uzun Hasan'ın ordusunda yerlerini almışlardır. Uzun Hasan ile Tarhan oğlu Rüstem arasındaki bu savaş, Diyarbakır ve Ergani arasında Dicle Nehri üzerinde bulunan Kara Köprü ve Abar mevkiilerinde cereyan etmiştir. Avşar Mansur Bey, ordunun sol cenahında yer almıştır. Ayrıca Kutbeği Avşarlarının da ordunun sol cenahında yerini aldıkları belirtilmektedir. Bu iki ismin savaşlarda sürekli yanyana zikrediliyor olması Mansur Bey'in Kutbeği Avşarlarından olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Ebu Bekr-i Tihranî, "*Kitâb-ı Diyarbekriyye*" adlı eserinde sürekli olduğu gibi bu savaşta da Mansur Bey'in yiğitçe çarpıştığından dem vurarak onu methediyor. Savaşta Karakoyunlu ordusuna "*emîr-i leşker*" unvanıyla komutanlık eden Rüstem-i Tarhan, Akkoyunlulara esir düşmüştür. Ebu Bekr-i Tihranî, bu savaş sayesinde Akkoyunlu ulusunun Cihangir Mirza'dan yüz çevirdiğini ve Uzun Hasan'a tabi olduklarından bahsetmektedir. Dahası bu galibiyet ile Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah, Uzun Hasan'ı bir hükümdar olarak tanıyarak ona elçiyle birlikte murassa bir kılıç ile çok miktarda değerli kumaş yollayacaktır⁷⁰. Avşar Mansur Bey ise Uzun Hasan'ın beyliğinin hükümdarlık makamına yükseldiği bu mühim savaşta yine onun yanında yer almış ve uzun ömrüne başka bir tarihî hadiseyi sığdırmıştır.

Cihan Şah'ın Uzun Hasan ile yaptığı savaşta ölmesiyle mülkü Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgelerinde siyasî otorite boşluğu doğmuştur. Bu boşluğun yeni bir güç ile doldurulması gerekiyordu. İşte bu mesele, komşu haline gelen Uzun Hasan ile Çağataylı Sultan Ebu Said arasında rekabete neden olmuştur. Uzun Hasan ilkin Ebu Said'le sulh yolunu denemiştir ancak Ebu Said, Tebriz'de babasının mezarı bulunduğunu dile getirerek Azerbaycan'ın kendisine miras hakkı olarak bırakılmasını istemiştir. Uzun Hasan ise cevaben Karakoyunlulara karşı zafer kazandığını bu yüzden Azerbaycan'ın kılıç hakkı olarak kendisine verilmesi gerekliliğinde diretmiştir. Ebu Said başta yalnızca Azerbaycan ve Irak-ı Acem üzerinde hak iddia ederken daha sonra Rum (Anadolu) ve Şam'ı da fethedeceğini ve Uzun Hasan'a Azerbaycan'dan

⁶⁹ Kuzey Suriye'de Avşarlarla birlikte yaşayan Bayat boyundan birçok komutan Uzun Hasan'ın Tarhan oğlu Rüstem ile olan bu savaşta yer almışlardır. Ebu Bekr-i Tihranî Bayatlı komutanları Kara Beg-i Dulkadir, Nâsır Hüseyin Beg-i Bayatî, Abdi-yi Bayatî isimlerini zikretmektedir. Ancak savaşta Bayat boyuna mensup emirler savaş meydanını ter ederek Suriye (Şam)'deki yurtlarına dönmüşlerdir. Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.167. Burada Dulkadir lakabına sahip Kara Beg, "Dulkadir Eli" Türkmenlerinden olmalıdır ki buradaki Türkmenlerin büyük bir kısmı Bayat'tır. Eğer Avşar soylu olsa müellif mutlaka bu simin yanında Avşar nisbetini kullanırdı. Zira kaynaklarda Avşar soyundan olup da bu nisbeti isminin yanında zikredilmeyen pek az şahsiyet mevcuttur. Faruk Sümer Dulkadiroğulları içerisinde komutanlık yapmış pek çok emirin Bayat boyuna mensup olduğunu belirtir. Buradan da beyliği kuran ailenin dahi Bayat boyuna mensup olduğu ihtimalinin ağır bastığını ortaya atar ki bu bize göre de mantıklı bir gerekçedir ve yüksek bir ihtimaldir. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.186, 242.

⁷⁰ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.162-165, 167-183, 249, 251. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.281.

vazgeçmesi şartıyla buralardan vilayetler bağışlayacağını iletmiştir. Bu rakibini hakir gören tavır karşısında ise Uzun Hasan, bunların boş hayaller olduğunu belirterek yeniden Azerbaycan'ın kendisine verilmesinde direterek, Irak'ın ise Ebu Said'e terk edilmesi teklifinde bulunmuştur. İki taraf arasında karşılıklı gidip gelen elçiler vasıtasıyla aranan çözüm, birbiriyle uyuşmayan bu iddialar nedeniyle bulunamayınca Çağatay Devleti ile savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. Diplomatik sürecin sona ermesiyle harekete geçen Çağatay ordusu Horasan'dan Azerbaycan'a kadar uzun bir mesafeyi kat ederken iâşe sorunuyla karşılaşmıştır. Bu problemin yaşanmasında; Akkoyunlu öncü birliklerinin düşman ordusunun iâşe tedarik hattına baskın vermesi ve Çağatay ordusuna mal erzak satan Şirvanlı tüccarlar üzerine baskı uygulaması gibi faaliyetler etkili olmuştur. Bu tür tedbirlerle Uzun Hasan, Sultan Ebu Said'in daha fazla ilerlemesini önlemiş hatta geri çekilmesini sağlamıştır. İşte tam bu sırada Avşar Mansur Bey'in bulunduğu Akkoyunlu öncü birliğinin Ebu Said'in geri çekilen ordusuna yıpratma hareketinde bulduklarını görmekteyiz. Böylelikle düşmanın moral açıdan çökmesi ve Uzun Hasan kesin savaşı başlatmadan önce düşmanda korku yaratılması sağlanmıştır. Moral olarak çöken Çağatay ordusu bu takip sırasında tamamen çözülmeye başlamış ve Ebu Said'in kendisi bile kovalamaca haline dönüşen bu harekatta düşmanlarına esir düşmüştür. Akkoyunlular Sultan Ebu Said'i birkaç gün esir tuttukten sonra Uzun Hasan kendisinin ölümüne karar vermiştir⁷¹. 1469 yılındaki bu zaferin ardından İran Akkoyunlu istilasına açık hale gelmiştir. Uzun Hasan bu zaferin ardından hakimiyetini İran içlerine taşımış ve İran'a Akkoyunlu hakimiyeti ile beraber yeni bir Türkmen göçü başlamıştır. Bu göç sürecinde Akkoyunlu ulusu içerisinde yer edinmiş olan çoğunluğu Suriye kökenli olmak üzere Avşarlar Mansur Bey'in liderliğinde İran'ın Fars ve Kûh Giluye bölgelerine göç etmişlerdir⁷². "*Târîh-i Kızılbaşân*" adlı esere bakacak olursak bu dönemde Kûh Giluye valiliği de Avşar Mansur Bey'e verilmiştir⁷³.

Akkoyunlular zamanında Avşarların yine Huzistan gibi İran'ın batısında bulunan ve Huzistan'a oldukça yakın olan Kuh Giluye bölgesini tercih etmeleri bir tesadüf olmamalıdır. Mansur Bey önderliğinde ve Akkoyunlu ulusuyla beraber, Anadolu ve daha büyük oranda Kuzey Suriye'den gelen Avşarların; Huzistan'a yakın Kuh Giluye bölgesine göç etmeleriyle beraber İran'ın batısında zaten var olduğunu düşündüğümüz Avşar mevcudiyeti daha da kalabalıklaşmış ve güçlenmiştir.

⁷¹ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 308-311,316-320.

⁷² Faruk Sümer, *Avşarlara Dair*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s.473. Faruk Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1999, s.293.

⁷³ Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, s.84.

Uzun Hasan'ın Sultan Ebu Said'e karşı kazandığı zaferin ardından Doğu Anadolu ve İran coğrafyasında sınırlarını genişleten Akkoyunlu Devleti, Osmanlılar tarafından doğuda oluşan yeni bir tehdit olarak algılanmıştır. Uzun Hasan'ın önce Cihan Şah'a ardından Ebu Said'e karşı kazandığı zaferler, onu cesaretlendirip bu sefer batıya; Osmanlı topraklarına göz dikmesine sebep olacaktır. Uzun Hasan'ın bu dönemde Osmanlı tahtında bulunan Fatih Sultan Mehmed ile arasındaki siyasi münasebet Osmanlıların Trabzon üzerine seferi ve Venedik Cumhuriyeti'nin Akdeniz'de ezeli rakipleri Osmanlılara karşı Uzun Hasan ile ittifak arayışına girmeleri neticesinde hayli gerilmiş bulunmaktadır. İki devlet arasındaki ilişkiler Akkoyunluların önce harekete geçerek Anadolu'daki Osmanlı toprakları içerisine yağma faaliyetlerine başlamaları ile kopma noktasına gelecektir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlu tehdidini son verilmesi için kesin netice alabileceği bir meydan savaşı niyetiyle doğuya sefere çıkmıştır. Bugün İran'ın Doğu Azerbaycan vilayeti sınırları içerisinde bulunan Ucan⁷⁴ adlı yerde toplanan Akkoyunlu ordusu içerisinde Avşar Mansur Bey de bulunmaktadır. Erzincan'ın Tercan mevkiinde Fırat Nehri'ne ulaşan Osmanlı ordusu, 11 Ağustos 1473 günü Tercan civarında Üç Ağızlı mevkiinde içinde Avşar Mansur Bey'in de yer aldığı Akkoyunlu ordusuyla karşı karşıya gelecektir. Savaşta Avşarlar Mansur Bey önderliğinde Akkoyunlu ordusunun sol cenahında yer almışlardır. Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlı ordusunun ateşli silahlara sahip oluşu ve devrin modern askerî taktiği olan "*tabur cengi*" nizamını uygulamasıyla Akkoyunlu süvarisi bozguna uğramıştır. Uzun Hasan savaşın kötü gidişatı neticesi kaçıp kurtulmuştur. Avşar Mansur Bey'in de bu savaşta hayatta kaldığına şüphe yoktur. Zira kendisini ileri tarihli kayıtlarda da göreceğiz⁷⁵.

1478 yılında vefat eden Uzun Hasan'ın ardından oğulları arasında taht mücadeleleri başlayacaktır. Uzun Hasan'ın oğullarından Fars valisi Sultan Halil, annesi Selçuk Begüm'ün yardımıyla tahta çıkmıştır. Sultan Halil'in saltanat süresi çok kısa sürecektir. Tahta çıktığı sene kardeşi Sultan Yakup ve yeğeni Murad Mirza ile taht mücadelesine giren Halil, bu mücadelede maktul düşerek aynı sene (1478) saltanatın kardeşi Sultan Yakub'un eline geçmesine mani olamayacaktır. Sultan Yakub, Akkoyunlu Devleti'ne son parlak devrini yaşatan hükümdar olmuştur. İdareyi ele aldığı anda sarsılan devlet otoritesini yeniden tesis etmiş, merkezî otoriteyi muhtelif bölgelerde hüküm süren beylere kabul ettirmiştir. Sultan Yakub'un ölümünden sonra

⁷⁴ Şu anki adı Farsça, "*Şehristân-i Bustân Âbâd*" olan Ucan, Tebriz'in kırk beş kilometre güneyinde yer almaktadır.

⁷⁵ Aşıkpaşazade, *Aşık Pağaoğlu Tarihi*, (neşr. H. N. Atsız), MEB yay., İstanbul 1992, s.152-154. Caterino Zeno, Ambrogio Contarini, *Uzun Hasan - Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnameleri*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2009, s.27-32. Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.376-378. Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî Faaliyeti*, TTK yay., Ankara, 1953, s.317-326.

ise yeniden zayıflayan devlet, bundan sonra yıkılana dek kısa süre tahtta kalan hanedan mensupları arasındaki taht mücadelelerine sahne olacaktır. Avşarlar da, Mansur Bey vasıtasıyla Akkoyunlu hanedanı içerisindeki bu taht mücadelesine dahil olmuşlardır. Buna örnek olarak, Akkoyunlu şehzadesi Muhammedî Mirza'nın babası Elvend Mirza'ya karşı başlattığı hükümdarlık mücadelesinde Kuh Giluye valisi Avşar Mansur Bey'in kendisine sağladığı yardımdır.

Sultan Yakub'un ölümünden sonra oğlu Baysungur, 1490'da ve Uzun Hasan'nın diğer torunu Rüstem Mirza ise ertesine; 1491'de tahta geçmişlerdir. Rüstem Mirza'nın ardından 1496 senesinde tahta geçen Göde Ahmed, bir sene tahtta kalabilmiş ve 1497 senesinde Muhammedî Mirza, Akkoyunlu tahtında bulunan amcası Göde Ahmed'in iktidarına karşı isyan ederek Yezd'e kaçmış burada kendisine destek sağlayarak İsfahan şehrini ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak şehre girmeye muvaffak olamayan Muhammedî Mirza bu başarısız teşebbüsünün ardından pes etmeyerek kendisine müttefik arayışını sürdürmüş ve aradığı desteği Kûh Giluye hakimi Avşar Mansur Bey ve oğulları sayesinde elde etmiştir. Göde Ahmed'in ölümüyle karşımıza üç ayrı şehzade etrafında birleşen ümera arasında parçalanmış bir devlet görünümü ortaya çıkmaktadır. Yezd'de bulunan Muhammedî Mirza şimdi Şirvan'da bulunan Murad ve Azerbaycan'da bulunan Elvend Mirza'yla karşı karşıyadır. Avşarların desteği ile Şiraz'a yürüyen Muhammedî Mirza, buranın idaresini elinde bulunduran Kasım Bey komutasındaki Pürnek oymağı güçlerine karşı galip gelmişlerdir. Muhammedî Mirza kendisine bu zaferi sağlayan Avşar Mansur Bey'e, Pürneklere ait olan Şiraz'ı teslim etmiş, böylece Mansur Bey, Kûh Giluye'ye ek olarak hakimiyetini Şiraz'a taşımıştır. Savaşta kaçarak kurtulan Pürnek Kasım Bey, Azerbaycan'a giderek Elvend Mirza'nın yanına sığındıktan sonra Elvend Mirza, kendisine ordu vererek yeniden Şiraz'a Avşarlar üzerine göndermiştir. Avşarlar Fars Bölgesi'ndeki Şûlistan'da yapılan muharebede yeniden Kasım Bey'e karşı galip geleceklerdir. Savaşta Kasım Bey, Avşarlara esir düşmüştür. Avşarların elde ettikleri bu zaferlerin ardından daha da cesaretlenen Muhammedî Mirza, yeniden İsfahan'a yönelmiş ve İsfahan halkı onu elde ettiği başarının etkisiyle bir hükümdar gibi karşılamaya çıkmıştır. Avşarlarla kurduğu ittifak sayesinde Şiraz ve İsfahan'da hakimiyetini tesis ederek güney İran'a sahip olan Muhammedî Mirza, bu sefer kardeşi Elvend Mirza'yı bertaraf etmek amacıyla Azerbaycan bölgesine yönelmiş, Mayıs-Haziran 1499'da Elvend Mirza'nın ordusuna karşı Azîz Kendi'de vuku bulan savaşta galip gelmiştir. Bu zaferle Muhammed Mirza Tebriz'e girmiş ve Akkoyunlu tahtına oturmuştur. Fakat bu hadisenin ardından daha bir sene geçmeden 1499 yılında Murad Mirza, Muhammedî Mirza'nın hakim olduğu güney İran topraklarına girerek İsfahan'ın Kerâleğ nahiyesinde Avşarların da destek verdiği Muhammedî Mirza'nın ordusuyla karşılaşmıştır. Savaşta Mansur Bey'in akrabası ve Kuh Giluye Avşarlarından olması kuvvetle muhtemel Avşar Pîrî Bey'in ismine de rastlanmaktadır.

Meydana gelen savaşta Muhammedî Mirza ve müttefiki olan Avşarlar mağlup olmuş ve savaşta Avşarlara önderlik eden Pîrî Bey maktul düşmüştür. Savaşın ardından rakipsiz kalan Murad ve Elvend arasında akdedilen antlaşmaya göre Kızıl Özen Irmağı'nın sınır olması şartıyla devlet bu iki şehzade arasında paylaştırılmış; Irak-ı Acem ve Fars bölgeleri Murad Mirza'ya, Azerbaycan ve Diyarbakır ise Elvend Mirza'ya bırakılmıştır. Buradan Murad Mirza'nın Avşarların yaşadığı bölgeleri de kapsayan bir coğrafyaya hakim olduğunu görmekteyiz. Mansur Bey önderliğindeki Kuh Giluye Avşarları da tabî olarak Murad Mirza'dan af dileyerek onun hizmetine girmişlerdir⁷⁶.

Bu hadiseler cereyan ederken Lahican'da İsmail adında bir çocuk yanında ona sadık müritleriyle buradan "huruç" etmektedir. Maksadı ecdadına çokça kötülüğü dokunmuş Şirvanşahlar ve Akkoyunlu hükümdarları Elvend ve Murad Mirzalara karşı intikam almaktır. Bunun için Doğu Anadolu'ya hareket edip Erzincan'da aynı zamanda birer asker olan müritlerini etrafına toplamakla meşguldür. İran'da dinî bir tarikat, siyasî bir güç elde etmek üzeredir.

1.3. AVŞARLARIN SAFEVİYYE TARİKATI İLE İLİŞKİSİ VE KIZILBAŞLIK

İran'ın kuzey batısında Azerbaycan bölgesinde yer alan Erdebil şehrinde teşekkül etmiş Safevîyye tarikatının itikadî anlamda İran, Anadolu ve Kuzey Suriye'deki Türkmenler üzerindeki etkisini anlamak bu coğrafyalarda yaşayan Avşarların yeni kurulacak olan Safevî Devleti'ne olan bağlılıklarını açıklamak için önemlidir.

Hicrî 651 senesinde Erdebil'de doğan tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddîn, 675 yılında Gilan'da bulunan Şeyh Zâhid-i Gilânî'nin müridi olmuş ve yanında yirmi beş sene boyunca kalmıştır. Şeyhinin 700 (1301) senesinde ölümüyle Erdebil'e dönen Safiyüddîn, memleketi Erdebil'e geri dönerek burada kendi adıyla müsemma "*Safevîyye*" tarikatını kurmuştur. Safiyüddîn'i, Gilân'daki müşidinden ayıran özellik onun kendi tarikatını mahalli bir vasıftan çıkarıp tarikatın faaliyet alanını İran'ın ardından Suriye ile Anadolu'ya açık tutmasıydı. Bunun yanında mensup olduğu "*Zâhidiyye*" tarikatından farklı olarak Safiyüddîn, kendisinden sonra tarikatın başına geçecek olan halifeyi kendisiyle kan bağı olan kişiler arasından seçmişti. Halbuki Zâhid-i Gilânî ile Safiyüddîn arasında bir kan bağı yoktu. Ancak Safiyüddîn kendisinden sonra oğlu Sadreddin Musâ'yı Safevîyye tarikatının başına geçirmesiyle, tarikatın ileride siyasî bir hanedana

⁷⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., Ankara 201, s.193-197. Faruk Sümer, *Avşarlara Dair*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s.473. Kazî Ahmed-i Gaffârî-i Kazvînî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, Kitâb-furûşî-i Hâfız, Tahran, s.256. Rumlu Hasan, *Ahsenü't-TevârihŞah İsmail Tarihi*, (çev. Cevat Cevan), Ardiç yay., Ankara 2004, s.22,27-28,32.

dönüşümünde ilk adımı atmış oldu. Burada Safiyüddin dönemine ilişkin önemli noktalardan birisi de tarikatın ilk dönemde ehl-i sünnet temeli üzerine kurulmuş olmasıydı⁷⁷.

Sadreddin Musa döneminde tarikatın merkezi Erdebil; İran, Anadolu ve Suriye'den gelen çoğunluğu Türkmen asıllı müritlerin ziyaret noktası konumuna gelmişti. Türkmenler, Sadreddin Musa döneminde babası için inşa edilen babası Şeyh Safiyüddîn'in türbesini ziyaret etmekteydiler. Bu durum daha oğlu döneminde Şeyh Safiyüddîn'in zatının Türkmenler arasında bir kutsiyet kazandığına delildir. Yine onun döneminde tarikatın sayısı çoğalan müritleri için dergaha yeni derviş odaları eklenmişti. Sadreddin Musa, babası gibi, tarikatın etki sahasının Erdebil haricindeki coğrafyalara yayılması siyasetini takip etmiştir. Kendisi de Erdebil'de babası için yaptırdığı hazireye defnedilmiştir. Vefatından önce kendi naibi ve veliahdı tayin ettiği oğlu Hoca Ali onun vefatıyla beraber tarikatın başına geçmiştir⁷⁸.

Hoca Ali tarikatın başında bulunduğu dönemde, Timur, tüm İran'a hakimdi. Hoca Ali ile dedesi Şeyh Safiyüddin'in şöhreti kendisine kadar ulaşmıştı. Hoca Ali'nin döneminde yaşanan önemli hadiselerden biri Timur'un Ankara Savaşı'nda Osmanlıları mağlup etmesiydi. Erdebil'deki tarikata hürmet besleyen Timur, Anadolu seferine çıkmadan önce Erdebil'deki dergahı görmek ve Şeyh Safiyüddîn'in kabrini ziyaret etmek istemişti. Timur'un Ankara Savaşı'nda Osmanlılara karşı zafer kazanmasıyla, Osmanlılar tarafından Anadolu'da sağlanan siyasî birlik yeniden dağılmış ve Timur'a tabi Anadolu'da Türkmen beylikleri yeniden kurulmuştu. Bu durum tarikatın Anadolu'daki yayılımı için daha uygun ortam sağlamıştır. Timur, Anadolu'daki beyliklere gönderdiği fermanlarda Safevîyye tarikatına mensup sülhlerin herhangi bir zulme uğramamaları, mürşitleriyle olan irtibatlarının kesilmemesi ve Erdebil'e gidiş gelişlerine mani olunmamasını emretmekteydi. 1427 senesinde hacca gitmeyi arzu eden Şeyh Hoca Ali, Erdebil'den ayrılmadan önce üçüncü büyük oğlu İbrahim'i tarikatın yeni mürşidi olarak tayin etmişti.

Şeyh İbrahim, 1447-1448 tarihine kadar tarikatın başında kaldı. Şeyh İbrahim, atalarının meşgul oldukları gibi Anadolu ve Suriye'deki Türkmenlerle irtibatını kesmemiştir. Uzaktaki müritlerle kurulan irtibat şebekesinin idaresi için onun döneminde "*halîfetü'l-hulefâ*" adında bir makam tahsis edilmişti. Halîfetü'l-hulefâ; "*mürşid-i kâmil*" sıfatına sahip tarikatın başındaki şeyhin naibi yani yardımcısı konumundaydı. Şeyh, Anadolu'daki ve Suriye'deki Türkmen müritleriyle onun vasıtasıyla irtibat kuruyordu. Halîfetü'l-hulefâ'nın emirleri, müritlerin nazarında tarikat şeyhinin emirleri kadar itibar görüyordu. Halîfetü'l-hulefâ, Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra bile

⁷⁷ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevîyye Tarikatı Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 2014, s. 38-52. Roger Savory, *İran-i Asr-ı Safevî*, (çev. K. Azîzi), Neşr-i Merkez, Tahran 1392/2013, s.3-9.

⁷⁸ Cihat Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s.54-58. Roger Savory, a.g.e., s.9-12

tarikât geleneğini ve mürid-i kâmil sıfatını koruyan Safevî şahlarının naibi olmaya devam etmiştir. Halifetü'l-hulefânın emri altında bulunan ve "*pîr*" olarak adlandırılan tarikât görevlileri de Erdebil haricinde Anadolu'da ve Suriye'de müritlerin arasında gezerek buradaki Türkmenler üzerinde tebliğ faaliyetini yürütmekte ve müritler üzerinde sürekli nezaret sağlamaktaydılar ⁷⁹.

Şeyh İbrahim'den sonra 1447 tarihinde tarikâtın başına geçen Cüneyd, tarikâtın dünyevî saltanat iddiasında bulunan ilk lideriydi. Kendisinin tarikâtın tarihi içerisinde dünyevî saltanatı çağrıştıran "*sultan*" unvanını ilk kez kullanan kişi olması tesadüf değildir. Şeyh Cüneyd, bu emeline ulaşmak için müritleri arasında silahlı bir güç oluşturmuş ve gaza geleneğini tarikata yerleştirmişti. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, Şeyh Cüneyd'in müritlerden oluşturduğu silahlı güçlerle civardaki komşu hıristiyan halklara karşı başlattığı gaza faaliyetlerinden rahatsız olmuş, Cüneyd'e bir mektup göndererek derhal müritlerden oluşturduğu bu silahlı gücü dağıtmasını istemişti. Şeyh Hoca Ali'nin evlatlarından olan ve yeğeni Cüneyd'le tarikât içerisinde rekabeti bulunan Şeyh Cafer de Cihanşah'a mektup göndererek, yeğenin Erdebil'den çıkarılmasını ve Karakoyunlu hakimiyeti altında bulunan arazileri tümüyle terk etmesini istiyordu. Şeyh Cüneyd, bu baskıya karşı duramayarak daha sonra Erdebil'i terk etmiş, Anadolu'ya, ardından da Kuzey Suriye'ye geçmişti ⁸⁰.

Bu şekilde Anadolu ve Kuzey Suriye macerası başlayan Şeyh Cüneyd, tarikât tarihi içerisinde Erdebil'den çıkarak Türkmenler arasında tebliğ faaliyetine başlayan ilk tarikât şeyhidir. Bu dönem aynı zamanda Kuzey Suriye'de ve Anadolu'da Avşarların tarikât ile doğrudan temasa geçtikleri bir dönemdi.

Şeyh Cüneyd'in döneminde dair önemli noktalardan birisi de kendisinin, atalarının takip ettiği şafi mezhebinden ziyade şîî itikada yakın oluşuydu ve onun bu inancı tarikâtın ve ileride kurulacak Safevî Devleti'nin inanç sistemini şekillendirdi ⁸¹.

⁷⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s.59-63. Ragor Savory, a.g.e., s.12-15.

⁸⁰ Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da hangi bölgeleri dolaştığı konusu karanlıktır. Aşıkpaşazade sayesinde yalnızca Şeyh Cüneyd'in Konya'da bir müddet bulunduğu ve burada Sadreddin Konevî'nin dergahında Şeyh Abdüllatif adında bir zat ile mezhep üzerine tartıştıklarını bilinmektedir. Bu tartışmada Şeyh Cüneyd'in "*Ashaba mı bağlılık evladır yoksa evlada mı*" sorusu dikkatimiz çeker. Zira bu soru ehl-i sünnet ve şia arasındaki temel ayrılık noktalarından biridir. Şeyh Abdüllatif ehl-i sünnet çizgisine bağlı bir din adamı olarak "*ashaba bağlılık evladır*" cevabı vermiş ve tartışma bu noktada düğümlenmiştir. Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, s.26.

⁸¹ Cihat Aydoğmuşoğlu ve Rager Savory tarikât hakkında kaleme aldıkları metinlerde tarikâtın Hoca Ali döneminde şîîlik etkisine girdiklerini yazmaktadırlar. Ancak Tufan Gündüz bu meseleyi tartışmaya açarak tarikâtın Şeyh Cüneyd döneminde şîîliğe doğru evrilmeye başladığını yazmaktadır. Bu fikrine delil olarak da Hoca Ali'nin kendi döneminde sünî inanca sahip olan devlet adamları tarafından hürmet görmesine ve Şeyh Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer ile bu mezhep meselesi yüzünden aralarının açılması olaylarını öne sürmektedir. Şeyh Cafer, yeğenin şîî inancından ötürü onu rafizilikle suçlamıştır. Ancak

Erdebil'den Anadolu coğrafyasına gelen Şeyh Cüneyd, Konya'da bir müddet kaldı ve buradan Toros Dağları'na giderek Varsak Türkmenlerinin arasında dolaştı. Bunu haber alan Karamanoğlu İbrahim Bey, Varsak oymağı reisine Şeyh Cüneyd'in faaliyetlerine son verilmesini ve yakalanarak hapsedilmesini emretmişti. Bu baskıdan dolayı Toroslardaki faaliyetine daha fazla devam edemeyen Cüneyd, o dönem Memlûk hakimiyetindeki Kuzey Suriye'ye geçti. İskenderun Körfezi'nde Cebel-i Arûs denilen yerde Haçlılardan kalan yıkık bir hisarı tekke olarak kullanmaya başladı ve burada Kuzey Suriye'deki Halep veya Şam Türkmenleri arasında irşat faaliyetine başladı⁸². Şeyh Cüneyd'in bölgedeki propaganda faaliyeti ile Halep Türkmenleri içerisinde yer alan Avşarların, Safevîye tarikatıyla ilk doğrudan teması başlamıştı. Zira önceki bölümde belirttiğimiz gibi İskenderun'a yakın olan Antakya Amik Ovası o dönemde Gündüzlü Avşarlarının yurt tuttıkları bir bölgeydi. Bunun yanı sıra yine İskenderun'a oldukça yakın olan Sis'te (Kozan) İmanlı Avşarları, Halep civarında yurt tutmuş Kutbeği Avşarları ve Antep'te varlık gösteren Köpeklü Avşarları da Şeyh Cüneyd'in bu irşat faaliyetinden etkilenen gruplar arasındaydı. Bu durum Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra İran'a gitmiş olan ve Safevî tarihi boyunca isimleri İran'daki siyasi olaylar içerisinde anılan İmanlı, Gündüzlü ve Köpeklü isimlerine rastlanıldığında anlaşılmalıdır. Şeyh Cüneyd'in Suriye'de giderek artan gücü dolayısıyla Haleb'de bulunan Mevlevî şeyhi Ahmed Bekrî ve diğer sünnî itikada sahip tasavvuf ehli, onu Memlûk sultanı Çakmak'a şikayet etmişlerdi. Memlûk Sultanı da Haleb valisine Şeyh Cüneyd'in Memlûk ve Suriye topraklarından çıkarılmasını emretmişti. Burada da rahat hareket edemeyeceğini anlayan Cüneyd, Osmanlı hakimiyetinde bulunan Karadeniz bölgesindeki Canik'e gitmiştir. Burada etrafında topladığı müritlerinden oluşan silahlı gücü sınamak isiyordu. Bunun için bulunduğu coğrafyaya yakın Trabzon Rum Devleti'ne karşı gaza faaliyetine başladı ve Trabzon şehrini almaya çalıştı. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethetmek için bölgeye ilerleyişini duyuncaburadan ayrılarak Diyarbakır'a geçti ve Akkoyunlulara sığındı. Bu sırada Akkoyunlu hükümdarı olan Uzun Hasan ezeli rakibi Karakoyunlularla mücadele halindeydi. Şeyh Cüneyd, 1456-1459 arası üç sene boyunca Uzun Hasan'ın yanında rahatça kalabildi. Bu himaye sayesinde Şeyh Cüneyd, rahat bir biçimde, içerisinde Avşarların da yer aldığı Akkoyunlu ulusuna dahil Türkmen oymakları arasında kendisine taraftar toplayabilme imkanına kavuştu⁸³. Uzun Hasan'ın 1458 senesinde düzenlediği Gürcistan seferinden etkilenen Şeyh Cüneyd, hemen ertesi sene elindeki silahlı

Tufan Gündüz eserinde Şeyh Cüneyd'in şîliği nasıl kabul ettiği ve mezhep değiştirirken kimden etkilenmiş olduğu sorularının cevabının halen meçhul kaldığını da belirtir. Tufan Gündüz, a.g.e., s. 24.

⁸² Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safevîler*, s.107.

⁸³ Önceki bölümlerde Avşarların, daha Akkoyunlu Beyliğinin İran'ı fethetmeden ve devlet olmadan önce Akkoyunlular ile ittifaka girerek Akkoyunlu ulusuna dahil olduklarını görmüştük. Bu yüzden Şeyh Cüneyd'in Akkoyunlu ulusuna dahil olan Avşarlar arasından müritler edinmiş olması da büyük bir ihtimaldir.

gücü ikinci defa sınamak için Çerkesler üzerine yürüdü. Bu sefer ile Akkoyunlulardan bağımsız hareket etmeye başlayan Şeyh Cüneyd, 1460'ta on bin silahlı adamıyla bu defa Şirvanşahlar üzerine hareket ettiyse de Şirvanşah Ferruh Yesâr ile Kur Nehri'nin kenarında bulunan Taberserân adlı mevkide girdiği savaştan sağ çıkmadı. Şeyh Cüneyd'in ölümünden kısa bir süre sonra ise hamisi Uzun Hasan, ezeli rakibi Karakoyunlu Cihanşah'ı yendi⁸⁴.

Şeyh Cüneyd'in ölümüyle tarikatın başına Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hadice Begüm'den olan oğlu Haydar geçti. Haydar, babasının Şirvanşahlar ile girdiği savaşta öldürüldüğünde henüz beşikteydi. Haydar'ın yetiştirilip eğitilmesiyle dayısı Uzun Hasan ilgilendi. Şeyh Cüneyd'i toprağa veren tarikatın müritleri ise Haydar'ı kendilerine yeni şeyh olarak kabul ettiler⁸⁵. Bu husus onların, Hz. Ali'den neşet eden imametini Şeyh Safiyüddin'in soyundan gelen birinde yeniden tecelli bulacağına inanmalarından kaynaklanıyordu.

Haydar büyüüp gençlik çağına geldiğinde dayısı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm (diğer adı Halîme Begüm⁸⁶) ile evlenerek Akkoyunlu ile Safevî hanedanları arasındaki ittifakı tazeledi. Haydar'ın bu hanımından üç oğlu olmuştu, bunlar; Sultan Ali, İbrahim ve İsmail'di⁸⁷.

Şeyh Haydar babasının izinden giderek tarikatın siyasi bir güce kavuşması için askerî faaliyetlere devam etti. Babası döneminde gaza faaliyetlerine başlayan tarikatın daha iyi teşkilatlanması için adımlar attı. Şeyh Haydar döneminde ileride Safevî ordusunun temelini oluşturacak değişiklikler yaşandı. Bu açıdan yapılan değişiklikler içerisinde Şeyh Haydar'ın şîh itikadında önemi bulunan "*On İki İmam*"ı işaret eden on iki dilimli kızıl başlığı müritlerine giydirmesiydi. Bu kızılbaşlığa "*tâc-i Haydari*" de denilmiştir. Şeyh Haydar'ın bu emrine binaen kızıl başlık giyen tarikatın müritleri, sefer sırasında kendilerini düşman kuvvetlerinden ayıracak bir nevi üniformaya sahip olmuşlardı⁸⁸. Şeyh Haydar, Cüneyd dönemine kıyasla müritlerini daha iyi silahlandırmış ve Erdebil'deki tekkeye ait derviş odalarını birer silah deposu ve silah imalathanesi haline getirdi. Şeyh Haydar'ın bu askerî çabalarının altında yatan amaçlardan biri babasının ölümüne neden olan Şirvanşahlardan intikam alma arzusuuydu.

Gün geçtikçe daha da artan askerî gücünü sınamak için Şeyh Haydar, babasının Çerkesler üzerine başlattığı gaza faaliyetine devam etti. Şeyh Haydar'ın bu seferleri devam ettirmesindeki bir diğer sebep seferler devam ettikçe yanında ganimet elde etmek isteyen savaşçıların

⁸⁴ Cihat Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s.63-70. Roger Savory, s.15-16. Tufan Gündüz, a.g.e., s.24-29. Walter Hinz, s.15-16,18-19,21-22,27,32-34,104-105.

⁸⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s.70-71. Tufan Gündüz, a.g.e., s.29.

⁸⁶ Uzun Hasan'ın eşi Trabzon Rum İmparatoru'unun kızı Despina Hatun'dur. Marta ise Uzun Hasan'ın bu kadından olma kızı Alemşah Begüm'ün Rumca diğer adıdır. Roger Savory, s.17

⁸⁷ Cihat Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s.71. Tufan Gündüz, a.g.e., s.29-30. Walter Hinz, s.71

⁸⁸ Cihat Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s.73. Roger Savory, s.19. Walter Hinz, s.66

artmasıydı. Fakat bu seferlere çıkabilmek için Haydar, babasının mağlup olup öldürüldüğü Şirvan topraklarından geçmek zorundaydı. Şirvanşahlar, Haydar'ın Çerkesler üzerine çıktığı ilk iki seferinde ona mani olamadılar. Ancak, 1488 senesindeki son Çerkes seferi sırasında babasının intikamını alma vaktinin geldiğini düşünen Haydar, Şirvan'ın yönetim merkezi Şamahı'ya saldırınca Şirvanşah Ferruh Yesâr, damadı Akkoyunlu Sultanı Yakub'dan yardım istemişti. Bu dönemde Akkoyunlular siyasi rakipleri Karakoyunlular ve Timurlu Devleti'ni çoktan bertaraf etmişler ve İran coğrafyasında hakimiyet kurmuşlardı ve artık Uzun Hasan döneminde olduğu gibi Safevî hanedanıyla beraberlik kurma ihtiyacı hissetmiyorlardı. Aksine Uzun Hasan ve Sultan Halil'in ardından tahta geçen Sultan Yakub, Haydar'ın dervişliği bırakıp siyasi bir güç elde etme arzusundan ve toprakları içerisinde silahlı bir gücün etrafa akınlarda bulunmasından rahatsızlık duymaktaydı. Sultan Yakub, kayınpederi Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın yardım talebine bu sebeplerle olumlu cevap verdi ve dört bin Akkoyunlu süvarisiyle takviye alan Şirvanşahlar, Şeyh Haydar'ın üzerine yürüdü. Bu esnada Şirvanşahlara ait Derbend Kalesi'ni kuşatmakla meşgul olan Haydar, babasının öldürüldüğü yer olan Taberserân'da üzerine gelen Şirvanşahlıları karşılamaya karar verdi 1488 senesinde vuku bulan savaşta Şirvanşahlılar galip geldiler ve Şeyh Haydar savaş esnasında zehirli bir ok yarası nedeniyle öldü⁸⁹.

Şeyh Haydar, Şirvanşahlar üzerine sefere çıkmadan önce eğer savaşta ölürse en büyük oğlu Ali'nin tarikatın başına geçmesini vasiyet etmişti. Ali de tıpkı babası ve dedesi gibi dünyevî saltanat iddiasını yansıtan "*sultan*" lakabını kullanmıştır. Sultan Ali'nin 1488 senesinde tarikatın başına geçmesinin ardından tarikata karşı hasmane bir tavır içinde bulunan Sultan Yakub; Sultan Ali'yi, kardeşleri İbrahim ve İsmail'le beraber 1490 senesinde Fars'ta bulunan İstahr Kalesi'ne hapsedti. Sultan Yakub, bu hadiseden bir sene sonra da 1491'de öldü. Sultan Yakub döneminde en şatafatlı devrini yaşayan Akkoyunlu Devleti onun ölümüyle bitmek bilmez tahta mücadelelerine sahne olacaktı. Yakub yerine oğlu Baysungur, Akkoyunlu tahtına otursa da saltanat süresi bir yılı geçmeden 1492 senesinde Rüstem Mirza, Tebriz'de tahta oturmuştu. Rüstem Mirza, İstahr Kalesi'ne hapsedilen Şeyh Haydar'ın çocuklarının serbest bırakılarak ata toprağı Erdebil'e dönmelerine izin verilmişti. Onların üç seneden sonra serbest bırakılmaları tarikatın Kızılbaş Türkmen müritleri tarafından sevinçle karşılanmış ve Erdebil'e kendilerini görmek için bir ziyaret akını olmuştu. Rüstem Mirza tarikatın başında bulunan Sultan Ali'yi Erdebil'den Tebriz'e çağırarak Baysungur üzerine yapılacak sefere katılmasını istedi. Ancak tarikat güçlerinin bu mücadelelerde başarılı olması tarikatın gücü ve itibarını daha da kuvvetlendirmişti. Tarikatın güç kazanmasından daha sonra korkuya kapılacak olan Rüstem Mirza, Sultan Ali ve kardeşlerinin Tebriz'de göz hapsine alınmasına karar verdi. Ancak Sultan

⁸⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s.74-77. Tufan Gündüz, a.g.e., s.29-34. Walter Hinz, s.68,70,73,75-76

Ali'nin müritleri onu Tebriz'deyken yalnız bırakmayarak ziyaret etmeye devam ettiler. Bunun üzerine Rüstem Mirza, Sultan Ali'nin öldürülmesi kararı almıştır. Sultan Ali, Akkoyunlu hükümdarının bu kararından haberdar olunca başındaki kızıl tacı kardeşlerinden İsmail'in başına koyarak onu ileride tarikatın başı olarak tayin edip, müritlerine onun ve ağabeyi İbrahim'in gizlice Tebriz'den Erdebil'e götürülmesi ve orada emniyet içerisinde saklanmaları emrini verdi. Bu şekilde kardeşlerinin güvenliğini sağlayan Sultan Ali, daha sonra üzerine gelen Akkoyunlu ordusu ile savaşırken öldürüldü. Kızılbaşlar bu hadiseden sonra çocuk yaşta olan İsmail'e biat ettiler ve onu Akkoyunlu takibinden saklayarak korudular⁹⁰.

⁹⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, a.g.e., s.80-86. Roger Savory, a.g.e., s.19-20. Tufan Gündüz, a.g.e., s.35-38

2. BÖLÜM: SAFEVÎ HANEDANI DÖNEMİNDE İRAN'DA AVŞARLAR

2.1.ŞAH İSMAİL DEVRİ (1501-1524)

Sultan Ali'nin öldürülmesinden sonra diğer kardeşleri İbrahim ve İsmail'in de peşine düşen Akkoyunlular onları da ellerine geçirerek bölgelerinde yeterince güçlenmiş olan Safevî tehdidini tamamen ortadan kaldırma niyetindeydiler. Ancak tarikatın müritleri İbrahim ve İsmail'i Erdebil'de Akkoyunlu tahkikatına rağmen saklamayı başarmışlardı. Erdebil'de bir süre saklanan İsmail, daha sonra Reş'te getirilmişti⁹¹. Reş'te Mescid-i Sefid'de saklanan İsmail, burada bir müddet kaldıktan sonra Lahican valisi Karkiya Mirza'nın daveti üzerine oraya götürülmüştür. Şah İsmail Gilan'a getirildiğinde henüz yedi yaşına bile girmemiş bir çocuktü⁹². İsmail'in Lahican'da kaldığı 6 sene boyunca buranın hakimi Karkiyâ Mirza tarafından sadıkane biçimde korundu ve tarikatın müritleri Türkmenler onu gizlice ziyaret etmeye devam ettiler. Rüstem Mirza tarikatın başında bulunan İsmail'i eline geçiremeyeceğini anlayınca kardeşi İbrahimle beraber haklarında af kararı aldı. Bu sırada Osmanlı sarayında ikamet etmekte olan Uzun Hasan'ın torunu Göde Ahmed, İran'a hareket edip Akkoyunlu tahtında bulunan Rüstem Mirza'yla aralarında yapılan savaşta onu bertaraf etmiş ve Tebriz'de Akkoyunlu tahtına oturmuştu. Ancak etrafındaki Türkmen emirlerin tepkisini çeken Göde Ahmed'in de saltanatı pek uzun sürmedi. 1497 senesinde yapılan bir savaşta öldürüldü. Göde Ahmed'in ölümüyle tahta geçen Elvend, daha sonra Huzistan Avşarları tarafından desteklenen kardeşi Muhammedî Mirza ile taht mücadelesine başladı. Muahmedî Mirza, 1499'da diğer bir Akkoyunlu şehzadesi Sultan Murad ile arasında vuku bulan savaşta öldürülünce Sultan Murad, taht mücadelesinde kalan tek rakibi, Elvend Mirza ile anlaşarak Akkoyunlu toprakları iki şehzade arasında ikiye bölündü⁹³.

Bu taht mücadelelerinde gücü iyice zayıflayan Akkoyunlu Devleti İsmail'in siyasî güç elde etmesi için gayet uygun bir fırsat sunmaktaydı. İsmail'in yanında "*ehl-i ihtisas*" denilen ve tarikatın önde gelen yedi müridinden oluşan bir kurul aralarında bu fırsattan istifade ederek harekete geçilmesi ve artık İsmail'in Gilan'dan "*huruç*" etmesi kararı almıştı. Bahsedilen bu kurul henüz çocuk olan İsmail'in Erdebil'de ve Gilan'da korunmasında ve saklanmasında rol oynamıştı. Alınan bu karara göre İsmail, Gilan'dan alınıp Anadolu topraklarına geçilecek ve

⁹¹ İsmail Akkoyunlu takibatından kaçarken Gilan'ın merkezi Reş'te gelmeden önce yine Gilan'da bulunan ve Reş'te bağlı bir vilayet olan Tûl'a ve ardından yine Gilan'da bulunan Kesger vilayetine getirilmiştir. Her iki yerin hükümdarının da Safeviyye tarikatına olan hürmetlerini, Şeyh Haydar'ın oğlunu Akkoyunlulardan saklamaya gösterdikleri ihtimamdan anlıyoruz. Tufan Gündüz, Son Kızılbaş Şah İsmail, s.40-41.

⁹² Şah İsmail'le beraber Gilan'a getirilen kardeşi İbrahim Lahican'dan tekrar Erdebil'e dönmüş ve burada anneleri Alemşah Begüm'ün yanında saklanmaya devam etmiştir. Tufan Gündüz, Son Kızılbaş Şah İsmail, s.41.

⁹³ Tufan Gündüz, Son Kızılbaş Şah İsmail, s.38-45.

burada toplanacak müritlerden yeni bir silahlı güç oluşturularak taht mücadelelerinde gücü iyice sarsılan Akkoyunlu Devleti üzerine yürünecekti. Safevî kaynaklarında ehl-i ihtisas olarak zikredilen bu kurulda bulunanlar tüm bu planın ardındaki fikir sahipleriydi. Zira İsmail Gilan'dan çıkmadan önce henüz 12-13 yaşlarındaydı ve o yaşlardaki bir çocuğun zihninde siyasî akıl gerektiren bu tür planlar kurgulaması gerçeğe aykırıydı. İsmail'e daima yakın olan ve aldığı kararlarla İsmail'in kaderine yöne veren bu kurulda Avşarlardan Sevündük Bey adında bir şahsiyet de yer alıyordu⁹⁴.

Gilan'dan çıkan Şah İsmail, önce Erdebil'e gelmiş ve Karabağ - Gökçe Deniz yoluyla nihayet Erzincan'a ulaşmıştı. Erzincan'da iken Şam (Suriye) , Diyarbakır, Sivas, Bayburt'tan 7000 civarında sufi kendisine katıldı. Burada İsmail'in yanında gelen Türkmen oymakları isimleriyle tek tek anılmaktadır. Bunlar arasında Avşarlar da bulunmaktaydı⁹⁵.

Şah İsmail, 8000 sufiden oluşan bir kuvvetle Akkoyunlu payitahtı Tebriz'e hareket etmeden önce dedesi Cüneyd ve babası Haydar'ın intikamını almak maksadıyla önce Şirvan üzerine yürüdü. Burada Şirvan Şahı Ferruh Yesâr'la karşılaşan İsmail'in güçleri Şirvanlılara karşı zafer kazandı⁹⁶.

1501 senesine gelindiğinde ise Nahcivan'ın Şerûr mevkiinde Akkoyunlu Elvend Mirza ile karşılaşan 7000 kişilik Safevî güçleri, 20.000 kişilik Akkoyunlu ordusuna karşı zafer kazandı. Elvend Mirza, savaş meydanından kaçarak yeni bir ordu toplamak maksadıyla Erzincan'a gitmiş, Şah İsmail ise boşalan Akkoyunlu payitahtı Tebriz'e girerek burada tahta oturmuştu. Bu hadise ile Safevî Devleti kurulmuş oldu⁹⁷. Doğu Anadolu'ya geçerek burada 30.000 kişi toplayan Elvend Mirza ise, 31 Mayıs 1503, Çarşamba günü meydana gelen Hemedan Savaşı'nda Safevî güçleri tarafından bir kez daha mağlup edildi⁹⁸.

Elvend'in mağlup edilmesinin ardından Safevî güçleri Sultan Murad'a karşı galip geldiler. Akkoyunlu ordusunun başında bulunan Sultan Murad, savaştan sonra Şiraz'a kaçarken Safevî ordusu onu takip etti. Bu zaferin ardından Şiraz'a dek gelen Safevî güçleri Fars Bölgesi'ni Safevî

⁹⁴ H. R. Roemer, "The Safavid Period", *The Cambridge History of Iran*, (vol.6), s.335. Tufan Gündüz, Son Kızılbaş Şah İsmail, s.45-46.

⁹⁵ Safevî kaynakları Anadolu'ya geçen İsmail'e katılan oymakların isimlerini Avşarların yanı sıra Şamlu, Tekelü, Varsak, Rumlu, Dülkadir, Kacar, olarak vermektedirler. Ancak Erzincan'da İsmail'in yanına ne kadar sufinin toplandığı hakkında Safevî kaynaklarında muhtelif sayılar bulunmaktadır. Hasan Rumlu bu sayıyı 7000 kişi olarak belirtir. Rumlu Hasan, *Ahsenü't-Tevârih Şah İsmail Tarihi*, s.51. İskender Münşî ise Erzincan'da İsmail'e 3000 ilâ 4000 arasında sufinin katıldığından söz ederek kesin bir sayı vermez. İskender Beg Münşî, a.g.e., s.42. Abdüllatif Kazvîni de katılanların sayısını 7000 nefer olarak verir. Abdüllatif Kazvîni, *Safevî Tarihi*, s.29-32. Hurşah b. Kubad el-Hüseynî, *Târih-i Elçi-i Nizâmşah*, (haz. Mohammed Rıza Nâsırî), Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1379/2000, s.7.

⁹⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., s.43

⁹⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., s.44.

⁹⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., s.44-45.

hakimiyetine kattılar. Şiraz'ın alınmasının ardından Sultan Murad, Huzistan Bölgesi'nin Şuşter şehrine geldi. Nihayet Safevî takibinden kurtulan Sultan Murad, buradan Bağdad'a ve sonra da Haleb'e gidecekti⁹⁹.

İki Akkoyunlu şehzadesi Elvend ve Sultan Murad'ın İran topraklarından bertaraf edilmesinin ardından Şirvan Bölgesi, Gilan'ın bir kısmı (Esnâ Kalesi)¹⁰⁰, Yezd ve Irak (Irak-ı Acem) bölgeleri 1502'de Safevî hakimiyetine girdi¹⁰¹.

2.1.1. Mansur Bey Avşar'ın İkinci Kez Fars'a Hakim Oluşu

1504 senesinde Zülkadir oymağına mensup emirler bir hataları yüzünden Şah İsmail'in emriyle tahkikata tabi tutulmuşlardı. Bu tahkikatın sonunda oymaktan bazı kişiler cezalandırıldı. Şah İsmail'in emriyle öldürülmüş olan Şiraz hakimi Zülkadırlı Keçel Süleyman Bey'in yerine Avşar Mansur Bey, hayatında ikinci kez olmak üzere Şiraz yani Fars hakimliğine getirildi. Ancak Mansur Bey'e verilen bu mansıp birkaç gün geçerli kalmış ardından Fars tıyulü yeniden Zülkadir oymağından Sultan Halil olarak bilinen Ümmet Bey Sarışeyhlü'ye verilmişti¹⁰².

2.1.2. Horasan Seferinde Avşar Dâne Muhammed

1510 tarihinde Şah İsmail'in Şirvan seferi ile meşgul olduğunu haber alan Özbek hükümdarı Muhammed Han Şeybânî (Şeybek Han), Kirman'a üzerine yürüdü ve Kirman'ı yağmaladı. Kirman, 1504/1505 senesinden itibaren Safevî hakimiyeti altındaydı. Şah İsmail, Özbek saldırılarından haber aldığı anda önce Şeybek Han'a elçiler gönderip meseleyi sulh yoluyla halletmeye çalıştı. Ancak Şeybek Han'ın şahı tahkir eden cevabıyla karşılaşınca mecburen İran'ın doğusuna sefere çıkma kararı aldı. Şah İsmail'in doğuya hareket ettiği haberini alan Özbek emirleri, toplu halde istila ettikleri Horasan ve Esterâbâd'dan çekilmeye başladılar. Safevîler, Özbekler tarafından boşaltılan Meşhed'i kolaylıkla geri aldılar. Damgan ve Esterâbâd da Safevîlerin eline geçti. Safevîlerin bu kez Merv'e doğru ilerlediklerini anlayan Şeybek Han yönetim merkezi haline getirdiği Herat'tan ayrılarak düşmanını karşılamak için Merv'e haeket etti. Merv civarına yaklaşan Şah İsmail, şehrin kuşatılması için önden yolladığı kuvvetlerinin başına Dâne Muhammed adında bir Avşar emirini tayin etmişti. Dâne Muhammed, komutasındaki Safevî öncü kuvvetleri Merv'in Tâhirâbâd Köyü mevkiinde Özbekler tarafından

⁹⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., s.45-46.

¹⁰⁰ Gilan'ın merkezi sayılan Reşt şehri daha 911 / 1515'te Safevîler eline geçecektir. İskender Beg Münşî, a.g.e., s.49.

¹⁰¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., s.47-49.

¹⁰² Abdî Beg Şirâzî, Tekmiletü'l-Ahbâr, (haz. Abdulhoseyn Nevâyî), Neşr-i Ney, Tahran 1369/ 1990, s. 44. Budak Münşî-i Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, (haz. Muhsin Behrâm Nejâd) Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1387/2008, s.123. Kadı Ahmed-i Gaffârî-i Kazvînî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, Kitâb-furûşî-i Hâfiz, Tahran, s.269. Kadı Ahmed b. Şerefeddîn el-Hüseynî el-Kumî, *Hülâsatü't-Tevârih*, (çev.İhsan İşrakî), İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1359 / 1971, s.88.

durduruldu. Dâne Muhammed savaşta vücuduna bir ok isabet etmesi nedeniyle öldü¹⁰³ fakat Safevî güçleri bu hadise yüzünden morallerini bozmadan Özbeklere karşı galip gelmeyi başardılar ve Özbekleri Merv Hisarı'na geri çekilmeye zorladılar. Şah İsmail arkadan Merv Hisarı önlerine geldi ve Merv muhasarası başladı. Kuşatmanın uzaması halinde Özbek ordusunun yardıma gelmesinden endişeleniliyordu. Zira Özbek emirlerinden Can Vefâ Mirza, diğer Özbek sultanlarını Merv Hisarı'na yardıma çağırmişti. Şah İsmail bu durumda düşmanı kaleden çıkarıp kendi üzerine çekmeyi ve meydan savaşıyla kesin netice almayı planladı. Bunun için bir hileye başvurarak kuşatmadan vazgeçmiş gibi görünmek maksadıyla ordusunu geri çekti. Bu geri çekilişe aldanan Şeybek Han, hisardan çıkarak Safevî ordusunu takibe koyulmuştu. Fakat kendi avcısının peşine düşen bir av durumundaydı. Safevî ordusu kendisini takip eden Şeybek Han'a planlandığı üzere pusuda bekliyordu. Nihayet Telhitan'da yaşanan savaşta Şeybek Han gafil avlandı ve savaşta öldürüldü¹⁰⁴.

Safevîler, Şeybek Han'ın ölümünün ardından aynı sene (1510) Özbekler tarafından boşaltılan Herat şehrine hiçbir engelle karşılaşmadan girdiler¹⁰⁵.

2.1.3. Kandahar ve Semerkand Seferlerinde Avşar Şahruh Sultan

Özbeklerin daima Horasan'a girme teşebbüslerinden Kabil'de bulunan Babür Şah da muzdaripti. Etrafında Özbeklere karşı kendisine bir müttefik arayan Zahiraddin Muhammed Babür, aradığı desteği Şah İsmail'de bulmuştu. Bu iki hükümdar arasında yapılan antlaşmaya binaen Babür Şah, Özbeklere karşı Şah İsmail'den askerî destek alacaktı. Bu güvenceyle hükümet merkezi Kabil'den harekete geçti ve ecdadına ait topraklar olan Bedehşân ve Şâdimân kalelerini Özbeklerden geri aldı. Şah İsmail, Babür'e vereceği askeri destek sözü üzerine 1511'de Mühürdar Avşar Şahruh Sultan'ı, Ustaclu Suffioğlu Ahmed Sultanla beraber Babür'e yardıma yolladı. Şah İsmail zamanında mühürdar¹⁰⁶ olan Şahruh Sultan, Safevî tarihi boyunca Avşar

¹⁰³ Abdî Beg Şirâzî, *Tekmîletü'l-Ahbâr*, (haz. Abdulhoseyn Nevâyî), Neşr-i Ney, Tahran 1369/ 1990, s.49-50. Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, s.85. Budak Münşi-i Kazvîni, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, (haz. Muhsin Behrâm Nejad) Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1387/2008, s.127. Hurşah b. Kubad el-Hüseynî, *Târih-i Elçi-i Nizâmşah*, (haz. Mohammed Rıza Nâsirî), Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1379/2000, s.49-50.

¹⁰⁴ Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, s.85. İskender Beg Münşi, a.g.e., s.59-61. Şeref Han Bidlisi, a.g.e., s.137-139. Rumlu Hasan, *Ahsenü't-Tevârih Şah İsmail Tarihi*, s.143-150.

¹⁰⁵ İskender Beg Münşi, a.g.e., s.63-64.

¹⁰⁶ Mühürdar, şahın taşrada bulunan emirlere yolladığı belgeleri mühürlemekle vazifeli olan bir saray memurudur. Mühürdar diğer devlet mensuplarına göre daha üst derecede bir makamdır. Bunun sebebi şah ile kurdukları yakın ilişkidir. Safevî kaçırları daha çok Taciklerin elinde olmasına rağmen mühürdarlık iki istisna dışında genellikle Türk oymaklarına mensup kişilere verilen bir mansıptır. Willem Floor, *Safavid Government Institutions*, Mazda Publishers, California 2001, s.68

oymağı içerisinde bu makama sahip olan tek kişidir ve dört yıldan az bir süre bu makama sahip olduğu tahmin edilmektedir¹⁰⁷.

Avşar ve Ustaclu kuvvetleri 1511 senesinde Kandahar'ı Özbeklerden aldılar. Aynı sene Babür Şah kendisine yardıma gelen Avşar ve Ustaclu kuvvetleriyle birleşerek Semerkand üzerine yürüdü. Özbekler saltanat merkezlerinden biri olan Semerkand şehrini terk edip Türkistan'ın içlerine doğru kaçmalarıyla birlikte şehir, Safevî - Babür ittifakının eline geçti. Babür, şehre girdikten sonra camilerde Şah İsmail adına hutbe okuttu ve basılan sikkelere On İki İmam'ın adları yazıldı. Babür bu tavrıyla Semerkand'da Safevî otoritesini tanıdığını ilan ediyordu. Semerkand Avşar ve Ustaclu kuvvetlerinin desteği ile Safevî hakimiyetine girmişti¹⁰⁸.

Muhammed İbrahim, Kandahar ve Semerkand seferlerine katılan Avşarların daha sonra Kirman ve Sistan bölgelerine yerleştiklerini belirtmektedir. Zira Kirman, Şah İsmail döneminden itibaren teamülen Avşarların tuylü haline gelmişti¹⁰⁹. Babür, Kandahar'da kendi idaresini kurduktan sonra otoritesini Kızılbaşlarla paylaşmamak için Avşar Şahruh Sultan ve Ustaclu Sufioğlu Ahmed'e geri dönmeleri için izin verdi. Fakat Kızılbaş emirlerin Semerkand'dan ayrılmaları Babür'ün yeniden Özbek baskısına maruz kalmasına sebep olmuştur. Babür, Özbek saldırıları altında yeniden Safevî askerî gücünden yardım istese de Şah İsmail tarafından bölgeye gönderilecek ordu, Gücdüvan Kalesi önünde Özbekler karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Babür Şah bu mağlubiyetten sonra bir daha atalarının toprağı Maverâünnehir Bölgesi'ne ayak basamadı ve bölgede Özbek hakimiyeti kesinleşince bölgeyi terk etmek zorunda kaldı¹¹⁰.

¹⁰⁷ 1515 senesi kayıtlarında ise İbrahim Sultan adından Türk asıllı olamyan başka bir ismi görüyoruz. Willem Floor, *Safavid Government Institutions*, Mazda Publishers, California 2001, s.71.

¹⁰⁸ Emir Hoseyn Beraziş, *Revâbit-i Siyâsî - Diplomatik-i İrân ve Cehân Der Ahd-i Safevîyye*, İntişârât-i Emir-i Kebîr, Tahran 1392, s.198-201.

¹⁰⁹ "*Sahîfetü'l-İrşâd*" eserine önsöz yazan Muhammed İbrahim Bastânî, Mecdüsselâm-i Kirmanî'nin "Sefername-i Kelât" adlı eserinden naklen Kirman'a ilk gelen Avşarlarının Kasımlu obasına mensup olduklarını ve 916 (1510) yani Şah İsmail zamanında Bayram Bey önderliğinde Kirman'a geldiklerini belirtiyor. Avşar Bayram Bey o sırada Muhammed Han Ustaclu tarafından Kirman idaresine yollanmış olduğu belirtiliyor. Muhammed İbrahim, Bayram Beg hakkında bunun haricinde bir bilginin bulunmadığını ve Bayram Beg'in bu bölgeye gelişinin Şahruh Han'ın Kandahar'ı muhasarası hadisesiyle alakalı olduğunu belirtmektedir. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, *Sahîfetü'l-İrşâd (Târih-i Efşâr-i Kirmân - Pâyân-i Kâr-i Safevî)*, (neşr. Mohammed İbrahim Bâstânî-i Pârîzî), İlm, Tahran 1384, s.16-17,26-27,30.

¹¹⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., s.64-66. Kadı Ahmed Gaffârî, Avşar Şahruh Han'ın desteği ile Babür'ün Semerkand yanında Buhara'yı da aldığından bahsetmektedir. Kadı Ahmed-i Gaffârî-i Kazvînî, *Târih-i Cihân-ârâ*, s.240. Rumlu Hasan, *Ahsenü't-Tevârih Şah İsmail Tarihi*, s.153-157.

Bunun yanında 1513 tarihinde Şah İsmail, bölgeyi tanıyan bir komutan olması hasebiyle Avşar Şahrüh Han'ı yeniden Kandahar üzerine gönderdi. Şahrüh Han bu akınları başarı ile gerçekleştirip bol ganimetlerle Şah İsmail'in yanına geri döndü¹¹¹.

2.1.4. Çaldıran Yenilgisi ve Avşar Sultan Ali Bey

23 Ağustos 1514, Çarşamba günü, Hoy civarında Osmanlı ordusuna karşı yapılan Çaldıran Savaşı'nda Avşarlar Safevî ordusunda sağ cenahta yer almaktaydılar¹¹². Savaşın Osmanlılar lehine sonuçlanacağı anlaşıldığında Safevî ordusunda bulunan Avşar emirlerden Sultan Ali Bey, savaş meydanını terk eden Şah İsmail'in peşine düşülmesine engel olmak için, kendisinin ona benzerliğini kullanarak Osmanlı askerlerinin önüne atıldı. Kendisinin, Şah İsmail olduğunu iddia ederek Osmanlı askerleri tarafından esir alındı. Yavuz Sultan Selim'in huzuruna getirilen Sultan Ali, daha sonra Şah İsmail olmadığı ortaya çıkınca Çaldıran'da öldürüldü¹¹³. Avşar Sultan Ali Bey'in savaş anında sergilediği bu tavır; Kızılbaşların kutsiyetine inandıkları hükümdarlarına karşı besledikleri derin muhabbeti ve onların mürşitlerine karşı giremeyecekleri bir fedakarlığın bulunmadığını göstermekteydi.

2.2. ŞAH TAHMASB DEVRİ (1524-1576)

2.2.1. Şah Tahmasb'ın Cülusunun Ardından Yaşanan Oymaklar Arası Mücadele

Şah İsmail'in ölümü Kızılbaş aşiretler arasında derin bir ruhi sarsıntıya ve iktidar mücadelesine sebep oldu. 23 Mayıs 1524 günü¹¹⁴ tahta çıkan ve henüz on yaşında bulunan Şah Tahmasb'ın önündeki en önemli sorun, vekalet makamının kimin elinde olacağı konusu idi. Bu husus aslında Kızılbaş reislerin yeni şahın döneminde siyasî ve ekonomik güçlerini koruma veya daha da güçlendirme arzusundan kaynaklanıyordu. Şah Tahmasb'ın siyaseten ülkeyi yönetebilecek güce sahip olmaması da bunda önemli bir etkendi. Önemli aşiretlerden olan Ustaclular; Rumlu ve Tekelü oymakları ile çatışmaya başladığında Avşarlar da fiilen bu kavganın içine sürüklendiler.

¹¹¹ Rumlu Hasan, *Ahsenü't-Tevârih Şah İsmail Tarihi*, (çev. Cevat Cevan), Ardıç yay., Ankara 2004, s.181. Kadı Ahmed b. Şerefeddin el-Hüseynî el-Kumî, *Hülâsatü't-Tevârih*, (çev.İhsan İşrakî), İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, 1359 / 1971, s.126.

¹¹² Budak Münşî-i Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, (haz. Muhsin Behrâm Nejad) Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1387/2008, s.135. Budak Münşî-i Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, (haz. Muhsin Behrâm Nejad) Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1387/2008, s.135.

¹¹³ Abdî Beg Şirâzî, *Tekmîletü'l-Ahbâr*, (haz. Abdulhoseyn Nevâyî), Neşr-i Ney, Tahran 1369/ 1990, s.54. İskender Beg Münşî, bu savaşın ardından Kızılbaş emirlerin bir kısmının Şah İsmail'e olan itikadi gevşeyip yanlış yola sapmaya başladılar demektedir. İskender Beg Münşî, a.g.e., s.71. Rumlu Hasan, *Ahsenü't-Tevârih (Şah İsmail Tarihi)*, s.183. Kadı Ahmed b. Şerefeddin el-Hüseynî el-Kumî, *Hülâsatü't-Tevârih*, (çev.İhsan İşrakî), İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1359 / 1971, s.131. Şeref Han Bitlisî, a.g.e., s.146.

¹¹⁴ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.19.

Bu sırada emirülümera mansıbına sahip olan Dîv Sultan Rumlu, kendisine destek veren Tekelü, Şamlû, Dulkadirli ve Varsak oymaklarının yardımıyla Ustacluları bertaraf etti¹¹⁵. Kuh Giluye hakimi Avşar Mahmud Sultan da Dîv Sultan Rumlu'nun yanında yer almıştı. 1526 yılında Şah Tahmasb'ın bizzat katıldığı savaşta Ustaclu Köpek Sultan Rumlu ve Tekelü oymakları karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu zaferle Tekelüler'in gücü arttı. Ertesi yıl Dîv Sultân Rûmlû müttefiki Tekelüler tarafından öldürüldü ve emirülümeralık Çuha Sultan'a geçince iktidar Tekelülerin eline geçti¹¹⁶.

2.2.2. "Âfet-i Tekelü" Olayı ve Avşarlar

Şâm Mirza'nın lalası Şamlu Hüseyin Sultan'ın 1530/31 senesinde Herat'tan çıkıp İsfahan'da Kenduman adlı yerde Şah Tahmasb'ın huzuruna gelmesi Tekelüler açısından herşeyi altüst etti. Kendisini Şah Tahmasb'ın yanında tek söz sahibi olarak gören Tekelü Çuha Sultan, Şamlu Hüseyin Sultan'ın şahtan iltifat görmesi sebebiyle bu Şamlu emirine karşı kin beslemeye ve onu ortadan kaldırma planları yapmaya başladı. Hüseyin Han onun bu niyetini öğrendiğinde Şamlular ile Tekelüler arasında yeni bir oymaklar arası mücadele başlayacaktı. Şamlu Hüseyin Han erken davranmak isteyip bir gece Çuha Sultan'ın çadırını bastı ve onu öldürmek istedi. Fakat Çuha Sultan, kendisini şahın çadırına atarak canını zor kurtardı. Nihayet her iki taraf da meselenin kökünden halledilmesi için güçlerini toplayarak Harim denilen yerde karşı karşı geldiler. Harim'de yapılan savaşta Şamlular, Tekelü güçlerine karşı galip geldiler ve savaşta Çuha Sultan öldürüldü. Ancak Tekelüler pes etmeyerek yeniden toparlandılar ve karşı saldırıya geçerek Hüseyin Han Şamlu'nun İsfahan'a kaçmasına sebep oldular. Tekelüler, bu olaydan sonra durmayarak kendilerine karşı Şamlular tarafında yer alan tüm oymaklara karşı düşmanlığa başladılar. İki oymak arasındaki bu ihtilafta Avşarlar, Şamluların yanında yer almışlardı. Zira Ferah hakimi Avşar Ahmed Sultan, Şamlu Hüseyin Han'ın Herat'ta bulunduğu zamanlardan beri onun yakın dostlarından biriydi. Bu dostluktan dolayı tüm Avşar oymağına mensup emirler Şamluları destekleyip, Tekelülerin, ölen Çuha Sultan'ın oğlu Kubad'ı emirülümera yapmaya kalkışmalarına şiddetle muhalefet ettiler¹¹⁷. Hatta bununla kalmayıp Tekelü emirlerin şahın kaldığı çadırı bastıkları ve bu kabahatli davranışlarından dolayı diğer oymak emirleri tarafından toplu halde katliama uğradıkları meşhur "Âfet-i Tekelü" olayında da fiilen bulundular¹¹⁸.

¹¹⁵ Abdî Beg Şîrâzî, s. 61

¹¹⁶ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.19-24. Tufan Gündüz, "Tahmasb", *DİA*, (c.39), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2010, s.413.

¹¹⁷ Şah Tahmasb bu çatışmalarda isimlerini zikretmese bile Avşarlardan birkaç kişinin öldüğünden bahsetmektedir. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.28.

¹¹⁸ Tekelülerin bu olaydan sonra şah nezdinde itibarları kırılmış Şah Tahmasb, Şamlu Hüseyin Han için taltif mektubu yollayarak onu ölen Çuha Sultan'ın yerine emirülümerâliğe getirmiştir. Ayrıca Şah Tahmasb Tekelüler tarafından güç kaybına uğrayan Ustacluları da ödüllendirmek isteyerek Abdullah Han Ustaclu'yu emirülümerâlikta Şamlu Hüseyin Han'ın ortağı yapmıştır. Abdî Beg Şîrâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*,

2.2.3. Câm Savaşı ve Avşar Ahmed Sultan

Şah Tahmasb, tahta çıktığı 1524 senesinden beri oymaklar arasında süren iç savaşlar nedeniyle Horasan'ı devamlı tehdit eden Özbekler üzerine bir türlü sefere çıkamamıştı. Özbekler Horasan'a, 1524/25 senesinden başlayarak 1528/1529 senesine kadar her yıl bu bölgeye saldırılarını sürdürüyorlardı. 1528 yılı Nisan ayında, Özbek Şeybek Han'ın yeğeni Ubeydullah Han, Ceyhun Nehri'ni geçip Horasan'a girdiğinde bölgedeki Safevî kuvvetleri onu Câm mevkiinde karşıladılar. Horasan'ı Özbeklere karşı savunmak için gelen ordunun içerisinde Kirman Avşarlarından Hasan Sultan yer almaktaydı. Hasan Sultan, Şah İsmail zamanında Kandahar'ın alınması için yollanan Mühürdar Avşar Şahrüh Han'ın babasıydı. Şah Tahmasb tarafından Özbekler üzerine yollanan Horasan kuvvetlerinin başındaki Sufiyan Halife Özbek Ubeydullah Han karşısında mağlup olunca Hasan Sultan da savaş meydanını terk ederek Sistan yoluyla Kirman'a geri döndü¹¹⁹.

Horasan kuvvetlerinin Ubeydullah Han karşısında uğradığı bozgun Şah Tahmasb'ın bizzat Horasan seferine çıkmasını gerekli kılıyordu. Nihayet şahın ordusu, 25 Eylül 1528 günü, Rûd-i Câm mevkiinde Özbeklerle karşılaştı. Horasan Avşarlarının da iştirak ettiği savaşta Avşar Ahmed Sultan da yer almaktaydı. Ahmed Sultan, Şah İsmail'in ölümünden bir sene evvel 1522/23'te Horasan'ın Ferah hakimliğine tayin olmuştu. Ordunun top arabalarının bulunduğu merkez kolunda yer almaktaydı. Savaş Safevîler tarafından zaferle sonuçlandı fakat Horasan'daki Özbek tehdidi henüz son bulmamıştı¹²⁰.

2.2.4. Meşhed Savunması ve Avşar Ahmed Sultan

Câm Savaşı'ndan muzaffer olarak çıkan Şah Tahmasb'ın Irak'a döndüğünü haber alan Ubeydullah Han aynı sene (1528) asker toplayıp yeniden Horasan'a girdi. Özbek emirleri Sevüncük Muhammed Sultanla Abdülaziz Sultan'ı öncü olarak Meşhed üzerine yolladı. Bu sırada Meşhed hakimi Şamlu Ağzıvar Han, Meşhed surlarının yapımı ile ilgilenmekteydi ve

(haz. Abdulhoseyn Nevâyî), Neşr-i Ney, Tahran 1369/1990, s. 68-70. İskender Beg Münşî, a.g.e., s.79-81. Hurşah b. Kubad el-Hüseynî, *Târîh-i Elçî-i Nizâmşah*, (haz. Mohammed Rıza Nâsırî), Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1379/2000, s.111. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.27-28.

¹¹⁹ Muhammed İbrahim, yukarıdaki bilgileri Efveşte-i Natanzî'nin "*Nekâvetü'l-Âsâr*" adlı eserinden naklediyor. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, *Sahîfetü'l-İrşâd (Târîh-i Efşâr-i Kirmân - Pâyân-i Kâr-i Safevî)*, (neşr. Mohammed İbrahim Bâstânî-i Pârîzî), İlm, Tahran 1384, s.30.

¹²⁰ İskender Bey Münşî Câm Savaşı'nda Avşarların ordunun merkez kolunda yer aldıklarından bahsetmektedir. İskender Beg Münşî, ayrıca Safevî ordusunun savaşta ilk defa "tabur cengi" olarak tabir edilen; ordunun merkez hattının üzerine top yerleştirilmiş arabalarla tahkim edilmesi demek olan askerî taktiğe başvurduklarını gösteren ifadeler kullanmaktadır. Bunun yanında orduda Topçubaşı Üstad Şeyhî Bey isminde birinden bahsedilmekte ve bu bilgi bize göre Şah Tahmasb döneminde topçubaşılık rütbesinin ve topçu sınıfının varlığına delil arz etmektedir. İskender Bey Münşî, a.g.e., s.86-89. Safevî ordusunda yer alan Ferah Avşarları reisi Ahmed Sultan'ın bu bölgeye tayin olduğunu Hasan Rumlu'nun eseri Ahsenü't-tevârih'ten öğrenmekteyiz. Rumlu Hasan, a.g.e., s.220. Şeref Han Bitlisi, a.g.e., s.160. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.25-26.

surların yapımı henüz bitirilmemişti. Bu yüzden Özbek saldırısına karşı şehrin sokak muharebeleriyle savunulmasına karar verildi. Ferah hakimi Avşar Ahmed Sultan da, şehrin savunulmasında yardım etmek için Meşhed'e gelmişti. Özbeklerle şehirde yaşanan sokak çatışmaları iki ay kadar devam etti. Ubeydullah Han şehrin alınması uzun sürünce Meşhed önlerine gelip saldırılara destek verdi. Çatışmaların iyice şiddetlenmesi ve Kızılbaşların giderek eridiğini gören Avşar Ahmed Sultan, kendi tuylu yeri Ferah'ı da elinden kaybetmemek için çatışmaların devam ettiği bir gece Meşhed'i terk ederek Ferah'a döndü. Memleketini Özbekler karşısında savunulur hale getirmek için tahkimata başladı. Şamlu Ağzıvar Sultan da müdafaadan vazgeçip şehri düşmana bırakıp kaçtı. Ubeydullah, kaçanları takip etmek istedi ancak Kızılbaş emirlere yetişemedi. Böylece Meşhed'i kolayca alan Ubeydullah, burasını güvendiği emirlerden birine teslim edip Herat üzerine yürüdü. Kendisini savunacak durumda olmayan Herat antlaşma yoluyla Özbeklerin eline geçti. Böylelikle Şah Tahmasb'ın yokluğunda Horasan'ın bu iki en önemli şehri Özbeklerin eline geçmişti. almaya muvaffak oldu. Ubeydullah Han, daha Horasan'daki hareketına devam ederek bu sefer Avşarların elinde bulunan Ferah üzerine yürüdü. Ancak Avşar Ahmed Sultan şehri Özbeklere karşı korumasını bildi. Ubeyd Han başarısız bir halde Ferah önlerinden Herat'a çekilmeye mecbur kaldı. Horasan'da yaşanan bu hadiselerden haberdar olan Şah Tahmasb, Özbekleri bölgeden atmak amacıyla ikinci kez Horasan'a doğru yol almaktaydı. 1529/30'da ordusunu hazırlamış Horasan'a yürümekteyken, Ubeyd Han, Özbek sultanları tarafından aradığı desteği bulamayınca Safevî ordusunu karşılamaktan vazgeçti ve kendi saltanat merkezi Buhara'ya çekildi. Böylece Horasan hakimiyetinden bir kez daha vazgeçmiş oldu ¹²¹.

Şah Tahmasb ise İran'ın batı sınırlarında büyüyen Osmanlı tehdidi nedeniyle Horasanla pek ilgilenemedi¹²².

2.2.5. Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Seferi ve Kûh Giluye Hakimi Avşar Elvend Han

Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşayla beraber Azerbaycan üzerine ilerlediği haberini alan Şah Tahmasb, doğuya Özbekler üzerine yürüyüşten vazgeçmiş ve Azerbaycan'a dönme kararı almıştı. Ancak Safevî ordusu Horasan gibi uzak bir bölgeden yol katederek geldiği için yorgun durumdaydı. Bu durum emirler arasında Osmanlılara karşı sefere çıkılması konusunda ihtilafın çıkmasına neden oldu. Şah Tahmasb, dik başlı Kızılbaş emirlere karşı söz geçirmekte zorlandığından her emirin kendi hakimiyet bölgesine geri dönmesi isteğini kabul etti. Böylelikle

¹²¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., s.93-96.

¹²² Bu dönemde Osmanlı tahtında bulunan Kanunî Sultan Süleyman, İran'a ilk seferini kendisine sığınan Tekelü Ulama Sultan'ın teşvikiyle başlatmıştı. Daha sonra Tekelü Gazî Han'ın tahrikiyle Osmanlı ordusu İran'ı hedef aldı. Üçüncü defa ise Osmanlılara sığınan Elkas Mirza sebebiyle İran'a sefer düzenlendi. Şah Tahmasb döneminde Osmanlıların dördüncü ve son seferi ise Erzurum'da bulunan Osmanlı paşası İskender Paşa'nın tahrikleri nedeniyle vuru bulmuştu. İskender Beg Münşî, a.g.e., s.81.

şahın yanında 7.000 kişiden fazla olmayan muharip bir gücü kalmıştı. Şah Tahmasb yaklaşan Osmanlı ordusu hakkında bilgi toplamaları için kardeşleri; Behrâm Mirza, Elkas Mirza ve Şamlu Hüseyin Han'ı öncü kuvvet olarak Tebriz'e yolladı. Çok geçmeden Sultan Süleyman'ın Tebriz'i aldığı ve buradan İran'ın içlerine yürüyüşüne devam ettiği haberi ulaştı. Şah Tahmasb'ın öncü olarak yolladıkları arasında olan Behram Mirza, Serdâr-ı Ekrem İbrahim Paşa karşısında mağlup olmuştu. Bu zor zamanda Kûh Giluye Hakimi Avşar Elvend Han, 1000 kişilik bir kuvvetle yetişip Şah Tahmasb'ın ordusuna katıldı¹²³. Şah Tahmasb, Avşar Elvend Han'ın Osmanlı ordusu önünden geri çekilen Behrâm Mirza'ya katılarak Osmanlı ordusuna güzergahları üzerinde baskınlar vererek düşmanın yıpratılması emrini vermişti. Ancak Sultan Süleyman'ın Miyâne'den geçip Sultaniye'ye kadar ulaştığı haberi gelince bu plandan vazgeçildi ve düşmana karşı kuvvetlerin dağılmasına karar verildi. Bu kararla Elvend Han, Şah Tahmasb'ın yanında kaldı¹²⁴.

Elvend Han, Şah Tahmasb'ın yanında fazla kalmadı. O da diğer kızılbaş emirleri gibi hareket ederek şahın yanından ayrılıp Osmanlılara karşı hareketinde Şah Tahmasb'ı yalnız bıraktı. Elvend Han, gösterdiği itaatsizlik nedeniyle 1535/36 senesinde Şah Tahmasb'ın kararıyla öldürüldü. Onun yerine Kuh Giluye hakimliğine asıl ismi Mansur Muhammedî olan Avşar Şahruh Han getirildi. Ancak onun da valilik süresi pek fazla sürmemiş olmalı ki, birkaç sene sonrasında geçen olaylarda Kuh Giluye hakimi olarak Avşar Mahmud Han ismi görülmektedir¹²⁵.

2.2.6. Elkas Mirza'nın İsyanında Avşar Sevündük Bey ve Muhammed Bey

Şah Tahmasb, kardeşi Elkas Mirza'ya olan sevgisinin bir nişanesi olarak onu Şirvan hakimi yapmış ve buranın hakimlerine has olan "*Şirvanşah*" ünvanını vermişti. Buna karşılık Elkas Mirza, Şirvan gibi zengin bir eyalete sahip olunca Safevî tahtına oturabileceği düşüncesine kapıldı ve isyan emareleri göstermeye başladı. Şah Tahmasb onun isyana meylettğini öğrenince ordusuyla Şirvan üzerine yürüdü. Bunun üzerine Elkas Mirza girdiği yoldan pişman halde ağabeyi Tahmasb'dan af dilemek için annesini, oğlu Ahmed Mirza ile beraber yanına yolladı ve bir daha ağabeyine karşı gelmeyeceğine dair taahhütte bulundu. Şah Tahmasb, çok sevdiği kardeşinin sözünde samimi olduğunu görmek istiyordu. Bunun için kendisine sadık emirlerin huzurunda yemin etmesini istedi. Korçubaşı makamında bulunan Avşar Sevündük Bey'in¹²⁶ de

¹²³ Abdî Beg Şirâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, (haz. Abdulhoseyn Nevâyî), Neşr-i Ney, Tahran 1369/ 1990, s.78. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.44.

¹²⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.111-112.

¹²⁵ Şeref Han Bidlisi, a.g.e.,s.169.

¹²⁶ "*Târih-i Kızılbaşân*" eserinin müellifi bu kişiyi Şah Tahmasb'ın yakın dostlarından biri olarak anmaktadır. Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay.,

içinde yer aldığı bir heyeti annesine yoldaş tayin ederek Elkas Mirza'nın yanına yolladı. Korçubaşı Sevündük Bey'in huzurunda yemin eden Elkas Mirza, ağabeyi ile arasını yeniden düzeltmişti. Hatta ağabeyinin Gürcistan ve Çerkes seferlerinde yanında yer almıştı .Bu sırada Elkas Mirza'nın lalası olan Avşar Muhammed Bey, onun saltanat hayalini kullanarak Avşarların da yanında yer alacağı umuduyla Elkas'ı tahta geçirme planları kurmaktaydı. Burada ismi geçen Muhammed Bey, bu sırada Fars bölgesinde yaşayan Avşarların başında bulunuyordu¹²⁷. Babası, Akkoyunlular döneminde yaşamış ve 1499'da Akkoyunlu şehzadesi Muhammedî Mirza'yı desteklerken öldürülmüş olan Pîrî Bey'di. Avşar Muhammed Bey, bu sırada Savukbulak, Fesgil Dere ve Semîrân kalenteriydi. Fakat Avşarlar genel olarak Şah Tahmasb'a karşı harekete geçmeyi reddedip Muhammed Bey'in bu planına ilgi göstermediler.¹²⁸. Fakat Elkas Mirza pes etmedi. Ağabeyinin Kafkas seferinden dönerken tekrar ona karşı muhalefete başladığı Şirvan'da kendi adına hutbe okutup sikke bastırıldı. Şah Tahmasb Gürcistan üzerine çıktığı seferlerden birinde bu gelişmeden haber olunca kardeşinin üzerine iki defa ordu yollamıştır. Elkas Mirzaise üzerinde artan baskıyı hissedince önce Dağıstan'a oradan Kefe'ye kaçarak nihayet deniz yoluyla İstanbul'da Osmanlı sarayına sığındı. Kanunî Sultan Süleyman'ın hizmetine girdi. Osmanlı padişahına Kızılbaş emirlerin kendisini tahta görmek istediklerini bildirerek Sultan Süleyman'ı İran seferi için teşvik etti¹²⁹.

Elkas Mirza'nın teşvikleriyle İran üzerine yeniden sefere çıkılmasına hükmeden Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz'i ele geçirdi. Tebriz'de bir müddet kalan padişah, dönüş yolunda Van Kalesi'ni de Safevîlerin elinden aldı. İran'dan kaçarak yanına sığınmış olan Tekelü Ulama Sultan'ı Erzurum Paşasının yanına, Elkas Mirza'yı ise Kerkük ve Şehrîzor yolu ile Bağdad'a gönderdi. Şah Tahmasb ise Osmanlı ordusuyla göğüs göğüse harpten kaçınarak dönüş güzergahındaki yerleşim yerlerini ve ekili araziye tahrip etmek suretiyle düşman ordusunu kıtlıkla yüz yüze bırakmak istiyordu. Bu amaçla Doğu Anadolu'da Muş'a kadar uzanan alanda yağma ve tahribata başladı. Van'da¹³⁰ bulunduğu bir sırada, Ulama Sultan'ın, Osmanlı sultanının yanından ayrılarak Erzurum yolunda olduğu haberi gelince onu yakalamak için Tercan tarafına yöneldi. Ancak Erzurum'a varmadan önce Ulama'yı yakalayamadı. Şah Tahmasb'ın emrinde bulunan Avşar

İstanbul 2015, s.86. Avşar Sevündük Bey'in yalnızca Tahmasb'a değil Şah İsmail'e de oldukça yakın bir emir olduğu daha önce zikredilmişti.

¹²⁷ Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, s.86.

¹²⁸ Budak Münşî-i Kazvîni, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, (haz. Muhsin Behrâm Nejdâd) Mirâs-i Mektûb, Tahran 1387/2008, s.201-203.

¹²⁹ Budak Münşî-i Kazvîni, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, (haz. Muhsin Behrâm Nejdâd) Mirâs-i Mektûb, Tahran 1387/2008, s.199. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.117-118. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.53-55.

¹³⁰ Şah Tahmasb'ın Tekelülere karşı cephe almasından sonra kendisine isyan edip Osmanlılara sığınmış olan Tekelü emirleri Ulama Han ve Gâzî Han'ın yakalanmaları için Van Kalesi'ni doğru harekete geçtiğini görüyoruz. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.114.

emirlerden Kuh Giluye hakimi Mahmud Sultan, Şah Tahmasb'ın Doğu Anadolu'daki hareketına 3.000 kişiyle katılmıştı. Yine Avşarlardan Kirman hakimi Şah Kulu Sultan'ın ise 2000 neferle orduya katılmaları emri verildi. Avşar Şah Kulu Sultan, Ahlat üzerine yollandı. Şah Kulu Sultan, buranın halkından esirler topladı ve hayvan sürülerini ganimet olarak şahın yanına getirdi. Kûh Giluye hakimi Avşar Mahmud Sultan'ın ise şaha 5000 at, 100.000 koyun ve 50.000 öküz getirdiği belirtilmektedir¹³¹.

2.2.7. Korçubaşı Sevündük Bey'in Elkas Mirza'nın İsyanını Bastırması ve Ardından Kürdistan Seferi

Şah Tahmasb Doğu Anadolu'daki tahribat hareketına devam ederken Korçubaşı Sevündük Bey'i ise bir miktar askeri yanına vererek Şeki'ye yollamıştı¹³². Sevündük Bey'in görevi, devlete isyan edip Osmanlılara sığınan Elkas Mirza'nın yerine Şirvan hakimliğine tayin edilmiş İsmail Mirza'nın kuvvetleriyle birleşip Elkas Mirza'nın Hemedan'da çıkardığı isyanı bastırmaktı.

Sultan Süleyman tarafından Bağdad'a yollanan Elkas Mirza, 1548/49 senesinde, Şehrizor tarafından Hemedan'a girip kardeşi Behram Mirza'nın orada bulunan ailesini ele geçirmiş ve Hemedan'da kargaşa çıkarmıştı. Bu haber üzerine Şah Tahmasb, o sırada Şirvan'ın Şeki vilayetine yollanan Korçubaşı Avşar Sevündük Bey'i Şirvan hakimi İsmail Mirza'yı yanına alıp Hemedan'da Elkas Mirza'nın üzerine gitmeleri emrini verdi. Elkas Mirza ise olduğu yerde uzun müddet kalmayıp İran'ın daha iç bölgelerine sızarak Irak'ın; Kum, Rey Kaşan, Yezd, Şiraz'ın; Bend-i Amir, Sefid Kale ve Huzistan'ın; Şuşter ve Dizfûl adlı yerlerinde kargaşa çıkarmaya devam etmekteydi. Ancak bu yerlerin hiçbirinde tutunamamıştı ve Sultan Süleyman'a verdiği sözü yerine getirememişhalde Bağdad'a dönmüştü. Bir müddet burada kaldıktan sonra 1549'da Sultan Süleyman'ın emriyle Bağdad'dan geri çağırıldı. Ancak cezalandırılacağı endişesiyle Osmanlı sultanının yanına gitmekten sakındı. Sultan Süleyman'ın nazarında zedeleneceği itibarını kurtarmak ve bir iş yapmış gibi gözükmek maksadıyla Hemedan'da ele geçirdiği Behram Mirza'nın ailesini padişaha yollamaya karar verdi. Lakin bu çabası fayda vermedi. Artık bir işe yaramayacağı düşünülüyordu. Dehal yakalanması emri verilmişti. Elkas Mirza ne yapacağını düşünüp avare haldeyken Korçubaşı Avşar Sevündük Bey onu sığındığı Kürdistan'ın Senendec

¹³¹ Verilen rakamlar biraz abartılı gibi gözükse de Avşarların Safevî ordusuna yaptıkları yardımın ifade edilmesi açısından bizce önemlidir.

¹³² Hurşah b. Kubad el-Hüseynî, *Târih-i Elçi-i Nizâmşah*, (haz. Mohammed Rıza Nâsırî), Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1379/2000, s.168,170. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.122-123. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.61-67.

bölgesinde Erdelân Kalesi'nde yakaladı ve Şah Tahmasb'ın huzuruna getirdi. Ardından hakkında bir daha isyana teşebbüs etmemesi için Kahkaha Kalesi'ne hapsedilmesi emri çıktı¹³³.

Elkas Mirza meselesinin çözüme kavuşmasından sonra Şah Tahmasb, kendisine sadık kalan kardeşi İsmail Mirza'yı Korçubaşı Sevündük Bey ile beraber Kürdistan seferine yolladı. Burada bulunan Kürt beyleri bu seferle itaat altına alındılar ve Sevündük Bey, bol miktarda ganimetle şahın yanına geri döndü¹³⁴.

2.2.8. Şeki Hakimi Derviş Han'ın İsyanının Bastırılması

Sevündük Bey Kürdistan seferinden sonra Şirvan'da isyan eden Derviş Muhammed Han'ın isyanının bastırılmasında görev almıştır. İsyanın başladığı Şerivan'ın Şeki vilayeti Gürcistan'a komşuydu ve diğer bir taraftan da Dağistan ve Elburz Dağlarına bitişikti. Bölgenin meşhur Şirvanşahlar hanedanından olan Derviş Han, Şeki valisiydi. Şah Tahmasb, Şeki hakiminin bu asi tavrına son vermek için 1551 yılında Şirvan topraklarına girdi ve Şeki üzerine yürüdü. Bu sırada Derviş Han'a karşı kin besleyen Gürcüler Şah Tahmasb'ın huzuruna gelip itaat arz ettiler. Safevî ordusunun Şirvan'a girdiğini haber alan Derviş Han ise Gelesen Göresen Kalesi'ne; diğer Şeki emirleri de bölgede bulunan Kiş Kalesi'ne sığınmışlardı. Diğer bir kısım Şeki halkı ise Elburz Dağlarının eteklerinde kendilerine müstahkem bir yer tutup savaşa hazırlanmaktaydılar.

Şah Tahmasb, Korçubaşı Sevündük Bey'i Kiş Kalesi'nin alınması için görevlendirdi. Burası Sevündük Bey'in çabalarıyla bir müddet sonra alındı. Ardından Sevündük Bey diğer Kızılbaş emirlerle Elburz Dağlarına sığınan Şekilileri takibe memur edildiler. Dağa sığınanların isyancıların da Sevündük Bey'in kuvvetlerine karşı teslim olmalarının ardından Gelesen Göresen Kalesi'nde kendisini müdafaa eden Derviş Muhammed Han, bölgede fazla destekçisinin kalmadığını anladı ve ümitsizliğe düştü. Kaleyı terk edip kaçmak istemişse de üzerine gelen Safevî ordusu tarafından sıkıştırılmıştı. Safevî ordusuyla gönülsüz şekilde savaşa girişen Derviş Muhammed Han'ın savaş meydanında ölüsü bulunmuştu. Bu şekilde Şeki'deki isyan 1551 yılında Korçubaşı Sevündük Bey'in de etkisiyle bastırılmıştı¹³⁵.

2.2.9. Humayun Şah'ın Tahmasb'ı Ziyareti

Şah Tahmasb döneminde gerçekleşen önemli hadiselerden biri de Babür hükümdarı Hümayun Şah'ın şahı ziyaret için İran'a gelmesidir. Hümayun Şah'ın İran'a gelmesindeki maksat kendi ülkesinde Afganlar tarafından mağlup edilmiş olması ve düşmanlarına karşı Şah Tahmasb'dan askerî yardım almak istemesiydi. İran'a Sistan toprakları yoluyla girdi. O sırada Şah Tahmasb

¹³³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.124-125. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkîre*, s.69-73. Şeref Han Bidlisi, a.g.e.,s.178-179.

¹³⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.129-130.

¹³⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.138-140.

Kazvin'de bulunuyordu. Hümayun Şah, Şah Tahmasb ile 19 Ağustos 1544 günü Ebher ve Sultaniye arasındaki Surluk Yaylası'nda görüşme fırsatı buldu. Şah Tahmasb, Hümayun'u Kazvin dışında karşılaşması için Korçubaşı Sevündük Bey'i görevlendirmişti. Sevündük Bey'in maiyetinde yüzbaşılar, korçular ve diğer subaylar ve memurlardan oluşan kalabalık bir heyet bulunuyordu. Şah Tahmasb Hümayun Şah'a İran'da kaldığı süre boyunca hizmet etmeleri için görevlendirdiği divan emirleri arasında Kirman hakimi Mustafa Sultan oğlu Avşar Şah Kulu Sultan'ın ismi de geçmektedir. Buradaki olay Şah Kulu Sultan'a dair Safevî kaynaklarında yer alan en erken tarihli kayıttır ¹³⁶. Hümayun Şah, bu ziyareti sayesinde Safevîlerden elde ettiği askeri destek sayesinde Afganlar tarafından kovulmuş olduğu Kandahar'a yeniden girecektir¹³⁷.

Avşar Sevündük Bey hakkında bu olaydan sonra bir kayıt bulunamamaktadır. 1561/62 senesinde vefat ettiği belirtilen Sevündük Bey, Şah İsmail'in henüz çocuk yaştaiken yanında bulunmuş ve Şah Tahmasb döneminde Korçubaşılık makamına getirilmiştir. Her iki hükümdarın dönemini de kapsayan uzun bir ömür geçiren Sevündük Bey, ölürken doksan yaşını aşmış bulunuyordu¹³⁸.

2.2.10. Avşar Aliyâr Sultan

1544 senesinde Humâyûn Şah, Afganların saldırıları neticesi İran'a sığındığı vakit Kâmrân Mirza'nın Kandahar meselesi yüzünden Safevîlerle çatışmasından dolayı Şah Tahmasb'a mahcup olduğunu belirtmiş ve eğer Afganların eline düşen Kandahar Safevî ordusunun yardımıyla ele geçirilirse burasının Şah Tahmasb'a verileceği sözü üzerine mutabık kalınmıştı. Şah Tahmasb bu görüşme neticesi Humâyûn Şah'a yardım etmeyi kabul etmiş ve Kandahar Safevî ordusunun yardımıyla ele geçirilmişti. Kandahar, Safevî ordusuna bu seferde serdarlık yapan Kacar Budak Han'a verildi. Ancak daha sonra şehir iki devlete de yakınlığı olduğu bilinen Türkmen Bayram Bey'e verilecekti. Humâyûn Şah'ın işleri yaver gidip Hindistan, Kâbil ve Gazne henüz ele geçirmişken ani ölümü ile tahta büyük oğlu Ekber Şah oturdu. Kandahar bu sırada Türkmen Bayram Han tarafından şehirde bulunan Şah Muhammed Kalâtî vasıtasıyla yönetiliyordu. 1555 senesinde Özbek Bahadır Han'ın Kandahar'a yürümesi üzerine Şah Muhammed Kalâtî, Şah Tahmasb'a haber yollayıp ondan yardım istedi. Şah Tahmasb da içlerinde Avşar Aliyâr Sultan'ın da olduğu Safevî ordusunu Şah Muhammed Kalâtî'ye yardıma yolladı. Avşar Şahrûh Han'dan sonra Aliyâr Sultan Kandahar'da yolanan ikinci Avşar emiriydi.

¹³⁶ Budak Münşî-i Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, (haz. Muhsin Behrâm Nejâd) Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1387/200, s.194. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.162-169.

¹³⁷ Emir Hoseyn Beraziş, *Revâbit-i Siyâsî - Diplomatik-i İrân ve Cehân Der Ahd-i Safevîyye*, İntişârât-i Emir-i Kebîr, Tahran 1392, s.207-215.

¹³⁸ Budak Münşî-i Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, (haz. Muhsin Behrâm Nejâd) Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1387/2008, s.220.

Tarih-i Kızılbaşân'ın müellifi Aliyar Sultan'ı Horasan Avşarlarından biri olarak anmaktadır¹³⁹. Şah Aliyar Sultan'ın da yer aldığı savaşta alınan zafer, Kandahar üzerindeki Özbek tehdidini durdurmuştu. Ancak Şah Muhammed Kalâtî, bu zaferden sonra hileye başvurarak şehrin kapılarını Safevî ordusunun yüzüne kapadı. Bunun üzerine Şah Tahmasb yeni bir Safevî ordusunun bölgeye sevk edilmesi kararını alarak iki sene sonra 1557'de Safevîler yeniden Kandahar önlerine geldiler. Kandahar altı ay kuşatma altında kaldı. Nihayet Şah Muhammed Kalâtî, Safevîlerden aman diledi ve şehri Sultan Hüseyin Mirza'ya teslim etti. Sultan Hüseyin Mirza burada 20 sene; İsmail Mirza'nın (Şah II. İsmail'in) cülusuna kadar hüküm sürdü¹⁴⁰.

2.2.11. Esterâbâd'da Avşar Rüstem Han

Esterâbâd 1557 senesinde Zülkadirli oymağının idaresi altındayken bölgede yaşayan Yaka Türkmenlerinin isyanlarına sahne oldu. Bölgenin hakimi Zülkadirli İbrahim Han isyanı bastırmakta aciz kalmıştı. Durumu Tahmasb'a bildirdi. Şah Tahmasb bunun üzerine bölgeye Zülkadirli Şah Kulu Halife'yi yolladı. Şah Kulu Halife'nin komutasında Esterâbâd'a yollanan ordunun içerisinde Rüstem Han adında bir Avşar emiri de bulunuyordu. Bu tarih Avşarların Esterâbâd'a ilk gelişleriydi. İbrahim Han, gelen bu ordu sayesinde Yaka Türkmenleri üzerine akınlar düzenledi. Asilerin başı yapılan son büyük savaşta mağlup olunca bölgeyi terk edip Harezm bölgesine kaçmak zorunda kaldı. Rüstem Han'ın da bulunduğu Kızılbaş ordusu ise Türkmenleri Esterâbâd'da yer alan Etrek Nehri'ne kadar kovaladılar. Fakat daha sonra ordunun kumandanı Mühürdar Şah Kulu Halife ölünce Kızılbaş emirler, yeni kumandanın kim olacağı meselesi yüzünden birbirlerine düştüler. Her biri başıboş şekilde civarda yağma faaliyetlerine başladılar. Ardından Özbeklerin isyancı Türkmenlere yardıma geldikleri haberi çok gecikmeden Kızılbaşlara ulaştı. Özbeklerin bu isyandan faydalanarak bölgeye girmeleri tüm durumu altüst etti ve Şah Kulu Halife'den sonra ordunun başına geçen Zülkadirli Bedir Han, yine Etrek (Gürgân) Nehri üzerinde yapılan savaşta Özbek Ali Sultan karşısında mağlup oldu. Bine yakın Safevî askeri bu savaşta öldü veya esir düştü. Avşar Rüstem Han da ölen emirler arasındaydı. Esterâbâd tam Özbeklerin eline geçmişken Ali Sultan'ın ani ölümü durumu yeniden Safevîler lehine çevirmişti. Bu olay üzerine bölgeden çekilen Özbeklerin yerini Safevîler yeniden doldurmuşlardı¹⁴¹.

¹³⁹ Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, s.86.

¹⁴⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.155-156.

¹⁴¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.184-187.

2.3. ŞAH II. İSMAİL DEVRİ (1576-1577)

2.3.1. Şah Tahmasb'dan Sonra Kimin Hükümdar Olacağına Dair Oymaklar Arasındaki İhtilaf ve Avşarların Bu İhtilaf İçindeki Yeri

İskender Bey Münşi'ye göre Şah Tahmasb'ın ölümünden daha iki yıl önce sağlık durumunun kötüye gitmeye başlamasıyla beraber devlet emirleri arasında tahta kimin çıkacağı bahsinde iki hizip oluşmaya başlamıştı. Buna göre Gürcü Beyleri Haydar Mirza'nın hükümdar olmasından yanaydılar. Zira Haydar Mirza'nın annesi Zal Bey adında Gürcü bir emirin kızkardeşi ve saray cariyelerinden (*perde-nişîn*) biriydi.¹⁴² Bu hizbe karşı Emir Sultan'ın başlarında bulunduğu Avşarlar ise Çerkes bir hanımdan doğan İsmail Mirza'nın boşalan Safevî tahtına geçmesi taraftarı idiler. İsmail Mirza'nın Çerkes bir kadından doğmuş olması nedeniyle sarayın Çerkes asıllı emirleri de İsmail Mirza'yı destekliyorlardı. Avşarların ve Çerkeslerin yanında Rumlu ve Türkmen oymakları da aynı karar üzere birleşmişlerdi. İsmail Mirza'yı destekleyen bu grup kendilerini "*şahseven*" olarak adlandırıyorlardı¹⁴³.

İsmail Mirza, daha Şah Tahmasb'ın sağlığında onun endişlendirecek kadar başarılı ve Kızılbaş emirleri tarafından muhabbet beslenen bir şehzadeydi. Şah Tahmasb, bu yüzden 1555/56 senesinde onu kendi yanından uzaklaştırmak istedi ve Herat'a gönderdi. Bu sırada Herat'ta bulunan Muhammed Mirza ise, Kazvin'e getirildi. Ancak bu tedbirin meseleye bir çare olmayacağı anlaşıldı. İsmail Mirza'nın Herat'ta başına buyruk davranarak buradaki Kızılbaş emirleri etrafına toplayacağından ve Horasan'da bir isyan çıkaracağından endişeleniliyordu. Şah Tahmasb'ın emri gereğince İsmail Mirza, Korçubaşı Avşar Sevündük Bey tarafından Herat'tan geri alındı ve dönemin veziri Masum Bey Safevî'ye teslim edildi. Vezir Masum Bey Safevî ise onu Kahkaha Kalesi'ne hapsedti. İsmail Mirza'nın kaldığı Kahkaha Kalesi Haydar Mirza taraftarı olan Karadağlı oymağı tarafından korunmaktaydı. Avşarlar bunu bildiklerinden şehzade İsmail Mirza'nın başına bir kötülük gelememesi için Avşar korçulardan on iki kişiyi şehzadenin korunmasına vermişlerdi¹⁴⁴.

Şah Tahmasb'ın hastalığı sırasında birgün yıkanmak için hamama gitmek istemişti. O gün hamamda padişaha hizmet etme sırası ise Haydar Mirza'nın annesi olan Gürcü hanımdaydı. Şah Tahmasb'ın hastalığı oldukça ilerlemiş olmalı ki her an ölümünün gerçekleşeceği inancıyla İsmail Mirza taraftarları sarayı o gün için Haydar Mirza'yı destekleyen Gürcülerin kontrolünde olmasına izin vermiyorlardı. Hükümdarımızı Gürcü Zal Bey'e emanet edemeyiz diyorlardı. Korkuları şahın ölümü ile Haydar Mirza'nın aynı gün sarayda Gürcüler tarafından tahta

¹⁴² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.204-205.

¹⁴³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.205. Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.53.

¹⁴⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.205, 228. Şeref Han Bidlisi, a.g.e.,s.186.

oturtulmasıydı. İçlerinde Avşarların Arışlu obasından Emir Arslan Sultan'ın da bulunduğu ve kendilerine "*şahseven*" ismini veren emirler, Zal Bey'e mani olmak amacıyla Avşar ve Rumulardan oluşan üç - dört bin silahlı kişiyle saray kapısının önüne geldiler. Gürcü ve Ustaclular da buna mukabil silahlı adamlarıyla saraya gelerek Zal Bey'i korumak istediler. İskender Bey Münşî, tam da bu olaylarda iki tarafı da yatıştırmak gayreti içinde olan Yüzbaşı Hüseyin Bey'in yanında olduğundan bahsetmektedir Bu husus onun hadiselerle yakından şahit olduğu anlamına gelir. İskender Bey'e göre aslında Haydar Mirza taraftarı olan Yüzbaşı Hüseyin Bey, "*Çihil Sütûn*" Sarayı önünde toplanan her iki kalabalığa da; "*Neden Kızılbaşlar arasında fesat çıkarmak istiyorsunuz ve neden silahlı halde geldiniz. Elhamdülillah mürşid ve velinimetimiz sağ ve salimdir*" demiştir. Saray önünde toplanan kalabalık da Yüzbaşı Hüseyin Bey ve Şah Tahmasb'ın itidalli davranışları sayesinde dağılmıştır. Bu tür hadiseler Şah Tahmasb'ın 14 Mayıs 1576¹⁴⁵ tarihindeki ölümüne kadar tekrarlamıştır¹⁴⁶.

Şah Tahmasb'ın ölümünden önce kimin tahta çıkacağına dair bir hüküm verip vermediği konusu tartışmalıdır. Oruç Bey Bayat'a göre İsmail Mirza tarafını tutanlar Şah Tahmasb'ın kendisinden sonra şehzadeyi hükümdar ilan eden bir vasiyetname kaleme almaları için ısrar etmişlerdir. Tahmasb da emirlerin bu zorlamaları sebebiyle bu vasetnayı kaleme almıştır¹⁴⁷. İskender Bey Münşî ise vasiyetnamenin Şah Tahmasb tarafından yazılıp yazılmadığı konusuna şüpheyle yaklaşır ve Haydar Mirza'nın annesi Gürcü hanımın oğlunu tahta oturtmak istemesi ihtimalinin; gerçeğe daha yakın olduğunu kabul eder. Ona göre Haydar Mirza o gün babasına ait olduğunu iddia ettiği bir elyazısı ile kendisinin veliahd olduğu ve babasının yerine tahta oturması gerektiğine dair bir vasiyetname yazdırmıştır¹⁴⁸.

İskender Bey Münşî'ye göre Haydar Mirza bu vasiyetname ile Avşarların da içerisinde bulunduğu muhalif İsmail Mirza taraftarlarının kendisine itaat etmelerini amaçlamıştı. Fakat Avşarların diğer tüm İsmail Mirza yanlıları gibi buna inandıkları söylenemez¹⁴⁹.

Haydar Mirza saraydan dışarı adımını atamıyordu. O gün saray kapılarında nöbette olan İsmail Mirza taraftarlarının sarayın kapılarını açmaları gerekliydi. Zira saraydan çıkarsa kendi taraftarları yanına gidebilirdi. Bu noktada İskender Münşî, o sırada sarayın kapısında nöbet bekleyen ve hadiseye tanıklık eden, Kirman Hakimi Avşar Kulu Bey'in akrabası, Harem Yüzbaşısı Veli Bey'den naklettiği bilgiye göre; Haydar Mirza, Avşar Veli Bey'i çağırmış, kendisine korçubaşılık ve Kirman hakimliğini vaat etmişti. Haydar Mirza bu vaat ile Veli

¹⁴⁵ CihatAydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.52.

¹⁴⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.205-208.

¹⁴⁷ Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, *İlişkiler*, s.108.

¹⁴⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.209-210.

¹⁴⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.327-328.

Bey'den sarayın dış kapılarını açıp kendisinin has mülazımlarının içeri girmelerine müsaade etmesini istiyordu. Veli Bey ise başta kapının önüne kadar gitmişse de daha sonra vazgeçerek geri döndü. Haydar Mirza'ya kendisinin hiçbir tarafta yer almadığını söyledi ve görevinin yalnızca saraydakileri korumak olduğunu söyleyerek her iki taraf emir ve aksakallılarının bir mutabakata varmadan öne sarayın kapısını açamayacağını şehzadeye bildirdi. Haydar Mirza, Avşar Veli Bey'in bu olumsuz cevabıyla kendi adamlarını saraya aldıramayacağını ve haremde köşeye sıkıştığını anlamıştı. Avşar Veli Bey'den aktarılanlara göre elini kılıcının kabzasına götürmüş ve meyus bir halde ağzından yalnızca "*ben öldürüleceğimi anladım*" sözleri çıkmıştı¹⁵⁰. Haydar Mirza bu hadiseden sonra çok geçmeden saraya giren İsmail Mirza taraftarları tarafından Şah Tahmasb'ın ölümünden bir gün sonra, 15 Mayıs 1576'da öldürüldü¹⁵¹.

Haydar Mirza'nın ölüm haberini alan Avşar Emir Arslan Sultan, Haydar Mirza'ya muhalif olan diğer Kızılbaş emirleriyle Hüseyin Kulu Halife'nin evinde toplandılar. Emir Arslan Sultan'ın içinde bulunduğu bu grup İsmail Mirza'nın Kazvin'den uzak bir yerde hapis olmasından dolayı Şehzade Mustafa Mirza'nın hükümdar olması kararını aldı.. Ancak Kazvin'deki Avşar emirleri de ortak bir fikre sahip değillerdi. Zira Kirman hakimi Avşar Kulu Bey, Şehzade Mustafa Mirza'nın tahta oturmasına katiiyen karşıydı.¹⁵²

Hüseyin Kulu Halife ve onun yanında yer alanlar akşam üzeri Mustafa Mirza'yı yanlarına alarak saraya yürümeye başladılar. Ancak yol üzerinde Avşar Kulu Bey'in evinin önünden geçerken Kulu Bey'in adamları tarafından tüfekle yaylım ateşine maruz kaldılar. Hüseyin Kulu Halife, Avşar Kulu Beyle çatışarak vakit kaybetmek istemiyordu. Geri dönüp "hazine-yi âmire" dairesinin önünden geçen yolu kullanmak istediysen fakat burada da hazine muhafızlarının engeliyle karşılaştı ve bir türlü saraydan içeri adımını atamadı. Bu sebeple Mustafa Mirza'nın da tahta oturtulması planı suya düşmüş oldu. Bu olaydan sonra Hüseyin Kulu'nun yanında pek fazla destekçi kalmadı¹⁵³.

¹⁵⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.328.

¹⁵¹ Haydar Mirza için talihsiz Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım'ın İsmail Mirza'ya destek veriyor olmasıydı. Haydar Mirza diğer kardeşine destek veren Perihan Hanım'ı o gece sarayda yanında alıkoymuştu. Perihan Hanım ise kendi canı için asıl niyetini saklayarak Haydar Mirza'ya onun tarafında olduğunu söylemiş ve Haydar Mirza'ya muhalif olan Çerkes Şemhal'i ikna edeceğini söyleyerek saraydan çıkmak istemişti. Perihan Hanım saraydan çıktıktan sonra sarayın kapısının kilidini Çerkes Şemhal Bey'e teslim etti. Şemhal de Haydar Mirza'ya muhalif üç yüz silahlı kişi ile harekete geçip sarayı bastı ve Haydar Mirza'yı öldürüldü. İskender Beg Münşî bu hileli davranışından dolayı Perihan Hanım'ı eserinde yermektedir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.326-327. Gürcü Zâl Bey ve Gürcü Ferruh Bey yanında Ustaclu emirlerinden bazıları Haydar Mirza'ya desteklerinden dolayı öldürüldüler. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.334-335.

¹⁵² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.329.

¹⁵³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.330-334.

Haydar Mirza'nın 15 Mayıs 1576¹⁵⁴ tarihinde ölümünden, İsmail Mirza'nın 13 Haziran 1576'da Kazvin'e gelişine kadar geçen süre boyunca, yönetim Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım ve Hüseyin Kulu Halife'nin eline geçmişti¹⁵⁵. Bu süre boyunca Şah Tahmasb'ın ilk dönemlerinde yaşanan Tekelü - Ustaclu oymakları arasındaki husumet yeniden hatırlandı. Ustacluların son olayda Haydar Mirza'yı desteklemiş olmalarından dolayı başkent Kazvin'deki evleri yağmalandı. Ustaclulara karşı başlayan saldırılara Avşarlar da katıldılar. Zira Ustaclulara karşı sindirme siyasetinden kendi çıkarları adına yararlanmak istiyorlardı. Saldırıları başkentten dışarı sıçrayarak taşrada bulunan Ustaclu emirlerini hedef almaya başladı¹⁵⁶.

2.3.2. Avşarların Horasan'da Ustaclu Hakimiyetine Karşı Harekete Geçmeleri

Ferah hakimi Avşar Hüseyin Sultan¹⁵⁷, Abbas Mirza'nın lalalığını yapan Herat beylerbeyi Ustaclu Şah Kulu Sultan'ı öldürmek istedi. Bunun için Ferah ve Esfezâr Avşarlarını yanına çekerek Herat'a doğru harekete geçti. Şah Kulu Sultan, yaşanan hadiselerle karşı hem Abbas Mirza'yı korumak hem de bölgede kendi oymağına bir hanel gelmemesi için hazır beklemekteydi. Herat'ın savunulması için Horasan'daki emirleri şehrin muhafazası için çağırmişti. Ustaclu oymağına mensup emirler haricinde kimse Şah Kulu Sultan'ın yanında yer almadı. Şah Kulu'na muhalif olan Horasan emirleri ise Herat'ın Melik Kapısı'nın önünde toplandılar. Horasan'daki Ustaclu emirleri hazırlanıp savaşı beklediler. Muhalifler haber gönderip Ustaclu oymağının yeni hükümdar tarafından cezalandırıldığını ve Herat'ı onların eline bırakmayacaklarını bildiriyorlardı. Ustaclular buna mukabil şahın hükmü gereğince şehrin muhafazasını ellerinde bulundurduklarını ve bu hüküm yeni bir ferman ile geçersiz sayılmadıkça şehrin kendi ellerinde kalacağını söylüyorlardı. Şah Kulu Sultan ise kendi oymağının yeni hükümdarın nazarında kötü bir intibaa sahip olmasından utanarak bu çatışma ortamında evine kapanmış, kimseyle görüşmemeyi tercih ediyordu. Bu şekilde Şah II. İsmail'in, kendisi ve Herat hükümetine kimin atanacağı hakkında ne karar vereceğini beklemek niyetindeydi. Adamları onu ve hanesini müdafaa etmek istedilerse de Avşarlar Şah Kulu Sultan'ın evine saldırıya geçtiler ve onu evini yağmalayarak onu öldürdüler. İleride Safevî tahtına oturacak olan Abbas Mirza bu olay gerçekleştiğinde altı yaşında idi. Bu olaydan sonra Herat'ta lalası ve bakımsız kaldı. Horasan'da bulunan Avşar oymağı, Şah İsmail'in zaten Ustaclu oymağına karşı kin beslediğini, bu sebepten yaşananları göz ardı edeceğini

¹⁵⁴ Haydar Mirza, Şah Tahmasb'dan bir gün sonra, 15 Mayıs 1576'da ölmüştür.

¹⁵⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu Şah II. İsmail'in 22 Ağustos 1576 tarihinde tahta çıktığını belirtmektedir. Fakat bu şahın cülus merasiminin yapıldığı tarihtir. Bu tarihten önce 13 Haziran'da Kazvin'e gelen İsmail Mirza fiilen iktidarı eline almış bulunuyordu. Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.54.

¹⁵⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.335-339.

¹⁵⁷ Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, s.86.

düşünüyorlardı. Gerçekten de Şah II. İsmail, bu hadiseye bir tepki göstermedi. Şah Kulu Sultan'ın öldürülmesi haberini alan Şah II. İsmail, Ali Bey Şamlu'yu Herat valiliği ve Horasan beylerbeyiliğine tayin etti ¹⁵⁸.

Şah Kulu Sultan'ın öldürülmesi ve mallarının yağmalanmasından sorumlu olan ve Avşar emirleri Herat'a yeni tayin olmuş olan Şamlu Ali Kulu Han'ın adamlarıyla görüştüler ve ardından kendi toprakları olan Ferah ve Esfezar'a döndüler ¹⁵⁹. Avşarlar Şah Kulu'nun öldürülmesinden kendi paylarına bir kazanç elde edememişlerdi.

2.3.3. İsmail Mirza'nın Ani Ölümü ve Avşar Halil Sultan

Şah II. İsmail'in on altı aylık bir iktidarın ardından 25 Kasım 1577 ¹⁶⁰ günü musahibi Helvacıoğlu Hasan Bey'in evinde bir önceki gün aşırı dozda afyon yutmuş olmasından dolayı ¹⁶¹ öldüğü öğrenildi ¹⁶². Bu beklenmedik ölüm haberini ilk öğrenenlerden biri de şahın evde cansız bedeniyle karşılaşan Avşar Allah Kulu Bey'di. Kızılbaşlar emirler ölüm haberinin duyulmaması için özel bir çaba sarf ettiler. Avşarlar, İsmail Mirza'nın ölümünden sonra oluşacak otorite

¹⁵⁸ İskender Beg Münşi, Şah İsmail'i Şah Kulu Sultan'ın öldürülmesi meselesine hiçbir şey dememesini yadırgamaktadır.

¹⁵⁹ İskender Beg Münşi, a.g.e., (c.I), s.333.

¹⁶⁰ Cihat, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.54-55.

¹⁶¹ İskender Beg Münşi, İsmail Mirza'nın ölümü hakkında farklı sebepler ortaya atıldığından bahsetmektedir. İskender Beg Münşi saray hekimlerini onun vücudunda zehir emareleri sezdiler demektedir. Afyona zehir karıştırılmasını tertipleyenin ise onun saltanatında itibarını kaybetmiş olan kız kardeşi Perihan Hanım'ın olduğu söylenmektedir. Bunun yanında başka bir rivayete daha yer veren İskender Beg Münşi, şahın daha önceden kulunç hastalığına yakalanmış olduğunu ve bu rahatsızlık yüzünden zaman zaman şiddetli ağrılar çektiğinden bahsetmektedir ve yine bir ağrı nöbetinde yanında derhal müdahale edecek bir hekim bulunmadığından aşırı ızdırabı neticesinde ölmüş olmasından da bahsetmektedir. İskender Beg Münşi, a.g.e., (c.I), s.378.

¹⁶² İsmail Mirza'nın ölümünü sarayda üst mevkide bulunan Vezir Mirza Selman'ın yanında ilk öğrenen isimlerden biri de İsmail Mirza'nın korçubaşısı olan Avşar Allah Kulu Bey'dir. İsmail Mirza'nın ölüm hadisesinin nasıl geliştiğine gelince; Ramazan ayının 13. günü, İsmail Mirza, daima beraber bulunduğu ve ona karşı aşk ve alaka gösterdiği Helvacı oğlu Hasan Beg ve bir kısım sarayın hususî adamlarıyla gezmek için dışarı çıkmıştı. Gece yarısını bir hayli geçinceye kadar şehrin mahalleleri ve sokaklarında dolaşıyorlardı. Sonra saraya doğru gelerek sarayın yakınında bulunan ve bir kapısı da şahın at meydanına açılan Hasan Beg'in evinde uyumuştular. Öğle vaktine kadar kapılar kapalı kaldı. Saray mensupları evin önünde kapıların açılmasını beklediler. Şahın uyanıp evden çıkması gecikince Şah II. İsmail tarafından Vezaret makamına getirilmiş Mirza Selman ve Korçubaşı Avşar Allah Kulu Bey telaşa düştüler. Kimse şahın yattığı yerin yakınına girmeye cesaret edemiyordu. Şah İsmail'in itimat ettiği ve yakınlarından olan "Küçük Hekim" diye meşhur Hekim Ebu'l-Feth Tebrizi'ye kapıya varıp seslenerek şahı sorması teklif edildi. Hekim cesaret göstererek eve girdi ve şahın uyuduğu odaya kadar gitti, ancak konuşmaya cesaret edemedi. Korkusundan geri dönen hekimi ikinci defa yine evin kapısının eşliğine kadar gönderdiler. İçeriden Helvacı oğlu Hasan Bey'in inlemesi işitiliyordu. Hasan Bey, can havliyle hareket edecek halde olmayıp kapıyı açamayacağını söylemekteydi. Ne şekilde olursa olsun kapıyı beri taraftan açmalarını istiyordu. Mirza Selman ve Avşar Allah Kulu Bey, adamlarıyla kapıyı zorlayıp içeri girdiler. İçeri girdiklerinde gördükleri manzara İsmail Mirza'nın yatakta hareket etmektен aciz haliydi. Vücudunun aşağı kısmına inme inmiş ve zor konuşuyordu. Allah Kulu Bey'i içeri çağırdılar. Hasan Bey, zor halde konuşmaya çalışarak dün akşam olanları ona anlattı. Anlattıklarına göre İsmail Mirza, dün akşam iftar zamanında yüksek dozda afyon yutmuştu. Sonra dışarıda dolaşmaya çıktıklarında tekrar bir afyon aldığından, ancak kendisinin almadığından bahsetti. İskender Beg Münşi, a.g.e., (c.I), s.376-377.

boşluğunda rakip Kızılbaş oymakları arasında çıkması muhtemel bir çatışmayı önlemek istediler. Zira Kızılbaş oymaklar arasında Şah İsmail ve Şah Tahmasb'ın ölümlerinden sonra yaşanan çatışma ortamı her an yeniden ortaya çıkabilirdi. Avşarlar adına bu çaba içerisine giren kişi Kuh Giluye hakimi Halil Sultan oldu. İskender Bey Münşî'nin daima ılımlı siyaset güden bir şahıs olarak bahsettiği Avşar Halil Sultan, Vezir Mirza Selman ile birlikte, İsmail Mirza'nın ölümünün ertesi günü Kızılbaş emirleri arasında meşveret meclisinin toplanmasında ön ayak oldular. Her oymağın aksakallarının bulduğu mecliste emirlerin birbirleri ile kavga etmeyeceklerine dair yemin etmeleri istendi. Önce Türkmen oymağının büyüğü Emir Han, ileri yürüyüp Ustaclu Pîre Muhammed Hanla kucaklaştı. Aralarında baba-oğul münasebetinin bulunduğunu teyit ederek, eski adavet ve düşmanlığı unutacaklarına dair yemin ettiler. Yine aynı mecliste o sırada Şiraz'da bulunan Muhammed Mirza'nın hükümdar olması oy çokluğu ile kabul edildi¹⁶³.

2.4. ŞAH MUHAMMED HÜDABENDE DEVRİ (1578-1588)

2.4.1. Perihan Hanım'ın İdaresi ve Korçubaşı Avşar Kulu Bey

Muhammed Mirza'nın Şiraz'dan Kazvin'e getirilene kadar idareyi yeniden Perihan Hanım ele almıştı. Perihan Hanım, yeni hükümdar gelene kadar her Kızılbaş oymağından güvенеbileceği birer aksakal seçti. Seçilen heyet Perihan Hanım'ın danışma meclisini oluşturuyordu. Kızılbaşların bir karmaşa çıkarmalarına mahal verilmemesi sağlanmaya çalışılmıştır. Devlet idaresinde söz sahibi olacak bu heyet içerisinde Avşar oymağından seçilen aksakal, o sırada Korçubaşı olan Avşar Allah Kulu Bey'di. Bu kişiler hallolunması gereken devlet işlerini Çerkes Şemhal Sultan'ın vasıtasıyla Perihan Hanım'a arz etmekteydiler¹⁶⁴.

2.4.2. Şah Muhammed'in Cellatları Avşar Emir Arslan Han ve Halil Han

Muhammed Mirza'nın Kazvin'e yaklaştığı haberiyle beraber Kızılbaş emirler, bir anda Perihan Hanım ve Çerkes Şemhal Sultan'a karşı tavır almaya başladılar. Bu iki şahsın Muhammed Mirza'nın saltanatına razı olmadıkları ve yakında isyan çıkaracakları söylentisi yayıldı. Fakat Perihan Hanım, Muhammed Mirza'nın karşılanması için Kazvin'den yola çıkanlar arasındaydı. Muhammed Mirza Kazvin'e yaklaştığında Kızılbaş emirler yanlarında Perihan Hanım da olmak

¹⁶³ İskender Münşî, toplanan mecliste İsmail Mirza'nın oğlu Şah Şüca'nın hükümdar olmasını savunan küçük bir muhalefetin olduğunu belirtiyor. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.377-380. Bunun yanında Vezir Mirza Selman Muhammed Mirza'nın hükümdar olmasını mecliste açıkça destekleyen kişiler arasındaydı. Eğer Muhammed Mirza tahta oturmakta başarısız olursa oğlu Hamza Mirza'yı kızıyla evlendirme planı kuruyordu. Bu sayede her ne olursa olsun iktidarı ele geçirmek niyetindeydi. Bunun yanında mecliste o sıralarda Herat'ta bulunan Muhammed Mirza'nın diğer oğlu Abbas Mirza da hükümdar olması için meclisteki bir kısım Kızılbaş emirleri tarafından desteklenmekteydi. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.109.

¹⁶⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.389-392.

üzere yeni hükümdarlarını karşıladılar. Muhammed Mirza, Kızılbaş emirlerin Perihan Hanım ve Şemhal Sultan'a karşı yürüttükleri karalama siyasetinin etkisiyle, her iki şahsın da öldürülmesine karar vermişti. Avşar Arıslu Emir Arslan Sultan'ı Şemhal Sultan'ın öldürülmesi için görevlendirildi. Şemhal Sultan Muhammed Mirza'nın Kazvin'e gelişinden önce Şeki'ye gitmek için yola çıkmıştı. Emir Arslan Sultan, Şemhal'i uğurlamak bahanesiyle Şinten isimli yerde onu bekliyordu. Adamlarından birçoğunu da yanına almıştı. İkilinin görüştükleri esnada Emir Arslan Sultan'ın adamları bir anda Şemhal'in üzerine saldırarak onu öldürdüler. Bu manzara karşısında şaşkın kalan Çerkesler, seslerini çıkaramadılar. Muhammed Mirza'nın emrini yerine getirmiş olan Emir Arslan Sultan, Şemhal'in başını şahın huzuruna getirdi ve bu işin karşılığında "*han*" unvanı alarak terfi etti ¹⁶⁵.

Perihan Hanım'ın ortadan kaldırılması da yine bir Avşar emirine; Şah Tahmasb zamanında Perihan Hanım'ın lalağını yapmış olan Halil Han'a verilmişti. Muhammed Mirza'nın emrine göre Perihan Hanım öldürüleceği ana dek eski lalasının evinde kalacaktı. Perihan Hanım Muhammed Mirza ile aynı kafiide Kazvin'e girdi. Yanında Muhammed Mirza'nın hanımı Mehd-i Ulyâ ve haremın diğer kadınları da bulunuyordu. Perihan Hanım'ın maiyeti Harem bahçesine geldiklerinde Halil Han'ın adamları yetişerek Perihan Hanım'ı zorla Halil Han'ın evine götürmeye çalıştılar. Perihan Hanım'ın has mülazımları başta Halil Han'a karşı direndiler. Ancak Halil Han, kargaşanın son bulması için Muhammed Mirza'nın emrini açıkça onlara karşı okuyunca çaresiz emre boyun eğmek zorunda kaldılar. Perihan Hanım da akıbetinin ne olduğunu öğrenince kaderine razı oldu ve aynı gece Avşar Halil Han'ın evinde boğularak öldürüldü. Bu emri yerine getirmesine karşılık Muhammed Mirza, Perihan Hanım'ın bütün mal ve servetini Avşar Halil Han'a verdi. İskender Bey Münşî, Perihan Hanım'dan Halil Han'a geçen bu mal varlığının 10 bin tümen olduğunu söyler ¹⁶⁶.

¹⁶⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.393-395. Oruç Bey Bayat'ın anlatımına göre ise Çerkes Şemhal Şah Muhammed'in saltanatında bir müddet daha yaşamış ve Lala Mustafa Paşa'nın emriyle Şirvan Bölgesini ele geçirip Derbend'e gelen Osman Paşa tarafından Safevî müttefiki olması nedeniyle öldürülmüştür/ Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.126-127. Kanaatimize göre bu konuda İskender Bey'in yazdıkları daha doğrudur. Zira İskender Bey'in konu hakkında ayrıntılı vermiş olduğu bilgilerin tamamı yanlıştır deyip silip atılması bizce mümkün gözükmemektedir. Bunun yanında İskender Bey eserini sarayda görevli bir münşî iken kaleme almış bu sebeple saraya yakın olan Kızılbaş emirlerin yaşadığı hadiseleri daha yakından dinleme imkanı bulmuştur. Bunun aksine Oruç Bey Bayat sarayın dışında basit bir Kızılbaş emiridir. Onun saray erkani arasında yaşanan hadiselerle İskender Bey kadar vakıf olması beklenemez.

¹⁶⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.394-395. Oruç Bey Bayat Perihan Hanım'ın öldürülmesi kararının alınmasında Mirza Selman'ın rolü olduğundan bahseder. Mirza Selman Perihan Hanım'ın siyasetteki gücünün farkındaydı ve yaşamasına göz yumulduğu takdirde yeni hükümdarın tahta oturması ile hayalini kurduğu iktidarı eline geçiremeyeceğini de biliyordu. Bu yüzden Perihan Hanım'ın öldürülmesinde onun da parmağı olması şaşılacak bir durum değildir. Yine Oruç Bey'e göre Perihan Hanım öldürüldükten sonra kana bulanmış başı bir mızrağa geçirilip Kazvin'in kapılarından birinin üzerine dikili halde bir müddet kalmıştır. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e. s.110

Şah Muhammed'in 13 Şubat 1578'de¹⁶⁷ tahta çıkışının ardından İran Kızılbaş aşiretler arasında yeniden bölüşüldü. Bu taksimatta Kirman gelenek üzere Avşarların elinde kalmaya devam etti ve yeni Kirman tuyulü Korçubaşı Kulu Bey'in amcazadelerinden Avşar Veli Han'a verildi¹⁶⁸. Veli Han'ın Kirman hakimliğine getirilmesinde bu kişinin etkisi büyüktür. Burada adı geçen Veli Han bir önceki bölümde adı geçen Harem Yüzbaşısı Veli Beyle aynı kişidir. Kendisi Kirman tuyulüne sahip olduktan sonra "han" lakabını almıştır. Yine aynı bölüşümde Avşarların elinde bulunan Kûh Giluye de Perihan Hanım'ın lalalığını yapmış ve ardından onun öldürülmesini üstlenmiş olan Halil Han'da kalmaya devam etti¹⁶⁹.

2.4.3. Şirvan Seferi ve Korçubaşı Kulu Bey

Şah Muhammed'in tahta çıkışından sonra Kızılbaş emirlerin şaha bağlılıklarının artması için bol şekilde hazineden bahşiş verildi. Ancak bu hazinenin boşalmasına sebep oldu. Dahası emirlerin sadakati satın alınamamış, Kızılbaş emirler, devlet erkanını ve vezirleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamışlardı. Devletin zaafiyet gösteren bu iç vaziyeti, dışarıdan Osmanlı saldırılarını için uygun bir zemin oluştuyordu. 1578 senesinde yeni bir İran seferine karar veren Osmanlı padişahı III. Murad, Lala Mustafa Paşa'yı sefer için tayin etmişti. Yeni İran seferiyle Osmanlıların hedefi Gürcistan ve Azerbaycan bölgeleriydi. Şah Muhammed, Osmanlı Sultanının ordunun başında olmadığını haber alınca kendisinin bir Osmanlı paşasıyla karşılaşmasının yakışık almayacağını düşünmüş ve oğlu Hamza Mirza'yı Osmanlı ordusunu karşılaması için Azerbaycan'a yollamıştı. Irak, Fars ve Kirman eyalet güçleri Hamza Mirza'ya katılmaları için çağırıldı. Şahın emrine göre Hamza Mirza'nın komutasındaki ordu Azerbaycan ordusuyla birleşerek düşmanı karşılamak için Çukur Saad'de toplanacaktı. Fakat Kızılbaş emirler zarurî hallerde orduya katılmak konusunda daha önce gösterdikleri gevşek tavrı tekrar ettiriyorlardı. Avşar kuvvetlerinden müteşekkil Kirman güçlerinin derhal orduya intikal etmelerinin Kirman'ın Azerbaycan'a olan uzaklığı düşünüldüğünde kısa sürede gerçekleşmesi imkansızdı. Lala Mustafa Paşa; Aras ve Şirvan'daki Şamahı ve Derbend şehirlerini ele geçirmişti. Bunun üzerine Şah Muhammed, Şirvan'a Mirza Selman komutasında bir ordu yolladı. Orduda Korçubaşı Avşar Kulu Bey'de bulunuyordu. Safevî ordusu Özdemiroğlu Osman Paşa'nın savunduğu Şamahı Kalesi'ni muhasara etti. Fakat Kırım Tatar kuvvetlerinin Osman Paşa'ya yardım için Şirvan'a gelmeleriyle kuşatmadan vazgeçilmek zorunda kalındı. Mirza Selman, Avşar Korçubaşı Kulu Beyle Tatarların başında bulunan Adil Giray'ı karşıladılar. Savaşta Tatarlar bozguna uğratıldı. Adil Giray esir alınmıştı¹⁷⁰. Şamahı Kalesi'ni savunan

¹⁶⁷ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.56.

¹⁶⁸ Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, 86.

¹⁶⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.397.

¹⁷⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.57.

Osman Paşa, yardımına gelen Tatarların bozguna uğradığını duyunca kendisinin de geri çekilmesi gerektiğini duydu ve Kaleyi gizlice terk ederek Derbend'e sığındı. Şah Muhammed, Derbend'e de kuvvet sevk edilmesi hükmü vermişti, ancak bu hüküm Kızılbaş emirlerin muhalefetiyle karşılaştı. Böylece Safevî taarruzundan kurtulan Osman Paşa, Şirvan'da bir müddet daha kalabilmişti¹⁷¹.

2.4.4. Avşarlar Şahın Zevcesine Karşı

Şah Muhammed'in amâ olması ve oğullarının henüz küçük yaşta olmaları Mehd-i Ulyâ Hayrunnisâ Begüm'ün tıpkı Perihan Hanım gibi idarî işleri eline almasında etkili olmuştu. Bu durum Şah Muhammed döneminde iyice güçlenen ve devlete karşı itaat yolundan sapmaya başlayan Kızılbaş emirlerinin menfaatlerine ters düşüyordu. Kızılbaş emirleri Hayrunnisâ'ya karşı örgütleyen Türkmen Muhammed Han, bu hususta Korçubaşı Avşar Kulu Bey'i ikna ederek yanına çekmişti. Mehd-i Ulyâ öldürülecek olursa yönetimde zafiyeti bulunan Şah Muhammed karşısında Kızılbaşlar devlete tek başlarına hakim olacaklardı. Mehd-i Ulyâ'nın ölümünü isteyen kişilerden biri de Mirza Selman'dı. Kendisi begümün siyasi rakiplerinden biriydi ve hayalini kurduğu vezirlik makamına bu kadının ölümüyle ulaşabileceğini biliyordu. Ancak bu süreçte kurnazca davranan Mirza Selman, Avşar Halil Han'ın evine sığınıp gözlerden uzak kalmaya ve muhalefetini belli etmemeye çalışıyordu. Mehd-i Ulyâ'ya karşı kullanılan kozlardan biri haremın bütün hazinelerinin Mehd-i Ulyâ'nın memleketi olan Mazenderân'a harcandığı ve Mazenderânlıların onun iktidarında aşırı derece kayırılması idi. Onun bu hareketi Kızılbaşlar tarafından kendilerine yapılmış bir haksızlık olarak telakki ediliyordu. Tüm Kızılbaş oymaklardan birer aksakal seçilip bunların Çihil Sütun Sarayı'nın önünde toplanmasına karar verildi. Seçilen bu heyet Mehd-i Ulyâ'nın bir kadın olarak yönetimde söz sahibi olmasına dair rahatsızlıklarını Şah Muhammed'e iletiler. İçlerinde Avşar Kulu Bey de bulunuyordu. Kızılbaşlar tarafından Mehd-i Ulyâ'nın Safevî sarayında esir bulunan Tatar Adil Giray ile bir yakınlaşma yaşadıkları söylentisi dahi yayılmıştı. Mehd-i Ulyâ ise kendisine yöneltilen bu ağır ithamlar karşısında mutedil davranmak yerine Kızılbaş emirler hakkında ağır sözler sarf ediyordu. Şah Muhammed, emirleri sakinleştirmek adına yumuşak bir dille zevcesinin devlet işlerine karışmaması yönünde gereken tedbirin alınacağını ve gerekirse onu Herat'a; oğlu Abbas Mirza'nın yanına veyahut memleketi Mazenderân'a; ailesinin yanına gönderebileceğini söylüyordu. Hatta kendisinin de çok arzu edilirse tahttan feragat edip Şiraz'a dönebileceğini belirtmişti. Mehd-i Ulyâ, kocasının bu yumuşak dilinden rahatsız olarak aksine kendi sert tavrını devam ettirdi. Eğer şaha hürmette kusur edip haremine dokunacak olurlarsa intikamını

¹⁷¹ Kızılbaş emirler arasında çıkan ihtilaflar sebebiyle bir türlü düşmana karşı harekete geçemeyen Safevî ordusu ve ordunun başındaki Mirza Selman, Derbend'de bulunan Osman Paşa'ya karşı bir harekatta bulunamamışlardır. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.399-400,410-412,419-420,451-453. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.109-113,117-124.

oğullarından birinin mutlaka alacağını söylüyordu. Hiçbir söze aldırış etmeyen Kızılbaş emirler şahın karısını öldürmekten çekinmediler.¹⁷²

Mehd-i Ulyâ'nın öldürülmesi hadisesinden sonra Avşar Halil Han'ın evine sığınmış olan Mirza Selman Kızılbaş emirlerin isteği ile bulunduğu yerden çıktı ve kendisine vezirlik verildi. Böylece Mehd-i Ulyâ'nın öldürülmesiyle devleti bilfiil idare eden kişi Mirza Selman olmuştu¹⁷³.

2.4.5. Horasan Avşarlarının Abbas Mirza'nın Lalası Şamlu Ali Kulu Han'la Mücadeleleri

Hayrunnisâ Begüm öldürülmeden önce Herat'ta bulunan oğlu Abbas Mirza'yı yanına almak istemişti. Bunun sebebi hiçbir Kızılbaş emirine güvenmediği gibi Herat'ta bulunan Abbas Mirza'nın lalası Şamlu Ali Kulu Han'a karşı da güvensizlik duymasıydı. Abbas Mirza'yı alıp getirmesi için Ali Kulu'un babası Hüseyin Han'ı Herat'a gönderdi. Fakat Ali Kulu Han babasının sözünü dinlemeyerek Abbas Mirza'yı ona vermeyi reddetti. Bunun üzerine Mehd-i Ulyâ, oğlunun cebren alınması için yine Şamlu oymağından Hoş Haber Han'ı Kazvin'den yola çıkardı. Hoş Haber Han, Ali Kulu Han'ın Horasan'daki otoritesini yıkmak için bölgeye geliyordu. İki Kızılbaş emir Guryân'da karşı karşıya geldiler. Hoş Haber Han, Ali Kulu Han kuvvetleri karşısında mağlup oldu. Bu mağlubiyetten sonra canını kurtararak Horasan Avşarlarına sığınmaya karar verdi ve Esfezâr'a gitti. Esfezâr bu sırada Ferah hakimi Avşar Yeğen Sultan tarafından buraya atanan Avşar Murad Bey'in tuylü idi¹⁷⁴. Murad Bey, Hoş Haber Han'ı himaye etti. Kazvin'de Avşarlar, Hayrunnisâ Begüm'e karşı harekete geçmek üzereyken Horasan Avşarları Şamlularla olan ezeli rekabetlerinden dolayı Hayrunnisâ'nın yolladığı bir komutana yardım ediyorlardı. Ali Kulu Han bu davranışından ötürü Murad Bey'e göz dağı vermek için Esfezâr önlerine geldi. Fakat Şamlular savaşa girmekten çekindiler. 1580 senesinin başında ise Ali Kulu Han, Avşarlara haddini bildirmek için yeniden Avşar yurdu Esfezâr'a yürüdü. Esfezâr hakimi Murad Bey, Ali Kulu Han'ın karşısında duracak güce sahip değildi. Avşarlar Hoş Haber Han'ı da yanlarına aralara buradan ayrıldılar ve Yeğen Sultan'ın yanına Ferah Kalesi'ne sığındılar. Avşar Yeğen Sultan, Hoş Haber Han'ı ikramla karşılamıştır. Onun güvenle Irak'a dönmesini sağladı. Ali Kulu Han, Esfezâr'ın idaresini Avşarlardan alarak kendi oymağına verdi. Bu olay Horasan'daki diğer oymakların tepkisini çekti. Meşhed'e hakim olan Türkmenler Şamlu otoritesine karşı harekete geçmeye karar verdiler. Meşhed hakimi Türkmen

¹⁷² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.440-446. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.126.

¹⁷³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.447-449.

¹⁷⁴ Bu tür ifadeler, merkezi otoritenin zayıflamasıyla Kızılbaş emirlerin taşrada kendi hakimiyet alanlarının etrafında bulunan arazilere yine kendi oymağından emirleri atamaya başladıklarını göstermektedir.

Murteza Kulu Han, kendi başına hareket etmeye başladı. Ali Kulu Han'a danışmadan Horasan'daki merkezlerin hakimliklerine kendi adamlarını tayin ediyordu.

Tam bu esnada Mehd-i Ulyâ'nın Kazvin'de ölüm haberi geldi. Bu olayla birlikte rakibinden kurtulmanın verdiği rahatlıkla Ali Kulu Han, Horasan'da kendisini "*hanlar hanı*" sıfatıyla tek otorite ilan etti ve Horasan emirlerinin kendisine tabi olmalarını istedi. Meşhed'de bulunan Murtezâ Kulu Han ise kendisine "*şahı seven*" lakabını koyarak Ali Kulu Han ve etrafında toplanan Horasan emirlerini şahın otoritesine ortak olmaya açlısan asiler olarak niteliyordu. Horasan Avşarları, içlerinde Ferah Hakimi Yeğen Sultan, Esfezâr hakimi Murad Bey ve Câm hakimi Şah Ali Sultan doğal olarak düşmanları karşısında Türkmen Murteza Kulu Han'ın yanında yer aldılar. Horasan'da karşılıklı kutuplar belirmişti. Avşarlar Türkmenlerin yanında yer alırken, Ustaclular Şamluların yanında yer almışlardı. Murtezâ Kulu Han, Herat'tan üzerine gelen Ali Kulu Han'ı karşılamak için Meşhed şehrinde çıkarken yanında Câm hakimi Şah Ali Kulu Sultan'da bulunuyordu. Fakat Avşar - Türkmen güçleri Meşhed önlerinde Ali Kulu Han'ın ordusu karşısında bozguna uğradılar. Kaçanlar şehre sığınmışlardı. Savaşta Câm Hakimi Avşar Şah Ali Sultan karşı tarafa esir düştü. Şehir savaşın ardından muhasara altına alındı. Ancak Horasan'da gerçekleşen her kuşatma gibi bu kuşatmada yaklaşık dört ay gibi uzun bir süre devam etti. Bu sebeple Ali Kulu Han kuşatmadan vazgeçti ve otoritesine karşı gelen Derviş Muhammed Han'a cezasını vermek için Nişabur'a hareket etti¹⁷⁵.

2.4.6. Kuh Giluye'de Düzmece İsmail Ayaklanması (Kalender İsyanı)

Taht mücadeleleri ve Osmanlılar ile Azerbaycan ve Şirvan'daki savaşlar nedeniyle dört senedir yurdu Kuh Giluye'den uzakta bulunan Avşar Halil Sultan, 1580 senesinde Kuh Giluye'de bir Kalender dervişinin çıkardığı isyan üzerine derhal yurduna dönmek zorunda kalmıştı¹⁷⁶.

Ölen İsmail Mirza'ya benzediği söylenen bu Kalender dervişi, Kuh Giluye'de 1577 yılında zuhur etti. Kendisinin İsmail Mirza olduğunu iddia ediyordu. Yanındaki adamların onu öldürmek istediğini, bu yüzden kaçıp kimliğini gizlediğini söylüyordu. İskender Münşî'nin, deli biri olarak tasvir ettiği bu zat, Kuh Giluye'de bulunduğu ilk sıralar çölde gezinen serseri abdalları etrafına toplamıştı. Daha sonra Kuh Giluye'de Avşarlarla beraber yaşayan Lor aşiretleri arasına girerek propagandasını bölgede yaymaya başladı. Lorlar bu zatın söylediklerine inanarak veya inanmayarak olsun ona destek vermekten çekinmediler. Zira Lor aşiretleri orduda veya devlet bürokrasisi içerisinde Türkmenler kadar kendilerine yer bulamıyorlardı. Kalender dervişin bu isyanına katılmalarındaki niyetleri bu isyanla güç elde ederek devlete seslerini duyurmak istemeleri olmalıdır. Kuh Giluye halkı zamanla her yandan

¹⁷⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.454-460.

¹⁷⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.451-453,467.

onu görmeye gelip adaklar adamaya ve hediyeler getirmeye başladılar. Kalender derviş işi daha da ileri götürerek kendisi için bir saltanat merasimi düzenledi. Halk bir hükümdar gibi elini öpmek için bu merasime katıldı. Merasimde Lor aşiretlerinin büyüklerine ileride makam vereceğine dair vaatlerde bulundu ve her birini ele geçireceği vilayetlerin hakimleri olarak atayacağını söylüyordu. Başına toplanan kişilerin sayısı "*Câki*", "*Cevâneği*", "*Bendânî*" ve diğer Lor aşiretlerine mensup olmak üzere yirmi bini geçiyordu. Kalender topladığı bu kalabalık güçle Avşarların yaşadıkları, Kuh Giluye'nin hükümet merkezi Dehdeşt'e geldi. Avşarlar isyanı o sırada Şah Muhammed'in yanında bulunan Kuh Giluye Hakimi Avşar Halil Han'a bildirdiler. Halil Han, Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra tahta kimin oturacağı meselesi ve Osmanlılarla Azerbaycan ve Şirvan'daki savaşlar nedeniyle dört senedir yurdu Kuh Giluye'den uzaktaydı. 1580 senesinde Kuh Giluye'den gelen haberler nedeniyle derhal yurduna dönmek zorundaydı¹⁷⁷. O gelene kadar Lor aşiretleriyle yapılacak mücadelede Halil Han'ın oğlu Rüstem Bey'in Avşarların başında bulunmasına karar verildi. Avşarlar ile Lorlar arasında birkaç kez küçük çatışmalar meydana geldi. Avşarlar bu çatışmalarda ağır kayıplar verdiler. Nihayet birgün Rüstem Bey, bu çatışmaların birinde öldürüldü. Onun ölümü Avşarların dağılmasına ve Kalender'in etrafında birleşen Lorların Kuh Giluye'yi istila etmelerine sebep oldu. Lorlar Avşar ilindeki birçok kadın ve çocuğu esir aldılar. Civardaki aşiretlere haber göndererek sözde İsmail Mirza'ya destek vermeleri için çağrıda bulundular. Şah Muhammed, bu hadiseler zuhur ederken dikkatini Azerbaycan seferine yoğunlaştırdığından Kalender'in çağrısı hiçbir engelle takılmadan istenilen her yere ulaştı. Diğer taraftan Halil Han'ın gelmekte olduğu haberi Kuh Giluye'de duyulmaya başladı. Kalender bunun üzerine Halil Hanla savaşıma cesaretini kendinde göremeyerek kaçtı. Lor aşiretlerinin kendisini düşman karşısında yalnız bırakacaklarından şüphe ediyordu. Kuh Giluye'yi terk ederek önce Dizful'a daha sonra da çoğunlukla Arap aşiretlerin meskun olduğu Arabistan bölgesinin merkezi Huveyze'ye gitti ve yanında onu bırakmamış olan Lorlara çağırıldıkları zaman savaşa hazır şekilde geri gelmeleri şartıyla memleketlerine dönmelerine izin verdi. Huveyze'de buranın valisinin oğlu Muşşa kabilesinden Seyyid Şuâeddîn'den yardım istedi. Halil Han, 1580'de Kuh Giluye'ye geldiğinde Lor aşiretleri ona karşı direnmeye başladılar. Lorlar aşiretleri arasında bilhassa Bendânî aşireti Kalender'e taassupla bağlıydı. Bendânîler Kuh Giluye'ye gelen Halil Han'ı dar bir geçitte pusuya düşürdüler. Çatışmada Halil Han kendisine isabet eden bir kurşunla öldürüldü. Onun ölümü ile başsız kalan Avşarlar vadide perişan oldular. Kaçanların geride bıraktıkları tüm mallar Lorların eline geçti. Kalender, Halil Han'ın öldürülmesi haberini işitince tekrar Huzistan'dan Kuh Giluye'ye geldi ve eskisinden daha büyük bir Lor kitlesini başına topladı. Bu zaferden sonra Avşarların Kuh Giluye'deki idarî merkezi Dehdeşt'i almak istiyordu. Avşarlar kadar Safevî

¹⁷⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.451-453,467.

Devleti için de bir hezimet sayılan Halil Han'ın ölümü ve Avşarların bozguna uğramaları haberi Şah Muhammed'e ulaşınca, Halil Han'ın yeğeni İskender'i Kuh Giluye hakimliğine tayin etti. Şimdi büyüyen isyanı bastırma sorumluluğu ona verilmişti. Fars Beylerbeyi Zülkadirli Durak Halife, İskender Han'a bu seferde yardım edecekti.

1583/84 senesine girildiğinde Durak Halife komutasındaki Fars Zülkadir ordusu Kuh Giluye üzerine yürümeye başladı. Yol üzerinde İskender Han ve Avşar kuvvetleriyle birleşen Fars ordusunun hedefi daha önce Avşarlara ait olan Dehdeşt'i Lorların elinden kurtarmaktı. Lorlar, üzerlerine büyük bir ordunun hareket geçtiğini duyduklarında daha orduyla yüz yüze gelmeden moralman sarsılarak Kalender'in yanından ayrılmaya başladılar. Zülkadirli ve Avşarlar birlikte Dehdeşt Kalesi'ni kuşattıklarında Lor aşiretleri içlerine düştükleri durumdan pişman olarak kaleyi müdafaa için Kalender'e yardıma gelmediler. Kalender, köşeye sıkıştırılmıştı. Ordu kaleye taarruz ederek içeriye girdi. Kalender'in yanında kalan küçük bir kuvvet kolaylıkla bertaraf edilmişti. Avşar ve Zülkadirli kale içerisinde Kalender'in saklandığı eve kadar sokuldular. Zülkadirli askerler onu diri ele geçirip şahın huzuruna göndermek istiyorlardı. Fakat Avşarlar ölen Rüstem Bey ve Halil Han'ın intikamını almak arzusuyla onu ölü görmek niyetindeydiler. Nihayet Avşarların isteği gerçekleşti ve Kalenderi kale içerisindeki evde öldürdüler. Başını şaha götürmek istediler. Şah Muhammed, Horasan seferinde Türbet-i Haydarî denilen mevkide iken Kalender'in başı huzuruna getirildi. Bu şekilde Kuh Giluye'deki isyan bastırılmıştı.

İsyan bastırıldıktan sonra İskender Han, Kuh Giluye'de amcası Halil Han yerine hüküm sürmeye başlamıştı. Fakat çok geçmeden Avşarlardan bir hizip, Kuh Giluye hakimliğinin Halil Han'ın oğlu Şah Kulu Sultan'ın hakkı olduğunu savunmaya başladılar. Şah Kulu Sultan'ı, Kuh Giluye hakimliğini İskender Han'ın elinden alması için tahrik ediyorlardı. Sonunda İskender Han, Şah Kulu Sultan'ın adamları tarafından bir suikastla öldürüldü. Şah Kulu, Safevî hükümdarının onayı olmadan kendisini Kuh Giluye hakimi ilan etmişti. Fakat bu sefer Avşarlar arasında kan davası başlamıştı. Halil Han'ın akrabası, Kuh Giluye Avşarlarından Abdullatif Bey'in oğlu Hasan Bey, İskender Han'ın intikamını almak için bir kısım Avşar eşrafını yanına çekerek Şah Kulu Sultan'ın gayri meşru idaresine karşı harekete geçti. Kuh Giluye bu olaydan sonra iki Avşar emiri arasında siyaseten bölünmüş bir vaziyete düştü¹⁷⁸.

2.4.7. Ferah'ta Çıkan Kalender İsyanı

Kendisinin İsmail Mirza olduğunu iddia eden bir başka Kalender dervişi de Horasan'ın Ferah vilayetinde buranın yerli halkı olan Gurlar arasında zuhur etti. Ferah bu dönemde Avşar idaresi

¹⁷⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.489-493.

altındaydı Avşar Hüseyin Sultan'ın tıyulü idi. Hüseyin Sultan isyanı zor başvurarak bastırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Gûrlar Avşarlara karşı üstün geldiler ve Hüseyin Sultan savaşta hayatını kaybetti. Hüseyin Sultan'ın öldürüldüğü savaştan sonra Avşarlar, Ferah şehrine çekilip durumu Şah Tahmasb'a bildirdiler. Bu sırada Hüseyin Sultan'ın kardeşi Avşar Ali Han, korçubaşılık görevinde bulunuyordu. Ağabeyinin vefatı haberi alınır alınmaz onun yerine Ferah hâkimliğine atandı.

Ali Han, Ferah'a ulaşır ulaşmaz bölgedeki Avşar ilini yeniden toparlayarak Gûrlar üzerine yürüdüyse de o da bir başarı elde edemedi. Bu defa Avşar Yeğen Sultan, Ferah hakimliğine atandı. Yeğen Sultan, isyanı bastırmak için hazırlıklara giriştiği sırada ayaklanmayı başlatan kişinin aslında sahte Şah İsmail olduğu Gurlar tarafından anlaşılmış bulunuyordu. Kalender'in etrafına toplanmış kişiler, bu defa karşı gelip ve onu öldürdüler. İskender Münşî, bu kalender isyanlarının Şah Muhammed'in saltanatının ilk dört - beş senesi boyunca devam ettiğinden hatta bu süreden sonra bile İsmail Mirza'nın hala ölmediğine dair inancın korunduğundan bahsetmektedir¹⁷⁹.

2.4.8. Korçubaşı Kulu Bey ve Vezir Mirza Selman'ın Rekabeti

Şah Muhammed'in ve Kızılbaş emirler tarafından öldürülen Mehd-i Ulyâ Hayrunnisâ Begüm'ün oğlu olan Abbas Mirza, Herat'ta Şamlu Ali Kulu Han ve müttefiki Ustaclu Mürşid Kulu Han tarafından 1581 yılında hükümdar ilan edilmişti¹⁸⁰. Şah Muhammed bu sırada batı sınırlarında Osmanlı saldırıları karşısında ülkeyi savunmakla meşgul olduğu için Horasan'daki gelişmelere müdahale edemedi. Fakat Horasan'daki Kızılbaş emirlere haber göndererek Ali Kulu ve Mürşid Kulu Han'a destek vermemeleri ikazında bulundu ve Meşhed'de bulunan şaha sadık Türkmen Murteza Kulu Han'ın etrafında birleşmelerini emretti. Horasan'da bulunan Avşarlar, hali hazırda Şamlular ile husumet halinde olduklarından şahın emrine uygun hareket ettiler. Şah

¹⁷⁹Kuh Giluye ve Ferah haricinde İran diğer bölgelerinde de buna benzer; İsmail Mirza olduğu iddiasıyla ortaya çıkan asiler olmuştur. Fakat bu isyanlar Avşarların hakim olmadıkları bölgelerde meydana gelmiştir. Bu yüzden çalışmada yer almamışlardır. İsmail Mirza'nın ölmediğini ve kendilerinin İsmail Mirza oldukları iddiasıyla çıkan bu asiler genelde Türk kökenli olmayan halkkar tarafından ilgi gördü. İskender Bey Münşî'nin ifadesine göre Kuh Giluye'den sonra çıkan bu tarz isyanların çoğu pek uzun sürmemişti Ancak birkaç istisna hariç; bu istisnalar arasında yukarıda anlatılmaya çalışılan Ferah'taki isyan bulunuyordu. Bunun yanında Kuh Giluye'ye fazla uzak olmayan Loristan'ın Çemçâl bölgesinde yaşanan Kalender isyanlarında yine kalabalık bir halk kitlesi isyana destek vermişti. Çemçâl ve Ali Şeker bölgesinde yaşayan Kürtler ve Lor aşiretleri isyana destek veren gayri Türk etnik unsurlardı. İskender Bey Münşî, bu isyana katılanların sayısının 10 bine ulaştığını yazmaktadır. Çemçâl bölgesi bu sırada Tekelü oymağının tıyulü idi. Çemçâl hükümdarı Tekelü Solak Hüseyin, asî kişinin etrafında topladığı kişi sayısını görünce ona başta itaat eder gibi göründü fakat daha sonra bir hile ile yakalatarak Şah Muhammed'in huzuruna yolladı. İskender Münşî, infaz için Kazvin'e gönderilen asinin burada şehrin büyük meydanında üzerine barut saçılmış bir elbise giydirilerek ateşe verildiğinden bahsediliyor. Bir diğer Kalender isyanı ise yine Türk olmayan yerel halkın yaşadığı Hazar Denizi'nin kıyısındaki Taliş ülkesinde meydana gelmişti. Buradan harekete geçen isyancılar daha sonra Erdebil'e yürümek istemişlerse de isyan bastırıldı. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.493-495.

¹⁸⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.59-60.

Muhammed, Azerbaycan meselesinin hallinden sonra Ali Kulu ve Mürşid Kulu'nun hizaya getirilmesi için Horasan'a ordu sevkine karar vermişti. Bu orduya yardım için Kirman hakimi Avşar Veli Han da destek sözü vermişti ¹⁸¹.

Horasan'daki Kızılbaş emirlerin Murteza Kulu Han etrafında birleşen şah yanlıları ve Ali Kulu - Mürşid Kulu yanında toplanan Abbas Mirza yanlıları olarak ikiye ayrılmaları Korçubaşı Avşar Kulu Bey gibi sulhsever emirleri endişelendirmekteydi. Kulu Bey meselenin iki taraf arasındaki meselenin kan dökülmeden halledilmesini arzu ediyordu. Fakat bu meseleye daha katı yaklaşan Şah Muhammed'in veziri Mirza Selman, şaha muhalefet eden emirlerin derhal ortadan kaldırılması taraftarıydı. Mirza Selman bu meseleden kendine pay çıkarmak istercesine meselenin sulh ile çözülmesi fikrine sahip Avşar Kulu Bey'i şaha şikayet ediyor ve bu tür emirlerin hayatta kaldığı sürece şahın asla devleti tek başına tam salahiyyetle idare edemeyeceğini söylüyordu. Buradan Vezir Mirza Selman'ın Avşar Kulu Bey'le sarayda bir çekişme içerisinde oldukları anlaşılıyor. Mirza Selman'ın niyeti şahın muhafız gücünün başı olan bu Avşar emirini şaha kötüleyerek ölümle cezalandırılmasını sağlamaktı. Bu sayede bir rakibinden daha kurtulmuş olacaktı ¹⁸².

Şah Muhammed Horasan'a yollanacak ordunun başına Mirza Selman'ı getirdi. Orduda Avşar Kulu Bey de bulunuyordu. Şahın kendisi de orduda yer alıyor olmasına rağmen gözleri amâ olduğu için komutayı vezirine devretmişti. Kulu Bey'in rakibet içinde olduğu Mirza Selman'ın ordunun başına getirilmesi kararından rahatsız olmuş olması muhakkaktır. 1582 Ekim sonları ve Kasım başlarında Horasan'a giren ordu, Türbet Kalesi'nde Mürşid Kulu Han'ı kısırdı. Kale altı ay muhasara altına kaldı. Ancak kale bir türlü alınamıyordu. İskender Bey Münşî'ye göre sulh sever ve itidalli bir şahıs olan Korçubaşı Kulu Bey, zaten rahatsızlık duyduğu devletin içinde bulunduğu bu durumdan çıkılması için daha fazla kan dökülmemesi ve kalenin zorla alınması fikrinden vazgeçilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Korçubaşı Kulu Bey'in ve Zülkadirli Mühürdar Şahruh Han'ın başını çektiği bu fikre sahip hizip içerisinde ordudaki diğer oymaklardan emirler de bulunmaktaydı. Kulu Bey, tek tek oymakların orduda bulunan aksakallılılarıyla görüşerek Kızılbaşlar arasındaki bu savaşın sona erdirilmesi çağırısında bulundular. Fakat seslerini henüz Mirza Selman'ın topladığı harp divanında dile getiremiyorlardı. Bu şekilde 1582/83 yılı kış mevsimini Türbet Kalesi'nin ayağında geçirdiler. Nihayet Korçubaşı Kulu Bey'in başını çeken hizip Mirza Selman'ın huzurunda meseleyi açıkça dile getirmeye başladılar. Kuşatmanın fazla uzun sürdüğünden ve hadiseye sulh ile çözmenin gerekli olduğundan bahsettiler. Bu çabalar sayesinde nihayet Vezir Mirza Selman, sulh yönünde

¹⁸¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.505.

¹⁸² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.507,515-516.

ikna edilmiş ve kalede bulunan Mürşid Kulu Han'ın çıkararak şaha götürülmesi kararlaştırılmıştı. Daha sonra kaleden inmesi için ikna edilen Mürşid Kulu Han, Şah Muhammed tarafından affedildi¹⁸³.

Mürşid Kulu Han meselesinin çözümünden sonra sıra Ali Kulu Han'a gelmişti. Horasan'da ilerlemesine devam eden şahın ordusu 11 Nisan 1583'te Gûriyân mevkinde Ali Kulu Han'ın kuvvetleriyle karşılaştı. Savaşta Vezir Mirza Selman'ın komutasındaki ordu sayıca üstün olduğundan Ali Kulu Han'ın Herat ordusunu hezimete uğrattı. Ali Kulu Han yenilginin ardından Herat'a sığındı. Nisan 1583'te Herat kuşatılmıştı. Vezir Mirza Selman, Kızılbaş emirlerin savaştaki isteksizliklerinden dolayı Herat kuşatmasının da Türbet Kalesi'nde olduğu gibi uzun süreceğinden korkuyordu. Ona göre bu durumun önüne geçilmesi için ordudaki Kızılbaş emirlerin birkaçının kellesinin alınması gerekiyordu. Bunlar arasında elbette Avşar Kulu Bey de bulunmaktaydı. Kızılbaş emirler onun bu fikirlerine karşı kendilerini korumak için bir plan hazırladılar. Bu plana göre Mirza Selman bir gün yıkanmak için Herat civarında bulunan hamamlardan birine giderken Korçubaşı Avşar Kulu Bey'in oğlu Yusuf Bey, onun yolunu kesip öldürecekti. Ne var ki; Vezir Selman, Avşarların bu planından haberdar oldu. Kendisini korku içerisinde şahın çadırına attı, ancak Kızılbaş emirler onu takip ederek silahlı biçimde şahın çadırı önüne gelerek şahtan veziri kendilerine teslim etmelerini istediler. Şah ve orduda bulunan oğlu Hamza Mirza, bu istekten onları geri çevirmek için çabaladıysa da Korçubaşı Kulu Bey eğer fitne ve fesadın ortadan kalkması isteniyorsa onu bana teslim edin Mirza Selman'ı hapsedeyim yoksa hanedana dahi halel gelecektir diyordu. Avşar Kulu Bey'in bu sözleri şahı ve ailesini tehdit edecek kadar işi işleri götürmüş Kızılbaşların saltanata karşı durumlarını gösterir nitelikteydi. Kulu Bey'in ihtarına boyun eğen şah ve oğlu Hamza Mirza, veziri Korçubaşı Kulu Bey'e teslim ettiler. Mirza Selman yakalandıktan sonra Kulu Bey'in çadırına götürüldü ve birkaç gün orada hapsedildi. Bu olaydan Kızılbaş emirlerin şahtan artık bir çekinceleri kalmadığı görülüyor. Fütursuzca şahın huzuruna adam yollayarak kendi devlethanesinden vezirini onun iradesi dışında çekip almışlardı. Şaha karşı bu hareketin başında ise sarayda üst kademedede bulunan bir Avşar emiri bulunuyordu. Mirza Selman'ın mal ve emlakına el konuldu. Oğulları Mirza Abdullah ve Mirza Nizâmî de yakalananlar arasındaydı. Daha sonra vezir, öldürülmesi için korçuların eline bırakıldı. Böylece kendi gayretiyle devlet kademelerini çıkararak, Şah Muhammed döneminde vezirliğe kadar yükselmiş olan bu zatın yıldızı Herat önlerinde Bag-i Zâgân'da sönmüş oldu¹⁸⁴. Kızılbaş emirler daha ileri giderek Şehzade Hamza Mirza'nın

¹⁸³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.508-510.

¹⁸⁴ İskender Beg Münşî'nin eserinde onun ölümünden birkaç gün önce söylediğini naklettiği; "Hûbrûyân çu ser-i koştan-i Selman dârîd / Bihter ân est ki endîşe ez u dûr konîd" beyti dikkatimizi çekmektedir. Eğer güzel yüzlüler Mirza Selman'ı öldürmeyi düşünüyorlarsa / Ondaki düşüncelerini almaları daha iyidir.

evlenmiş olduğu Mirza Selman'ın kızını boşamasını istediler. Babası gibi Kızılbaş emirlere karşı tavizkar davranan Hamza Mirza, bu isteği kabul etti. Mirza Selman'ın kızına ait emlak ve malların bir kısmına devlet tarafından el konuldu, diğer kısmı ise korçular arasında paylaştırıldı. Ne Safevî hükümdarını ne de onun vezirini tanımayan Kızılbaş emirler, Horasan'da ihtilaf konusu olan bölgeleri şaha sormadan kendi aralarında paylaştılar. Eskiden Avşarların hakim olduğu Câm vilayeti Ustaclulara aranın düzeltilmesi için peşkeş çekildi. Horasan Avşarlarıyla beraber Şamlu - Ustaclulara karşı devletin yanında durmuş olan Murtezâ Kulu Sultan ise Meşhed hakimliğinden azledilip bir zamanlar yine Avşarlara ait olan Esterâbâd'a tayin edildi. Buradan Ali Kulu Hanla yapılan antlaşma ile Horasan Avşarlarının zararlı çıktıkları görülebilir ve Avşarların bu kayıplarının hangi yerlerle telafi edildiği belirtilmemektedir ¹⁸⁵. İşin ilginç yanı Avşar Kulu Bey'in Mirza Selman'a karşı başlattığı bu hareketin sonunda yine Avşarlar zararlı çıkmışlardı.

2.4.9. Sevündük Bey'in Oğlu Avşar Hüseyin Bey

Yaşanan son olaylar Horasan'daki durumun devlet lehine çevrilmesinin aksine hatta Ali Kulu Han'ın Horasan'daki gücünü sağlamlaştırmıştı. Şah Muhammed'in Horasan'dan ayrılmasıyla şaha olan bağlılıklarını izhar eden emirler şimdi zor durumda kalmıştı ve Ali Kulu Han'ın kendilerine karşı gazabından korkmaktaydılar. Bu emirlerden biri de Horasan'daki her Avşar tuyuldarı gibi şahın ordusu Horasan'a girdiği zaman şaha bağlı olduğunu arz edip Ali Kulu Han'a karşı muhalefetini saklamayan Sebzivâr hakimi eski Korçubaşı Sevündük Bey'in oğlu Avşar Hüseyin Bey'di. Hüseyin Bey, Korçubaşı Kulu Bey'in iltiması sayesinde Sebzivâr'a hakim tayin edilmişti. Şahın ordusu Horasan'a girdiğinde Sebzivâr'da hükümdara layık bir karşılama tertip etmişti. Şah, düşman Ali Kulu Han ile sulh akdederek döndüğü vakit ise Hüseyin Bey tepkisini göstermek için kalenin kapılarını geri dönüş yolunda olan şahın ordusuna kapattı ve bir karşılama bulunmadı. Hatta kaleden ordu üzerine tüfekte yayılım ateşi dahi açmaktan çekinmemişti. Hamzâ Mirza ise bu hadiseden sonra Kızılbaş emirlere hitaben şahın ordusuna karşı yapılan bu saygısızlığa gereken cevap verilmezse Safevî hanedanının namusunun payımal olacağını söyledi. Orduda bulunan Korçubaşı Kulu Bey, kendi oymağından olan Hüseyin Bey'in bu hareketinden dolayı utanç yaşadığı belirtiliyor ve Hamza Mirza'nın karşısında başını öne eğerek yapılan edepsizliğin cezalandırılması kararını onayladığı söyleniyor. Orduda bu sırada Kulu Bey haricinde Kirman hakimi Avşar Veli Han da bulunmaktaydı. Hamza Mirza bu kararın ardından Tekelüleri Sebzivâr Kalesi'ni almakla görevlendirdi. Avşarlar akşama dek Sebzivâr

Mirza Selman "*Cabiriye*" ailesinden ve İsfahan'ın eşrafından idi. Şah Muhammed devrinde devlet içerisinde yükselerek vezirliğe yükseldi. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.523.

¹⁸⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.510-523. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.135-138. Şeref Han Bidlisi, a.g.e., s.229-231.

Kalesi'ni müdafaa ettiler ancak akşam karanlığının çökmesiyle surların burçlarına tırmanmaya başlayan Tekelüler hisarı ele geçirmişlerdi. Sebzivâr'ı çevreleyen surların Tekelü askerlerin eline geçmesiyle hisardaki iç kaleye (*erg*) sığınan Avşarlar, gece vaktine kadar burayı savunmak için çaba sarf ettiler. Fakat sonunda Avşar Hüseyin Bey ergin kapısının önündeki bir çatışma sırasında Hamza Mirza'nın mülazımlarından biri tarafından başına aldığı darbeye sersemleşmiş ve düşmana esir düşmüştü. Utañ içerisinde Hamza Mirza'nın önüne getirilen Avşar Hüseyin Bey, halka ibret olsun diye Sebzivâr Kalesi'nin kapısına asılarak öldürüldü. Böylelikle Sebzivâr meselesi bir gün gibi kısa bir sürede çözülmüştü. Hamza Mirza şehri ele geçirdikten sonra, askerlerine herhangi yağma veya katil olayının yaşanmaması için emir verdi ancak gece karanlığından yararlanan Kızılbaşlar birçok insan öldürerek halkın mallarını gasp ettiler. Gerçek sabah olup, gün aydınlandığında aşikar olmuştu. Verilen zarar tazmin edilmeye çalışıldı. Sebzivâr, bu hadiseden sonra Avşarlar elinden alınarak şehrin zabtı için görevlendirilen Tekelülere verildi. Daha sonra ordu yeniden Kazvin'e dönüş yoluna koyuldu. Horasan seferine katılan Kirman hakimi Avşar Veli Han ise kendi memleketine dönmek için izin istedi ¹⁸⁶.

2.4.10. Asi Türkmen Emir Han'ın Affedilmesi İçin Korçubaşı Kulu Bey'in Arabuluculuk Çabası

Horasan seferi sonucunda Şamlu ve Ustaclu emirlerinin cezalandırılacakları yerde mükafat görmeleri onlarla rekabet içerisinde olan Türkmen oymağı ileri gelenleri arasında rahatsızlık yaratmıştı. Bu rahatsızlığın nedenleri arasında şaha karşı koşulsuz bağlılık gösteren Türkmen oymağından Murtezâ Kulu Han'ın Meşhed hükümetinden alınıp yerine Ustaclu Selman Han'ın atanması da etkendi. Türkmen oymağı büyüklerinden Tebriz hakimi ve Azerbaycan emirü'l-ümerâsı Emir Han, Ustaclu ve Şamlu emirlerinin Horasan'da rahatça at koşturmalarının yanı sıra Kazvin'de şahın veliahdı Hamza Mirza'nın yanında kayırlmaya başladıklarını görünce rahatsızlığını saklayamaz hale geldi. Emir Han'ın yakın dostlarından olan Avşar Korçubaşı Kulu Bey ise onun Hamza Mirza ile arasının açılmasından endişelenerek kendisine birgün evine Hamza Mirza'yı davet etmesini ve derdini şehzade ile paylaşarak meseleye çözüm bulması tavsiyesinde bulunmuştu. Bu konuda Hamza Mirza'yla da konuşan Kulu Bey Avşar, Emir Han'ın evine teşrif buyurmalarını rica etmişti. Hamza Mirza, Kulu Bey'in bu ricasını geri çevirmedi ve nihayet Emir Han'ın evinde bir ziyafet tertip edilmesine karar verildi. Fakat ziyafetten gaye edilen amaç hasıl olmamıştı. Aksine ziyafete gelen Ustaclu ve Şamlu beyleri Emir Han'ın oğulları ve akrabaları ile münakaşaya girdiler. Herşeyin daha kötüye gittiğini gören Emir Han, Hamza Mirza'nın Ustaclu ve Şamlu emirlerinin tahrikiyle kendisine karşı harekete geçeceğinden korkuyordu. Bunun için bir tedbir almak istedi ve ertesi gün yanına on bin silahlı

¹⁸⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.523-525. Şeref Han Bidlisi, a.g.e.,s.231.

adam toplayarak kendi tıyulü olan Tebriz'de kaleye sığındı. Emir Han bu sefer Hamza Mirza'ya haber göndererek yanında bulundurduğu Şamlu İsmail Kulu, Fethoğlu Ali Kulu ve Saru Solağ Muhammedî gibi emirleri son kez yanından uzaklaştırmasını istiyordu. Hamza Mirza, Emir Han'ın bu isteğine kulak dahi asmadı, hatta Emir Han'ın yanına silahlı bir kalabalık toplayarak kaleye sığınmasını kendisine karşı bir edepsizlik olarak algıladı. Emir Han bu sebeple Azerbaycan emirü'l-ümerâlığından ve Tebriz hakimliğinden alındı. Şehzadenin bu kararına öfkelenen Emir Han ise Tebriz Kalesi'ni top ve tüfikle tahkim etmeye başlamıştı. Nihayet kalede Meydan-i Sahibâbâd yönüne yerleştirdiği toplardan biriyle Hamza Mirza'nın ikamet ettiği eve doğru atışa başladı. Bu hadise neticesi Hamza Mirza, evi önünde "*şahi sevenlik*" çağrısında bulunarak Tebriz'deki Türkmen oymağına mensup emirlere Emir Han'ın peşinden gitmemeleri uyarısında bulundu. Emir Han kaleden çıkmamakta direnince Hamza Mirza, çaresiz kaleye hücum emri verdi. Kızılbaşlar, yaşananları Şah Muhammed'e ulaştırdılar ve kardeş kanı dökülmesinin her iki tarafa da yakmayacağını beyan ettiler. Şah büyük oğlunu yanına çağırarak bu işten vazgeçmesi doğrultusunda tembihte bulunmuştu. Korçubaşı Kulu Bey de tüm bu olumsuz hadiselere rağmen iki taraf arasında arabuluculuk rolü oynamaktan vazgeçmedi. Kaleye giderek Emir Han'ın çıkıp şehzadeden af dilemesi doğrultusunda birkaç defa nasihatta bulundu¹⁸⁷. Emir Han bir müddet daha direndikten sonra bu teklifi kabul etmek zorunda kalmıştı. Korçubaşı Kulu Bey, Zülkadırlı Şahrüh Bey ile Emir Han'ı kalenin önünden aldılar ve şahın huzuruna çıkardılar. Emir Han, bir koluna Korçubaşı Kulu Bey diğerine Şahrüh Han girmiş halde ve belindeki kılıcı boynuna asılmış vaziyette Şah Muhammed'in huzuruna getirildi. Şah Muhammed, Emir Han'ın boynunda asılı duran kılıcı alarak bu şekilde onu affettiğini göstermiş oluyordu¹⁸⁸. Emir Han daha sonra Kahkaha Kalesi'ne hapsedildi. Ancak Türkmen oymağının büyükleri onun Kahkaha Kalesi'ne hapsedilmesine razı olmamışlardı. İnan genelinde Türkmen ayaklanması yaşanması ihtimali hale geçerliydi. Şah Muhammed bu ihtimalin ortadan kaldırması adına büyük bir yanlışa düşerek Emir Han'ın ölümüne hükmetti. Onun öldürülmesine tepki olarak Türkmen emirleri Tekelülerle ittifak kurarak İnan'da sahip oldukları tüm bölgeler içerisinde isyan başlattılar¹⁸⁹. Böylece Kulu Bey'in dostu Emir Han'ın devletle olan bağını düzeltmek adına gösterdiği gayretler boşa çıkmıştı.

¹⁸⁷ Kulu Bey'in yanında Oruç Bey, babası Bayat Sultan Ali Bey'in de Emir Han'ın ikna edilmesi için gönderilen emirlerden biri olduğunu yazmaktadır . Oruç Bey Bayat İnanlı Don Juan, a.g.e., s.144-145.

¹⁸⁸ Kızılbaş emirlerin bir kabahat işledikleri ve hükümdarlarının huzuruna çıkarılıp af dileycekleri sırada kılıçlarını boyunlarına asmaları adetti. Şah, emirin boynunda asılı duran kılıcı alıp emirin boynunun vurulmasına hükmetmez ve yerine koyarsa bu kabahatlinin affedildiği anlamına geliyordu.

¹⁸⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.536-542.

2.4.11. Tebriz'in İstilası

Türkmen ve Tekelü oymaklarının İran genelinde başlattıkları isyan, halen Şirvan'da asker bulunduran Osmanlılar tarafından kendi lehlerine kullanılmak istendi. Derbend'de bulunan Osman Paşa, padişaha yolladığı haberde Tebriz'de Emir Han'ın öldürülmesinden, İran'ın bundan mütevellit bir kargaşaya sürüklendiğinden bahsediyordu ve bir an önce serdar tayin edilip İran'a sefere çıkılması talebinde bulunuyordu. Bunun üzerine Ferhad Paşa yeni İran seferi için görevlendirildi. Revan, Ferhad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından alındı. Bununla beraber Osman Paşa İstanbul'a dönmüş ve yeni bir orduyla Ferhad Paşa'nın yardımına gelmesi emredilmişti. İsyan eden Türkmen oymağı Tebriz'de oldukça güçlü bir konuma sahipti. Bu oymağın büyük bir bölümü Tebriz civarında yaşıyordu. Onların isyana başlamaları Tebriz'i düşmana karşı daha korumasız bir hale getirmişti¹⁹⁰. Şah Muhammed'in oğlu Hamza Mirza ise bu tehdit karşısında, Kızılbaş emirlerin oymak taassubu ve eskiden beri süre gelen oymaklar arası husumeti bir kenara bırakıp birleşmeleri çağrısında bulunuyordu. Irak'ta bulunan Tekelü ve Türkmen emirlerinin isyandan vazgeçmeleri istendi. Fars'tan Zülkadirlilerin, Kirman'dan ise Avşar Veli Han önderliğinde Avşarların orduya katılmaları isteniyordu. Şah Muhammed'in emrine göre Kızılbaş emirlerin topladıkları kuvvetlerle şahın ordusuna iltihak etmeleri için bir ay süre tanınmıştı. Avşar Veli Han da dahil emre muhatap olan Kızılbaşlar verilen emre icabet etmemekten kaçındılar. Türkmen - Tekelü emirleri, Hamza Mirza'nın yanında bulunan hasımları Ustaclu ve Şamlu emirlerinin kendilerine teslim edilmesi şartıyla İran'ın Osmanlılara karşı savunulmasına yardım edeceklerini söylecek kadar cüretkar bir tutum takınmışlardı. Kirman hakimi Avşar Veli Han da onlardan cesaret bularak açıktan olmasa da sefere katılmayarak gizli bir muhalefet içerisindeydi. Hamza Mirza'nın çağırısına Horasan emirleri de aldırış etmiyorlardı. Zira bu dönemde Mürşid Kulu Han ve Ali Kulu Han'ın Horasan'da devletten bağımsız bir güç elde ettikleri bahsi üzerinde durulmuştur. Tüm bu etkenler düşmana karşı ülkenin savunulması için gerekli olan birlikteliğin Kızılbaş emirler arasında yaşamadığını göstermektedir. Çağırılan kuvvetlerin istenilen sürede gelmemesi nedeniyle ordu zamanında hareket edemedi. Bunun sonucunda yardımdan mahrum kalan Tebriz, 1585 yılında Osman Paşa tarafından kolayca Osmanlı hakimiyetine girdi. Osmanlıların şehri, Safevîlere karşı ileri bir sınır karakolu haline getirmeyi planlıyorlardı. Bu sebeple şehirde müstahkem bir kale inşasına başladılar. Kale topraklar ile sağlamlaştırıldı. Hadım Cafer Paşa kalenin muhafazasına tayin edildi

¹⁹¹ .

¹⁹⁰ Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.160.

¹⁹¹ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.57. İskender Beg Münşi, a.g.e., (c.I), s.549-558. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.149-150.

Osmanlılar Tebriz'de buldukları zaman zarfında Tebriz önlerine gelen Safevî ordusuyla üç kez karşı karşıya geldiler. Bunlardan ilki Avşar Korçubaşı Kulu Bey ile gerçekleşti. Safevîler Osmanlıların Tebriz'de bir kale inşa etmelerine mani olmak istiyorlardı. Korçubaşı Kulu Bey, bu görev için gönüllü olmuştu. Tebriz önlerine gelen Kulu Bey'i karşılaması için Osman Paşa'nın yanında bulunan tecrübeli komutanlardan Cağaloğlu Sinan Paşa görevlendirmişti. Tebriz şehri yakınlarında bulunan Neheng Deresi üzerinde yapılan savaşta Kulu Bey Osmanlı kuvvetlerini pusuya düşürdü. Osman Paşa zor durumda olan Cağaloğlu'na takviye yollamak istedi ancak Korçubaşı Kulu Bey, Osmanlıların her an takviye alabilecek kapasitede olduklarını bildiğinden fazla inat etmeyerek kuvvetlerini geri çekmesini bildi. Korçubaşı bu başarılı hareket ile şehzadenin ve şahın iltifatına mazhar olmuştu. Lakin her ne olursa olsun kalabalık Osmanlı ordusuna ciddi bir kayıp verdirilememişti ¹⁹².

2.4.12. Tebriz Kuşatması Sırasında Yaşananlar

Şah Muhammed, 1585 yılının kış mevsimini Tebriz'de muhasara hazırlıkları ile geçirmişti. Safevî ordusu, Cafer Paşa tarafından savunulan Tebriz Kalesi'nin etrafında istihkamlar kurmaya başladılar. Oluşturulan muhasara planına göre doğu tarafındaki istihkamlarda; yani Sahibâbâd Meydanı civarında Hamza Mirza'nın ve onun hususî mülazımları ile birlikte Ali Kulu Han ve silahlı bir kısım Tebriz halkından milisler mevzilenmişlerdi. Kible (güney) yönünde, Veycûye Mahallesi tarafındakurulan istihkamda ise Korçubaşı Avşar Kulu Bey komutasında seçkin korçular mevzilendiler. Diğer istihkam ve siperlerde ise Zülkadirli Şahruh Han, Tohmak Muhammedî Han ve Kacar İmam Kulu Han'a ait birlikler mevzi tutmuşlardı ¹⁹³. Yukarıda saydığımız istihkamların haricinde kalenin batı ve kuzey tarafının ise boş bırakıldığından bahsedilmektedir. Bunun sebebi ise Kirman hakimi Avşar Veli Han gibi orduya katılmayan emirlerdi. Kuşatmada Kulu Bey'in haricinde diğer Avşar emirlerinin hangi taraftaki istihkamlarda görev aldıkları belirtilmiyor. Kuşatmanın başlamasıyla Hasan Padişah Medresesi'nden kale surlarına doğru lağımçılar yer altından tünel kazmaya başladılar. Kazılan tünelin iç kalenin (*erg*) bulunduğu yere ulaşana dek kazma işlemi sürdürülecekti. Kuşatma henüz yeni başlamıştı ki Zülkadirli Şahruh Han'ın bulunduğu istihkamin Osmanlı askerleri tarafından ağır yaylım ateşine tutulması ve kaleden kendisini esir almak için çıkan Osmanlı kuvvetleri ile çatışırken öldüğü haberi duyuldu. Şahruh Han'ın ölümü Kızılbaş ordusunda erken bir moral bozukluğuna sebep oldu. Kuşatma sırasında yaşanan bir diğer talihsiz hadise ise "*Kuleh Gûş*" (Külâh Köşesi) adında on beş batman gülle atabilen ve şaha ait tophanede

¹⁹² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.558-560.

¹⁹³ İskender Bey Münşî'nin de kuşatmaya katılan askerler arasında olduğunu biliyoruz. Bu yüzden eserinde Tebriz kuşatması tüm tafsilatıyla beraber anlatılmıştır. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.567.

dökülmüş olan topun ordunun ihmalkarlığı yüzünden gündüz gözü kaleden çıkıp istihkama saldıran Osmanlı askerleri tarafından ele geçirilmesi ve sürüyerek kaleye götürülmesiydi ¹⁹⁴.

Ordu kuşatmaya devam ederken tüm bu yaşanan olumsuzlukları geri planda bırakacak daha büyük bir talihsizlik yaşandı. Korçubaşı Kulu Bey ve yeğeni Hamza Mirza'nın korçubaşısı¹⁹⁵ Cabbar Kulu Bey gözden kaybolmuşlardı. Onların Safevî ordusundan gizli bir şekilde ayrılmaları farklı iddialarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bir iddiaya göre; Korçubaşı Kulu Bey, Hamza Mirza'nın annesi Mehd-i Ulyâ'nın öldürülmesi, ardından Vezir Mirza Selman'ın öldürülmesi hadiselerinin altında parmağı bulunduğu için Hamza Mirza Tebriz meselesini hallettikten sonra ondan mutlaka hesap soracaktı ve bu ihtimal Kulu Bey'i korkutmaktaydı. Bunun yanında Korçubaşı Kulu Bey'in gizliden gizliye Tebriz'e yaklaşan asi Türkmen ve Tekelü emirleri ile haberleştiğinden kuşulanılıyordu ¹⁹⁶. Hamza Mirza'nın yanında bulunan sadık emirler; Türkmen ve Tekelü emirleriyle gizlice haberleşen Kulu Bey'in asilerin yanına kaçmadan icabına bakılması gerektiğini savunuyorlardı. Bir diğer iddiaya göre; Korçubaşı Kulu Bey'in fazla uzayan kuşatmanın kaldırılması gerektiğini düşündüğü, bu yüzden gevşek davrandığı ve hatta Osmanlılarla irtibata geçtiği yönünde şüpheler de bulunmaktaydı. Türkmen ve Tekelü emirlerinin Tebriz'e yaklaştıkları, kuşatmaya devam eden orduyu arkadan vuracakları söylentileri de orduda panik havası yaratmıştı. Kulu Bey tam da bu panik ortamını kullanarak rahatsız olduğu bahanesiyle Tebriz'de bir eve kapandı. Onun yerine Avşar Tahmasb Kulu Han, korçubaşılık vazifesini vekaleten ifa ediyordu. Kulu Bey'in ortalıkta pek görünmediği bu sıralarda tesadüfen Avşarların Arışlu obasından Emir Arslan Han kişilik bir kuvvetle kuşatmaya yardım etmek için gelmişti. Hamza Mirza, onun gelişiyile açıkça Kulu Bey'i korçubaşılıktan azlettiğini ve bu makama Emir Arslan Han'ı getireceğini duyurdu. Fakat bu makama layık olduğunu ispat edebilmek için önce Kulu Bey'i öldürmesi gerekiyordu. Cabbar Kulu Bey, Hamza Mirza'nın vermiş olduğu bu emri hemen amcasına ulaştırdı. Avşar Tahmasb Kulu vadedilen makama sahip olmak için elini daha çabuk tuttu. Adamlarıyla Kulu Bey'in kaldığı eve doğru gitti. Kulu Bey Tahmasb Kulu'nun kendisini öldürmek için eve geldiği haberini işitince

¹⁹⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.567-573.

¹⁹⁵ Korçular yalnızca şahın ve haremin şahsi korumaları değil aynı zamanda hükümdarın oğulları mirzâların da korunmasından sorumluydular. Mirzâların yanına verilen korçuların başında bulunan rütbeliye de korçubaşı denilmekteydi. Ancak bu kişileri merkezde şahın yanında asıl korçubaşı makamında bulunan kişilerle karıştırmamak gerekir. Willem Floor, *Safavid Government Institutions*, Mazda Publishers, California 2001, s.148.

¹⁹⁶ Muhammed Han, Kum, Save, Tahrân, Veramin ve Hemedan'dan Türkmen ve Tekelü emirleri ve ordularını toplayarak harekete geçmiş ve Şiraz (Fars) bölgesinin hakimi ve Fars emirülümerası Zülkadirli Emet Han'ı da kendi yanına çekerek onun Tebriz kuşatmasına yardıma gitmesine mani olmuştu. Muhammed Han'ın niyeti Tebriz kuşatmasıyla ilgilenen Hamza Mirza'yı zor anında köşeye sıkıştırarak onun tarafından iltifat gören Ustaclu ve Şamlu emirlerinin kendisine teslim edilmesini zorla kabul ettirmektir. Muhammed Han, bilhassa Emir Han'ın öldürülmesinde en büyük role sahip olduğunu düşündüğü Ustaclu Ali Kulu Han Fethoğlu'nun kendisine teslim edilmesini ve öldürülmesini istiyordu. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.579-581,585.

daha fazla beklemeden yeğeni Cabbar Kulu Bey ile beraber Osmanlılara sığınmaya karar verdiler. Beraber Tebriz Kalesi duvarları dibine kadar geldiler. Kulu Bey ve Cabbar Kulu, başındaki Kızılbaş taçlarını önlerinde bulunan kale hendeğine attılar. Bu hareket artık Safevîlere tabi olmadıklarına dair Osmanlılara verilmiş bir işaretti. Surların üzerinden onları izleyen Osmanlı askerleri kalenin kapılarını bu iki Avşar emirine açtılar. Kaleye sığındıkları aynı gün Hamza Mirza'nın mülazımlığında bulunmuş olan Cabbar Kulu Bey, Hamza Mirza'nın hazırlamış olduğu kuşatma planlarını kale kumandanı Cafer Paşa'yla paylaştı. Bu planlarda Kızılbaşların kaleye doğru lağım kazdıkları bilgisi de yer alıyordu. Bu istihbarat üzerine Osmanlı askerlerinden bir bölük Cabbar Bey'in yanına verildi. Cabbar Bey askerleri Şîr Hacı mevkiinde görünmesin diye üstü kapatılan tünelin ağzının başına getirdi. Osmanlı askerleri tünelin ağzını açarak oradan içeri girdiler. Tüfek atışlarıyla orada çalışan Safevî lağımçıları gafil avladılar. İlerleyerek ta Hasan Padişah Medresesi'nde başlayan istihkâmın ortasına kadar geldiler. Hamza Mirza bu hadiseyi haber alınca Ali Kulu Han ve diğer emirlerin yardımı ile adam toplayıp Osmanlıları karşıladılar. Tünel içerisinde vuku bulan çatışmada iki taraftan da hayli adam zayi oldu. Kızılbaşlar düşman tarafından keşfedilen tüneli yerle bir etmek için tünelin içine su bastılar. Tünel bu şeklide çökertildi. İçinde bulunan birçok Osmanlı askeri toprağın altında yaşamını yitirdi. Ancak bu olay Safevîlerin tünel teşebbüsünden umutlarını kesmelerine yol açtı. Diğer taraftan Türkmen ve Tekelü emirlerinin Tebriz'e iyice yaklaştıkları haberi gelince kuşatmanın kaldırılmasına karar verildi ¹⁹⁷.

Kulu Bey'in Tebriz'e gelen Türkmen - Tekelü güçlerini bekliyor olduğu açıktır. Onları birer kurtarıcı gibi beklemesinin sebebi ise Hamza Mirza'dan kendisine karşı bir zarar geleceği yönündeki şüphesidir. Bu şüphesinde haklı da çıkmıştır. Zira Hamza Mirza'nın kendisi hakkında ölüm kararı verdiğini haber alınca asi emirlerin gelişini beklemeden mecbur en yakınındaki çareye başvurmak zorunda kalmış ve Osmanlılara sığınmıştır.

2.4.13. Sadr Mir Şemseddin Muhammed Habîsî

Kirmanlı Sadr Mîr Şemseddin Muhammed, Tebriz kuşatması sırasında ölenler arasındaydı. Tam ismi Mir Şemseddîn Muhammed Habîsî-i Kirmanî olan bu zat, Avşar tarihi açısından önemli bir kimsedir. Mir Şemseddîn, Kirman'ın Habîs kasabasında doğmuştu. Kirman onun doğduğu dönemde Avşarların idaresi altındaydı. Kirman'ın peygamber soyundan gelen ailelerinden birine mensup olan bu zat, Muhammed Mirza'nın Şah Tahmasb'ın emriyle Herat'tan Şiraz'a götürüldüğü sırada şehzadeyle görüşme fırsatı yakalmış ve mülazımları arasına girmişti. Şehzade ile birlikte Şiraz'a geldi ve burada ona senelerce veziri olarak hizmette bulundu. Bu hizmeti karşılığında Mir Şemseddîn'in devlet adamlığındaki kabiliyetini gören

¹⁹⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.573-575. Şeref Han Bidlisi, a.g.e., s.238-240.

Muhammed Mirza, aracı olarak babası Tahmasb'a bu kişiye sadaret makamının verilmesi teklifinde bulunmuştu. Ancak onun bu teklifi Tahmasb tarafından kabul görmedi. Fakat Mîr Şemseddîn'in yine de Şah Tahmasb ile olan irtibatının kuvvetli olduğu anlaşılmalıdır. Muhammed Hüdabende Safevî tahtına oturduğu zaman verdiği sözü hatırladı ve 1578 yılında Şemseddîn Habîsî'yi Şiraz'dan çağırarak sadaret makamını tahta çıkışından hemen sonra ona verdi. Kendisine tanışıklığı bulunduğunu tahmin ettiğimiz Mîr Gıyaseddîn Muhammed Mîr-i Mirân tebliğ etmişti. Mir Şemseddîn sadr olduktan sonra kendisine "*rüknu's-saltana*" ünvanı verilmişti ¹⁹⁸.

Mir Şemseddin'i önemli kılan unsurlardan biri onun Muhammed Mirza'nın vezirliğini yaptığı dönemden itibaren Avşarların devlette aktif bir rol üstlenmelerine yardımcı olmasıydı. Onun Avşarlarla olan yakınlığı; o dönemde memleketi Kirman'da Avşarların güçlü olmaları ile doğrudan bağlantılıdır. Devlet içerisinde taşradan merkeze yükselen bu zat, bu yakınlık nedeniyle kendi döneminde birçok Avşar emirinin mansıp sahibi olmasında etkili olmuştu. Onun nüfuzu sayesinde Çukur Saad ve Erivan hükümeti Halil Han'a; Nişabur'a yakın Turşîz vilayeti Ali Sultan'a; Ferah, Yegen Bey'e tevdi edilmişti. Korçubaşılık makamının Kulu Sultan'a verilmesinde yine onun aracılık rolü oynaması etkili olmuştu. Daha önce adı geçen Avşar Yüzbaşı Veli Bey, onun döneminde Kirman hakimliğine atanmıştı. Veli Han'ın oğlu Bektaş Bey'e ise yüzbaşılik makamına getirilmişti ¹⁹⁹.

2.4.14. Hamza Mirza'nın Muhaliflere Karşı Mücadelesinde İkiye Bölünen Avşarlar

Bu hadiseden sonra Kulu Bey'in yerine Avşar Tahmasb Kulu korçubaşı oldu. Cabbar Kulu Bey'in de amcasıyla beraber Osmanlılara sığınmasından dolayı boşalan Hamza Mirza'nın hususi korçubaşılık makamı ise yine Avşarlardan Keçel (Kel) Mustafa adında bir beye verildi. Keçel Mustafa, Şehzade Hamza Mirza'dan oldukça iltifat görmesine rağmen Kulu Bey gibi kendi oymağı büyüklerinden birinin Hamza Mirza'ya ihanet edip Osmanlılara sığınmış olmasından dolayı şehzadenin Avşar emirlere bundan sonra nasıl bir tavır takınacağını kestiremiyordu. Bu sebeple tıpkı Kulu Bey'de olduğu gibi içinde bir korku ve şüphe taşımaya başladı. Bunun yanında Tekelü ve Türkmen muhaliflerin Avşarlara karşı iltifat göstereceklerinden şüphesi yoktu. Zira bunların Korçubaşı Kulu Bey ile dostane ilişkiler içerisinde olduğunu biliyordu. Keçel Mustafa tüm bu kuşku ve kaygıların neticesinde muhaliflerin safına katılmaya karar verdi. Fakat halen Hamza Mirza'ya karşı sadık kalan Avşar emirleri de bulunmaktaydı. Yeni korçubaşı olarak tayin edilen Tahmasb Kulu Han, Hamza Mirza'nın yanından ayrılmamıştı.

¹⁹⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.396.

¹⁹⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.576. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, *Sahîfetü'l-İrşâd (Târîh-i Efşâr-i Kirmân - Pâyân-i Kâr-i Safevî)*, (neşr. Mohammed İbrahim Bâstânî-i Pârîzî), İlm, Tahran 1384, s.32-33.

Hamza Mirza'nın Türkmen - Tekelü emirlerle arasının düzeltilmesi için emek harcadı. Fakat onun gayretleriyle iki taraf arasında birkaç gün gerçekleşen görüşmelerden de bir netice elde edilememiştir. Nihayet görünen tabloda Avşarlar, Hamza Mirza ve Türkmen - Tekelü muhaliflerin lideri Muhammed Han arasında ikiye ayrılmış durumdaydılar²⁰⁰.

Hamza Mirza'yla bir antlaşmaya varamayacaklarını anlayan muhalifler kardeşi Tahmasb Mirza'yı Kazvin'de tahta çıkardılar. Kazvin civarında meskun bulunan Avşarların Usalu ve Emirlü obaları Hamza Mirza'ya ve şaha sadık kalmakta, Tahmasb Mirza'ya biat etmemekte direniyorlardı. Bu sebeple Kazvin'deki muhaliflerin saldırılarına uğradılar. Malları ve hayvanları yağma edildi. Buna karşılık Hamza Mirza, kendisine sadık Şamlu ve Ustaclu kuvvetleri ile harekete geçti. Sultaniye çayırına geldiği zaman yağma ve talandan kaçan Kazvin Avşarları Hamza Mirza'nın yanına sığındılar. Hamza Mirza'nın Sultaniye'den sonraki menzili Sayın Kale oldu. İki taraf burada karşı karşıya geldi. Usalu ve Emirlü Avşarları savaşta Türkmen-Tekelü kuvvetlerine karşı Hamza Mirza'nın yanında yer almışlardı. Fakat karşı tarafta Hamza Mirza'ya muhalif olan kesim arasında Keçel Mustafa'nın emrinde Avşarlar da yer alıyorlardı. Hamza Mirza savaş başlamadan önce yanında getirdiği ailesini Avşar Ağa Can Bey'e teslim etmişti. Bu kişi o sırada harem korçularının başıydı. Tahmasb Mirza ise muhaliflerin elinde kukla bir figür olarak savaşta ağabeyinin karşısında yer alıyordu. Hamza Mirza Sayın Kale'de yapılan savaşta muhaliflerine karşı galip geldi. Kardeşi Tahmasb Mirza esir alındı ve Alamut Kalesi'ne hapsedildi. Muhaliflerin saflarında savaşan Şiraz (Fars) hakimi Zülkadirli Emet Han esir düşmemek için Yezd'e kadar kaçmış olsa da yolda Yezd'de bulunan Avşarlar tarafından öldürüldü. Muhaliflerin önde gelen isimlerinden Tekelü Müseyyib Han, Hamza Mirza'nın adamlarından Avşar İsmail Kulu Han'ın kardeşi Mürşid Kulu Han tarafından esir alınıp şehzadenin huzura getirilenler arasındaydı. Türkmen Muhammed Hanla ikisi Hamza Mirza tarafından affedildiler. Fakat Avşar Keçel Mustafa için verilen karar farklıydı. Zira Hamza Mirza bu kişiyi kendi hususî korçubaşısı tayin etmesine rağmen kendisi isyancıların yanında yer almaktan çekinmemiştir. Hamza Mirza onun bu nankörce tavrının ağır bir biçimde cezalandırılmasını istiyordu. Kendisi için işkence olarak öküz derisine sarılıp sıcakta bekletilmesi kararı verildi. Bu şekilde ızdırap içerisinde ölecekken Hamza Mirza'nın yanında yer alan Avşar İsmail Kulu Han'ın ricasıyla işkenceden kurtuldu. Savaştan kaçıp kurtulan diğer Türkmen ve Tekelü emirleri ise Bağdad'a gelerek burada Osmanlılara sığındılar²⁰¹.

Tekelü - Türkmen isyanını bastıran Hamza Mirza'nın zihnini hala, Tebriz kuşatmasına katılmayan Avşar ve Zülkadir oymağı emirlerinin cezalandırılması meselesi meşgul ediyordu.

²⁰⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.584,588-592.

²⁰¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.601-615. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.161-166. Şeref Han Bidlisi, a.g.e., s.240-241.

Daha önce de belirtildiği gibi Kirman hakimi Avşar Veli Han yapılan çağrıya rağmen Tebriz kuşatmasına katılmamıştı. Dahası Korçubaşı Kulu Bey'in kuşatma sırasında Osmanlılara sığınmasının ardından İsfahan, Yezd, Horasan, Kirman ve Kuh Giluye'de bulunan Avşar oymağı reisleri bundan sonra devletle olan münasebetlerinin ne yönde seyredeceğine dair bir endişeye kapılmışlardı. Devletin er veya geç üzerlerine yürüyeceğini düşünen Avşar emirleri artık kendi başlarına hareket etmeye daha meyilliydiler²⁰².

Hamza Mirza tam da bu meselenin halli için harekete geçmek üzereyken Safevî Devleti açısından elim bir olay meydana geldi. Hamza Mirza, mülazımları içerisinde Hüdaverdi adında kendi tellaklık ve berberliğini yapan genç bir hizmetçisi tarafından suikastla öldürüldü. Olay 10 Aralık 1586 günü meydana geldi²⁰³. Genç adam şehzadenin "*alaçık*"²⁰⁴ denilen çadırına gece vakti gizlice girip şehzadeyi bıçakla yaralayıp kaçmıştı. Hadise şehzadenin korçuları tarafından fark edilene kadar Şah Muhammed'in oğlu çoktan canını teslim etmişti²⁰⁵. Hamza Mirza'nın bu suikast sonucu ölmesi onun kafasında planladığı Avşarlar üzerine askerî hareket fikrinin de akamete uğramasına neden olmuştu.

²⁰² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.616,622.

²⁰³ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.58.

²⁰⁴ Alaçık; konar göçer Türkmenlerin kaldıkları çadırlara verdikleri bir addır. Yarım daire şekline sahip, yünden örülme bu çadır türünün örneklerine günümüzde halen daha Orta Asya, Afganistan ve İran'da rastlanabilir. İrec Efşâr Sistanî, *Mokaddime Ber Şinaht-i İlhâ, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâiri-i İran*, (c.I), s.98-100.

²⁰⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.623-624. Suikast olayından sonra genç kaçarak Şamlu İsmail Han'ın evine gelerek tüm hadiseyi anlatmıştı. İsmail Han ise gencin öldürülmesi için kendi adamlarına teslim etti. Ancak Hüdaverdi adındaki bu genç, kendisini öldürecek olan adamlara elindeki bir kese altını vererek ölümden kurtuldu. Daha sonra kaçarken şehzadenin mülazımları tarafından yakalandı ve Şah Muhammed'in huzuruna getirildi. Şah gencin orada öldürülmesi emrini vermişti. İskender Münşî, Şehzade Hamza Mirza'nın öldürülmesi hakkında farklı rivayetler öne sürüldüğünü ve hadisenin asıl sebebinin ortaya çıkarılmadığını belirtmektedir. Rivayetlerden biri Hüdaverdi adında bu gencin şehzadenin mülazımlarından bir emire aşık olması ve şehzadenin bu emirle arada sırada halvete çekilmesinden dolayı kıskançlık hissiyle Hamza Mirza'yı öldürmüş olmasıdır. Diğer bir rivayete göre ise Şehzadenin Ali Kulu Han'a iltifat göstermesi nedeniyle Şamlu İsmail Han, genci Hamza Mirza'yı öldürmesi için tutmuştu. Hamza Mirza'nın ölmesiyle iki rakibinden; hem Hamza Mirza'dan, hem de tüm umutlarını Hamza Mirza'ya bağlamış olan Ali Kulu Han kurtulmuş olacaktı. İkinci rivayet, gerçeğe çok daha uygun görünüyor. Bu rivayeti destekleyen delillerden biri gencin cinayeti işledikten hemen sonra İsmail Han'ın evine sığınmasıdır. Zira Hamza Mirza'nın öldürülmesi yalnızca kıskanç bir aşğın duygularına bağlı bir olay olmamalıdır. Olay doğrudan Kızılbaş emirler arasındaki rekabetle ve şehzadeyi kendilerine rakip olarak görmeleriyle izah edilebilecek bir durumdur. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.626-630. Oruç Bey Bayat ise İsmail Han'ın Hamza Mirza'yı öldürtmek istemesindeki maksat yanında bulunan İsmail Mirza adındaki şehzadeyi Şah Muhammed'in veilahdı ilan etmek ve böylece kendi siyasi mevkinin sağlama almaktır. Oruç Bey, gencin cinayeti işledikten sonra İsmail Han'ın yanına kaçtığı bilgisini tekrarlar, fakat Oruç Bey'e göre genci şehzadenin mülazımları değil, bizzat İsmail Han öldürmüştür. Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.169-171.

2.4.15. Avşar Yusuf Han ve Bektaş Han'ın İsyanı ve Diğer Bölgelerdeki Avşarlara Etkisi

Şah Muhammed döneminin sonlarına doğru hiçbir Kızılbaş emiri Şah Muhammed'in otoritesini tanımaz olmuştu. Her emir elinde tuttuğu toprakları bağımsız biçimde yönetir hale gelmişti²⁰⁶. Bunun yanında ellerinde bulunanla yetinmeyerek hakimiyet alanını geniletmek isteyenler de mevcuttu. 1586 senesi ilk baharında Korçubaşı Kulu Bey'in oğlu Avşar Yusuf Han, babasının Tebriz'de Osmanlılara sığınmasının adından isyana kalkışarak tıyulü olan Eberkûh'tan Yezd'e geldi ve Yezd şehri darugası Avşar Muhammed Halife'nin yardımı ile şehri ele geçirdi. Burada halkın malına el uzatmaya başlayan Yusuf Han, şaha ait arazilere de el koymuştu. Yusuf Han, daha sonra Hamza Mirza'nın görevlendiği adamlar tarafından Yezd'de yakalanıp hapse atıldı. Yeğeni Yusuf Han'ın Yezd'de hapse atıldığını duyan Kirman hakimi Veli Han, oğlu Bektaş Beyle beraber Yezd'e onu kurtarmaya geldi. Veli Han'ın oğlu Bektaş, o sırada Kirman'ın Zerend ve Kuhbenan vilayetlerinde bin aileye yakın bir Avşar nüfusun başında bulunuyordu²⁰⁷. Çok geçmeden Hamza Mirza'nın ölüm haberi Yezd'e ulaştı. Yezd'e hakim olmaya çalışan Avşarlar artık daha özgür biçimde hareket edebilirlerdi. İlk olarak Yezd eşrafından Emir Gıyâseddîn-i Mîr-i Mîrân-i Yezdî²⁰⁸, Şah Muhammed'in nazarındaki itibarını kullanarak Yusuf Han'ın serbest bırakılmasını sağladı. Sonrasında Hamza Mirza tarafından Yezd'e daruga olarak atanan şahsı bertaraf ettiler. Mîr-i Mîrân bu olaydan sonra şehre hakim olan Avşarların desteği ile Yezd darugası oldu. Veli Han tüm bu hadiselerin ardından Kirman'a geri döndü. Oğlu Bektaş ise Yezd'den ayrılmayarak Mîr-i Mîrân'ın kızıyla nikahlandı ve böylece şehirdeki konumunu sağlama aldı. Şah Muhammed'den bir onay almadan kendisini Yezd'in yeni hakimi olarak görmeye başlayan Bektaş Bey, ünvanını "bey"den "han" mertebesine yükseltti. Hapishaneden alıp serbest bıraktıkları Yusuf Han ise Bektaş Han'ın tavsiyesiyle eski tıyulü Eberkûh'a döndü ve oradaki hakimiyetine devam etti. Kuzeni Bektaş'ın ve onun kayın pederi Mîr-i Mîrân'ın desteğini arkasında hissederek o da Kazvin'den emir almayı bırakmıştı. Yezd, Kirman ve Horasan'da Eberkûh'a hakim olan bu Avşar bey ailesi Şah Muhammed'e karşı muhalefet olarak şahın Herat'ta yaşayan oğlu Abbas Mirza'nın tahta geçmesini desteklediklerini bildiriyorlardı. Kazvin'deki emirler Avşar kalkışmasında başat rolde bulunan Bektaş Han'ı girdiği bu yoldan

²⁰⁶ Şeref Han devlet içerisindeki bu parçalanmışlık halini "*mülûk-i tevâif*" olarak adlandırmaktadır. Şeref Han Bidlisi, a.g.e., s.242.

²⁰⁷ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.65.

²⁰⁸ Emir Gıyâseddin Muhammed-i Mîr-i Mîrân, Yezd'in meşhur alimlerinden Şah Nimetullah Bâkî'nin oğludur. Nimetullahî ailesi Yezd'de tasavvufa ilgilenen ve halktan hürmet gören bir ailedir. Emir Gıyâseddin'in atalarının Yezd'in Teft adlı kasabasında dergahları mevcuttur. Bu dergah Emir Gıyâseddin'in atalarından Şah Nimetullah Veli tarafından yaptırılmıştır. Nimetullahî ailesi Şah Nimetullah Veli'nin zamanında Yezd'e göç etmişlerdir. Şah Nimetullah Veli'nin oğlu Emir Nizameddin Abdu'l-bâkî, Şah İsmail'in vekilliğini yapmıştır. Emir Gıyâseddin Muhammed-i Mîr-i Mîrân, Yezd'de vezir ve darugalık görevi yapmıştır. Mîr-i Mîrân-i Yezdî, 1590/91 (hicrî 999) senesinde vefat etmiştir. Mohammed Rıza Ebû Mehri, *Tarih-i Ferhengi-yi Yezd*, İntişarat-i Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1391, s.47, 82,139-140,312.

geri döndürmek için eski korçubaşı Kulu Bey'in akrabası Saka Şahkulu Bey'in oğlu Avşar Pîr Kulu Bey'i Yezd'e yolladılar. Kendilerinden şahın otoritesini tanımaları ve ölen Hamza Mirza yerine yeni veliaht seçilen Ebu Talib Mirza'ya destek vermeleri emrediliyordu. Bu teşebbüs elbette olumlu sonuç vermedi. Bektaş Han, Şah Muhammed yerine Abbas Mirza'nın tahta geçmesi gerektiği fikrinden vaz geçmemişti ²⁰⁹.

İsfahan civarında oturan Arışlu obası Avşarları da Bektaş Han'a destek oldular. Böylelikle onlar da Ebu Talib Mirza'ya ve ona destek veren Kazvin emirlerine karşı Yusuf Han ve Bektaş Han gibi Abbas Mirza'ya destek vermeye başlamışlardı. Arışlular Bektaş Han'ın isyanından beslenerek İsfahan'da yağma ve talana giriştiler. Ölümünden önce Hamza Mirza tarafından İsfahan'a daruga olarak atanan Kul Ferhad Ağa, onların bu taşkınlıklarını önlemeye çalışmışsa da başarılı olamadı. Böylece Kirman, Yezd ve Eberkûh'tan sonra Avşar isyanı İsfahan'a da sıçramış oluyordu ²¹⁰.

Kuh Giluye Avşarlarının durumuna gelince onlar Kalender isyanı sırasında buradaki Lor aşiretlerle olan mücadelelerinde büyük kayıplara uğramış ve güçten düşmüş durumdaydılar. Kuh Giluye'deki Avşarlar arasında artık siyasî bir birliktelikten bahsedilemiyordu. Bundan dolayı kendi aralarındaki bölünmüşlük meselesiyle uğraşmakta olan Kuh Giluye Avşarları Abbas Mirza veya Ebu Talib Mirza arasında kimin hükümdar olacağı meselesinde Kirman, Yezd ve İsfahan Avşarları gibi bir taraf tutacak halde değildiler²¹¹.

2.4.16. Avşar İsyanlarının Şah Abbas'ın Tahta Geçmesindeki Etkisi

Ebu Talib Mirza'yı veliahd tayin eden Kazvin emirleri haricinde İran'da hiçbir Kızılbaş emir, Şah Muhammed'den sonra onun hükümdar olmasına razı değildi. Avşarların da dahil olduğu Kızılbaş çoğunluk Abbas Mirza'nın tahta geçmesinden yanaydılar²¹². Şimdilik zayıf da olsalar idareyi ellerinde bulunduran devlet adamları İsfahan'da, Yezd'de, Fars ve Kirman'da vaki olan isyanları bastırmak istemişlerse de harekete geçmekte aciz kalıyorlardı. Harekete geçtiklerinde ise çok geç olacaktı. Dahası Kazvin'i boş bırakarak zaten fırsat kollayan Abbas Mirza yanlılarına istemeden de olsa büyük bir lütufta bulundular. Söz konusu emirler, Kenderlü Ali Kulu Sultan adında bir emiri İsfahan'da Arışlu Avşarları isyanını bastırması için görevlendirmişlerdi.

İsfahan'da birbiriyle çatışan Kul Ferhad Ağa ve Arışlular Kazvin emirlerinin İsfahan'a kuvvet yolladıklarını haber aldıklarında ortak düşmana karşı birleştiler. Zira Kul Ferhad Ağa Hamza

²⁰⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.637-638,640,642.

²¹⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.638-640

²¹¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.638.

²¹² Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan, a.g.e., s.173.

Mirza'ya sadık biriydi o öldükten sonra ise kendisini kimseye bağlı görmüyordu. Kazvin tarafından görevlendirilen Kenderlü Ali Kulu, İsfahan'ın Mürçe Hurt denilen mevkiinde karşılandı. Kazvin ordusu savaşta mağlup edildi. Abbas Mirza'yı yanında bulunduran Ustaclu Mürşid Kulu Han ise gelişmeleri yakından takip ediyordu. İsyan eden Avşarlar, Zülkadirli oymağı ile birleşerek Mürşid Kulu Han'a mektup yolladılar. Mektupta Abbas Mirza'ya destek verileceği ve Mürşid Kulu Han'ın şehzadeyi alarak Herat'tan İsfahan'a hareket etmesi için beklenen zamanın geldiğini belirtiyorlardı. Mürşid Kulu Han bu güvence ile nihayet harekete geçmeye cesaret edebildi. Tasarladığı plana göre Tabes yolu ile Yezd'e gelecek, burada Bektaş Han ve Veli Han'ın liderliğindeki Avşar kuvvetlerinin yanında, Fars'tan gelecek olan Zülkadirli güçleriyle birleşerek Kazvin'e yürüyecekti ²¹³.

Mürşid Kulu Han Avşar ve Zülkadir kuvvetlerini yanına çekmeyi planlarken işini çok daha kolay hale getirecek, bir haber ulaştı. Bu haber o sırada Damgan hakimi olan Mürşid Kulu'nun ezeli rakibi Türkmen Murteza Kulu'nun ölüm haberi idi. Mürşid Kulu Han'ın planları bu olayla tamamen değişti. Nitekim güneyden inerek Tabes ve Yezd üzerinden Kazvin'e ulaşmak yerine artık Kazvin'e daha kestirme bir güzergah üzerinde yer alan Damgan yolunu hiçbir mani olmadan kullanabilecekti. Böylece Kazvin emirlerinin İsfahan'daki isyanla meşgul olmaları nedeniyle boş kalan Kazvin'e daha rahat ulaşacaktı. Plan değişikliği ile Avşar ve Zülkadir desteğini almaktan vazgeçiyor, bunun yerine doğrudan ve hızlı biçimde Kazvin'e ulaşmayı tercih ediyordu. Mürşid Kulu Han'ın, Abbas Mirza'yı yanına alarak Kazvin'e hareket ettiği haberi İsfahan'daki Kazvin emirlerine ulaşmıştı. Bunun üzerine İsfahan'daki isyanın bastırılmasıyla uğraşmak yerine yanlarında bulunan Türkmen İbrahim Han'ı İsfahan'da isyanı bastırmakla görevlendirip alelacele Kazvin'e dönmeye karar verdiler. Tam bu sırada Mürşid Kulu Han'ın şansına Kazvin'e dönen emirler arasında Saru Solağ Muhammedî Bey yolda hastalandı ve yanındaki tüm emirler onun yeniden ayağa kalkabilmesi için İsfahan'ın Cezberhar mevkiinde beklemek zorunda kaldılar. Bu hadise Mürşid Kulu Han'ın Kazvin'e daha önce ulaşmasına vesile oldu ²¹⁴. Buradan anlaşılıyor ki; Kirman'da, Yezd'de ve nihayet İsfahan'da alevlenen Avşar isyanı Kazvin emirlerini meşgul etmiş, isyanı bastırmak için harekete geçilmesi payitahtın boş bırakılmasına sebep olmuştu. Avşarların dolaylı da olsa yol açtıkları bu fırsatı değerlendiren Mürşid Kulu Han ise işini kolaylaştıran diğer etkenlerle beraber bu sayede Kazvin'e rakiplerinden önce girmişti ²¹⁵. Abbas Mirza Kazvin'e girdikten sonra tahta çıkarak

²¹³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.646-648.

²¹⁴ Ali Kulu Han, İsmail Kulu Han, Şah Muhammed ve Ebu Talib Mirza'dan müteşekkil Kazvin emirleri daha Kum şehrine geldikleri zaman Mürşid Kulu Han, Abbas Mirza'yla beraber Kazvin'e gelmiş bulunuyordu. Dahası Kum şehrinin hakimi şehrin kapılarını yüzlerine kapatmıştı. Kendisini muhaliflerden addediyordu. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.659.

²¹⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.652-656.

yeni Safevî hükümdarı ilan edildi. Ebu Talib Mirza'ya destek veren Kazvin emirleri; Ali Kulu Han, İsmail Kulu Han ve Saru Solağ Muhammedî Han ise Mürşid Kulu Han'ın emriyle öldürüldüler²¹⁶.

2.5. ŞAH ABBAS DEVRİ (1588-1629)

2.5.1. Yusuf Han Mürşid Kulu Han'a Karşı

Şah Abbas Ekim 1588 tarihinde²¹⁷ tahta çıktığında şahı tebrike gelen emirlerin başında Avşar emirlerin bulunduğu bulunuyordu. Bu olay, Avşarların Şah Abbas'ı daha şehzadeligi döneminde desteklemeleri ile örtüşmekteydi. Kirman hakimi Veli Han ve Eberkûh hakimi Korçubaşı Kulu Bey'in oğlu Yusuf Han, tahta oturan şahı tebrik için huzura gelerek ayak öpme "*pâbûs*" adetini yerine getirdiler. Şah Abbas ise tahta çıktıktan sonra Avşar emirlerinin bu jestine karşılık olarak korçubaşılık mansıbını kendisini tebrike gelen emirler arasında Eberkûh hakimi Yusuf Han'a verdi. Şah Abbas'ın bu kararı vermesinde elbette başından beri Avşarlarla ittifak içerisinde olan Mürşid Kulu Han da etkiliydi. Yusuf Han'ın babası; eski korçubaşı Kulu Bey, Mürşid Kulu'nun dostlarından biriydi. Horasan seferinde devlete karşı isyan ettiği gerekçesiyle Mürşid Kulu Han'ın cezalandırılması görüşüne sahip olan Vezir Mirza Selman'a karşı cephe almış ve Mürşid Kulu'nun şah tarafından affedilmesinde etkili olmuştu. Mürşid Kulu Han, babasına olan minnet duygusunu oğlu Yusuf Han'a korçubaşılık makamını vererek ödemiş oluyordu. Fakat Yusuf Han, korçubaşı olduktan sonra bu Ustaclu emirine karşı aynı şükran duygusuna sahip değildi. Tam tersine zaman içerisinde ona karşı husumet beslemeye başlamıştı. Abbas Mirza'nın tahta çıkmasında kendisini en az Mürşid Kulu Han kadar etkili gören Yusuf Han, onun yeni hükümdarın vekili olmasıyla beraber elde ettiği gücü kısıkanıyordu. Mürşid Kulu Han'ın iktidarda oldukça fazla söz sahibi olmasından rahatsızlık duyan başka Kızılbaş emirleri de bulunmaktaydı²¹⁸. Mühürdar Ali Kulu Han ve Şiraz Hakimi Mehdi Kulu Han gibi Zülkadir emirleri de Mürşid Kulu Han'ın iktidarı ele almasından rahatsızlık duyanlar arasındaydılar. Tüm bu emirlerin ortak fikri Mürşid Kulu Han'ın derhal ortadan kaldırılmasıydı. Bu amaçla bir suikast planı oluşturdular. Mürşid Kulu Han, Mîr-i Mirân'ın oğlu Mirza Muhammed Emin'in Kazvin'e gelişi münasebetiyle yapılacak karşılama merasiminde öldürülecekti. Mürşid Kulu Han da kendisine karşı bir suikast hazırlığı içerisinde bulunulduğundan şephelenmekteydi. Elebaşının Korçubaşı Yusuf Han olduğu da kendisi tarafından tahmin edilebilecek bir durumdu.

²¹⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.671.

²¹⁷ Cihat, *Safevî Devleti Tarihi*, Yason yay., Ankara 2014, s.58.

²¹⁸ Safevî Devleti aynı senaryoyu her yeni tahta çıkan hükümdarın ardından yaşamaktaydı. Yeni hükümdar ile birlikte bir Kızılbaş emiri onun vekilliğine geliyor ve onun mensup olduğu oymak yeni dönemde bu güçten nasibini alıyordu. İktidarın dışında kalan diğer oymaklar arasında ise güçlenen emire ve mensup olduğu oymağa karşı bir husumet başlıyordu. Bu defa Şah Abbas'ın tahta çıkmasıyla beraber devletin en üst mercii; "*vekalet*" makamına gelen Mürşid Kulu Han'a ortak bir cephe alma durumu söz konusuydu. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.8,10.

Zira adlıği istihbarata göre kendisine karşı muhalifler birkaç gündür Korçubaşı Yusuf Han'ın evinde toplanıyorlardı. Mürşid Kulu Han, fazla oyalanmadan Şah Abbas'a olan biteni şikayet etti. Muhalifler ise onun şahın yanına gittiğini duyduklarında derhal silahlanarak Mirza Muhammed Emin'i karşılamak bahanesiyle sarayın önüne gelmişlerdi. Eşik ağaları onları içeri sokmamaya çalıştılsa da engel olamadılar. Muhalifler sarayın "enderûn" kısmına kadar ilerlediler. Onlar bu yaptıklarıyla Şah Abbas'ın rızasını alacaklarını ve kolaylıkla Mürşid Kulu Han'ı ortadan kaldıracaklarını düşünüyorlardı. Şah Abbas'ın kendisi de Mürşid Kulu Han'ın iktidarı kendisiyle paylaşmasından rahatsızdı ve ondan bir şekilde kurtulmayı düşünüyordu. Buna rağmen saraya bu şekilde zorla giren gruba karşı geldi ve ne istediklerini sordu. Bu soru karşısında ne cevap vereceklerini bilemeyen emirler, şaşırılmışlar ve bahane olarak Mirza Muhammed Emin'i karşılamaya geldiklerini şahtan bunun için izin almaya geldiklerini söyleyebilmişlerdi ²¹⁹.

Muhalifler bu başarısız teşebbüslerinin ardından vazgeçemediler. Sarayın önünde uzanan "At Meydanı"nda kendilerine destek verenleri toplama kararı almışlardı. Toplanan kalabalık o günün gecesinden ertesi sabaha kadar sarayın önünde bekledi. Karşıtlar isteklerini Şah Abbas'a arz etmek istiyorlardı. Bunun için Mehdi Kulu Han adında bir emiri seçmişlerdi. Mehdi Kulu Han, Şah Abbas'ın huzuruna çıkıp yaptıkları edepsizlik için özürler diledi ve asıl mevzua gelerek; Mürşid Kulu Han'ın bütün devlet işlerini kendi dilediği gibi idare etmesinden rahatsız olduklarını, şaha ait olan "müher-i hümayûn"u ve hazinenin anahtarlarını taşımasından rahatsız olduklarını, şahın bu görevleri diğer emirlere paylaşması gerektiğini söyledi.

Şah Abbas muhaliflerin bu isteklerine karşı hiçbir tavizde bulunmadı. Kendisinden önce Kızılbaş emirlerin zaten yetkilerinin ve iktidar haklarının geniş olmasından dolayı devlet içinde fitne ve fesadın eksilmediğini söyleyerek, bu geleneğin zamanının çoktan geçmiş olduğu ve şahın rızasını dileyen herkesin bundan sonra Mürşid Kulu Han'a da itaat etmesi gerektiği ikazında bulundu. Muhaliflerin isteklerini ileten Mehdi Kulu Han'ın da Zülkadirli Yakub Bey tarafından öldürülmesi kararını verdi ²²⁰. Mürşid Kulu Han'a ve dolayısıyla şaha muhalefet edenler arasında bulunup bu emirleri örgütleyip evinde ağırlayan Avşar Yusuf Han'ın cezalandırılması içinse kendisinden korçubaşılık mansıbı elinden alındı. Onun yerine Avşar İskender Han'ın kardeşi Bedir Han, bu makama getirildi. Ancak Bedir Han'ın, bu makama layık olduğunu gösterrmesi ve şaha olan sadakatini kanıtlaması için Yusuf Han'ı yakalayıp şaha teslim etmesi gerekiyordu. Mürşid Kulu Han muhaliflerinin tümü için tevkif kararı alınmıştı. Emirler ise bu durumu çok geç öğrendiler. Karardan haberdar olduklarında ise silah ve

²¹⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.10-11.

²²⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.13-16.

pusatlarını dahi kuşanmadan atlara binip kendilerini Kazvin dağlarının eteklerine attılar. Fakat şahın kuvvetleri dağa kaçan emirlere yeşitmeyi başarmışlardı. Yakalanabilenler esir alındı. Görevinden alınan Yusuf Han da yakalananlar arasındaydı. Şahın huzuruna getirilen emirlere merhamet edilmedi. Hepsinin boynu vuruldu. Fakat Yusuf Han'ın canı bağışlanmış ve zindana hapsedilmişti. Mürşid Kulu Han, kendisine karşı başkaldırmış olsa da eski dostu Kulu Bey'in oğlu olan bu zatın bağışlanması için ricada bulunmuştu. Yusuf Hanla beraber Kazvin'e gelen amcası Kirman hakimi Veli Han da yeğeninin bağışlanması için şaha niyazda bulunmuştu. Tüm bu çabalar sayesinde Yusuf Han, ikinci kez atıldığı zindandan kurtulmuştu²²¹. Kendisiyle beraber bu olayda yakalanan Avşar Emir Arslan Han ise onun kadar şanslı değildi ve öldürülen emirler arasındaydı²²².

2.5.2. Horasan Seferi ve Bistam Çayırı'nda Yapılan Tayinler

Şah Abbas, Mürşid Kulu Han'a karşı çıkan hareketle uğraşırken, Özbek Abdullah Han'ın, Herat şehrine girdiği haberi geldi. Abbas Mirza'nın tahta oturmak için Mürşid Kulu Han'la beraber Kazvin'e gelmesi Herat şehrinin savunmasız kalmasına ve Horasan bölgesinin yeniden Özbek tehdidine maruz bir hale gelmesine yol açmıştı. Bunun üzerine derhal Horasan seferine çıkılması kararı alındı. Bu konuda Kızılbaş emirlerden kendi oymaklarının güçleri nispetince ordu yollamaları hususunda taahhüt alındı. Ordu Horasan'a hareket ederken Azerbaycan'daki Osmanlı tehdidinden uzak olunması için Osmanlılarla bir sulh yapılmasına da karar verildi. Sulh yapılacağına dair Osmanlı tarafından da teminatın alınmasının ardından Şah Abbas, 1588 ilkbaharında, Horasan seferine çıkmıştır. Şahın ordusu Firuzkûh ve Damgan yolundan Bistâm Çayırı'na gelmek üzereyken, Şah Abbas ne zamandır aklında tasarladığı planı faaliyete koydu ve Şahrûd adlı mevkiye Mürşid Kulu Han, çadırında uyurken öldürüldü. Abbas, kendi otoritesini gölgede bırakacak hiçbir Kızılbaş emirin hayatta kalmasına razı değildi. Kendisini iktidarını paylaşamayacak mutlak hükümdar olarak görüyordu. Bistam Çayırı'na inen Safevî ordusu, Osmanlılarla yapılacak sulh şartlarını incelemek isteyen Şah Abbas'ın emriyle, burada birkaç gün bekletildi. Şah Abbas, ordu Bistam Çayırı'ndayken Türkmen Muhammed Han'ın da öldürülmesine karar vermiştir. Bu kararı da Mürşid Kulu Han'ın öldürülmesinde olduğu gibi otoritesine karşı arıza çıkarabilecek emirleri bertaraf etmek istemesiyle alakalıydı²²³.

Bistam Çayırı'nda yapılan tayinlere gelince; korçubaşılık mansıbiyle şereflenmiş olan Avşar Bedir Han, bu defa Esterâbâd hakimliğine getiriliyordu. Buradan Avşar Bedir Han'ın korçubaşılık görevinin çok kısa bir süre devam ettiği görülmektedir. Bedir Han'ın alınmasıyla

²²¹ Yusuf Han'ın Hamza Mirza'nın emriyle Yezd darugası tarafından zindana hapsedildiğinden ve amcası Veli Han ve Mîr-i Mîrân-i Yezdî'nin gayretiyle buradan kurtarıldığından bahsedilmişti.

²²² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.16-17.

²²³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.10,44-51.

boş kalan korçubaşılık yine Avşarlardan Kirman hakimi Veli Han'a verilmişti. Kirman hakimliği ise Veli Han'ın oğlu Bektaş'a verildi. Bektaş, bu karar kendisine ulaştırıldığında Yezd'de bulunuyordu. Kendisi için yazılan fermanla Yezd'i terk edip derhal tayin olduğu Kirman'a dönmesi ve görevinin başına geçmesi emrediliyordu ²²⁴.

Horasan seferiyle beraber Şah Abbas'ın bu bölgede başıboş gezen Avşar oymağı beylerini özellikle orduda toplamak istediği görülmektedir. Şahın aldığı bu karar, o dönem yaşanan tüm olumsuz hadiselerle rağmen onun Avşar oymağına karşı olan güvenini gösteriyordu. Horasan'daki Avşar emirlerine Özbekler üzerine çıkılan sefere katılmaları emredilmişti. Çoban oğlu Avşar Mehdi Kulu Bey ise bu emirlerin toplanması vazifesi için görevlendirilen kişiydi. Esferâyîn'in Oleng mevkiinde Avşar kuvvetlerinin toplanması için kırk gün kadar bir süre beklenildi. Şah Abbas, bu süre zarfında Esferâyîn yolu ile Meşhed-i Mukaddes'e gelerek burada sekizinci imam, İmam Rıza'nın kabrini ziyaret etmişti ²²⁵.

2.5.3. Bektaş Han'ın Planı

Şah Abbas Meşhed'de bulunduğu sırada bu sefer Mürşid Kulu Han'ın damadı Türkmen Süleyman Halife öldürüldü. Bu zat Mürşid Kulu Han ile beraber hareket eden birisiydi. Şah Abbas yönetimde nüfuzu olan her Kızılbaş emiri tek tek ortadan kaldırmakta kararlıydı. Türkmenler bu tutumundan dolayı şaha karşı tepki göstermek maksadıyla ordudan ayrıldılar. Şah Abbas'a karşı büyüyen tepkiler Şiraz'dan gelen Zülkadirli arasında da yayıldı. Onlar da tıpkı Türkmen oymağı emirleri gibi şahın iznini almadan Meşhed'de şahın yanından ayrıldılar. Şah Abbas'ın ordusunu terk eden Şiraz emirleri, Fars emirü'lümerâsı Zülkadirli Yakub Han'a tabiydiler. Bu emirler, Avşar Bektaş Han'ın şahın Horasan seferine katılma emrine karşı geldiğini görüyorlardı. Şah Abbas Zülkadirli emirleri yolundan döndürmek için başlarında bulunan Yakub Han'ı peşlerinden yola çıkardı. Kendisine tabi olan emirlerin orduyu terk etmeleri Yakub Han'ın itibarına gölge düşürmekteydi. Fakat bu girişim bir netice vermedi. Zülkadirli emirler Yezd'de Avşar Bektaş Han'ın yanına ulaşmayı başardılar. Bektaş Han'ın kendisine sığınan emirler hakkında planları vardı. Onları Yezd darugası olan "*tirkeş korçusu*" ²²⁶ Şamlu Ali Kulu Bey'e teslim edip Yezd'de bulunan bir kaleye hapsedilmelerini emretti. Şah Abbas'ın yanından kaçarak gelen emirleri hapse atarak kendisini şah yanlısı olarak göstermek istiyordu. Emirlerin peşinden Yezd'e gelen Yakub Han'ı şahın adamı olması hasebiyle layıkıyla

²²⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.51-52.

²²⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.52.

²²⁶ Willem Floor, taşradaki her "sultan" unvanına sahip emirin "tirkeş korçusu" veya "ok yay korçusu" adında bir korçu birliğine sahip olduğunu belirtmektedir. Bunlar adından sarıh olduğu üzere emirin yanında bulunan, ok ve yay taşıyan korçulardır. Willem Floor, Safavid Government Institutions, Mazda Publishers, California 2001, s.149. Bu korçu birliklerinin başında bulunan kişiler, buradaki örnekte görüldüğü gibi başka vazifeleri de uhdelerine almaktadırlar. Zira Ali Kulu Han Şamlu, tirkeş korçuluğunun yanında Yezd darugalığına da sahiptir.

karşıladı ve şehirdeki evinde ağırladı. Ancak Bektaş Han, kendisine sığınmış olan Zülkadirli emirleri Yakub Han'a teslim etmekte pek istekli davranmıyordu. Bektaş Han, kendisine destek veren kayınpederi Emir Gıyaseddîn-i Mîr-i Mîrân'ın²²⁷ verdiği akılla Yakub Han'ı hile ile tutsak almak ve Meşhed'deki ordudan kaçarak kendisine sığınan Zülkadir emirlerinden Hamza Bey'i onun yerine Şiraz hakimliğine getirmek niyetindeydi. Bektaş Han, bu planıyla Şiraz (Fars) Zülkadirliilerini kendisine tabi kılacaktı. Yakub Han, kendisi hakkında Bektaş Han'ın bir plan hazırlamış olduğunu anlamış olacak ki bir gece vakti mallarını ve yüklerini geride bırakıp Yezd'den derhal Şiraz'a yola çıkmıştı. Bektaş Han, yakalanması ardından adamlarını gönderdiyse de Yakub Han yakalanamadı²²⁸.

Bektaş Han'ın, Yakub Han'a karşı aldığı bu tutum dolaylı olarak şahın otoritesine karşı gelmek demektir. Zaten Şah Abbas'ın Horasan seferine katılmayarak tavrını belli etmişti. Bunu telafi edebilmek için şahın yanından kaçıp kendisine sığınan Zülkadirli emirleri hapse attırdı, fakat Şah Abbas onların huzurunda cezalandırılmasını istiyordu. Şiraz emirleri hakkında planlara sahip olan Bektaş Han ise Şah Abbas'ın bu arzusuna olumlu bir cevap vermedi ve ikinci defa şahın gözünde kabahatli duruma düştü. Meşhed'den kaçan Zülkadir beylerinin yakalanması emrine, onları Yezd'de himaye ederek karşı geliyordu. Şah Abbas, batıda Osmanlı saldırılarına karşı koymak için Azerbaycan'a gitmeden önce Bektaş Han'ın yarattığı problemi çözmek için Yezd'e gelmeyi düşünüyordu. Böylece Safevî ordusu Osmanlılarla savaş halindeyken İran'ın doğusu emniyet içinde kalacaktı²²⁹.

Şah Abbas'ın veziri Mirza Muhammed Yezd'de Avşar Bektaş Han'ın giderek güçlendiğini görüyordu. Yezd'e gelip Mîr-i Mîrân'ın kızlarından biriyle nikahlanarak Bektaş Han ile akraba olmak ve Avşarların da desteğini almak istemekteydi. Bu şekilde Şah Abbas'a karşı güçlü bir muhalefeti arkasına alarak şahı tahttan devirebilirdi. Şah Abbas bu plandan haberdar olduğundan eski devlet adamlarını sindirme siyasetine devam ederek hiç tereddüt etmeden Mirza Muhammed'in idamına hükmetti. Böylece şahın veziri Avşar Bektaş Han ile ittifak kurma planını hayata geçiremeden öldürülmüştü²³⁰.

Vezir Mirza Muhammed'in öldürülmesinden sonra batıda artan Osmanlı tehdidi nedeniyle Şah Abbas, "*kengeş*" denilen meşveret meclisini toplayarak önce batıya gidilmesi mi yoksa Yezd'de

²²⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.52-54,58,60.

²²⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.54-55,75.

²³⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.55-56. Mirza Muhammed'in öldürülmesinden sonra vizaret makamı ertesi sene (1589) şahın Kazvin'e gelmesinin ardından Hamza Mirza'nın vezirliğini yapmış olan Mirza Lütfullah Şirazi'ye verilmişti. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.63.

Bektaş Han'ın üzerine gidilmesi mi gerektiği konusunu divan emirlerine danıştı. Mecliste yer alan Korçubaşı Veli Han, şahın Yezd yolundan giderek oğlu Bektaş Han'a haddini bildirmek istediğini bilmekteydi. Veli Han, şahı bu planından vazgeçirmek için, Bektaş Han'ın üzerine gidilirse bu tutum zaten şahla arası açık olan Bektaş Han ve Mîr-i Mîrân'ın kendisinden daha fazla uzaklaşmalarına sebep olacağını söylüyordu. Avşar Veli Han, oğlunun affedilmesi için *"devletin tuzu, ekmeğini yemiş Kızılbaş emirlerin küçük kusurlarının büyük görülmemesi daha doğru olur"* demekteydi. Eğer şah kendi teklifini kabul ederse oğlunu yola getirme konusunda bizzat kendisinin ilgileneceğini arz etti. Şah Abbas Veli Han'ın teklifini kabul etti ve batrya yürüyüşünü Yezd yolu üzerinden değil Turşiz ve Sebzivâr yolundan yapmaya karar verdi ²³¹. Bektaş Han babasının yardımı ile Şah Abbas'ın gazabından kurtulmuş oluyordu.

2.5.4. Nihâvend Kalesi'nin Alınması için Avşar Tahmasb Kulu Sultan'ın Görevlendirilmesi

Kuh Giluye Avşarları, Arışlu obasından Hüseyin Han'ın buraya hakim olmasından sonra şahın iradesine karşı gelip orduya asker yollamayı reddediyorlardı. Tüm İran Şah Muhammed döneminden tevarüs eden ve Avşarların başat rol oynadıkları bir isyan ortamındayken Şah Abbas, Osmanlılara karşı etkili bir askerî harekatta bulunamayacağını anlamıştı. Nihayet 1589 yılında Osmanlılarla sulh yapılmasına karar verdi. Daha önce zaten sulh yapılması için iki taraftan da bir girişimde bulunulmuştu. Yapılacak barışın Safevîler aleyhine ağır şartlar taşıyacağı muhakkaktı. Zira Şah Muhammed döneminde kaybedilen Azerbaycan'daki topraklar halen Osmanlılar elindeydi. Yine Şah Muhammed döneminde karara bağlanan Safevî hanedanından bir şehzadenin Osmanlı sarayında rehin tutulması şartı Osmanlılar tarafından Şah Abbas'ın da karşısına çıkarılıyordu. Kızılbaş emirleri bu ağır şartların kabulünü bir türlü içlerine sindiremeyerek barışa karşı olduklarını ifade etmiş olsalar da Şah Abbas barış yapılmasında kararlıydı ²³².

1589 yılında sulh görüşmeleri yapıldığı sırada;, Cağaoloğlu Sinan Paşa, Nihavend'i ele geçirip burada bir kale yaptırmıştı. Sulh antlaşmasının hazırlığı sırasında yaptırılan bu kale antlaşmada Osmanlıların Safevîler karşısında elini daha da güçlendirecekti. Meselenin bu yönünü bilen Safevî tarafı ise durum bir meşruiyet kazanmadan kalenin yıkılmasına karar verdi. Böylelikle Osmanlıların ileride İran'ın içlerine doğru yapacakları seferlerde Nihavend Kalesi'ni bir üs olarak kullanmaları önlenmiş olacaktı. Hem Nihavend Kalesi'nin yıkılması, hem de Osmanlı hakimiyetine giren Hemedan'ın yeniden düşman elinden alınması için Kuh Giluye Avşarlarından Arışlu Tahmasb Kulu Sultan görevlendirildi. Hemedan'ı aldığı takdirde burasının

²³¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.56.

²³² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.64.

hakimliği kendisine mükafat olarak verilecekti. Tahmasb Kulu Han'ın görevlendirilmesi Şah Abbas'ın Kuh Giluye'deki Avşarların sadakatini ölçmek için alınan bir karardı. Tahmasb Kulu Sultan, emrindeki orduyla Nihavend Kalesi'ni muhasaraya aldı. Ancak elindeki güç sayıca kaleyi almaya yeterli değildi. Cağaloğlu Sinan Paşa, Bağdad'dan yola çıkarak kaleye lazım gelen malzemeyi ulaştırmakta başarılı olmuştu. Osmanlılar kaleye garnizonunu takviye ettiler. Cağaloğlu aldığı bu tedbirler sayesinde Avşar Tahmasb Kulu Sultan karşısında direndi ve sulh görüşmelerinde kalenin Osmanlılar elinde kalması kaçınılmaz hale geldi ²³³.

2.5.5. Bektaş Han'ın Amcası Abbas Sultan'ın Kirman'a Yollanması

Bektaş Han'ın çıkardığı isyan bahsine yeniden dönecek olursak;. babası Veli Han'ın çabalarına rağmen Bektaş Hanla yeniden barışma ümidi kalmadığını bilen Şah Abbas, Kirman eyaletinin hükümetini Bektaş Han'ın amcası Avşar Abbas Sultan'a vermişti. Bunun yanında Kirman'da bulunan Avşar beylerine, Abbas Sultan'a destek vermeleri emredilmiş, Bektaş Han'ın şaha isyan ettiği, bu yüzden Kirman hakimliğinden alındığı duyurulmuştu. Bektaş Han bu haberlerle beraber Kirman'ı kaybetme endişesine düştü. Yezd'de, kendi yanında bulunan Avşar aksakallılarına ve beylerine karşı da şüphesi artıyordu. Onlar da her an kendisini yalnız bırakıp Abbas Sultan'ın yanına geçebilirlerdi. Fakat merkezdeki muhbiri gibi çalışan babası Korçubaşı Veli Han'dan hala şahın kendisine karşı harekete geçeceğine dair bir haber almaması gönlünü ferahlatıyordu. Önce Abbas Sultan'a dair aldığı haberlerin Yakub Han tarafından uydurulmuş olacağını düşündü. Fakat nihayet Kirman'da yaşananların doğru olduğu teyit edildi. Kirman'ı kaybetmek konusunda yaşadığı endişeyi Yezd'de bulunan Avşar aksakallılarıyla paylaştı. Bektaş Han'ın Yezd'de kendi oymağından beş yüz kadar tecrübe sahibi aksakallıdan oluşan bir maiyeti bulunuyordu. Bu heyet kendisine Yezd'de bulunan kuvvetleriyle Kirman'daki hakimiyetini yeniden sağlama alması için harekete geçmesini tavsiye ediyordu. Bektaş Han'ın harekete geçeceğine haber alan Abbas Sultan, Kirman'da kendi emrinde bulunan Avşarlardan ve bölgenin diğer yerel halklarından üç bin kişilik piyade ve süvariden sınıflarından müteşekkil bir ordu hazırladı. Bektaş Han, işin başında Kirman halkının kendisine sırt çevirdiğini düşünerek Kirman'a hareket edilmesi fikrinde tereddüde kapıldı. Fakat yanındakiler onu teselli edip Avşarların zarureten Abbas Sultan'ın yanında yer aldıklarını, onun Kirman askerine bahşiş dağıtmaya başlayınca yanına toplandıklarını belirttiler ve Kirman'daki Avşarların gerçekte Bektaş Han'a sadık olduklarını hatırlattılar. Eğer Kirman'a adım atarsa bölgedeki tüm Avşarlar yeniden onun yanında toplanacaklardı. Yanındakilerin bu teselli ve nasihatlerini dinleyen Bektaş Han, muharebeye hazırlanarak hiç bir yerde durup dinlenmeden Kirman'a yürüdü. Diğer taraftan Abbas Sultan da harekete geçmiş ve ordusunu şehrin dışına konumlandırmıştı. İskender

²³³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.65.

Abbas Sultan'ın ordusunun sağ ve sol cenahlarına tüfekle mücehhez piyadeler yerleştirilmişti. Bektaş Han, Kirman şehri önlerine geldiğinde hiçbir savaş planıyla uğraşmadan doğrudan amcasının üzerine hücumla geçti. Abbas Sultan'ın ordusu daha bu ilk hücum karşısında dağılmaya başlamıştı. Abbas Sultan, ordusunun kolayca inhizama uğradığını görünce, oğlu ve sadık emirleriyle kaçıp şehre sığındı. Bektaş Han ise hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre girmişti. Fakat Kirman Kalesi hala Abbas Sultan'ın askerleri tarafından savunulmaktaydı. O sırada Bektaş Han'ın vezirliğini yapan Hatem Bey²³⁴, amca ile yeğen arasındaki mücadele nedeniyle daha fazla kan dökülmesini istemiyordu. Efendisinin de iznini alarak Kirman Kalesi önüne gelip Abbas Sultan'ı tatlı dille sulha ikna etmeye çalıştı. Abbas Sultan; kendisinin ve ailesinin canının bağışlanması ve bundan önceki tuylünün yine kendisine verilmesi şartıyla Bektaş Han'ın sulh teklifini kabul edeceği cevabını vermişti. Bektaş Han da bu şartlara uyuacağını belirterek Abbas Sultan'ın kaleden çıkmasını sağladı. Fakat Bektaş Han verdiği sözü tutmadı. Birkaç gün içerisinde amcasının, amcaoğullarının ve amcasına sadık emirlerin hapse atılmasını emretmişti. Çok geçmeden de hepsinin idamına karar verdi. Bektaş Han bu şekilde Kirman'da aleyhine oluşan vaziyeti yeniden düzene koymuş oluyordu. Amcasını bertaraf ederek Kirman'daki meseleyi kendi lehine çözüme kavuşturan Bektaş Han, yeniden Yezd'e döndü²³⁵.

Yakub Han'a gelince o Bektaş Han'a karşı Kirman'da başarısız olan Abbas Sultan'ın aksine kendi yönetim yeri Fars'ta tutunmasını bildi. Fars'ta Bektaş Han'dan destek gören Zülkadırlı beylerini birer birer yakalayıp idam ettirdi. Yakub Han'ın takibatından Fars'ta

²³⁴ Hatem Bey'in memleketi Ordubâd Aras Nehri'nin kuzey sahilinde vakidir. Ordubâd şehri Kapan Dağı'nın eteğinde yer almaktadır. Şehirde Nasırî ailesi alim yetiştiren meşhur bir ailedir. Eskiden Kirman hakimi olup isyan ederek Yezd'e tasallut eden Avşar Bektaş Han'ın vezirliğini yapmış daha sonra Şah Abbas'ın cülusundan sonra "*itimadü'd-devle*" unvanıyla Şah Abbas'ın veziri olmuş Hatem bey Ordubâd'ın Nasırî ailesine mensuptur. İskender Bey, bu zatı eserinde devamlı surette övmekte ve kendisinin Hatem Bey'in vezirliği sırasında onunla beraber çalıştığından bahsetmektedir. Hatem Bey yirmi sene kadar Şah Abbas'ın vezirliğini yapmıştır. Hatem Bey'in ataları Akkoyunlu sultanları tarafından hürmet görmüşlerdir. Hatem Bey'in babası Melik Behram; Şah İsmail zamanında Mısır'a gitmiş, Şah İsmail'in lalası Şamlu Hüseyin Bey vasıtasıyla Ordubâd'daki bu ulema mesleğine temayülü olan aileden haberdar olunca Mısır'da bulunan Melik Behram'ı Azerbaycan'a çağırmıştır. Şah İsmail Melik Behram'a Ordubâd kalenterliğine getirmiştir döneminde de Hatem Bey'in babası Melik Behram bu görevini korumuştur. Safevî şahları avlanmak ve gezmek için Aras Nehri'ne balık avlamak maksadıyla geldiklerinde mutlaka o şehri ve Meilk Behram'ı ziyaret etmekteydiler. Hatem Bey'in babası hali hazırda devletin bürokrasisine görevli yetiştiren bir zattı. Mirza Kafî Münşî, Melik Behram'a olan akrabalığı sebebiyle devlette yükselerek "*münşî-i memâlik*" makamına getirilmişti. Mirza Kafî, Melik Behram'ın yanında inşâ eğitimi almıştır. Hatem Bey babasının vefatından sonra memleketi Ordubâd kalenterliğine getirilmiştir. Fakat daha sonra kendi isteği ile bu vazifeyi bırakıp Şah Tahmasb'ın yanına gelmiştir. Bir müddet sonra Hoy Hakimi Rumlu Delü Budak'ın vezirliğini yaptı. Delü Budak Hoy hakimliğinden alınca kendisi de boşta kaldı. Şah Muhammed Hüdabende döneminde Kirman hükümdarı Avşar Veli Han'ın vezirliği ile meşgul olmaya başladılar. On sene kadar Veli Han'ın vezirliğini yaptı. Şah Abbas'ın cülusundan sonra Veli Han'ın korçubaşı mansıbına getirilmesinden dolayı Kirman'dan Kazvin'e gittiğinde Kirman, Bektaş Han'a verildiği zaman, Veli Han, Hatem Bey'e Kirman'da kalarak oğluna vezirlik yapması için ısrar etmişti. Bu ısrarı Hatem Bey tarafından kabul gördü ve Kirman'da kaldı. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.724-733.

²³⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.83-85.

barınamayacaklarını anlayan Zülkadirli ağalar Yezd'e Bektaş Han'n yanına kaçtılar. Bektaş Han'ın yanına sığınanlar arasında yalnızca Zülkadirli beyleri bulunmamaktadır. Bunların yanında Yakub Han'ın Fars'taki sıkı yönetiminden bunalan Şamlu oymağı emirleri de Yezd'e kaçanlar arasındaydı. Bu kişiler içerisinde Şamlu Hüseyin Bey ismi örnek verilebilir. Bektaş Han, sayıları giderek artan sığınanların tümünü himayesi altına almış ve onlara, her ne olursa olsun ileride Yakub Han'a karşı harekete geçeceği sözünü vermişti. Zira Bektaş Han bu konu hakkında epeydir düşünmekteydi. Bektaş Han'ın planına göre Yezd kalesinde hapis bulunan Zülkadirli beyleri serbest bırakılacak, serbest kalan Zülkadirli beyleri, Hamza Bey Çemüslü'nün başına geçeceği bir güçle Yakub Han'a karşı Fars'ta hakimiyeti Bektaş Han adına ele geçirmek üzere Şiraz'a hareket edeceklerdi. Şiraz eğer ele geçirilecek olursa Fars hakimliği Bektaş Han tarafından Hamza Bey'e verilecekti. Hamza Bey'in bu vaatle planı kabul etmişti. Bektaş Han, Yakub Han'ın bölgedeki diğer Zülkadirli beyleri ile ihtilaf içerisinde olduğunu ve beylerin başlarında Yakub Han'ı görmek istemediklerini biliyordu. Hamza Bey, Fars'ta Yakub Han'a karşı muhalif olan ve onu başlarında görmek istemeyen Zülkadirli beylerine harekete geçeceği zaman kendisine destek vermeleri isteğinde bulunan bir mektup yazıp yolladı. Mektup Bektaş Han'ın talimatıyla yazılmıştı²³⁶.

Bektaş Han'ın veziri Hatem Bey ise efendisine daha itidalli davranmasını ve bu plandan vazgeçmesini nasihat ediyordu. Kendisinin hali hazırda Kirman ve Yezd'i elinde tuttuğundan bahsederek, amcası Abbas Sultan'a karşı galip geldiğini ve bu hadiseye Şah Abbas tarafından bir tepki verilmediğini hatırlatıyordu. Hatem Bey'e göre Bektaş Han'ın, Şah Abbas'ın tepkisini çekecek daha büyük işlere girişmesi akıllıca bir hareket olmayacaktı. Kendisi Kirman ve Yezd ile iktifa etmeliydi. Fars üzerinde hakimiyet kurulsa dahi bu bölgede Zülkadirlilerin oymak taassubuyla bir Avşar emirine itaat etmeyecekleri aşıkardı. Bektaş Han'ın babası Korçubaşı Veli Han da Hatem Bey gibi düşünüyordu. Oğluna mektup gönderip kendisini Fars bölgesinin iç işlerine müdahale etmekten ve Yakub Han'la arasını bozmaktan vazgeçirmeye çalıştı. Bektaş Han; hem veziri ve akıl hocası, hem de babasının bu uyarılarına kulak asmadı. Şah Abbas'tan kendi isteğine uygun bir cevap gelmediği kendisini resen bütün Kirman ve Fars'ın hakimi ilan edecekti. Kayınpederi Emir Gıyaseddîn Mîr-i Mîrân ise Bektaş Han'ın bu kararının arkasında duran en etkili kişiydi²³⁷.

²³⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.85-86.

²³⁷ İskender Bey Münşî, Bektaş Bey'i eserinde aşağılamak amacıyla kendisinin afyon müptelası olduğundan ve bir gün afyonu fazla kaçırıp "*Ben Yezd'in daruğalığından padişahlığa yükselen Emir Muhammed Muzaffer'den geri bir adam mıyım ki*" dediğini belirtmekte ve bu sözü afyonun etkisiyle düştüğü hezeyanlardan biri olarak tarif etmektedir. İskender Bey'e göre her daim Bektaş Han'ın yanında bulunan Mîr-i Mîrân-i Yezdî de onun bu hezeyanlarını tasdik etmekteydi. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.86-87.

2.5.6. Bektaş Han'ın Desteklediği Zülkadir Zümresinin Fars'da Uğradığı Başarısızlık

Yezd'de Bektaş Han'ın himayesinde bulunan Zülkadirli ağalar nihayet toplanarak Fars'a gitmeye karar verdiler. Şiraz'a hareket edecek olan grubun yanına 150 kadar Avşar süvarisi verildi. Zülkadirlielerin harekete geçmesinin ardından Bektaş Han, Yezd'de kendisinden başka bir otorite kalmaması için harekete geçti ve Yezd daruga olup Yezd Kalesi'ni koruyan Ali Kulu Bey Şamlu'nun üzerine gitmek istedi. Ali Kulu Bey, Bektaş Han'a karşı direniş gösterdi. Bu yüzden Yezd Kalesi Avşar güçleri tarafından muhasara altına alındı. Elbette tüm bu hadiseler Şah Abbas'a yetiştiriliyordu. Şah Abbas nihayet bu gelişmeler üzerine ordusuyla Kazvin'den İsfahan'a doğru yol almaya başladı. Bu sırada Şiraz'a harekete geçen Zülkadir ve Avşarlar Fars'a geldiklerinde Yakub Han'ın bölgedeki intizamı sağlamış olduğunu ve kimsenin onun korkusundan kendilerine destek verecek durumda olmadığını görüyorlardı. Hizbin başı olan Hamza Bey, bu durumu görünce kendisini daha güvende hissedeceği kendi obasının yanına; Şulistan'a gitti. Bektaş Bey'in malumatı doğrultusunda buranın hükümetini eline geçirmek için teşebbüste bulunacaktı. İlk önce Şulistan'daki Kale-yi Sefid'i (Beyaz Kale) Avşarların da yardımıyla ele geçirdi. Fakat bu teşebbüsünden haber alan bölgedeki Zülkadirlielerden hiçbir kimse onun yanına yanaşmadı. Dahası Yakub Han onların Fars'a girişlerini haber alarak üzerlerine harekete geçti. Kirmanlı Avşar ağalar da beraber yola çıktıkları Zülkadirlielerin her an dağılmaya meyilli olduklarını görüyorlardı. Kendilerini hiç bilmedikleri bu memlekette tehlikeye atmak istemediler ve dağılmaya başladılar. Ancak Yakub Han'ın taraftarı olan Zülkadir güçleri Şulistan'a yetişmişlerdi bile ve çatışma başladı. Yakub Han'a muhalif olan Zülkadir zümresi bozguna uğradı. Kaçarak tekrardan Yezd'e gelen bu zümre Bektaş Han'a olup biteni anlattılar. Hamza Bey, Yakub Han'ın ordusuna karşı Şulistan'da tek başına kaldı. Dahası kendi adamları tarafından da ihanete uğradı. Kala-yi Sefid'de bıraktığı adamları kalenin kapısını yüzüne kapattılar. Hamza Bey nereye gideceğini bilemez haldeyken Yakub Han'ın kuvvetleri kendisine yetişti. Kuvvetlerini bozguna uğrattı. Çatışmadan canını kurtaran Hamza Bey, Şulistan'ın yakın olması ve müttefiki Bektaş Han'ın mensup olduğu aynı oymağın hakimiyetindeki Kuh Giluye'ye sığındı. Ancak Kuh Giluye hakimi, Yakub Han'ın korkusundan Hamza Bey'i himaye edemedi. Hamza Bey'in mensup olduğu Cemüşlü obası dağıtıldı. Hamza Bey ve arkadaşları Yakub Han'a teslim edildi ve çok geçmeden idam edildiler²³⁸.

2.5.7. Yakub Hanla Bektaş Han Arasında Savaş

Hamza Bey belasının def edilmesinin ardından Yakub Han, Fars'a tamamen muktedir hale gelmişti. Artık bundan sonra Bektaş Hanla olan hesabını görmek istiyordu. Bektaş Han'ın üzerine gitmeden önce müttefiki olan Yusuf Han'ı kendi tarafına çekmeye çalıştı. Ondandır oymak

²³⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.87-89.

taassubunu bir yana bırakarak, Şah Abbas adına hareket eden ordusuna katılmasını istemişti. Yusuf Han, Bektaş Hanla açıktan iyi geçinmekle beraber gerçekte ona karşı bir haset besliyordu. Onun bölgede artan gücünü çekememekteydi. Yakub Han, Bektaş Han'ın isyanını bastırmakta başarılı olursa Kirman hakimliğini kendisine vereceği vaadinde bulunmuştu. Yusuf Han bu müjdeyi işitince ordu ve aşiretiyle birlikte Yakub Han'a katılmayı kabul etti. Yakub Han 12.000 kişilik Fars ordusuyla Yusuf Han'ın başında bulunduğu Eberkûh'a geldi. Burada Yusuf Han'ın kuvvetleriyle birleşerek Yezd üzerine yürüdü. Bektaş Han, bu sırada Yezd Kalesi'ni kuşatmakla meşguldü. Kale muhafızı Şamlu Ali Kulu, Yezd'de halen Avşarların tahakküme karşı direnmekteydi. Bektaş Han, Yakub Han'ın Yezd'e hareket ettiğini duyunca Avşar aksakallılarını başına topladı ve yapılması gerekenin ne olduğunu danıştı. Avşar büyükleri Yezd'de kalmalarının kendi felaketlerini hazırlayacağını, bunun yerine Kirman'a dönmelerinin daha makul bir seçenek olduğunu öne sürdüler. Onlara göre eğer Bektaş Han Kirman'da bulunursa Yakub Han Kirman'a kadar ilerlemeyi göze alamayacaktı. Fikir oldukça mantıklı görünmekle beraber Bektaş Han, tavsiyeye uymadı. Bu tedbiri Yakub Han'dan korkup kaçmak olarak yorumluyordu ve bunu gururuna yediremezdi. Kayınpederi Mîr-i Mîrân da onun Yezd'den ayrılması taraftarı değildi. Zira bu zat Bektaş Han sayesinde Yezd'deki itibarını güçlendirmişti. Emir Gıyaseddîn Mîr-i Mîrân, Bektaş Han'ı Yezd'de kalması ikna eden kişiydi. Bektaş Han, kayınpederinin etkisiyle aldığı karara göre düşmanını Yezd'de karşılamaya karar verdi ²³⁹.

Bektaş Han, savaş planına göre düşmanı Yezd şehrinin dışında karşılayacaktı. Kendi ordusunun düşmana nispetle oldukça az olduğunu biliyordu. Eski rakibi Avşar Abbas Sultan'a karşı uyguladığı aniden, hiç umulmayan bir anda düşmana saldırılması taktiğini Yakub Han'a karşı da uygulamak niyetindeydi. Savaş hazırlığı yapıldı. Yezd'deki Avşarlar başta Zülkadirli öncüleri ile karşı karşıya geldiler. Zülkadirli öncüleri, Avşarların ilk taarruzunu geri püskürtmüşlerdi. Ancak Bektaş Han'ın ordusu Zülkadirliilerin sonraki karşı saldırısına başarıyla direnmişlerdi. Bektaş Han bu ilk temaslardan sonra bizzat kendisinin yönettiği ikinci bir saldırıya geçtiler. Bu saldırıyla düşman ordusunun öncü kuvvetlerinin safları bozuldu. Yakub Han, ordusunun dağılmaya başladığını görünce morali sarsılmıştı. Hatta sancağını bırakıp kaçmayı bile düşünüyordu. Ancak Fars emirlerinden, Muhammed Kulu Han, onu bu niyetinden vazgeçirip dayanmaya teşvik etmekteydi. Bektaş Han, Yakub Han'ın bulunduğu merkez hattına yaklaştığı zaman Avşarlar düşmanın tahmin ettiklerinden daha kalabalık bir kuvvete sahip olduğunu geç de olsa fark etmişlerdi. Avşarlar bu gerçeğe yüz yüze geldiklerinde Bektaş Han'ı saldırıdan men etmeye çalıştılar. Avşarların bu duraklaması karşısında Zülkadirliilerin direnme azmi artmıştı.

²³⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.89-91. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.39-42.

Tam bu esnada Yakub Han'a Bektaş Han'ın taarruzun başında bulunduğu haberi gelmişti. Yakub Han, onu geri saflta yer alan merkez kuvvetleri içerisinde zannediyordu. Bu bilgi ile Bektaş Han'ın etrafının çevrilmesi ve kısıpaca alınması emrini verdi. Yakub Han'ın emri derhal yerine getirildi. Bektaş Han'ın etrafı tamamen Zülkadirli güçleri tarafından çevrilmişti. Bektaş Han, etrafında oluşan bu çemberi yarmaya çalıştı ve bunu da başardı. Hayatını kurtardıktan sonra canını emniyette hissedeceği Yezd şehrine çekilmişti²⁴⁰.

Şehre girdikten sonra kapıları güvenilir adamlarına teslim edip Mîr-i Mîrân'ın yanına vardı. Ona Kirman'a dönmek veya Yezd'de kalmak hususunu danışacaktı. Kendisine sadık emirler derhal Yezd'i terk edip Kirman'a dönmesi yönünde yalvardılar. Fakat Bektaş Han, Mîr-i Mîrân'ın kızını yani eşini Yezd'de bırakıp kaçmak istemiyordu. Kendi yanında bulunan adamlara da pek itimadı yoktu. Tüm bunların yanında Yakub Han'ın Kirman yolunu tutmuş olması ihtimali de mevcuttu. Eğer böyle bir durum varsa Bektaş Han düşmanından kaçarken tutsak düşmüş olacaktı. Bu ihtimal de fazla gururlu olan bu zat için korkunç bir son demektir. Yakub Han, Bektaş'ı şehre kadar takip etmeyi düşünmedi. Savaşın olduğu yere yakın bir yerde ordusuyla istirahat çekilmişti. Bektaş Han'ın Kirman'a dönmesinden endişe ediyordu. Bunun için zaferden sonra rakibini korkutup elinden karçırmmamak için beklemeyi tercih ediyordu. Bu sebeplerle Mîr-i Mîrân'ın yanına elçi gönderdi. Elçi vasıtasıyla Mîr-i Mîrân'a Bektaş Han'ın kendisine emanet olduğunu eğer kaçmasına izin verirse bu işten kendisinin de zararlı çıkacağı tehdidinde bulunuyordu. Mîr-i Mîrân bu sert uyarıya karşılık Bektaş Han'ın yanından asla ayrılmayacağı sözünü vermişti. Bektaş Han'ın şehirden kaçmaması için önlemler alındı. Gittiği her yerde onu takip etmeleri için peşine adamlar taktı. Bunlar her zaman Bektaş Han'ın ne yaptığını ve nereye gittiğini Mîr-i Mîrân'a rapor etmekteydiler. Mîr-i Mîrân artık gücün Yakub Han'a geçtiğini görünce tarafını bir anda değiştirmişti. Yakub Han'a yaranmak için onun birkaç adamını şehre soktu. Böylece Bektaş Han'ın üzerindeki baskı ve gözetim daha da arttırılmıştı. Bektaş Han, bu şartlarda artık bir ümidin kalmadığını anlamıştı. Şimdi düşmanı için kolay bir lokmaydı²⁴¹.

2.5.8. Bektaş Han'ın Ölümü ve Ardından Gelişen Hadiseler

Bektaş Han, düşüğü bu sıkıntılı durumdan dolayı Yezd'de bulunan evine kapandı. Nadir olarak evden dışarı çıkıyordu. Bu eve gidiş gelişleri sırasında bir gün birkaç yabancı silahlı adamın evinin kapısının önünde beklediklerini gördü. Bunların Emir Gıyaseddîn'in şehre girmelerine izin verdiği Yakub Han'ın adamları olduğunu anlamıştı. Kılıcını çekerek onlara karşı yürüdü. Bu esnada nereden geldiği belli olmayan bir tüfek sesi patladı ve bir kurşun eline isabet etti. Bektaş Han, yaralı halde Yakub Han'ın adamları tarafından yakalandı. Yakub Han'ın

²⁴⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.91-92.

²⁴¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.92-93.

adamlarının amacı onu hanın huzuruna canlı halde çıkarmaktı. Fakat kendisi yine tekrarlayacağımız gibi gururlu kişiliğinin etkisiyle bunun olmasındansa oracıkta öldürülmeye razıydı. İskender Bey Münşî'nin ifadesine göre ölmeden önce onu yakalayanlara Avşarların kendi intikamını alacaklarını haykırmıştı. Bektaş'ın ölüm haberini alan Yakub Han, rakibinin başını kestirerek Şah Abbas'ın huzuruna gönderdi ve tüm olup biteni Şah Abbas'a mektupla izah etti. Olayın yaşandığı günü ertesinde Zülkadirliler tüm kuvvetleriyle şehre girerek Yezd'de başsız kalan Avşarların evlerini yağmalamaya başladılar. Yaklaşık iki veya üç gün kadar yağma devam etti. Zülkadirlilerin yağmasından Mîr-i Mîrân'ın adamlarının evleri de nasibini almıştı. Ancak Mîr-i Mîrân'ın seyit bir aileden geliyor olması nedeniyle duyulan saygıdan ötürü onun evine dokunulmadı²⁴². Zülkadirliler Bektaş Han'ın isyanda karargahı haline gelen Mübâreke Kalesi de yerle bir edilmişti²⁴³. Bektaş Han'ın Yakub Hanla olan muharebesi ve ölümü haberi şaha ulaştınca bu haberden çok memnun kaldığı belirtilmektedir²⁴⁴. Bektaş Han'ın cansız bedeni Kirman'da Mîr-i Mîrân-i Yezdî'nin atası Şah Nimetullah Veli için yapılan merkadin yanına defnedildi. Bektaş Han'ın defnedildiği yere dikilen lahit üzerinde ölüm tarihi olarak 14 Rebiülevvel 998 (8 Ocak 1590) günü yazmaktaydı²⁴⁵.

Bektaş Han'ın isyandaki en büyük destekçisi ve daha sonra ölümünde de etkin rol oynayan Mîr-i Mîrân kendisini Şah Abbas'a affettirmek için oğullarıyla beraber Yezd'den İsfahan'a gelmişti. Şah Abbas, Mîr-i Mîrân-i Yezdî'yi, dedesi Şah İsmail'in vekili olan Emir Nizameddîn Abdu'l-bâkî'nin torunu olması nedeniyle²⁴⁶ atalarının hürmetine ve seyit oluşuna binaen affetti. Yine de Yezd darugalığı elinden alınmıştı. Fakat oğlu Şah Halilullah, isyan bastırılırken o sırada şaha hizmet eden Yakub Han'ın yanında yer alması hasebiyle Şah Abbas'ın iltifatına nail oldu ve babasının elinden alınan Yezd darugası makamı ona verildi²⁴⁷.

²⁴² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.93-94.

²⁴³ Ebû Mehriîzî, Tarih-i Ferhengi-yi Yezd, İntişarat-i Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1391, s.84. Bektaş Han döneminde Yezd'de yaşamış meşhur şair Vahşi Bafkî'nin, kaleme aldığı "*Divan*"ında hem Bektaş Han'ı hem de onun destekçisi Emir Gıyaseddin Mîr-i Mîrân'ı öven şiirleri mevcuttur. Ebû Mehriîzî, Tarih-i Ferhengi-yi Yezd, İntişarat-i Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1391, s.312. Yakub Han, Bektaş Han'ın ölümüyle dul kalan Mîr-i Mîrân'ın kızını da kendisine nikahlamak vaadiyle zorla Şiraz'a götürmüş, ve burada onunla evlenmiştir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.96.

²⁴⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s. s.97-98.

²⁴⁵ Bu bilgiye "*Sahîfetü'l-İrşâd*" eserine önsöz yazısı hazırlamış; Muhammed İbrahim Bâstânî'nin verdiği bilgilerden ulaşılmaktadır. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.58.

²⁴⁶ Şah İsmail'in vekaleti makamında bulunan Emir Nizameddîn Abdu'l-bâkî, şahın 1514'te Osmanlılarla yaptığı Çaldıran Savaşında ölmüştür. Ebû Mehriîzî, Tarih-i Ferhengi-yi Yezd, İntişarat-i Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1391, s.140.

²⁴⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.106. Şah Abbas ayrıca Şah Halilullah'ı, Şah II. İsmail'in kızı Safiye Hanım ile evlendirilmesine karar vermiş ve Yezd'deki Nimetullahî sülalesi böylece Safevî hanedanı ile akraba olmuştur. Ebû Mehriîzî, Tarih-i Ferhengi-yi Yezd, İntişarat-i Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1391, s.80.

Bektaş Han'ın isyanın bastırın Yakub Han, onun yirmi yıl zarfında toplamış olduğu hazineye de sahip olmuştu. Elde ettiği ganimetin bir kısmını anane gereği şaha vermek zorundaydı. Lakin bunun çok az bir miktarını şaha yolladı. Servetin büyük bir oranını kendi zimmetine geçirmişti. Onun bu hareketi Şah Abbas tarafından öfkeyle karşılanacak ve Yakub Han'ın daha sonra şah tarafından cezalandırılmasında sebep olacaktı. Yakub Hanla Şah Abbas'ın arasını açan sebeplerden biri de şaha danışmadan Yusuf Han'ı, kendisine verdiği destekten dolayı Kirman hakimliğine atamış olmasıydı²⁴⁸. Bu atama haberi korçubaşı makamının yanında Kirman hakimliği payesine de sahip olan Veli Han'ın tepkisini çekmişti²⁴⁹. Kendisini hapisneden aciz bir şekilde çıkardığı yeğeni, oğlunun ölümüyle birden Kirman hakimi olmuştu. Yusuf Han Kirman hakimi olduktan sonra Yakub Han, boşalan Eberkûh hakimliğini kendi oymağından Zülkadirli Nedir Han'a verdi²⁵⁰. Böylelikle Avşarlar, Eberkûh'u Zülkadirli'lere kaptırmışlardı.

Bektaş'ın babası Veli Han'a gelecek olursak; kendisi oğlunun isyanına destek vermemişti. Kendisi isyan sırasında korçubaşılık görevini icra ettiği için Şah Abbas'ın yanında bulunuyordu. Oğlunun Yezd'de öldürülmesinden sonra Yakub Han tarafından gönderilen kesik başı Şah Abbas'a arz edilirken Korçubaşı Veli Han da orada bulunmaktaydı. Veli Han, bu deşhet verici manzarayla karşılaştığında soğuk kanlılığını korumuş ve devlete karşı gelenin hazin sonunun bu olacağı sözlerini sarf etmişti. Veli Han'ın bu katı tavrı Avşarlara karşı büyük bir kin besleyen Şah Abbas tarafından takdirle karşılanmış olacak ki onun yaşamasına izin verilmişti.

2.5.9. Kuh Giluye'de İki Avşar Emirinin Rekabeti

Yezd'de Avşar gücü kırılırken, Kuh Giluye'deki Avşarlar birbirleriyle bir iç mücadele içerisindeydiler. Avşarların Kuh Giluye'deki gücü, Şah Muhammed dönemindeki Kalender isyanından dolayı büyük ölçüde sarsılmıştı. Eski Kuh Giluye hakimi Halil Han'ın ölümünden sonra Avşar aşiretleri aralarında bölgeye kimin hakim olacağı konusunda bir türlü mutabakata varamamışlardı. Safevî Devleti'nin de bölgede sükunetin sağlanması ve bir hakimin atanması konusunda kayıtz davranması siyasi belirsizlik ortamının devam etmesine neden oldu. Dahası İskender Han'ın öldürülmesi sebebiyle Avşar bey aileleri arasında bir kan davası yaşanıyor. Halil Han'ın oğlu Şah Kulu Han ve yine Kuh Giluye Avşarlarından Hasan Han arasında vilayetin hakiminin kim olacağı konusunda bir çatışma mevcuttu. Hasan Han Şah Kulu Bey tarafından öldürülen akrabası İskender Han'ın intikamını almak istiyordu. Şah Kulu Bey'e karşı harekete geçmek isteyen Hasan Han, yanına Avşar ve Lor aşiretlerinden asker topladı. Bu güçle Kuh Giluye'de eline geçirebildiği yerlerde kendi hakimiyetini ilan etti. Şah Abbas, bu sırada Yakub Han'ın başını ezilmesi meselesiyle ilgilendiğinden Kuh Giluye'yle ilgilenecek durumda

²⁴⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., s.95.

²⁴⁹ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.52.

²⁵⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.96. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.54-55.

değildi. Devlet buradaki duruma müdahale edene kadar iki Avşar emiri birbirlerine düşman olsalar da üstü örtük bir uzlaşıyla Kuh Giluye'yi müştereken idare etmeye başladılar. Her ikisi de ayrı ayrı Şah Abbas'ın huzuruna gelerek Kuh Giluye hükümetinin kendisine verilmesi ricasında bulunmuşlardı. Şah Abbas bu ziyaretler sırasında Şah Kulu'nun kibirli tutumundan pek hoşlanmamıştı. Bu yüzden Hasan Han'ın yeni Kuh Giluye hakimi olarak atanmasını emretti. Böylece Şah Muhammed döneminde Kuh Giluye'de süren ikili yapı Şah Abbas döneminde kaldırıldı. Bu tayin ile şah tarafından meşruiyet elde eden Hasan Han, kendisine daha fazla destek bularak Şah Kulu Han'ın üzerine saldırıya geçti ve onun bölgedeki kısmî hakimiyetine tamamen son verdi²⁵¹.

2.5.10. Yusuf Han'ın Kirmandaki İsyanı ve Kirman'da Çift Başlı Yönetim

Yakub Han'ın isyanının bastırılması için Fars'a gelen Şah Abbas, burada Avşar Yusuf Han'ın Kirman'da isyan ettiği haberini aldı. Bu isyan şüphesiz Yakub Han'ın, Şah Abbas tarafından düşman ilan edilmesiyle alakalıydı. Yusuf Han, Yakub Han'ın sayesinde Kirman hakimi olmuştu ve onunla aynı doğrultuda hareket edeceğine dair söz vermişti. Şah Abbas tarafından kendisini sorgulamak için Kirman'a gelen korçuları ve divan görevlilerini kovarak şahın otoritesini açıkça protesto etmişti. Bu gelişme üzerine Şah Abbas meselenin kılıçla çözülmesi gerektiğini anladı ve saray kullarından Ferhad Han'ı, Yusuf Han'a dersini vermesi için orduyla Kirman'a yolladı. Yusuf Han'ı Kirman hakimliğinden alarak yerine yanında bulunan Veli Han'ı atamak istiyordu. Veli Han oğlu Bektaş Han'ın isyanında şahın tarafında yer alarak ona karşı sadakatini kanıtlamıştı. Veli Han bu şekilde ödüllendirilmiş olacaktı. Fakat Şah Abbas, bu sefer Kirman'ın tümünü tek bir kişiye bırakmak istemiyordu. Yönetimi ikiye ayırarak bölgenin bir kısmını Alplu obasından Avşar İsmail Han'a bırakacaktı. Bu sayede bölgede idari anlamda çift başlılık yaratılacaktı. Şah Abbas'ın bu planının altında ileride Kirman hakimiyeti için iki emir arasında çatışma zemininin oluşturulmaya çalışılması olabilir. Böylece Avşarların Kirman'daki gücü birbirleriyle olan mücadelelerden dolayı zayıflayacak ve Bektaş Han örneğinde olduğu gibi şahın otoritesine karşı meydan okuyacak hale gelemeyeceklerdi²⁵².

Ferhad Han'ın ordusunda Kirman'da Veli Han ve Bektaş Han'a vezirlik yapmış olan Hatem Bey de bulunuyordu. Hatem Bey'in orduda yer almasının nedeni Kirman'daki Avşar ilinin adetlerine vakıf olması ve Kirman halkının onun sözünü dinlemesiydi. Hatem Bey, bu yönleriyle Ferhad Han'ın Kirman'daki görevinde ona büyük kolaylık sağlayabilirdi²⁵³.

²⁵¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.109-110.

²⁵² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.109.

²⁵³ Hatem Bey Kirman'da Avşar Yusuf Han'ın devrilmesinden sonra bir müddet daha Kirman'da vezirlik görevini ifa edecektir. Ardından Şiraz'da şahın huzuruna gelen Hatem Bey, şahın ilgisine mazhar olacak ve şah, Hatem Bey'in ve ailesinin devlete olan hizmetlerini hatırlayarak kendisinin merkeze alınmasına

Ferhad Han, Kirman'a girdiği zaman Avşar oymağı beylerine haber gönderip Şah Abbas'ın kendilerine karşı bir husumetinin bulunmadığını amaçlarının yalnızca Yusuf Han'ın Kirman hakimliğinden alınması olduğunu bildirmişti. Ferhad Hanla beraber Kirman'a gelen Veli Han'a biat etmeleri emredildi. Avşar emirleri Veli Han'ın Kirman'a geldiğini duyduklarında Yusuf Han'a sırtını dönmekten çekinmediler. Zira onlar halen Veli Han'a sadakatle bağlıydılar. Veli Han'ın Kirman'a yaklaştıklarını duyduklarında fevç fevç eski yöneticilerini karşılamaya koştular. Yusuf Han ise kendi emrinde bulunan emirlerin yanından ayrıldıklarını görünce korkuya kapılıp güvendiği az bir kuvvetle canını kurtarmak için Kirman Kalesi'ne sığındı. Ferhad Han ordusuyla kale önlerine gelmişti. Kaleye sığınan Yusuf Han'ın yanına adam gönderip onu şahın kararına itaate ve kaleden dışarı çıkmaya ikna etmeye çalıştı. Şahın kusurlarını ve kabahatlerini affetmesi için aracı olacağı vaadinde bulunuyordu. Yusuf Han'ın, Yakub Han'a uyararak isyan ettiğini ancak bu yüzden çok pişman olduğunu söyleyerek şahın Yusuf Han'ın affını talep edecekti. Yusuf Han birkaç defa Ferhad Han'ın bu talebini ulaştırın adamları geri çevirse de sonunda bir çare kalmadığını anlamış ve kaleden dışarı çıkmaya ikna olmuştu. Vazifesini layığıyla tamamlayan Ferhad Han, Avşar Veli Han ve İsmail Han'ı Kirman'da bıraktı. Yusuf Han'ı boynunda asılı kılıcı ve üzerinde kefeniyle şahın huzura getirip günahlarının affedilmesini talep etti. Yusuf Han, Kızılbaşlık ananesi gereğince kılıcını boynuna asmış mürşidi olan Safevî şahından af diliyordu. Şah Abbas karşısına aciz ve pişman bir halde çıkan Avşar Yusuf Han'ın canını bağışladı ²⁵⁴.

Veli Han Kirman hakimi olduktan sonra korçubaşılık mansıbı elinden alındı. Bir gelenek üzere Avşar oymağına mensup kişilere verile gelmiş olan korçubaşılık makamı bu sefer Kacar oymağından bir zata, Kapanoğlu Allah Kulu Bey'e veriliyordu ²⁵⁵. Bu yeni değişiklik ile birlikte uzun bir süre korçubaşılık makamını ellerinde barındıran Avşarlar, bir daha bu makama sahip olamayacaklardı.

2.5.11. Kirman'ın Avşar İdaresinden Çıkması

1592 senesine gelindiğinde Kirman'a yeni atanan Veli Han ve İsmail Han'ın devlete karşı sadakatlerini kanıtlamaları için bir sınavdan geçmeleri gerekiyordu. Şah Abbas Özbeklerin eline geçen Horasan'ın büyük bir kısmını düşmandan temizlemek istiyordu. Sefere katılmaları için

karar verecektir. Şahın kararı üzerine sarayda "*müstevfî-i memâlik-i mahrûse*" makamına getirilen Hatem Bey, altı ay kadar bir süre bu makamda çalışacaktır. Bu görevi süresince Şah Abbas'ın kendisine daha fazla güven duymasını sağlayan bu kişiye vezirin yetkisine giren görevler verilmeye başlanmıştır. Günden güne sarayda itibarı artan Hatem Bey, 1000 (1591-1592) senesinde nihayet vezirlik makamına yükselecektir. Hatem Bey, 1019 (1610-1611) senesinde Urmiye'de vefat etmiştir. Onun vefatından sonra Şah Abbas Hatem Bey ve ailesinin hatırasına saygı duyarak oğlu Mirza Ebû Tâlib'i onun yerine boşalan vezirlik makamına tayin edecektir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.733-734, 735,798.

²⁵⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.115-117. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.56-57.

²⁵⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.120-121.

Kirman emirleri Veli Han ve İsmail Han'a orduya katılmaları için haber gönderilmişti. Emre göre Avşar kuvvetleri Kirman'dan Tabes ve Yezd yoluyla Horasan'da bulunan orduya katılacaklardı. Avşarlar 7 ila 8 bin civarında bir mevcutla sefere iştirak ettiler. Fakat şahın ordusunda vasıl olamadan önleri Tabes dolaylarında Özbekler tarafından kesildi. Tabes ve Tûn vilayetleri Özbek baskısı altındaydı. Bu bölgelerin hakimi Mustafa Bey Kengerlü Şah Abbas'tan yardım istiyordu. Fakat yardım zamanında ulaşamayınca hakimiyet alanını terk etmek zorunda kaldı. Mustafa Bey'in şahtan önce yardımına Avşarlar yetişmişti. Mustafa Bey'in Aysek mevkiinde sıkıştığı köye yardıma koşuldu. Avşarların kalabalık bir kuvvetle bölgeye geldiklerini duyan Özbekler geri çekilmeye başladılar. Veli ve İsmail hanlar Msutafa Bey'in kuvvetleriyle birleşerek geri çekilen Özbekleri bahsedilen bölgeden tamamen çıkarana kadar düşmanı takip etmişlerdi. Ancak Tabes'teki bu kovalamaca Şah Abbas'ın orduya ivedilikle yetişmeleri çağrısına rağmen Avşarlara epey bir zaman kaybına sebep oldu. Şah Abbas'ın verdiği süre içerisinde orduya katılım sağlanamamıştı. Veli Han ve İsmail Han, durumu izah etmek ve af dilemek için seferden dönen şahla görüşmek istiyorlardı. Görüşme İsfahan'da gerçekleşti. Avşarlar hareket sırasında ellerine geçen Özbek esirleri ve öldürülmüş olanların başlarını şahın huzuruna takdim ederek gecikmelerinin sebebini bir anlamda açıklama çabasına girmişlerdi²⁵⁶. Şah Abbas tüm bu çabaya rağmen Avşarların gecikmelerini hoş karşılamadı. Bunun bir ihmalkarlık olarak görmeye devam ediyordu ve iki Avşar emirinin de cezalandırılması konusunda ısrar etti. Kirman'ı Avşar hakimiyetinden alınmasıyla gerekli cezanın verileceği kanısındaydı. Kirman hakimliği Ustaclu Hasan Han'a verildi. Bunun yanında Şah Abbas döneminde ishdas olunan bir ceza hükmüne göre orduya çağırılmalarına rağmen zamanında katılmayan emirlerin belirli bir miktar para cezası ödemeleri gerekiyordu. Bu önceki hükümdarlar döneminde gerekli anlarda asker bulma konusunda sıkıntı çeken Safevî ordusunun yine aynı zor duruma düşmemesi için alınan bir tedbirdi. Veli Han ve İsmail Han da kendilerine kesilen bu cezayı ödemek zorunda bırakıldı. Ödenen meblağ şahın has mülazımları arasında dağıtıldı²⁵⁷.

2.5.12. Kirman'da Gencali Han Devri

Şah Abbas döneminde Avşar Veli Han'ın ölümüyle Kirman hakimiyeti 1598 senesinde saray kullarından Gencali Han'a geçmiştir²⁵⁸. Gencali Han, "*Nerik*" adlı bir Kürt aşiretine mensuptur. Şah Abbas'ın Herat'taki şehzadelik döneminde onun mülazımları arasında bulunmuş ve şehzade Abbas'ın lalalığını yapmıştır. Şah Abbas, bu kişiyle arasındaki derin muhabbetin nişanesi olarak kendisine "*peder*" (baba) lakabını vermiştir. Gencali Han'ın otuz sene Kirman hakimliği yapmış

²⁵⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.150-152. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.60.

²⁵⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.155-156.

²⁵⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.392.

olduğunu görüyoruz²⁵⁹. Gencali Han'ın Kirman'a atanmasından sonra yapacağı ilk iş, Şah Abbas'a isyan ederek bu isyanın bedelini canıyla ödeyen Bektaş Han'ın Kirman'daki 50.000 tumana yakın değerinde olan mülkünü müsadere etmek olacaktır. Bu mallar arasında Kirman'daki Avşarların merkezi konumunda olan Zerend ve Kuhbenan'daki Bektaş Han'a ait emlak da bulunmaktadır. Bunun yanında Veli Han ve oğlu Bektaş Han ile akrabalık bağı kuran aileler dahi Gencali Han tarafından sürekli takibe ve denetime maruz kalacaklardır. Söz konusu aileler içerisinde kızını Bektaş Han'a nikahlayan ve Yezd'de yaşayan Mir-i Miran'ın ailesi de bulunmaktadır. Bektaş Han'ın müsadereye konu olan malları arasında bulunan evler ise saraydan gelen devşirme memurların oturmaları için kullanılacaktır. Gencali Han'ın müsadereye tabi tuttuğu mallar arasında yalnızca Bektaş Han'a ait olanlar yoktur. Diğer eski Avşar beyzadeler, iktidarın el değiştirmesiyle yeni Kirman hakimine sahip oldukları arazileri satmaya başlamalardır. Buna örnek; Şah İsmail zamanında yaşamış Kirmanlı Avşar Bayram Bey'in yaptırmış olduğu "*Bâg-i Bayramâbâd*" adlı yerin müsadere edilip varislerinden alınarak Gencali Han'ın tasarrufuna geçirilmesi hadisesidir²⁶⁰.

Şah Abbas'ın bölgeye "*beglerbegi*" unvanıyla, Gencali Han gibi yabancı bir idareci atamasındaki ana sebep; Avşarların Şah İsmail döneminden beri Kirman'da sahip oldukları gücü sınırlandırmak istemesidir. Nitekim Gencali Han'ın Kirman'a atandığı tarihten sonra buradaki Avşarlar, Safevîlerin çöküş dönemine dek uzun bir müddet Kirman hakimiyetine gelemeyeceklerdir. O halde Gencali Han'ın Kirman'daki hakimiyeti tam anlamıyla buradaki Avşar gücünü kenara itmiştir diyebiliriz. Onun hakimiyeti boyunca Avşarlar; Kirman'da siyasete karışmadan münzevi bir hayat yaşayacaklar, askerî uğraşları terk ederek Kirman'ın kuzeyinde, Zerend ve Kuhbenan'da daha ziyade ziraatla uğraşacaklardır. Gencali Han ve onun yerine daha sonra Kirman hakimi olan oğlu Alimerdan Han, 30 seneden fazla Kirman'da şah adına hüküm süreceklerdir²⁶¹. Bu Kürt ailesinden sonra Kirman uzun müddet Türkmen, Zülkadir, Celayir, Şamlu ve Kacar aileleri tarafından yönetilecektir²⁶².

²⁵⁹ Otuz senelik Kirman hakimiyetinden sonra ise yine Şah Abbas tarafından Kandahar hakimliğine getirilecek olan Gencali Han, burada 1034 (1625) senesinde vefat etmiştir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.280

²⁶⁰ "*Sahîfetü'l-İrşâd*" eserinin giriş bölümüne bazı ek bilgiler yazmış olan Muhammed İbrahim Bâstânî, Kirman'daki "*Bag-i Bayram-âbâd*" adlı yerin Şah İsmail döneminde Kirman'da yaşamış Avşar Bayram Bey'in kendi adına yaptırdığı bir bağ olabileceğinden ve Gencali Han'ın daha sonra burayı müsadere etmiş olduğundan bahsetmektedir. Muhammed İbrahim bu yerin Kirman şehrinin güney doğusunda ve Kirman ve Serâsyâb arasında bulunduğunu belirtiyor. Ayrıca bağın Gencali Han'ın vakfına geçmesi hadisesinin Şah Abbas'ın taşrada Kızılbaş emirlerin gücünün kırılması politikasına bağlı olduğu da belirtiliyor. Bu politikanın hedefinde muhakkak Avşarlar da öncelikli konumdaydılar. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. s.27.

²⁶¹ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.62-63.

²⁶² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.312. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s., s.64-67.

2.5.13. Şah Abbas'ın Öldürülmesi Planında Avşar Nedir Han

Şah Abbas'ın Avşarlar ile arasını açan hadiselerden biri de şahın Horasan seferinde orduda bulunan dergah emirlerinden Nedir Han adında Avşar bir emirin, şahın öldürülmesi komplosuna karışmış olmasıydı. Planı hazırlayan kişi Karacadağ hakimi Şahverdi Han'dı. Kızılbaş oymakları Şah Abbas'ın kendilerine karşı sert tutumundan şikayet etmeye başlamışlardı. Şah Abbas yalnızca Avşar oymağına karşı değil, tüm Kızılbaşların devlet idaresindeki ve ordudaki ağırlığını ortadan kaldırmak istiyordu. Şahverdi Han'ın Şah Abbas'ı öldürme teşebbüsü de Kızılbaş arasında şaha karşı oluşan tepkinin bir ürünüydü. Şah Abbas Horasan seferinde ordu Bistam Çayır'na geldiği zaman bu plandan haberdar olmuştu. Bunun üzerine Şahverdi Han'ın çok gecikmeden ölümüne karar verildi. Avşar Nedir Han da komploya karışanlar arasında ismi anıldığı için öldürülenler arasındaydı ²⁶³.

2.5.14. Avşarların Sistan'daki Başarısızlıkları

1593 senesinde Melik Mahmud adında Afgan emiri Sistan'da isyan başlatmıştı. Kendisi Şah Tahmasb'ın yeğeni Bediüzzaman Mirza'nın lalasıydı. Safevîler hanedandan bir şehzadeyi bölgede hüküm süren yerel bir emirin bakımına vererek Afgan aileleri ile devlet aradında bir bağ kurmuştu. Bölgedeki tüm Afgan emirleri bu tarihlerde Sistan'ın genel valisi olan Cafer Sultan adında bir Avşar emiri tarafından yönetilmekteydiler. Melik Mahmud da Avşar Cafer Sultan'a tabi emirlerden biriydi. Melik Mahmud'un çıkardığı isyan doğrudan bölgedeki Safevî otoritesini temsil eden Avşar Cafer Sultan'a yönelikti. Fakat isyanının hangi nedenler konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Sistan'ın köklü ailelerinden birine mensup olan Malik Mahmud, bölgede Kızılbaş bir vali istemiyordu ve Sistan yönetiminin kendi hakkı olduğu iddiasındaydı. Melik Mahmud, Avşar Cafer Sultan'a karşı mücadelesinde galip çıktı. Cafer Sultan'ın akıbeti hakkında kaynaklarda bir bilgiye rast gelinmemektedir. Şah Abbas bölgede asker toplamaya başlayan Melik Mahmud'a karşı tedbir için bölgeyi yeniden bir Avşar emirine vermekten vazgeçerek Sistan hakimliğine Türkmen oymağından Muhammed Han'ı tayin etmişti. Bölgedeki diğer oymaklara mensup Kızılbaş emirleri de Sistan'ın Kızılbaş ve Türkmen olmayan bir emirin eline geçmesine tahammül edemiyorlardı. Ayrıca Şah Abbas'ın akrabası Bediüzzaman Mirza, Melik Mahmud'un elinde rehin kalmıştı. Kızılbaşlar nihayet Kandahar hakimi Zülkadirli Hamza Bey etrafında birleştiler ve Melik Mahmud'un Sistan'daki kalesi

²⁶³ İskender Bey Münşî, öldürülen Nedir Han'ın herhangi bir tuyul veya mansıp sahibi olmadığından bahsetmektedir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.155. Roger Savory'nin de bahsettiği gibi Kızılbaşların itibar kaybına uğramaları Şah Abbas döneminde başlayan bir olguydu. Kızılbaş emirler ve Safevîye tarikatına bağlı sufiler şahın henüz hayatta olan babası Muhammed Hüdabende'yi kendi asıl mürşitleri ve Şah Abbas'ı da babasının sahip olduğu bu makamı gasp eden kişi olarak görüyorlardı. Bu sebeple Şah Abbas'ın tahttan çekilerek halen Safevîye tarikatının gerçek mürşidi olarak gördükleri babası Muhammed Hüdabende'yi yeniden tahta geçirmek istiyorlardı. Roger, *İran-i Asr-ı Safevî*, (çev. Kambîz Azîzî), Neşr-i Merkez, Tahran 1392 / 2013, s.235.

Cezire-yi Pošt-i Zirih üzerine yürüyüşe geçtiler. Melik Mahmud, Kandahar ordusuna karşı direbileceğini düşünmüyordu. Meselenin Kızılbaşlarla sulh yapılarak çözülmesine karar verdi. Düşünüldüğü gibi de oldu ve mesele bir sulh antlaşmasıyla çözüme kavuştu. Melik Mahmud'un isyanı kan dökülmeden teskin edilmişti. Ancak tüm bu hadiselerden sonra Avşarlar'ın Sistan'da kaybettikleri iktidar telafi edilmedi²⁶⁴.

2.5.15. Ferah Avşarlarının Şah Abbas'a Karşı Rüstem Mirza'yı Desteklemeleri

Şah Abbas döneminin ilk yıllarında Özbeklerin Horasan'a saldırılarından Herat'a yakın olan Ferah'ın Avşar ahalisi bıkmış durumdaydılar. Ferah'a hakim olan Avşarlar, artık burasını Özbeklere karşı savunmaktan aciz duruma düşmüşlerdi. Bir çıkış yolu arayan Ferah hakimi Avşar Yeğen Han, ailesini ve mallarını Özbeklere karşı korumak için Daver'de bulunan Rüstem Mirza'ya haber gönderdi ve onun yardıma gelmesini rica etti. Yeğen Han, bu tedbiri Horasan'daki Avşar büyüklerinin fikrine danışarak almıştı. Rüstem Mirza, Yeğen Han'ın bu davetini memnuniyetle kabul etti. Rüstem Mirza Safevî hanedanına mensup biriydi. Devlet otoritesini tesis etmesi için merkezden uzak bir bölge olan Daver'e vali tayin edilmişti. Rüstem Mirza, çok gecikmeden Yeğen Han'ın daveti üzerine Ferah'a geldi. Ferah Avşarları tereddüt etmeden onun hizmetine girdiler. Avşarlar Rüstem Mirza'nın gelişini yalnızca kendilerine yardım etmek amacıyla gerçekleştiğini düşünüyorlardı. Ancak Rüstem Mirza'nın niyeti çok farklıydı. Kendisi Avşarların elinde bulunan Ferah'ı onlardan almak ve hakimiyetine katmak istiyordu. Bu niyetini fazla zaman geçmeden belli etmeye başladı. Yeğen Han'a ait mülke el koydu ve ardından kendisini öldürdü. Bununla da yetinmeyerek Ferah'taki bütün Avşar beyler üzerinde baskı kurmaya başladı. Avşarlar, Rüstem Mirza'nın bu baskısına Özbek tehdidi dolayısıyla ses çıkaramadılar. Avşarlar açısından zor geçen bu günler esnasında Özbekler, yeniden Ferah önlerinde göründüler. Avşarlar Özbek saldırılarını def etmeyi başardılar. Rüstem Mirza'nın Ferah'ta Avşarlarla beraber kazandığı zafer, hanedandan birisi olarak onun ilerde Şah Abbas'a rakip olabileceği algısını yaratmıştı. Şah Abbas'a karşı muhalif olan Horasan emirleri bu sebeple onun etrafında toplanmaya başladılar. Civardaki emirlerin ilgisini çeken Rüstem Mirza daha sonra gözünü Sistan topraklarına dikti. Kızılbaşlarla ve Safevî otoritesiyle arası pek iyi olmayan Melik Mahmud'un sahip olduğu araziye ele geçirmek istiyordu. Bu amaçla Melik Mahmud'a karşı muhalif olan amcazadesi Melik Zarif ile ittifak kurdu. Melik Zarif kendisini Sistan'a davet ediyordu. Rüstem Mirza Ferah Avşarlarından meydana gelen ordusuyla Sistan'a girdi. Sistan emirlerine karşı oldukça gaddar davranan Rüstem, müttefiki olduğu Melik Zarif ve babası Melik Nasıreddîn'i öldürdü. Melik Mahmud ise zindana atıldı. Rüstem Sistan'da hakimiyetini kurmuş gibiydi. Ancak Melik Mahmud, zindandan kaçarak memleketi Cezire-yi

²⁶⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.196-197.

Pošt-i Zirih'e geldi ve burada kendisinin de mensup olduğu Zirihî aşiretinden asker toplamaya başladı. Melik Mahmud'un emrinde on bin kişilik bir kuvvet toplanmıştı. Bu kuvvet o sırada Sistan kalelerinden Feth Kalesi'ni kuşatmakta olan Rüstem Mirza emrindeki Avşar ordusunu dağıttı. Bu hadisenin ardından Rüstem Mirza Sistan'da tutunamayacağını anladı. Fakat kendisini takip eden Zirihî aşiretiyle hesaplaşmak için bir kez daha karşı karşıya gelmek istedi. Sistan'da Pošt-i Zilûh ve Serâyân civarında iki kez savaş yaşandı. İki savaşta da mağlup olan Rüstem Mirza, Sistan topraklarını tamamen terk etmeye karar verdi ve eski hakimiyet alanı olan Daver'e geri çekildi. Rüstem Mirza'nın mağlubiyetinden sonra Melik Mahmud'un oğlu Melik Celeleddin Sistan hakimiyetini eline aldı. Rüstem, Sistan'da başarısız olunca etrafında birleşen Horasan emirleri ve Ferah Avşarları kendisinden ümidi kesip yanından ayrıldılar. Tamamen yalnız kalan Rüstem Mirza bu sefer Özbekler'in hedefindeydi. Özbekler Rüstem Mirza'nın bulunduğu Daver ülkesine saldırıya geçtiler. Tüm bu baskılardan bunalan Rüstem Mirza, en son çareyi Babür Devleti hükümdarı Celeleddin Muhammed Ekber Şah'tan yardım istemekte aradı. Ancak umduğu yardımı ondan da bulamamıştı. Artık iktidar hırsından vazgeçen Rüstem, Babür himayesinde Hindistan'da kalıp burada yaşamaya devam etti²⁶⁵. Avşarlar ise Rüstem Mirza'nın peşinden giderek Sistan'da katıldıkları savaşlarda beyhude yere güç kaybetmişlerdi.

2.5.16. Huzistan ve Kuh Giluye Avşarlarının İsyanı ve Kuh Giluye'de Allah Verdi Han Dönemi

Bektaş Han'ın ve ardından Yusuf Han'ın isyanları, Nedir Han'ın Şah Abbas'ın öldürülmesi planında adı geçmesi ve son olarak Avşarların Şah Abbas'a karşı Rüstem Mirza'yı desteklemeleri Şah Abbas'ın Avşarlarla arasında onarılamayacak bir ihtilaf meydana getirmişti. Şah Abbas Kirman'da Avşar gücünü kırdıktan sonra şimdi Kuh Giluye Avşarlarının üzerine gitme niyetindeydi. İşe, Şuşter Kalesi'ne hakim olan Avşarlarla başlamak istiyordu. Bu sırada Şuşter Avşar Şahverdi Han'ın elindeydi. Şuşter Kalesi Huzistan'a hakim olmak isteyen her siyasi gücün elinde tutmak istediği bir yerdi ve bölgenin en müstahkem kalelerinden biriydi. Kaleyi ellerinde bulunduran Avşarlar Huzistan halkını meydana getiren halklardan biri olan Araplarla yakın ilişkiler içerisindeydiler. Huzistan (Arabistan) valisi Arap Seyyid Mübarek Avşarlarla ittifak halindeydi. Şah Abbas Avşarlarla Seyyid Mübarek'in yanında bulunan Arapların bölgedeki ittifakını devlet için bir tehdit olarak görüyordu. Bunun için Huzistan üzerine sefere çıkılması kararını verdi. Ordunun Huzistan'a yürüyüşünden önce Şamlu Murad Bey'i bölgedeki siyasi vaziyeti tedkik etmesi için yolladı. Şuşter Kalesi hakimi Avşar Şahverdi Han, şahın yolladığı adamı saygıyla karşılamak konusunda kusur etmemişti. Kalenin anahtarlarını Murad Bey'e teslim ederek şaha olan sadakatini kanıtlamaya çalıştı. Murad Bey ise

²⁶⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.204-213.

büyük ihtimalle şahın kendisine vermiş olduğu emir gereği Şahverdi Han'ın bu nazik tavrına aldırmandan onu öldürdü. Fakat bu acımasız tavrı Huzistan'daki Avşar aşiretlerinin devlet aleyhine tepki göstermelerine neden olmuştu. Şamlu Murad Bey, kendisini Avşarlara karşı savunmak için Şuşter Kalesi'nin kapılarını dışarıya kapattı. Yanında getirdiği saray kullarından müteşekkil tüfekçileri kaleye konuşlandırdı. Avşar beyleri müttefikleri Seyyid Mübarek'e haber göndererek Şamlu Murad Han'a karşı destek istediler. Seyyid Mübarek başta devlet tarafından gönderilen bir emire karşı harekete geçemeyeceğini söylese de sonrasında Şuşter'e silahlı güç yollamak konusunda ikna oldu. Evvela Huzistan'ın Dizful şehrine saldırıldı. Ardından Şuşter Kalesi'ni kuşatan Avşarlara destekte bulundu. İsyân, Huzistan'ın yanında Loristan ülkesine de sıçramıştı. Meydana gelen kargaşa ortamından yararlanmak isteyen Şahverdi Han Abbasî, Şah Abbas tarafından buraya vali olarak atanan amcazadesi Sultan Hüseyin'i yakalatarak öldürdü. Devletin İran'ın batısındaki bölgeleri saran ve gittikçe büyüyen isyana karşı acil bir biçimde müdahale etmesi gerekiyordu. Şah Abbas'ın yanında bulunan divan emirleri meselenin halli için bizzat şahın harekete geçmesinin yakışık almayacağı bunun yerine yanında bulunan emirlerden birini sefer için görevlendirmesinin daha uygun olacağı görüşünü paylaştılar. Bunun üzerine Şah Abbas, Kirman'da Avşar Veli Han ve Bektaş Han'a vezirlik yapmış olan Hatem Bey'i, saray kullarından Ferhad Han ile birlikte sefere çıkacak ordunun başında bulunmaları emrini verdi ²⁶⁶. Hatem Bey'in Avşarlar üzerine çıkılan seferde ordunun başında bulunması tesadüf değildi. Zira kendisi daha önce de belirtildiği gibi devlete hizmet vermiş Avşar emirlerini yakinen tanıyordu ve onlara karşı nasıl hareket edileceği konusunda tecrübeliydi.

Vezir Hatem Bey ve Ferhad Han ilk önce Loristan'a girip Şahverdi Abbasî'nin çıkardığı isyanı sulh yoluyla çözmeye çalıştılar. Şahverdi Han, yeni Loristan valisi olarak resmen tanındı. Bir an önce asıl hedef olan Huzistan'a yönelebilmek için burada oyalanmaktan çekiniyorlardı. Binaenaleyh, Loristan meselesi kan dökerek çözüme kavuşturulmuş olsaydı Huzistan'da isyan çıkaran Avşarlar devletten tümüyle ümitlerini keserek bölgedeki vaziyeti daha kötü bir hale sokabilirdi ²⁶⁷.

Loristan sorunu bu şekilde kapandıktan sonra Vezir Hatem Bey ve Ferhad Han, yollarına devam ederek Şuşter üzerine ilerlediler. Şahın ordusu, Şuşter önlerine geldiğinde Seyyid Mübarek çabuk pes etmiş ve maneviyatı tamamen sarsılmış haldeydi. Safevî ordusuyla savaştan çekinip yönetim mahalli Huveyze'deki Kemâlâbâd'a geri çekildi. Bunun üzerine Avşarlar bölgede yalnız kaldılar ve şahın ordusu bir engelle karşılaşmayan Şuşter hakimliğini Avşarların elinden alarak, şahın ferman gereğince Şamlu Mehdi Kulu Han'a verdiler. Seyyid Mübarek Avşarlara destek

²⁶⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.236-239.

²⁶⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.239-240.

vermekten pişmanlık duyup şahın adamlarına özür mektubu göndermişti. Ferhad Han ve Vezir Hatem Bey, Seyyid Mübarek'in sözlerinin doğruluğunun ve şaha olan sadakatının ancak huzurlarına gelip kendilerine hürmet göstermekle ispat olacağını bildirdiler. Ancak Seyyid Mübarek, şahın adamlarından korkarak Huveyze'yi terk etmedi. Bunu üzerine Huzistan'dan; Huveyze'ye inen şahın ordusu Seyyid Mübarek'i zorla ordugaha gelmeye mecbur bırakmıştı. Seyyid Mübarek bölgedeki kalabalık Arap güçleriyle beraber Ferhad Han ve Vezir Hatem Bey'in huzuruna geldi. Şahın adamları kendisinin peygamber soyundan ve şî olmasından dolayı şah tarafından affedildiğini ve Huveyze'nin yine kendi tasarrufuna verileceğini bildirdiler. Seyyid Mübarek de buna mukabil işlediği kusurları kabul ederek bir daha asla şahın iradesine muhalefet etmeyeceğine dair söz vermişti ²⁶⁸.

Huzistan ve Arabistan meselesi de halledildikten sonra sıra nihayet ordu nihayet meselenin özü olan Avşarlara gelmişti. Ordu Avşarların merkezi olan Kuh Giluye üzerine yürümeye başladı. Ancak güzergah üzerindeki Şuşter Nehri'nin kabarıp taşmasından dolayı nordu nehri bir ay gibi uzun bir sürede geçebilmişti. Bu gecikme seferin tahmin edilen süreden uzun sürmesine ve ordudaki erzakın giderek azalmasına sebep olmuştu. Neticede orduda yiyecek kıtlığı yaşanmaya başladı. Asker besin ihtiyacını yük hayvanlarını kesip yiyerek temin etmeye çalışıyordu. Bu zorluklara rağmen ordu Kuh Giluye'ye doğru hareketine devam etti. Kuh Giluye'ye ulaşıldığında Şah Abbas'ın emriyle bölgeye atanmış olan Avşar Hasan Han ve diğer Avşar eşrafı şahın adamlarını hürmetle karşıladılar. Avşarlar şahın ordusuna karşı bir direnişte bulunmamışlardı. Fakat Hasan Han'ın bu nazik davranışının ona bir yardımı dokunmadı. Şah Abbas'ın emriyle Kuh Giluye hakimliğinden azledildi. Yakalanıp şahın huzuruna çıkarılması maksadıyla tutuklanmıştı. Onun yerine Kuh Giluye'nin başına Kazerûn hakimi Avşar Emir Han getirildi ²⁶⁹. Kuh Giluye Avşarları Şah Abbas'ın kararından memnun değillerdi. 1596 senesinde bölgeye yeni atanan Emir Han'a karşı isyan ettiler. Antakya yöresinden göçmüş oldukları daha önce belirtilmiş olan Gündüzlü Avşarları, Arışlu obasıyla beraber Kuh Giluye'nin Râmhürmüz kasabasında toplandılar. Avşar Halil Han'ın torunu Ebu'l-Feth Bey'i kendilerine lider seçmişlerdi. Bölgede Avşarlarla beraber yaşayan Lorların "*Hânegî*", "*Cevânegî*" ve "*Bendâni*" aşiretleri de isyanda Avşarların yanında yer almaktaydılar. Şamlular isyana karşı Şah Abbas tarafındaydılar. Zira Şamlu oymağı Şah Abbas'ın Avşar aleytarı politikası sayesinde Huzistan ve Kuh Giluye'de varlık göstermeye başlamışlardı. Şah Abbas'ın emriyle Şuşter Kalesi'ne sahip olan Şamlu Mehdi Kulu Han Râmhürmüz'deki Avşarlar üzerine harekete geçmeye karar verdi. İki bölge arasında bir mevkide Avşarlar ile Şamlular arasında bir savaş yaşandı ve savaşın sonucunda Avşarlar mağlup oldular. Kaçanlar Avşarların eski müttefiki Huveyze'de Seyyid

²⁶⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.240-242.

²⁶⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.242-243.

Mübarek'in yanına sığındılar. Seyyid Mübarek daha önce Vezri Hatem Bey ve Ferhad Han'a verdiği sözü çabuk unutmuştu. Şamlu Mehdi Kulu Han da şahın iradesine karşı sürekli muhalif bir tavır içerisinde olan Seyyid Mübarek'e karşı düşmanlık içerisindeydi. Onu da Avşar isyancılarla beraber ortadan kaldırmak istiyordu. Avşarlar da Seyyid Mübarek'i Şamlulara karşı tahrik etmekteydiler. Bu tahrik sonucu Seyyid Mübarek'in emrindeki Araplar Râmhürmüz'den Şuşter'e muzaffer olarak dönen Şamlu Mehdi Kulu'nun önünü kestiler. Kızılbaşlar ve Araplar arasında yaşanan savaşta Huveyze Araplarının sayıca üstün olmaları nedeniyle Seyyid Mübarek zafer kazanmıştı. Zaferin ardından Mehdi Kulu Han ile Seyyid Mübarek arasında bir antlaşma akdedildi. Antlaşmaya göre Mehdi Kulu Han, bir daha Avşarların üzerine yürümeyecekti. Bu şarta riayet ederse kendisine dokunulmayacak ve Şuşter hakimliğinde kalmaya devam edecekti. Mehdi Kulu Han, Şuşter'e döndüğünde tüm hadiseleri Şah Abbas'a rapor etti. Şah Abbas Mehdi Kulu'na verdiği cevapta Seyyid Mübarek'in peygamber soyundan gelen bir zat olması nedeniyle onunla iyi geçinmesini tembih ediyordu. Ancak her ne pahasına olursa olsun Avşarların başlarının ezilmesi siyasetinden vazgeçmedi. Şahın bu siyasi fikrine göre hazırlanan yeni planda Avşarların Batı İran'daki kalesi Kuh Giluye, Fars Eyaleti'ne zammedilip Fars emirülümerası Gürcü Allah Verdi Han'ın idaresine bırakıldı. Şahın hükmü gereği, Allah Verdi Han, kendi idaresi altına giren Kuh Giluye'deki Arışlu ve Gündüzlü Avşarlarının isyanını bastırmakla yükümlüydü. İsyân Allah Verdi Han tarafından başarıyla bastırıldı. İskender Bey Münşî'nin yazdıklarına bakacak olursak; Avşarlar bu askerî hareket neticesi bölgede oldukça zayıf duruma düştüler ve bir daha bölgede isyan etmeye cesaret edemediler²⁷⁰. Avşarla beraber hareket eden Lorlar da Allah Verdi Han'ın askerî müdahalesi sırasında gazaba uğrayanlar arasındaydılar. Bu olay neticesinde Kuh Giluye'de Akkoyunluar ve Şah İsmail döneminden beri uzun süre devam eden Avşar hakimiyeti son bulmuştu. Fars hakimi Allah Verdi Han, Kuh Giluye Avşarları üzerinde yönetim yetkisine sahip oldu²⁷¹.

2.5.17. Ferah'taki Alplu Avşarlarının Afganistan'daki Mücadeleleri

Ferah Avşarları, 1602 senesinde Alplu İsmail Han önderliğinde Şah Abbas'ın Özbeklere karşı Belh seferine katıldılar. İsmail Han, Şah Abbas'ın ordusundan önce bölgeye yollanan öncü kuvvet içerisinde görev almıştı. Avşarların yer aldığı bu öncü Kızılbaş süvarisi Karakaçay Han adında saray kullarından bir kumandanın emrindeki topçu ve tüfekçi sınıflarından müteşekkil ateşli silahlarla mücehhez birlikleri korumakla görevliydi. İsmail Han ve Ferah Avşarları, Belh seferinde 20 gün bounca Şah Abbas'ın ordusunda görev yaptı. Belh kuşatmasından önce buraya komşu Endhûd Kalesi'nin başarıyla neticelenen kuşatmasında yer aldı. Ancak Safevî ordusu Belh önlerine geldiğinde ülkenin aşırı sıcak havası ve suyunun ufunetli oluşu ordu

²⁷⁰ İskender Bey Münşî, a.g.e., (c.II), s.283-285.

²⁷¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.370, (c.IV, kısım II), s.50-51.

efradında zayıya yol açtı. Şah Abbas bu vaziyet üzerine Belh şehrinin alınmadan orduya ricat emri verdi. Bunun üzerine Özbek güçleri Safevî ordusunu takip etmek istemişse de geri çekilmekte olan Safevîler Özbekleri hezimete uğratmayı başardılar. Şah Abbas, Özbeklerin bozguna uğramasına rağmen ordusunda halen hastalığın yayılıyor olmasından dolayı tekrar dönüp Belh'i almaya tenezzül edemedi ²⁷².

Şah Abbas Belh seferinden dönüp Herat'a geldiği zaman Kanadaha'da Germsîr bölgesinde hüküm süren ve Safevî otoritesini tanıyan mahalli beylerden Mir Zeynelabidîn, Herat'a şahın huzuruna geldi ve ülkesindeki emirlerle ihtilafa düştüğünü onlarla olan mücadelede yenik düşüp yerini yurdunu bırakmak zorunda kaldığını belirterek Şah Abbas'tan askeri yardım istedi. Şah Abbas ülkesini terk etmiş bu emiri Horasan emirülümerası Hüseyin Han'a verdi ve onu Avşarların hakim olduğu Ferah'a götürüp yerleştirdi. Ferah hakimi İsmail Han'ın da Kandahar üzerine yollanacak Şamlu Hüseyin Han'ın ordusuna katılması emri verilmişti. Mir Zeynelâbidîn'e karşı gelen emirler Babürlüler tarafından destekleniyorlardı. Bu sebeple Kandahar'a hareket eden Safevî ordusu doğrudan Babürlüler ile karşı karşıya gelecekti. Alplu Avşarları Şah Abbas'ın emri üzerine derhal Ferah'tan hareket etmişlerdi. Yolda Hîrmend adlı büyük bir nehri geçmeleri gerekti. Nehirden karşıya geçmeye çalışırken Babür kuvvetleri Avşarların önünü kesti. Avşarların ancak üç yüz kişilik bir kısmı nehrin karşı tarafına geçmiş bulunuyordu. Babürlüler beş bin kişiden fazla bir kuvvetle Alplu Avşarlarına baskın vermişlerdi. Hîrmend Nehri üzerinde çıkan savaşta Avşarlar Babürlüleri geri püskürtmeyi başardılar. Babürlüler çatışmada beş yüz kişiye yakın zayıyat verdiler. Savaşın sonra Avşarlar Safevî ordusuna katıldılar ve beraber hareket edilerek Kandahar'da Babürlüler eline geçen Büst ve Germsîr kaleleri ele geçirildi ve Safevî hakimiyetine kazandırıldı ²⁷³.

2.5.18. Avşarların Batı İran ve Irak-ı Arab'daki Mücadeleleri

İskender Münşî, 1601/2 senesi hadiselerinde Osmanlı padişahı tarafından Bağdad hakimliğine atanan kişiye karşı itaat göstermeyen Bağdad ağalarından Uzun Ahmed Paşa'nın, Bağdad hakimine karşı isyan ederek Şah Abbas'a haber gönderip bu tarafa bir ordu yollandığı takdirde seferde kendisine yardım edeceğini bildirdiğini anlatmaktadır. Şah Abbas bu sırada Azerbaycan bölgesinde Osmanlılarla savaş halindeydi. Fars Emirülümerası Allah Verdi Han'ın ordusu ile Huveyze yolu ile Bağdad'a sefer düzenlemesi emri verildi. Allah Verdi Han, harekete geçmeden önce Ahmed Paşa'nın kararında samimi olup olmadığını tahkik araştıracaktı. Ahmed Paşa ile yapılan antlaşmaya göre Bağdad ele geçirilirse şehrin muhafazası görevi yine ona verilecekti. Allah Verdi Han, şahın fermanı doğrultusunda Fars, Kuh Giluye ve Huzistan ordularını

²⁷² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.481-501.

²⁷³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.609-612.

toplamaya başladı. Bunlar arasında Avşarların olması muhakkaktır. Arabistan yolundan Bağdad'a doğru hareket etti. Diğer taraftan Hemedan hakimi Ustaclu Hüseyin Han, Loristan Hakimi Hüseyin Han ve Ali Şeker ülkesi emirleri ve askerleri Allah Verdi Han'a iltihak edeceklerdi. Ordu Bağdad civarına geldiğinde bu sefer Ahmed Paşa'nın, Osmanlı yönetimi tarafından iltifat görerek Bağdad valiliği ile taltif olduğu ve Kızılbaş taraftarlığından vazgeçtiği haberi orduya ulaştı. Ahmed Paşa daha da ileri giderek kendisine gönderilen Kızılbaş elçisini öldürecekti. Allah Verdi Han tüm bu aşağılayıcı ve aldatıcı tavrından dolayı Ahmed Paşa'dan intikam almak için sabırsızlanıyordu. Nihayet Safevî ordusu 1012 (1602-1603) senesinde Bağdad'ı kuşattı. Fakat tam bu sıralarda Şah Abbas'ın, eğer Osmanlılar direnecek olurlarsa kuşatmada ısrar edilmemesi ve hemen kuşatmayı kaldırıp yanına intikal etmeleri emri orduya ulaşacaktı. Keza Şah Abbas Revan kuşatması için yanına takviye almak istiyordu. Böylece Allah Verdi Han'ın Bağdad seferi sonuçsuz kaldı ve Azerbaycan'a harekete geçildi. Loristan hakimi ve diğer emirler izin alarak kendi ülkelerine gittiler. Allah Verdi Han ordu-yi hümayuna gelip iltihak etti. Onlar şahın yanına geldikleri gün ise Revan çoktan fethedilmiş bulunuyordu²⁷⁴.

1603/4 senesinde Allah Verdi Han, Bağdad önlerinden şahın yanına, Revan'a dönünce Uzun Ahmed Paşa, Bağdad'dan çıkarak Ali Şeker ülkesine girmiş ve buranın hakimi Hüseyin Han'ın Şah Abbas'ın Revan kuşatmasına katıldığını haber alınca vilayette iktidar sahibi birinin olmadığını görüp burayı yağma etmiştir. Böylece Şah Abbas'ın İran'a giren bu düşman gücünden haberdar olup Revan kuşatmasını kaldıracağını düşünmektedir. Kendi fikrinde; sayesinde sekteye uğrayacak Revan kuşatmasından haberdar olan Osmanlı padişahının iltifatına mazhar olmayı düşünmektedir. Bağdad'dan harekete geçen Ahmed Paşa, bölgedeki Kürt ve Lorlardan oluşan ordusuyla Hemedan'a yürüyüşe başlamıştır. Bu sırada Kızılbaş emirlerinden Avşar İmanlı Kasım Sultan ve Hersin hakimi Hudabendelü Şah Ali Sultan Hemedan'da düşmanı beklemektedirler. Vakit kaybedilmeden Avşar Kasım Sultan, Loristan'a giderek buranın hakimi Hüseyin Han'a adam gönderip kendisini düşmanın ilerleyişinden haberdar etmiştir. O da derhal harekete geçip Lor aşiretlerinden bin kadar adam alarak Hemedan civarına gelip Kasım Sultan önderliğindeki Avşar kuvvetlerine katılarak Ahmed Paşa'ya karşı koymaya hazırlanmaktaydılar. Aynı zamanda Ali Şeker ülkesinin "*il*" ve "*ulus*"larına da haber verilip buradan da gönüllü olanların kendilerine katılmaları emredilmekteydi. Bu şekilde Lorlardan ve Avşarlardan ve diğer aşiretlerden 3- 4000 arası bir güç toplanmış oldu. Avşar Kasım Sultan, yanındaki emirlerle "*kengeş*" (danışma) meclisi topladığında meclisten muharebe kararı çıkacaktı. Dere-yi Teng denilen yere tabi Zihab isimli mevzide Ahmed Paşa komutasındaki

²⁷⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.548-551.

Osmanlı ordusu karşılandı. Kızılbaş ordusu savaş planına göre; bir kısım Avşar Kasım Sultan'ın kumandasına ve Lor aşiretlerinden müteşekkil ikinci kol ise Hüseyin Han'ın kumandasında olmak üzere ikiye ayrıldı. Düşman bu iki koldan saldırılarak çembere alınacaktı. Bağdad güçlerinin ilk hamlede mukavemeti kırıldı ve bozulmaya başladı. Osmanlı kuvvetleri ve Kürtlerden 2.000 kadar kişi bu muharebede öldürüldüler. Uzun Ahmed Paşa düşmana esir düştü. Lorların ve Avşarların eline birçok ganimet düştü. Uzun Ahmed, o sırada Gökçe Deniz civarında Kırk Bulak'ta bulunan şahın huzuruna getirildi. Şah Abbas, Ahmed Paşa'yı tüm aleyhte girişimlerine rağmen affetmiştir. Şah Abbas'ın verdiği emre göre Ahmed Paşa, Ali Şeker ülkesinin hakimi Hasan Han'ın yanında misafir kalacaktı. Fakat Ahmed Paşa buraya kadar gelemeyerek Irak'ın Zencan kasabasında hastalanarak öldü. Savaşta galip gelen Avşar ve Lor emirleri şahın iltifatına takdirine mazhar oldular ve Kasım Sultan'a şah tarafından ödül olarak hilat giydirildi²⁷⁵.

1607 senesinde Osmanlılar yeni bir İran seferi için hazırlık yapmaktaydılar. Sultan I. Ahmed, İran seferi için Murad Paşa'yı veziriazam ve serdarlığa tayin etmişti. Murad Paşa, Sultan Ahmed'in dedesi Sultan III. Murad zamanında Osman Paşa ile birlikte Tebriz muhasarası için gelerek orada Kızılbaş ordularının merhum kumandanı Hamza Mirza sayesinde yakalanmış ve Kahkaha Kalesi'ne götürülerek 6 sene orada mahpus olarak kalmıştı. Şah Abbas'ın cüluslarının başında, onunla Sultan III. Murad arasında 1590 tarihinde yapılan İstanbul (Ferhad Paşa) Antlaşması'nda esirlerin mübadelesi konusunun karara bağlandığı zaman, Murad Paşa da Kahkaha Kalesi'nden serbest bırakılarak Osmanlı ülkesine geri gönderilmişti. Murad Paşa orada birkaç eyaletin beylerbeyliğini yapmaya devam etti. Sultan I. Ahmed, tahta çıktıktan sonra Murad Paşa'nın tecrübe ve bilgisini överek onu veziriazam ve serdar yaptı. İmparatorluğun Anadolu ve Suriye coğrafyası Celalî isyanlarıyla boğuşmaktaydı. İsyanların bastırılması için kararlı ve gaddar bir devlet adamının başa geçmesi gerektiği fikri Osmanlı sarayında hakim olan görüştü. Bu iş için görevlendirilen Murad Paşa Haleb'e gelmişti. Bağdad'ın Uzun Ahmed'in oğlu Mustafa Paşa tarafından ele geçirilmesi ve o tarafın karışıklığı haberleri geldiğinden burada bir düzen kurup bu vilayetin hükümdarlığını Cağaloğlu Mahmud Paşa'ya vererek Bağdad ordusuna ve o civarın nüfuzlu adamlarına fermanlar ve nameler yazıp tavsiyelerde bulup ona yardım etmelerini bildirdi. Mahmud Paşa'yı Irak-ı Arab'a gönderdi. Mustafa Paşa, Mahmud Paşa'nın Bağdad'a geldiğini haber alan Bağdad ağalarının kendisine yüz çevirmelerinden dolayı bölgede Narın Kalesi'ne sığındı. Mustafa Şah Abbas'a mektup yollayarak Bağdad'a ordu sevk etmesi için yalvarıyordu. Şah Abbas'a arize ve nameler yazarak Bağdad civarında meskun bulunan Tekelü oymağı emirlerinden Solağ Hüseyin'in oğlu Bayram Han'ı Şah Abbas'ın huzuruna gönderdi.

²⁷⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.581-585.

Mustafa Paşa Bağdad'ın fethedilmesiyle beraber burasının Kızılbaşlara teslim edeceğini ve kendisini şahın dergahının bendelerinden biri olarak belirtmekteydi. Şah Abbas Mustafa Paşa'nın arzusuna olumlu cevap vermiş ve eğer sözlerinde sadıksa o tarafa ordu gönderileceği teminatını verip Mustafa Paşa'ya hilat yollamıştır. Ali Şeker ülkeleri emirülümerası Hasan Han ile Avşar İmanlu Kasım Sultan da bir kısım ordularını alıp Mahideşt Nehri'nin sahiline kadar gidip orada beklemekteydiler. Şahın emri geldiği an Irak-ı Arab'a harekete geçeceklerdi. Cağaloğlu Mahmud Paşa, kendisine katılan bölgedeki Arap güçlerinden Muhannâ oğlu Mîr Nâsır'ın da takviyesiyle Dicle'den geçerek Bağdad'a geldi. Bağdad Kalesi muhasara altına alındı. Kızılbaş ordularının gelmesini beklemeden Mahmud Paşa'ya adam yollayıp özür dileyerek sulhtan söz açtı. Hülle'nin padişah tarafından kendisine sancak olarak verilmiş olduğundan Mahmud Paşa'nın ordusunun buraya taarruz etmemesi şartıyla Bağdad'ı Mahmud Paşa'ya vereceğine sözüne bulundu. Kendisi Osmanlı ordusuna burayı verip Hülle'ye kaçmak niyetindeydi. Mahmud Paşa, bu teklifi kabul etti ve Mustafa Paşa'nın Narin Kalesi'nden çıkarak Hülle'ye gitmesine izin verdi. Şah Abbas bu gelişmeler üzerine Bağdad üzerine yürüyüşünü durdurdu. Hemedan'a gelen şah, buraya tabi Deregüzîn adlı yerde yol kesip eşkıyalıkla meşgul olan Lor ve Kürt aşiretlerin cezalandırılmaları ile meşgul oldu. Şah Abbas Bağdad'a ne zamandan beri sefer düzenlemeyi düşünüyordu fakat Celâli isyanları nedeniyle tüm dikkatini bu isyana çevirip buradaki gelişmeleri şimdilik takip etmekle yetinmekte ve bu planını ertelemekteydi²⁷⁶.

Mustafa Paşa ertesine sene Irak-ı Arab'da Safevilere müracaat etmesinden dolayı kendisine karşı kin ve düşmanlık beslenilerek yakın zamanda ortadan kaldırılacağını sezince önce Hülle'den Şehr-i Zor'a tabi Kerkük sancağının beyliğini istemiştir. Bu dileği kabul olunan Mustafa Paşa, daha sonra malı mülkünü terk ederek kendi ailesine dahi güvenmediğinden tek başına Kerkük'ten çıkarıp İran topraklarına girmiş ve Hemedan'a gelmiştir. Hemedan'da yoluna devam edip Mart 1609'da Nevruz törenlerinin olduğu bir zamanda²⁷⁷ İsfahan'a gelerek Şah'a itaatini arz etmiştir. Şah Abbas kendisine hilatler ve hediyeler vererek biatini kabul etmiş ve kendisine Ali Şeker ülkesine tabi Sungur vilayetini tuylu olarak ona vermiştir²⁷⁸.

1617 senesinde Diyarbakır'da bulunan Osmanlı sadrazamı Halil Paşa; Kayış Paşa'yı, Kürt Sehran aşireti önderi Ömer Bey'in kuvvetleri ve Kırım Tatar kuvvetleriyle beraber Kerkük ve Şehrizar taraflarına sefere yollamıştır. Gönderilen Osmanlı kuvvetleri Kerkük'ten geçerek Ali

²⁷⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.824-840.

²⁷⁷ İskender Münşî, 1017 (1608 - 1609) senesinin Nevruz'u, Zilhicce ayının 14'ü, Cumartesi gününe denk gelmiştir demektir. Öyleyse Mustafa Paşa'nın İsfahan'ı ziyareti bundan birkaç gün sonraya denk gelmiş olmalıdır. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.862.

²⁷⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.II), s.827,864.

Şeker bölgesine ilerlemiş, bölgede yağmalarda bulunmuşlardır. Adı geçen bölgenin hududunu beklemekle muvazzaf bulunan Loristan hakimi Hüseyin Han ve İmanlu obasından Avşar Kasım Sultan Osmanlı kuvvetlerinin kendi bölgelerine girmelerini haber alarak kuvvetlerini birleştirme ve müdafaa kararı almışlardır. Ali Şeker bölgesinin Mahideşt adlı mevkiinde Osmanlı kuvvetleriyle karşılaşan Avşarlar, Osmanlı kuvvetlerini dağıtmayı başarmışlardır. Osmanlı tarafında Kayış Paşa savaş meydanında öldürülmüş, Kürt Sehran aşireti lideri Ömer Bey ise Avşar kuvvetlerine esir düşmüştür. Savaşta galibiyet alan Avşar Kasım Sultan'ın daha sonra Şah Abbas'ın iltifatına mazhar olduğunu görüyoruz²⁷⁹.

Kırım Tatarları ve başlarında bulunan Canı Bek Giray, İran üzerine daha fazla sefer düzenlenmesinin faydasız olacağını düşünen ve bu yüzden sulh yanlısı olan Halil Paşa'ya yeniden İran'a sefere çıkılması üzerine baskı yapmasıyla 1618 senesinde yeni bir seferin tertip edilmesine karar verildiğini görüyoruz. Verilen rakamlara göre Canı Bek Giray yeni İran seferinde 15.000 kişilik bir kuvvet desteği vereceğine söz vermiştir. Bunun yanında İran hududundaki beylerbeylerinin, sancakbeylerinin ve civar aşiret kuvvetlerinin meydana getirdiği Osmanlı ordusu ise 35.000 neferden oluşmaktadır. Ordu Erzurum Beylerbeyi ve vezirlerden Hasan Paşa'nın kumandasına verilmiştir. Osmanlı ordusu Eriştenâb adlı mevki üzerinden o sırada "*Sipehsâlâr*" Karakaçay Han'ın komutası altındaki Safevî ordusunun bulunduğu Sakınsaray adlı yere ilerlemeye başlamıştır. Safevî ordusu 20.000 kişilik bir güce sahiptir. Orduda Fars emirü'l-ümerası İmam Kulu Han ve Şamlu-Beğdili oymağına mensup kuvvetler bulunmaktaydılar. Orduda yer alan İmanlu Avşarları ise ordunun sağ cenahını kumanda eden Şamlu Zeynel Han'ın emrinde yer almışlardır. İki ordu Kırık Köprü denilen mevkide karşılaşmış, savaşta Osmanlı ordusu ilkin taarruza geçen Safevî güçleri karşısında bozguna uğramaya başlamıştır. Erzurum Beylerbeyi ve ordu kumandanı olan Hasan Paşa bu taarruzda Safevî kuvvetlerinin eline düşmüştür²⁸⁰.

1622 senesinde Şah Abbas'ın Irak-ı Arab'ı Osmanlılardan geri almak için düzenlediği seferde Karakaçay Han'ı "*sipehsâlâr*" olarak ordunun başında görevlendirmiştir. Seferde Karakaçay Han'ın emri altında; Kerkûye (Kerkük), Musul, Şehrizer gibi her bir Irak-ı Arab vilayetinin fethi için ayrı bir emir görevlendirilmiştir. Bu emirler arasında Musul vilayetinin fethi için İmanlu obasından Avşar Kasım Sultan'ın görevlendirildiğini görüyoruz. Safevî ordusunun gelişini haber alarak şehri boşaltan Kerkük halkının aksine Musul, Safevîlere karşı direnmektedir. Musul Avşar kuvvetlerinin gayretiyle çok kısa bir süre içerisinde fethedilecektir. İmanlu Kasım Sultan, Irak-ı Arab seferindeki bu başarısının ardından "*han*" lakabını alıp Musul vilayetinin hakimiyeti

²⁷⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.16-17.

²⁸⁰ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.40-41.

kendisine verilmiştir. Bunun yanında tüm Avşar oymağına mensup korçu yüzbaşı ve emirlerin onun maiyetinde yer almaları ve onun emrinde olmaları kararlaştırılmıştır. Kasım Han, Musul Kalesi'nin fethinden sonra kaleyi tamir ve tahkim ettirmiştir²⁸¹.

Ertesi sene (1623/24) Kasım Han ve maiyetine verilen Avşar korçular ve yüzbaşılar Musul Kalesi'nin tahkimi işleriyle meşgul olmaktadırken Musul civarında bulunan Kürt ve Arap aşiretleri ve Osmanlı kuvvetleri Hafız Ahmed Paşa'nın Diyarbakır'da Safevîlere karşı ordu topluyor olmasından cesaret alarak 700'ü tüfekçi olmak üzere 3000 kişilik bir ordu ile Hasan Paşa'nın komutasında Musul önlerine gelmişlerdir. Bu sırada Avşar Kasım Han'ın elinde 300'den fazla nefer bulunmamaktadır. Bunlarda Kasımlu obasına mensup yiğitlerdir. Bunların yanında Kasım Han'a sonradan katılan Avşar yüzbaşı ve korçuların adedi de eklenince sayı 700 neferi geçmiyordu. Yüzbaşı ve korçular, Avşarların İmanlı ve Arışlu koluna mensup idiler. Arışlu savaşçıları yaklaşan Osmanlı kuvvetlerine karşı kendi sayılarına bakmaksızın savaşa girilmesinde diretmişlerdir. Ani bir taarruzla düşmanın üzerine çala kamçı atılan Avşar kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerini ilk hamlede bozmayı başarmışlardır. Alınan zaferden sonra Kasım Han'ın yanında bulunan Avşar korçu ve yüzbaşılıarı elde ettikleri ganimet ve aldıkları düşman başlarını o sırada Ferahâbâd kasabasında bulunan Şah Abbas'ın huzuruna sunmak için Kasım Han'dan izin isteyerek Musul'dan ayrılacaklardır²⁸².

Zaferin yaşandığı aynı sene içerisinde Avşar hakimiyetinde bulunan Musul'da bir veba salgını baş göstermiştir. Veba salgınına binaen Kasım Han'ın yanında bulunan korçuların ayrılımlarıyla Kasım Han'ın elinde az bir miktar savaşçı kaldığından; Kasım Han, vilayeti elde tutabileceği üzerine tereddüt yaşanmaya başlamıştır. Bu durumun üzerine Şah Abbas'a bir arıza yazılmış olmalıdır ki şah, tedbir olarak Şamlu Zeynel Bey'in Irak-ı Arab'a gönderilmesine karar verecektir²⁸³.

Zeynel Han, Irak-ı Arab üzerine seferdeyken Kasım Han'ın devam eden Osmanlı saldırıları karşısında Musul'da tutunamadığı ve burayı terk ederek kaleyi mecbur düşmana terk etmek zorunda kaldığı Zeynel Han tarafından yolda duyulacaktır. Musul'un düşmesiyle şimdi Kerkük de zor durumdadır. Osmanlı kumandanlarından Çerkes Hasan Paşa, Kerkük Kalesi'ni zorlamaktadır. Zeynel Han, bu haber üzerine derhal ordusunun düzen içerisine koyup yürüyüşünü hızlandıracaktır. İran ile Irak-ı Arab coğrafyaları arasında bir geçiş güzergahı olan Loristan'dan geçerken buranın valisi Hüseyin Han'ın kuvvetleri de kendisine katılmıştır. "*Ilgar*" hızıyla Loristan'dan Irak-ı Arab'ın kuzeyine iki günlük bir süre zarfında varacaktır Ancak fazla

²⁸¹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.207-208.

²⁸² İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.232-233.

²⁸³ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.234-235.

hızlı intikal etmesinden dolayı ardında 2000 kişiye yakın bir kuvveti bırakmak zorunda kalmıştı. Zeynel Han'ın bu kadar kısa bir sürede Musul önlerine gelmesi Osmanlı kuvvetlerinde moral sarsıntısına sebep olmuştur. Ordudaki Arap ve Kürt aşiret kuvvetleri dağılmaya başlamışlar, ancak yerlerinde kalan Osmanlı kuvvetleri Safevîleri karşılamaktan çekinmemişlerdir. Savaş Zeynel Han'ın zaferiyle sonuçlanacaktır. Ancak Musul'da veba salgını halen daha devam etmekte, iki ordu da oraya girmeye cesaret edememektedir. Bunun sonucunda iki taraf arasında bir antlaşma yapılmış ve karşılıklı olarak salgın bir son buluncaya kadar Musul'a iki taraftan giriş yapılmaması kararı alınmıştır. Fakat Şamlu Zeynel Bey, daha sonra Şah Abbas'ın Gürcistan seferine katılması emrine binaen geri dönmek zorunda kalacaktır. Musul'da kalan Avşarların akıbeti hakkında ise bundan sonra bir tafsilatta bulunulmamaktadır²⁸⁴.

1625 senesinde Şah Abbas, yeniden Musul üzerine yürünmesine karar vermiştir. İmanlu Avşarları veba salgını ve müteaddit Osmanlı tacizleri karşısında Musul'da tutunamadıkları belirtilmişti. Şah Abbas Musul Kalesi'ni müdafaada cesaret gösteremedikleri fikrine kapılarak bu tutumları sebebiyle onları kusurlu görmüştür. "*Sipehdâr*"²⁸⁵ Şamlu Zeynel Han'ın komutasına verilen şahın ordusu yeniden Musul üzerine yürüyecektir. Avşarların sakin buldukları Mahideşt bölgesine indiği sırada buradaki İmanlu Avşarları kusurlarını affettirebilmek için Irak-ı Arab seferinde Musul Kalesi'nin muhasara edilmesine gönüllü oldular. Gönüllü olan bu zümrenin başında daha önce Irak-ı Arab'da başarısız olmuş Kasım Han'ın oğlu Kelb-i Ali Han bulunuyordu. Kelb Ali Han'ın da yer aldığı Zeynel Han'ın ordusu Bağdad civarındaki Behrîz Nehri'nin kıyısında, (Kuyucu) Murad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında zafer kazanacaktır²⁸⁶.

2.6. AVŞAR SÂDIKÎ BEY

Şah Tahmasb döneminde başlayan ve Abbas döneminde etkisini en üst düzeyde hissettiren İran'da değişen idarî yapının, bazı sosyal neticeleri olmuştur. Merkezî yönetimi güçlendirme amacıyla yapılan reformlar; Gürcü, Ermeni, Çerkes ve Kürt etnik unsurların sarayda, orduda ve taşradaki askeri makamlarda fazla görünmeye başlamıştır. "*Ehl-i şemşîr*" denilen askerî sınıfa gayri Türk unsurların alınmaya başlaması, Türklerin pek varlık gösteremedikleri sarayın bürokrasi sınıfına girmeye başlamaları gibi zıt bir etki yaratacaktır.

Bürokrasiye giren Türkler, devlet eliyle yürütülen inşa, nakkaşlık gibi sanat faaliyetlerinde de etkilerini daha fazla hissettirmeye başlamışlardı. Avşar Sadıkî Bey ve Türkmen İskender Bey Münşî yaşanan değişimin Türkler tarafındaki örnekleridir. İkisi de bürokrasiye yani ehl-i kalem

²⁸⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.235-237,265.

²⁸⁵ Genel komutan manasında kullanılan "*sipehdâr*" sözcüğü için aynı anlama sahip "*sipehsâlâr*" sözcüğü de Safevîler tarafından kullanılmıştır.

²⁸⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.III), s.268,276.

sınıfına intisap etmiş Türk asıllı kişilerdir. Her iki devlet adamının da neredeyse aynı nesilden olması ve her ikisinin de 1530'larda doğmuş olmaları tesadüf değildir. Zira bu dönem, Şah Tahmasb'ın meşhur Gürcistan seferlerinde topladığı Gürcü esirlerin Türklerin elinde olan askerî makamlara getirilmek üzere yetiştirilmesi saraya "*gulam*" adıyla alınmaya başladığı bir dönemdir²⁸⁷.

Avşar Sadıkî Bey gibi bürokrat kökenli Türk asıllı sanatçıların yetişmesinde dönemin Safevî hükümdarlarının sanata olan ilgileri etkenini göz ardı etmemek gerekir. Zira devlet daha kuruluş sürecindeyken Şah İsmail, Akkoyunlu hükümdarı Yakub Bey'in Tebriz'de kurmuş olduğu nakkaşhanede çalışan sanatçıların burada kalmalarına izin vermiş ve onlardan çalışmalarına devam etmeleri için uygun ortamı esirgememişti. Ardından gelen Şah Tahmasb ise daha şehzadeliliği döneminde, Herat'ta aldığı nakkaşlık eğitiminin etkisiyle kendi döneminde bu alanda yeni üstatların yetişmesinde ve yeni eserlerin meydana getirilmesinde hamilik rolü üstlenmişti. Şah Tahmasb döneminde resim sanatında canlanmanın bir örneği olan Üstad Bihzad, ileride Avşar Sadıkî Bey'e bu alanda hocalık yapacaktı. Sadıkî Bey'in hocası olan bu zat, nakkaşlık hüneriyle meşhur bir sülaleden gelmekteydi. Şah II. İsmail de Şah İsmail ve Şah Tahmasb gibi minyatür sanatında yeni eserler verilmesi konusunda hamilik rolü üstlenen Safevî hükümdarları arasında yerini almıştı. Bir önceki bölümde değindiğimiz Şah Abbas döneminde ise Safevî Devleti'nin yaşadığı idarî alandaki reformları gerekli kılan iktisadî kalkınma ve zenginleşme; sanat ve kültür alanında canlanmayı da beraberinde getirecekti. Bu dönemde minyatür sanatında kaydedilen ilerleme, Şah Abbas döneminde sanattaki tüm alanlarında yaşanan canlanmanın yalnızca bir örneğiydi. Avşar Sadıkî Bey işte bu dönemin meşhur minyatür sanatçısıydı. Şah Abbas'tan sonra ise İran resim sanatı gücünü yitirmeye başlayacaktı²⁸⁸.

Avşar Sadıkî Bey, 1533 tarihinde Tebriz'de Vicûye mahallesi yakınlarında doğdu. Ataları Şah İsmail'in çağrısına uyarak İran'a gelen Kuzey Suriye Avşarlarından bir aileydi. İskender Bey Münşî, eserinde Sadıkî Bey hakkında onun alim bir zat olduğundan söz ederek methetmektedir. Bu zat eserlerinde "*Sadıkî*"²⁸⁹ mahlasını kullanmış ve genç yaşta nakkaşlık hünerine merak salmıştı. Sadıkî Bey Tebriz'de bulunduğu sıralarda Üstad Muzaffer Ali'nin²⁹⁰ gece gündüz

²⁸⁷ H. R. Roemer, "The Safavid Period" *The Cambridge History of Iran*, volume 6, s. 345.

²⁸⁸ Abdolrahman Dieji, *İran Minyatüründe Savaş Sahneleri*, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.89-90,92,99-100,102.

İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.298.

²⁸⁹ Mahlasının "Sadıkî" olduğunu onun Çağatay Türkçesiyle kaleme almış olduğu, şairler tezkiresi türündeki eseri "*Macma'u'l-Havâs*"tan öğreniyoruz. Ahmet Kartal, Şiraz'dan İstanbul'a (Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar), Kurtuba Kitap, İstanbul 2011, s.261.

²⁹⁰ İskender Beg Münşî, Muzaffer Ali'yi iyi bir "musavvir" yani minyatür ustası ve eşsiz bir "tarrah" (plan çizen nakkaş) yani plan çizimleriyle uğraşan biri olarak anmaktadır. O da Sadıkî Bey gibi Üstad Bihzad'ın

mülazemetinde çalışarak onun yanında çırak olarak nakkaşlık sanatını öğrendi. Muzaffer Ali ise onun nakkaşlık hünerindeki istidadını ve ondan iyi netice alacağını anlayarak Sadıkî'nin üzerine ihtimamla eğildi. Sadıkî Bey, Muzaffer Ali'nin yanında dönemin meşhur nakkaşı Üstad Bihzâd'dan da eğitim aldı. Sadıkî Bey'in, meşhur Üstad Bihzâd ile tanışmasına vesile olan kişi onunla Bihzâd ile akrabalığı bulunan hocası Muzaffer Ali'ydi. Sadıkî Bey daha sonra yaptığı mesleği terk etmek zorunda kaldı. İskender Bey, Sadıkî Bey'in kişiliğinin mağrur yönüne de vurgu yapar ve "*Kendisini yüksek görmesi yüzünden nakkaşlığı küçümseyip bu işi daha sonra bırakmıştır*" der. Fakat İskender Bey'in bu fikrinin ne kadar doğru olduğu tartışılır. Zira mağrur mizacından ziyade işini bırakmasındaki asıl neden, babasının ölümünden sonra kendisine destek olacak bir kimse bulamamış olmasıydı. Bu olayın ardından sanat tahsilinden elini eteğini çekip kalenderî kılığına girerek derviş grıplarının içinde düşüp kalkmaya başladı. Kalenderî dervişlerle beraber gezmeye başlayan Sadıkî Bey, yolculuğu sırasında Hemedan'a geldiği bir sırada Hemedan hakimi Emir Han Musullu tarafından durumu fark edildi. Musullu Emir Han, onu kalenderî dervişler arasından zorla alarak kendi yanına mülazımları arasına aldı. Emir Han Musullu'nun; Sadıkî Bey'i gördüğünde bir Kızılbaş Türk'ün devlet işlerinden koparak bu şekilde boş gezmesine tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. İskender Bey, Sadıkî Bey'in, Emir Han'ın yanında kaldığı süre içerisinde değişerek Türklük ve Kızılbaşlık tabiatı gereği yiğitlik ve cesareten bahsetmeye başladığından söz eder. Eserinde yer alan bu ifadeleriyle, o da bir Türk'ün yalnızca askerlik alanında faaliyet göstermesi gereğine vurgu yapmaktadır. Fakat İskender Bey'in kendisi bu sözleriyle kendisi çelişmektedir. Zira kendisi de yukarıda bahsettğimiz üzere Sadıkî Bey gibi askerliği bırakıp bürokrasiye giren bir zattı. Avşar Sadıkî Bey'in hayatında Hemedan'daki dönemden sonra yeni bir sayfa açılmış; sanatla ilgilenmeyi bırakıp kısa bir dervişlik hayatından sonra kendi atalarının mesleği askerlikle ilgilenmeye başlamıştı. Şah Muhammed Hüdabende devrine gelindiğinde ise Avşar Sadıkî Bey'in bir sonraki durağı Esterâbâd'dı. Bu dönemde Esterâbâd'a sahip olan Avşar emiri Bedir Han ve kardeşi İskender Han, kendileriyle aynı boydan olan Sadıkî Bey'i burada himaye ettiler. Sadıkî Bey, burada da Avşar Bedir Han'ın emirde askerlik hizmetine devam etti. Zira İskender Bey Münşî'nin ifadelerine bakacak olursak; kendisi bu dönemde Esterabad'da Yaka Türkmenleri

yanında sanat eğitimi almıştır. Muzaffer Ali Sadıkî Bey'in hocası olan bu zatın öğrencisi olmasının yanında aynı zamanda onun yeğenidir. Sadıkî Bey ileride daha çok edebiyat alanına yönelecekken kendisi mimari alanda gelişim göstermiştir. Şah II. İsmail'in hükümdar olduktan sonra Kazvin'deki sarayı kendi isteğince yeniden tasarlayıp saraya ek birçok yeni bina yaptırılmasına karar vermiştir. Şah II. İsmail'in bu arzusunu hayata geçirmekte Muzaffer Ali yardımcı olacak ve Kazvin'de şahın ikamet ettiği "*Devlethane-yi Humayun*" olarak da zikredilen, "*Çihil Sütun Sarayı*"nın girişindeki eyvanın ve yine Kazvin'de bulunan "*Divan*" (meclis) binasının planını kendisi çizecektir. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s. 298,347,353.

tarafından çıkarılan bir isyanın bastırılması için Kızılbaş ordusunda yer alıyordu ²⁹¹. Askerlik yanında sanatla ilgilenmeye devam eden Sadıkî Bey bu alanda ilerleyerek daha sonra emsalsiz bir "musavvir" (minyatür ustası) ve "tarrah" (plancı) oldu. Bu alanların yanında ayrıca "çehre-perdâz" yani portre ressamlığı yapmaya da başlamıştı. Sadıkî, Şah II. İsmail zamanında saraya çağırılarak burada sarayın kütüphanesi "Kitâbhâne-i Dîvânî" dairesine tayin oldu. Kısa sürede sarayın dikkatini üzerine çekmesini bilen Sadıkî Bey, Şah Muhammed Hüdabende döneminde hükümdarın iltifatına mazhar olarak, mevkisi yükseltilmiş ve sarayda "kitâbdâr" olmuştu. Bundan sonra ismi "Sadıkî-i Kitâbdâr" olarak da anılmaya başlandı. Şah Abbas devrinde de kitâbdârlık görevine devam etti. Ancak onunla çağdaş olan İskender Bey'in ifadesine göre son derece huysuz ve geçimsiz biri olduğundan bir müddet sonra fiilen vazife başından uzaklaştırıldı ve ömrünün geri kalanını bu makamda çalışmaya da maaşını almaya devam ederek geçirdi ²⁹². Avşar Sadıkî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinemese de onun hayatının sonlarına doğru Şah Abbas'ın Safevî hükümdarı olduğu bilinmektedir. Öyleyse ölümü de Abbas'ın saltanat yılları içerisinde olmalıdır.

Resim sanatında kendini geliştirmesini bilen Sadıkî Bey, bu sanatının yanında nazım sanatıyla da ilgilenmiştir. İskender Bey'in naklettiği bilgiye göre, Sadıkî Bey, bu alanada ardında "Cengnâme" adlı bir eser bırakmıştı. Bu eserde Sadıkî Bey'in kendi kaleminden çıkan gazel, mesnevi ve kaside türü nazım örnekleri mevcuttu. Lakin Sadıkî Bey'e karşı küçük de olsa bir çekememezlik hissinin olduğu sezilen İskender Bey'in şahsî görüşüne göre; Sadıkî Bey, bu uğraşta nakkaşlık hünerinde olduğu kadar ileri değildi. Bundan ötürü olmalı ki İskender Bey, Safevî devri meşhur şairleri için ayırdığı fihristte onun adına yer vermez. Açıkça onun iyi bir ressam olduğunu ve ancak bu zümre arasında adının anılabileceğini yazar ²⁹³.

2.7. ŞAH SAFÎ DEVRİ (1629-1642)

2.7.1. Ebîverd'de Apla Avşarlarının Özbeklere Karşı Direnişi

Şah Safî dönemine gelindiğinde Avşarları ilgilendiren hadiselerden biri Horasan'da Özbek Hacım Hanoğlu Arap Muhammed'in oğullarının 1629 senesindeki isyanıydı. Özbek Hanoğlu ailesi Şah Abbas devri boyunca Harezm valiliğini babadan oğla tevarüsen elinde tutmakta olan

²⁹¹ Mirza Muhammed Tâhir Nasrâbâdî kendi tezkiresinde ondan aynı zamanda ondan cesur ve mert bir kimse olarak bahsetmektedir. Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a (Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar)*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011, s. 262.

²⁹² Abdolrahman Dieji, *İran Minyatüründe Savaş Sahneleri*, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.89-102. Anonim, *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*, (çev. Tufan Gündüz), Yeditepe yay., İstanbul 2015, s.90. Basil Grey, "The Arts In The Safavid Period" *The Cambridge History of Iran*, volume 6, s.889,891-892,895-899.

²⁹³ Ahmet Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a (Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar)*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011, s. 261-262. İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.I), s.298-300.

bir aileydi. Fakat Özbek Hanoglu Arap Muhammed'in ölümünden sonra aile efradının arasında iktidar mücadelesi başlamıştı. Bu oğullardan İsfendiyar Sultan, Safevî tarafını desteklemiş, Safevîler bu yüzden onu ölen babasının yerine ve kardeşlerine karşı Harezm valiliği ile ödüllendirmişlerdi. Ancak Şah Abbas'ın vefatı hadisesi Horasan'da duyulmaya başlayınca İsfendiyar Han, devlete olan bağıını koparıp Harezm'in dışında Merv, Nisâ, Derûn ve Ebîverd gibi yerleri de ele geçirmek istedi. Bu bölgeler, otuz sene önce Şah Abbas'ın Horasan seferiyle Özbeklerden geri alınmış bölgelerdi. Ebîverd, Nisâ Horasan Avşarlarının yaşadıkları bölgeler arasındaydılar. İsfendiyar Han, şimdi Safevîlerden tamamen yüz çevirerek bu yerlerin eskiden beri Özbeklere ait olduğunu söyleyerek Özbek hakimiyetini meşru göstermeye çalışıyordu. Dahası İsfendiyar Han'a isyanda destek olan kardeşi Ebu'l-Gâzî'ye Nisâ ve Derûn vilayetlerinden elçi gelmiş ve isyancıların emri altına girmek istediklerine dair haber getirmişlerdi. Derûn'da Safevî Devleti adına hüküm süren Ustaclu Uğurlu Sultan ise Şah Abbas'ın ölümünden sonra devletin bölgeye herhangi bir askerî yardım getirmeyeceğini düşünerek Derûn'u terk etmişti. Ebu'l-Gâzî, Horasan'daki otorite boşluğunda hiç bir engelle karşılaşmadan Derûn'a girdi. Derûn Kalesi fethedildikten sonra Özbeklerin bir sonraki hedefi, Aplu Avşarlarının yaşadıkları Ebîverd vilayeti oldu. Ebîverd Avşarları bu sırada saray tarafından bölgeye atanmış olan şahın gulamlarından Gürcü Cemşîd Sultan'ın idaresi altında yaşamaktaydılar. Ebu'l-Gâzî Han, Ebîverd'e doğru ilerlerken, kardeşi İsfendiyar Han ise Merv Kalesi önlerine gelmişti. Ancak Özbekler, Merv kuşatmasında Safevîlerin sert direnişleriyle karşılaşp başarısızlığa uğradılar. Horasan'da meydana gelen karışıklık çok geçmeden Şah Safî'ye haber verildi. Şah, Horasan'daki isyanın bastırılması için Mûtemedi'd-devle Nâzır Zemân Bey'i yollamaya karar verdi. Ancak ordu daha İsfahan'dan hareket etmeden önce talihin yaver gitmesiyle bölgedeki Aplu Avşarlarının yardımını alan Ebîverd hakimi Gürcü Cemşîd Sultan, Ebu'l-Gâzî Han'a karşı zafer kazandığı haberi geldi. Ebîverd önlerinde Özbeklerin durdurulması Horasan Avşarlarının halen büyük bir sadakatle devlete bağlı olduklarını göstermekteydi. Ebîverd yakınlarında mağlup olan Ebu'l-Gâzî Han, şahın ordusunun da İsfahan'dan harekete geçtiğini haber alınca Horasan'da daha fazla tutunamayacağını anladı ve ele geçirdiği Derûn ve Nisâ vilayetlerini boşaltarak kendi ülkesi Harezm'e çekildi ²⁹⁴.

2.7.2. Kuh Giluye'de İmanlu Avşarlarının Irak-ı Arab Seferine Katılmaları

Şah Abbas'ın ölümünün ardından Irak-ı Arab'ı yeniden kendi hakimiyetleri altına almak isteyen Osmanlılar IV. Murad döneminde Veziriazam Hüsrev Paşa'yı serdar tayin ederek buranın zaptına memur etmişlerdi. Hüsrev Paşa, Kürt aşiretlerinin de desteğini alarak 1629/30 tarihinde Diyarbakır'dan harekete geçmiş ve Irak-ı Arab'ın zaptı için kilit vasfa sahip olan Şehrızor

²⁹⁴ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.IV, kısım II), s.23-29.

üzerine yürümüşlerdi. Şehrizor'un Osmanlılarca zaptı pek zor olmadı. Zira burada bulunan Kürt "*Erdelân*" aşireti Osmanlılara karşı direnemeyeceklerini anlayarak Hüsrev Paşa'ya şehri teslim etmişlerdi. Bunun üzerine Şah Safî, Şamlu Zeynel Han'ı, Irak-ı Arab'ın savunulması için "*sipehsâlâr-ı kull-i leşger-i İrân*" (İran ordularının genel kumandanı) tayin etmiş ve bölgeye yollamıştı. Kuh Giluye'de yaşayan İmanlu Avşarları Zeynel Han'ın ordusuna katıldılar. Zeynel Han, süratle Irak-ı Arab eyaletinin yönetim merkezi Bağdad civarına kadar geldi ve burada Serdar Hüsrev Paşa'nın bir sonraki adımını bekledi. Bu sırada Hüsrev Paşa'nın ordusunda bulunan Takî Paşa adında bir Türk kumandanı, Şehrizor vilayeti hududunda yer alan Merivân Kalesi'nin zaptı için görevlendirilmişti. Zeynel Han bu haber üzerine Kuh Giluyeli Avşar Veli Han'ı Merivân üzerine yolladı. Veli Han'ın olayların seyrine bakılırsa İmanlu Avşarlarından olması büyük bir ihtimaldir. Veli Han, Osmanlıların Merivân'daki kuvvetlerinin sayısı hakkında bilgi toplamakla ve gerektiği takdirde savaşarak Osmanlı-Kürt güçlerini burada oyalamakla görevliydi. Avşar güçleri söz konusu bölgeye intikal ederek savaş hazırlığına başladıkları esnada Zeynel Han, sabrını koruyamayarak Avşar kuvvetlerin ardından ordusunu Merivân'a kaydırıldı. Zeynel Han, Merivân Kalesi önlerine 4 Mayıs 1630 günü gelince Osmanlı güçleriyle mücadeleye başladı. Safevî ordusu bu savaştan elle tutulur bir netice alamadı hatta verilen büyük kayıplarla geri çekilmek zorunda kaldılar. Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ise Bağdad üzerine ilerleyişlerinden vazgeçtiler ve yönlerini Hemedan yoluna çevirdiler²⁹⁵.

2.7.3. Azerbaycan Avşarlarının Gürcistan'ın Kaht Bölgesine Göç Ettirilmeleri

Şah Safî saltanatının ilk dönemlerinde yaşanan isyanlardan biri de, 1632'de senesinde Gürcistan'ın Kaht bölgesinde başlayan Tahmures adında Gürcü yerel bir emirin isyanıydı. Şah Safî bu isyan üzerine Kullar Ağası Rüstem Han'ı isyanı bastırması için Gürcistan'a yollamıştı. İsyani bastırıldıktan sonra Şah Safî, bölgede ileride yeniden ortaya çıkması muhtemel bir Gürcü isyanının daha yaşanmaması için Azerbaycan'dan devlete sadık Kızılbaş Türkmen oymaklarının bölgeye iskanına karar vermişti. Bu karar üzerine Kaht bölgesine yeni vali tayin olunan Şemseddînlü Süleyman Han, Azerbaycan'daki Urumiye Avşarlarının bir kısmını Gürcistan'a göç etmeye zorlamıştı²⁹⁶. Bu hadisenin haricinde Safevî kaynaklarında Gürcistan'daki Avşarların akıbeti hakkında bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

2.7.4. Urmiye Avşarlarının Van Savaşı'na Katılması

Gürcistan'daki isyanın bastırılmasından sonra aynı sene (1632) Osmanlıların elinde bulunan Van Kalesi'nin alınması için yine Rüstem Han görevlendirilmişti. Rüstem Han emir üzerine 1632'de ordusuyla Van Kalesi önlerine geldi ve kaleyi kuşatmaya başladı. Buna karşılık Sultan

²⁹⁵ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.IV, kısım II), s. 50-55.

²⁹⁶ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.IV, kısım II), s.74.

IV. Murad Diyarbakır'da bulunan Murtaza Paşa'ya ordu toplaması emrini verdi. Murtaza Paşa, az bir zamanda; Diyarbakır, Kefe, Maraş, Karaman ve Anadolu'nun diğer yerlerinde bulunan sancak beylerine haber yollayarak kalabalık bir ordunun toplanmasını sağlamıştı. Bu orduyla Van'a doğru yola çıkan Murtaza Paşa'nın kuvvetlerine daha sonra Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa 10.000 asker ile destek verdi. Bu katılım ile Murtaza Paşa'nın emrindeki asker sayısı 40.000'e ulaşmıştı. Rüstem Han, Osmanlı ordusunun hareketi hakkında Şah Safî'yi bilgilendirmiş, buna mukabil şah, Urmiye hakimi Avşar Kelb-i Ali Han'ı Rüstem Han'a yardıma yollamıştı. Van Kalesi'ni muhasara eden Safevî ordusu yeni Gürcistan seferinden dönmüş olmaktan dolayı yorgundu ve üzerlerine gelen Osmanlı ordusuna karşı başarılı olacaklarına dair bir inançları yoktu. Rüstem Han'ın maiyetindeki emirler hemen savaşa girilmemesi konusunda kendisine ricada bulunmuşlardı. Rüstem ise Osmanlı ordusuyla savaşa girmekte ısrarcıydı. Nihayet iki taraf 1632 tarihinde Van'da karşı karşıya geldiler. Savaşta Urmiye Avşarlarının da yer aldığı Safevî güçleri Kızılbaş emirlerin isteksizliklerine rağmen galip gelmişlerdi. Savaşın sonra Murtaza Paşa'nın mağlup halde geri çekilmesi neticesi Van Kalesi Safevî güçlerine karşı teslim olmuştu²⁹⁷.

Şah Safî dönemine dair Safevî kaynakları arasında bu hadiseler haricinde Avşarları ilgilendiren başka bir olaya rastlanılmamaktadır. Yalnızca 1636 senesi içerisinde İskender Münşî'nin kayda düştüğü tek bir olay vardır; bu da zikredilen tarih içerisinde Ferah hakimi Avşar Erdoğan Han'ın vefatı hadisesidir. Erdoğan Han'ın ölümü üzerine yerine Hanedankulu Bey adında yine bir Avşar emiri, Ferah hakimliğine getirilmiştir. Verilen bu bilgiden çıkarılan sonuç eskiden beri Avşar hakimiyetinde olan Horasan'ın Ferah vilayetinin, Şah Safî devrinde de Avşarlar tarafından yönetilmeye devam etmiş olmasıdır²⁹⁸.

²⁹⁷ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.IV, kısım II), s. 78-81.

²⁹⁸ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.IV, kısım II), s.145.

3. BÖLÜM: SAFEVÎLERİN ÇÖKÜŞÜ DÖNEMİNDE AVŞARLAR

3.1. BELUÇ VE AFGAN İSYANLARI

Afgan ve Beluç aşiretlerinin İran'ın doğusunda Safevî Devleti'ne karşı isyanları daha 17. asırda ortaya çıkmaya başlayan bir olguydu. Buna Kandahar'da 1630/31 senesinde yaşanan Afgan Şîr Han'ın isyanını örnek verebilir. Bunun haricinde bölgede daha birçok Afgan veya Beluç isyanının yaşanmış olduğu bir gerçektir²⁹⁹. Ancak 18. yüzyılda yaşanan isyanların bir önceki yüzyıla göre farklı bir yönü bulunmaktadır. Devletin çöküşüne sebep olan bu isyanlar bir önceki yüzyıla göre daha geniş bir coğrafi alana yayılmış ve yalnızca Horasan'ın veya Kandahar gibi sınır bölgelerinde kalmayarak İran'ın içlerine ve bizzat İsfahan'ın önlerine dek yayılmıştır.

Safevî Devleti tarihine baktığımızda hiç bir dönemde isyanların eksik olmadığı neredeyse her hükümdar değişiminin sancılı geçtiği görülebilir. Ancak Beluç ve Afgan isyanlarını, Kızılbaş - Türkmen menşeli isyanlardan ayırt etmek gerekir. Nitekim genel bir çıkarım yapmak lazım gerekirse Kızılbaşlar veya Türkmenler isyan çıkardıklarında bunu devleti yıkmak veya Safevî hanedanını ortadan kaldırmak amacıyla değil tam tersine devletin bekası için bazı ters giden unsurları ortadan kaldırmak amacıyla isyana teşebbüs etmekteydiler. Ancak Afgan ve Beluç ayaklanmalarında durum böyle değildir. Zira sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi hiçbir isyancı Afgan ve Beluç bu ayaklanmalarda kendisiyle devlet arasında bir bağ kuracak üst düzey bir mansıba sahip değildi. Safevî Devleti çöküş döneminde bile hala Türkmen ve Kızılbaş kimliğine dayanan bir devlet özelliği gösteriyordu. Bundan dolayıdır ki kendisini bir parçası olarak hissetmeyen Afgan veya Beluç unsurlarından devletin yaşayıp var olması için hassasiyet göstermelerini beklemek zaten garip bir beklenti olacaktır.

3.1.1. İsyanların Sebepleri

3.1.1.1. Katı Şîî Politikası

Afgan ve Beluç isyanlarının sebeplerine gelecek olursak başta Safevî Devleti'nin zamanla giderek artan ve daha katı bir hale bürünen şîî mezhebinin halka zorla dayatılması politikasının etkili olduğu söylenebilir. Bu yönelim doğuda sünnî itikada sahip Afgan ve Beluç halkların devlete karşı cephe almalarında etkili olmuştu.

Şîî din adamları; "*müçtehit*"lerin devlet içerisinde siyasî rollerini artırmaları süreci; Şah Abbas döneminde başlamış, Şah II Abbas devrinde ise yalnızca şerî işlerin icrasıyla ilgilenen "*sadaret*" (sadr) makamının önemini kaybedip yerine siyasî yetkilere de sahip olan "*şeyhü'l-islam*" makamının ihdas edilmesiyle devam etmiş, Şah Hüseyin döneminde kurulacak

²⁹⁹ İskender Beg Münşî, a.g.e., (c.IV, kısım II), s.94-99.

"*mollabaşı*" makamıyla da zirveye ulaşmıştı. Şîî ulemanın siyasî gücünü arttırmalarında 12. İmam'ın naibi olmaları iddiası oldukça etkiliydi. Bu iddia halk arasında onlar için karizmatik bir intibahın oluşmasına sebep olmuştu. Kaynağını "12 İmam Şiası"ndan alan bu doktrine göre "*Mehdi*" olarak da adlandırılan 12. İmam'ın geleceği zamana kadar, siyasî yapının başında onun vekili olma kabiliyetine sahip bir din adamı bulunmalıdır³⁰⁰. Ulemanın bu görüşü devletin kuruluşundan beri şiîleşme sürecinde olan İran halkının gözünde müçtehitlerin itibarlarını hayli artırmıştı. Bunun yanında şiî ulemanın siyasî gücünü bu denli artırmasında asıl siyasî erkin başında bulunan Safevî saltanatının zayıflaması da etkiliydi. Siyaset sahnesinde güçlenen şiî ulemanın karşısında Safevî hükümdarlarının Safevîyye tarikinin mürşidi olmakla sahip oldukları dinî otoriteleri halk nezdinde zayıflamıştı. XVII. yüzyılın sonlarına doğru dinî karizmalarını iyice yitiren şahlar, yalnızca icraî yetkilere sahip bir konuma düşmüşlerdi. Şah Hüseyin döneminde ayrı bir siyasî erk olarak saltanatın karşısında nüfuzlarını bariz biçimde artırmaya başlayan din adamları yani müçtehitlerin önemli temsilcilerinden biri 1687 yılında Şeyhül-İslam makamına getirilen Mîr Muhammed Bâkır Meclisî'dir. Kendisi Şah Hüseyin'in saltanata geçmesinin ardından 1694'te "*mollabaşı*"lık adında yeni ihdas edilen makama getirilen ilk kişidir ve ölümüne kadar; 1699 senesine kadar bu makamda kalmıştı. Mîr Muhammed Meclisi, İran'da halk üzerinde şiî propagandanın ve baskının artmasına örnek bir şahıstır³⁰¹. Şîî itikadın

³⁰⁰ Sünnî yönetim modelinde devletin başında seçilmiş bir halife bulunması yeterliyken, şiî modelde ilkin devletin başında bulunacak kişinin Hz. Muhammed'in soyundan gelmesi şartı aranmaktadır. Ancak 12. imam'ın hicrî 260 / miladî 873-874 yılında "*gayb*"ı ile başlayan ve Mehdi'nin dönüşüne dek devam edecek olan süre zarfında - ki bu süre Şîî terminolojisinde "*gâibe*" olarak adlandırılır - devletin başında "ehl-i beyt"ten biri yerine, soy bağı şartı aranmayan bir vekilin seçilmesi teamülü gelmiştir. Gaib olan imamın dönüşüne kadar görev alan vekilin soyu Hz. Muhammed'e dayanması gerekmez, yalnızca "*nass*" denilen meşru bir selef tarafından seçilmesi yeterlidir. 12 İmam Şîîliği doktrinine göre Mehdi'nin dönüşüne kadar onun yerine devlet işleriyle ilgilenecek vekilin şiî müçtehitler arasından seçilmesi teamülü gelişmiştir. Aslında şiî toplumunun içerisinde her müçtehit yani şiî din alimi, dinî ilimlere vakıf olmasıyla örnek bir kişi ve kayıp imamın vekili konumunda sayılmaktadır. Ehl-i beyt'e mensup olsun veya olmasın nass veya "*ehl-i ictihad*"ın onayı alınmadan devletin başına geçen bir kimse yönetim hakkını gasp eden kişi olarak kabul edilmektedir. 12 İmam Şiası, Şah İsmail'in tahta çıkmasıyla devletin resmi dini ilan edilmiş olsa da bu modelin Şah İsmail'in tahta çıktığı andan itibaren kabul edildiğini iddia etmek gerçekle uygun düşmez. 12 İmam Şîîliğinin resmi din olarak kabulünü bilinçli bir tercihten çok siyasî sebeplerle verilmiş bir karar olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Şah İsmail, Tebriz'de tahta çıkmadan önce Gilan'da şiî dinî eğitimi almıştır. Ancak Şah İsmail devletin resmî dini olarak kabul ettiği bu mezhep hakkında yalnızca yüzeysel bir bilgiye sahiptir. Zira 12 İmam şîîliğinde var olan nass anlayışından ne Şah İsmail'in kendisi ne de yanında bulunan Kızılbaş emirler haberdar değillerdir. Şîî teolojik bilgide yaşanan yetersizlik İran'a dışarıdan şiî ulemanın getirilmesiyle çözülmeye çalışılmıştır. H.R. Roemer, "The Safavid Period The Last Safavids" *The Cambridge History of Iran*, volume 6, s.337-342.

³⁰¹ H.R. Roemer, "The Safavid Period The Last Safavids" *The Cambridge History of Iran*, volume 6, s.327. Kendisi koyu bir şiî olan Mîr Muhammed'in fikirlerine göre tüm tasavvufî akımlar bidat yani din dışıdır. Tasavvufî bir gelenekten gelen devletin kurucu felsefesine sahip Safevîyye akımı dahi buna dahildir. Tasavvufa tahkirle yakalaşan Muhammed Meclisî, eserlerinde tüm Safevîyye tarikatına mensup kişileri İslam dininden hariç olarak vasıflandırmış tarikatın semâ ile beraber hafî ve celî olsun zikir ayinlerini bidat olarak kaleme almıştır. Roger Savory'e göre Meclisî'nin Safevîyye tarikatına olan saldırıları dönemin şiî ulemasının umumî görüşlerini yansıtmaktadır. Roger Savory, *İran-i Asr-ı Safevî*, (çev. Kambîz Azîzi), Neşr-i Merkez, Tahran 1392 / 2013, s.233-237.

yönetimde etkisini ve baskını hissettirdiği bu dönemde Sünniliğe karşı sert bir baskı uygulanmaya başlanmıştı. İran'daki sünnî halk üzerine artan baskılar ve sert bir şiî propagandası Beluç, Afgan, Kürt gibi Sünnî inanişâ sahip Safevî Devleti tebaası olan halklarda devletin çöküş sürecine doğru bir infial yaratmıştı³⁰². Şiî baskısı elbette konumuzla alakalı olan Beluç ve Afgan ayaklanmalarının yalnızca bir yönünü yansıtmaktadır. İsyanların yaşanmasında devletin ekonomik çöküşü ve bu halklara karşı olan ihmalkar tavır da en az dinî sebepler kadar etkiliydi.

3.1.1.2. Ekonomik Sebepler

Safevî Devleti'nin yıkılış sürecinde ekonomik düzenin çökmesi sonucu halk arasında başlayan açlık karşısında hükümet kayıtsız kalıyordu. Safevî yönetimi son dönemde taşrada yaşanan meselelere karşı da ayrıca ilgisizdi. Kirman'daki Beluç halkının düştüğü fakirlik ve kıtlık derdine karşı yine kayıtsız kalınmıştı. Bu durum devletin doğusunda yeni bir tehdidin neşet etmesine yol açmıştır. Beluç tehdidi, Kirman'daki kervanların ve köylerin bu halk tarafından yağmalanması ile başlamıştı. Kirman'daki yönetim başlarda Beluçlara karşı küçük mevzi savaşlarına girmişlerdi. Beluçlar ellerindeki askerî gücün sınırlı olması dolayısıyla devlet için ciddi bir tehdit oluşturmuyorlardı. Zülkadirli Sübhan Bey'in Kirman hakimi olduğu dönemde yaşanan bir hadiseye göre Beluçlarla girilen savaşlarda elde edilen ganimetler, yine Beluçların soydukları kervanların mallarından ibaretti ve Kirman halkına aitti. Ancak Beluçlara karşı devam eden uzun mücadeleler neticesinde ileride daha büyük bir tehlike ortaya çıktı. Tehlike, Beluç ve Afgan halklarının Safevî Devleti'ne karşı kurmuş oldukları ittifaktı. Safevî yönetimi büyüyen tehlide karşı yine kayıtsız tavrını devam ettiriyordu.

Afganlar da İran'ın doğusunda Beluçlar gibi ekonomik sıkıntılar ve ticarî yollardaki emniyetsizlik sebebi durgunlaşan ticaret olgusundan rahatsızlardı. Zira İran ile Hindistan arasındaki Kandahar'dan geçen ticaret yolu devlet tarafından Afgan aşiretlerin kontrolüne verilmişti ve bu aşiretler buradaki ticarî akıştan gelir elde etmekteydi. İran'ın her yerinde yayılan eşkıyalık ve asayişsizlik Afganları daha sonra cesaretlendirdi ve Gılcayî Afganlarından Mîr Veys adında bir zat, Kandahar'daki diğer Afgan aşiretlerini de birleştirerek Safevî Devleti'nin başına büyük bela haline gelecekti.

Bahsettiğimiz bu halkların İran'ın doğusunda çıkardıkları kargaşa karşısında daha önce tarihlerine değinmiş olduğumuz Kirman Avşarları devletin yanında mücadele verdiler. Beluç ve Afganlara karşı bu mücadeleler içerisinde bulunan Avşar emirlerin bir zamanlar Kirman'ın en güçlü ailesi olan Avşar Veli Han'ın ve Bektaş Han'ın torunları olmaları ise ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bu savaşların anlatıldığı "*Sahifetü'l-İrşâd*" adlı eserde adı

³⁰² Roger Savory Beluç ve Afganların haricinde sünnî Kürtlerin çıkardıkları, 1704 tarihinde bir isyanından bahsetmektedir. Roger Savory, a.g.e., s.250.

oldukça fazla zikredilen Avşar Abdurreşîd, Şah Abbas döneminde yaşayan Korçubaşı Veli Han'ın oğlu, Bektaş Han'ın ağabeyi Âhund Şerîfâ'nın torunudur. "Âhund" Farsçada din alimi demektir. Âhund Şerîfâ, Şah Abbas döneminde eski Korçubaşı Veli Han'ın Kirman hakimliğine atandığı sırada babasının ardından Kirman'a gelmişti. Bektaş Han'ın tersine siyasetle ilgilenmeyen bu zat, Kuhbenân'da yaşamayı tercih ederek buranın halkına dini eğitim vermeye başladı. Daha sonra Kirman'a dönüp burada da dinî meselelerle ilgilenerek siyasetten uzak, dindar bir yaşam sürdü. Kardeşi Bektaş Han'a mizaç olarak benzemeyen Âhund Şerîfâ'nın iki oğlu olmuştu. Bunlardan birisi babasının hayat tarzını benimseyerek dinî ilimler tahsil etmeyi tercih ederken diğeri diğeri amcası Bektaş Han gibi siyasetle ilgilenmeye başladı. Bu ikinci oğlunun ismi Hacı Alîm Han'dı ve son bölümde ismi çokça geçecek olan Mirza Abdurreşîd'in babasıydı ³⁰³. Ailesine dair silsileyi takip ettiğimiz Mirza Abdurreşîd ve onun soyundan gelenler Kirman'ın Beluç ve Afgan ayaklanmalarına karşı savunulmasında ön saflarda yer aldılar.

3.1.2. Beluçlara Karşı Savaşlarda Avşar Mirza Abdurreşîd

1694 tarihinde Şah Süleyman'ın vefatıyla tahta oğlu Şah Hüseyin geçmişti. Şah Sülyman'ın vefatı sırasında Kirman hakimi, aynı zamanda korçubaşı olan Muhammed Kulu Han'dı. Şah Hüseyin'in tahta geçmesiyle birlikte Kirman, Şahverdi Han'a verildi. Şah Hüseyin'in tahta geçmesi hadisesi Kirman tarihi için önemlidir. Zira Kirman onun saltanatı döneminde karışıklığa sürüklenecek; Beluç ve Afgan saldırıları bu dönemde şiddetlenecekti ³⁰⁴. Nitekim aynı sene içerisinde Beluçlar, Kirman'daki Habis'in Keşit kasabasına ve Ordukân ve İktâ vilayetlerine saldırılar düzenlediler. Beluçların Habis civarına yaptıkları bu saldırılarda Afganların da onlara yardım ettikleri görülmektedir. Öyleyse Afganların başından beri Beluçların Kirman'a yönelik saldırılarında onlarla beraber hareket ettikleri söylenebilir. "*Sahîfetü'l-İrşâd*" eserinin müellifi Muhammed Mümîn'in bu tarihteki kayıtlarına bakacak olursak Beluç saldırılarının asıl hedefi Kirman'ın kuzeyindeki, Avşarların yaşadığı, Râver ve Kûhbenân kasabalarıydı ³⁰⁵. Ancak bu tarihte Safevîlerin Kirman yönetimiyle Beluçlar arasındaki yaşananlar küçük birer çatışmadan öteye gitmeyen hadiselerdi. Kirman hakimi Şahverdi Han'ın 1694 senesinde, Kirman'a giren Beluçların isyanını bastırmak için düzenlediği askeri harekatta orduda Avşar Veli Han'ın üçüncü kuşaktan torunu Avşar Abdurreşîd de yer almaktaydı ³⁰⁶.

³⁰³ Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s.66

³⁰⁴ Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s. 218,227.

³⁰⁵ Kirman'ın bu bölgelerinin Avşar yerleşimi olduğunu "*Sahîfetü'l-İrşâd*" eserine önsöz yazmış olan Muhammed İbrahim Bastânî'nin Kirman hakkında verdiği bilgilerden edinmekteyiz. Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s.69.

³⁰⁶ Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s. 220-221,229-232.

Beluç saldırıları ertesi sene de (1695) devam etti. Kirman hakimi Şahverdi Han, bu sene Erbaa Vilayeti'nden gelen haberlere göre Kirman'daki Darzîn adlı yerden geçerek Peskûh'a doğru ilerleyen Beluçlar üzerine yeniden harekete geçti. Kirman sınırları dahilinde bulunan Babek (Şehr-i Bâbek) Beluçlar tarafından yağmalanmıştı. Şahverdi Han'ın takibinden kaçan Beluçlar buradan her zor durumda olduğu gibi Kirman'ın Mîhkûh adlı dağlık arazisine kaçmışlardır. Şahverdi Han Mihkûh dağlarında Beluçların takibi için Sircân'ın "*Arap Tahiri*" aşiretinden toplanan tüfekçilerin yanında Abdürreşîd komutasındaki Avşar tüfekçilerden de yardım alıyordu. Beluçlar burada üzerlerine gelen Kirman askerine pusu kurmuş olsalar da eşkiyalıktan ellerine geçirdikleri malları Safevî askerine kaptırdılar³⁰⁷.

Şahverdi Han Beluçlarla olan çatışmalarda yaşanan hadiseleri anlatan bir arıza o sırada yazdırdı ve 28 Kasım 1694'te İsfahan'a yolladı. Arızayı Şah Hüseyin'e ulaştıran heyet, çatışmalarda öldürülen Beluç eşkiyaların kesik başlarını ve bir Beluç esiri de yanında bulunduruyordu³⁰⁸.

1694/95'te Kirman'a vasıl olan haberlere göre Horasan'da bulunan Beluçlar, Yezd üzerine ilerlemekteydiler. Buradaki yağma faaliyetlerinden tekrar Kirman'a dönen Beluçlardan 300 kişilik bir grup, Kirman'ın Ziyâretgâh adlı mevkiinde Kirman askeriyeye karşılaştılar. Beluçlar, bu karakol kuvvetini sayılarının fazla olmasından dolayı geri püskürtmüşlerdi. Çatışmadan sonra Habis'e çekilen Kirman devriyesi, Şahverdi Han'a durumu rapor etti. Bunun üzerine Şahverdi Han Habis'e hareket etmeye karar verdi. Şahverdi Han, 17 Kasım 1695'te Habis'te Beluçların önünü kesti. Şahverdi Han'ın ordusunda Râver'den toplanan Avşar tüfekçiler de bulunmaktaydı³⁰⁹. Savaş her iki tarafta yer alan piyadelerin karşılıklı atışlarıyla yayılım atışlarıyla başladı. Daha sonra ise Kirman askerinin genel saldırısı neticesi zaferle sona erdi. Burada sağlanan zafer sayesinde Beluçların Yezd'i yağmaladıkları sırada almış oldukları esirler Kirman güçleri tarafından kurtarılmıştı. Beluçlardan elde edilen mallar ise 22 Aralık 1695'te sandıklara konularak bir heyet eşliğinde İsfahan'da Şah Hüseyin'e yollandı. Şah Hüseyin, Kirman hakiminin bu cesaretini takdirle karşılamış ve ona iltifatlarla dolu bir mektup ve hilat yollamıştı³¹⁰.

Fakat hayret verecek bir biçimde Şahverdi Han, tüm bu gayretlerine rağmen, Eylül/Ekim 1696 tarihinde görevinden alındı. Onun yerine Rıza Kulu Han, Kirman hakimliğine atanmıştı.

³⁰⁷ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 241-242.

³⁰⁸ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.244-245.

³⁰⁹ Savaşta Safevî ordusunun tümüyle ateşli silahlarla mücehhez olduğunu görüyoruz. Bunun yanında Muhammed Mümin Kirmânî, eserinde Şahverdi Han'ın ordusunda kullanılan "*badlîc*" adında bir top çeşidinden de bahsediyor. Buradaki badlîc kelimesi, Osmanlılarda "*badaluç*" olarak bilinen bir top türü olmalıdır. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 248.

³¹⁰ Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 245-252.

3.1.2.1. Beluç Tehdidinin Büyümesi

1697 yazında Beluçlar yeniden Kirman'a girdiler. Emir Şah Selim ve Emir Hüsrevşah riyasetinde Bam'ın Rigân ve Nermâşîr kasabalarını yağmaladılar. Bunun üzerine Beluçlar üzerine harekete geçmeye karar veren yeni Kirman hakimi Rıza Kulu Han, Kirman'daki her "minbaşı" ve "yüzbaşı"ya ve aşiret liderlerine kendi emri altında bulunan silahlı güçleri Beluçlarla muharebeye çağırdı. 26 Ağustos 1697 Kirman'dan hareket geçildi. Ancak yeni gelen haberler pek iyi değildi. Nermâşîr Beluçlar'ın eline düşmüştü. Cîroft vilayeti, Beluç tehdidi altındaydı. Rıza Kulu Han, ise Beluçların bu harekatına karşı harekete geçmekte geç kalmıştı.

Düşmanı karşılamakta isteksiz davranan Rıza Kulu Han, Kirman'ın doğudaki Belucistan sınırında kalesi olan Habis'in Beluçlar tarafından yağmalanmasına engel olamamıştı. Beluç saldırılarından bölgedeki tüccarlar ve ticaret akışı da zarar görüyordu. Kirman'ın komşu eyaletlerle bilhassa Horasanla ticarî yollarının üzerinde bulunan Habis şehrinde ikamet eden Horasan tüccarları da malları yağmaya uğrayanlar arasındaydı. Rıza Kulu Han'ın yolladığı haberciler, Beluçların dönüşünden tam on iki gün sonra Habis'e girdiler ve durumu Kirman hakimine rapor ettiler. Haberlere göre Beluçlar artık "*dârül-iyâle*" (eyalet merkezi) olan Kirman şehrine göz dikecek kadar kendilerini güçlü görüyorlardı . Bu haber Rıza Kulu Han'da bir panik yaratmış olmalı ki derhal Kirman'a dönmek istemiş ve o sırada şehrin durumunu teftiş için geldiği Habis'ten yalnızca altı gün içerisinde hiç bir yerde mola vermeden Kirman'a ulaşmıştı.

Rıza Kulu Han'ın Beluç tehdidi karşısında yavaş hareket etmesinin yanında bir hatası da büyüyen tehlikeyi İsfahan'a rapor etmemesiydi. Bu çekincesinin sebebi kendisinin henüz Kirman'a bir sene önce atanmış olması ve kendisi hakkında payitahtta önüne çıkan meselelerle başa çıkamayan bir idareci algısının oluşmasından korkmasıydı. Onun bu tavrı Safevî merkezi yönetiminin doğuda büyüyen tehlikeye karşı, kayıtsız kalmasına sebep oluyordu ³¹¹.

3.1.2.2. Mirza Abdurreşîd Kirman Kelânteri

10697/98 senesinde gelindiğinde ise Erbaa vilayetinin tahsildarı Minbaşı Muhammed Hüseyin tarafından Kirman'a yollanan haberciler; Emir Şah Selim, Emir Hüsrev Şah ve Pordil Han'ın başında bulunduğu Beluç aşiretlerinin aralarında ittifak kurarak Kirman'a girdikleri ve Kirman eyaletine bağlı *Rûdbâr* kasabasına ilerlediklerini rapor etmekteydi. Bu sırada Kirman hakimi olarak Muhammed Ali Han ismi görülmektedir. Rıza Kulu Han, gevşek tavrı sebebiyle Kirman hakimliğinden alınmıştı. Avşar Mirza Abdurreşîd ise bu tarihte Kirman kelânteri ³¹² olarak

³¹¹ Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 261-272.

³¹² Safevîlerde, bir bölgenin yerli ayamı arasından ve merkezî hükümet tarafından atanan kelânterler; şehirlerde vergilerin tespiti, vergi mükelleflerinin tespiti ve vergilerin toplanması gibi mali işlerin yanında halkın acil durumlarda yerine getirmekle yükümlü olduğu işlere nezaret etmekle görevliyidiler. Bunun

görülmektedir. Muhammed Ali Han, Erbaa vilayetinden gelen haberler üzerine Mirza Abdurreşîd ve diğer emirleri divana çağırmişti. Yapılan meşverette alınan karar, geç kalmış olsa da Belucistan'a sefer düzenlenmesiydi. Sefer için derhal gerekli hazırlıklar yapılacak, ordu Kirman'dan hareket ettikten sonra şehir, Kelânter Mirza Abdurreşîd'e emanet edilecekti ³¹³.

3.1.2.3. Beluçlara Karşı Rûdbâr'da Alınan Yenilgi

Ordu karar alındığı üzere harekete geçerek Erbaa vilayetine geldi. Kirman ordusunun ilerleyişini haber alan Beluçlar ise Emir Hüsrev Şah'ı Bam hakimi Hüseyin Minbaş'ının yanına yollayarak sulh talebinde bulunmuşlardı. Beluçlar, sulh görüşmeleri bahanesiyle düşmanın üzerine gelmesini önlemek ve yeterli miktarda kuvvet toplayana kadar düşmanını oyalamak istiyorlardı. Bu sayede Hüseyin Minbaş'ının emrindeki Bam vilayeti güçlerinin de sulh görüşmeleri ile oyalanarak kuvvetleriyle Kirman ordusuna katılması da önlenmiş olacaktı. İki ordunun birleşmesini önleyen Beluçlar, sulh haberleriyle ilerleyişini durduran Kirman ordusuna Rûdbâr'da baskın verdiler. Kirman hakimi Muhammed Ali, kendi şahsi eşyalarını savaş meydanında terk ederek kaçtı ve çaresiz muhkem bir kale olan Bam Kalesi'ne sığındı. Muhammed Ali Han, Bam Kalesi'nde düşmanı beklerken eyaletin merkezi Kirman şehrinin idaresini emanet ettiği Mirza Abdurreşîd'e haber yollayarak, burasının muhtemel bir Beluç saldırısına karşı hazır olması için gerekli hazırlıkların görülmesini ve Rûdbâr'daki baskın sırasında düşmana kaptırılan orduya ait malzemelerin Kirman esnafı ve zanaatkarı tarafından behemehal tedarik edilmesini emrediyordu ³¹⁴.

3.1.2.4. Gürcü Levon ve Gürgîn Han'ın Kirmana Gelişi

Şah Hüseyin, Muhammed Ali Han'ın Beluçlara karşı başarısız olması dolayısıyla meseleye köklü bir çözüm bulmak istiyordu. Bu çözüm yoluna göre o sırada Afgan isyanlarının artmaya başladığı Kandahar eyaletinin başına İsfahan'da sarayda bulunan Gürcistan prenslerinden Gürgîn (XI. George) Han ³¹⁵ getirildi. Kirman, Kâbil, Horasan, Belucistan, Kâhiz ve Kârtîl de, "*Sipehsâlâr-i kull*" (genel kumandan) rütbesiyle geniş bir coğrafyaya hakim olan Gürgîn Han'a verilmişti. Gürgîn Han'dan, Horasan ve Kirman'dan toplanacak yaklaşık 30.000 kişilik bir ordu ile Kandahar ve Belucistan'daki isyanları tamamen bastırması ve meseleye kılıç zoruyla kesin bir çözüm getirmesi isteniyordu. Gürgîn Han'ın kardeşi Levon Han da, "*nâibü'l-iyâlet*" ünvanıyla ağabeyinin vekili olarak Kirman'ın yeni yöneticisi olacaktı. Görevinden azledilen

yanında şehirlerde asayiş meseleleriyle de ilgilenirlerdi. Zülfiye Veliyeva, *Safevî Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Müluk'a Göre)*, Doktora Tezi, Ankara 2007, s.336-337.

³¹³ Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 283-284.

³¹⁴ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 284-292.

³¹⁵ "*Sahîfetü'l-İrşâd*"da adı geçen Gürcü komutan Gürgîn (George) Han, Şah Hüseyin tarafından kendisine verilen bir lakap olan "*ŞahnevâzHan*" ismiyle anılmaktadır. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.297.

Muhammed Ali Han İsfahan'a çağırıldı. Gürcü Levon, iki bin kişilik bir kuvvetle Kirman'a girdi. Levon'un Kirman'a ulaşana dek geçen sürede eyaletin idaresi şehrin kelanterliği görevini yürüten Mirza Abdürreşîd'in yetkisindeydi ³¹⁶.

3.1.2.5. Mirza Abdürreşîd'in Beluç Reisleriyle Görüşmesi

Gürcü Levon'un Kirman'da yönetime geçmesinin ardından kendinden önceki emirlerin bir türlü çıkmayı başaramadıkları Belucistan seferi için yeniden hazırlıklara başlandı. Kelânter Mirza Abdürreşîd, 12 Ağustos 1701 tarihinde Kirman'dan hareket Kirman ordusunda yer alıyordu. Ordu doğuda Erbaa vilayetine ulaştığında emirlerle meşverette bulunan Levon, savaştan önce sulh ile meselenin halledilmesi için son bir şansın denenmesi ve Mirza Abdürreşîd'in bu amaç için Beluç aşiret reisleri nezdine yollanması kararına vardı. Levon Han'ın topladığı mecliste bulunmuş olan "*Sahîfetü'l-İrşâd*" eserinin müellifi Muhammed Mümîn Kirmanî, emirlerin bu vazife için Mirza Abdürreşîd'i seçmelerini, onun Beluç reisleri arasında tanınmış ve onlarla dostluk ilişkisi kurabilecek biri olmasından kaynaklandığını yazmaktadır. Mirza Abdürreşîd, devlete yakın veya devlete karşı isyana meyilli olan Beluç emirlerini tek tek teşhis edecek ve Levon Han'a rapor edecekti. Mirza Abdürreşîd, verilen görevin ifası için Ekim 1701 tarihinde beş yüz süvari ile beraber yola çıktı. Kendisine Beluç emirlerine okunması için bir de mektup verilmişti. Bu mektupta Kirman hakiminin sulhtan yana olduğu, aksi takdirde Beluçlar üzerine sefere çıkmakta tereddüt etmeyeceği yazılıydı. Mirza Abdürreşîd, vazifesi sırasında Şah Nimetullah, Emir Şahvey, Emir Şah Selim, Emir Hüsrev Şah ve Pordil Han'ı ziyaret etmiş, ancak Şah Nimetullah haricinde zikredilen Beluç emirlerinin hepsi Safevî hakimiyetine karşı muhalif tavırlarından vazgeçmeyeceklerini bildirmişlerdi.

Mirza Abdürreşîd, Belucistan görüşmeleri için kendisine verilen üç ay süre geçmiş olduğu için Erbaa vilayetinde bulunan Kirman hakimi nâibu'l-iyâle Levon Han'ın yanına dönmesi gerekiyordu. Mirza Abdürreşîd'in kışın bitimine doğru Erbaa'ya dönüşüyle beraber aradan dört ay geçmiş bulunuyordu. Geçen süreyle bahar mevsiminin yaklaşıyor olması ve bölgenin bahar aylarında aşırı sıcak oluşu düşünüldüğünde ordunun bu sene de Belucistan seferine çıkmasından vazgeçilmişti.

Belucistan seferinden vazgeçilmesinin ve Kirman'a dönülmesinin bir başka sebebi de Gürgîn Han'ın 27 Ocak 1702 günü Kirman'a gelmiş olmasıydı. Bu tarihte Levon Mirza henüz Erbaa'da, Mirza Abdürreşîd'in Belucistan'dan dönüşünü beklemekteydi. Gürgîn Han'ın Kirman'a gelişinin

³¹⁶ Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s. 297-301. Roger Savory, *İran-i Asr-ı Safevî*, (çev. Kambîz Azîzî), Neşr-i Merkez, Tahran 1392 / 2013, s.240-241.

ardından İsfahan'dan Levon Han'ın memleketi Gürcistan'a valilik görevi için yolla çıkmasını içeren "*rakam-i hümayûn*" gelmişti³¹⁷.

3.1.2.6. Abdurreşîd'in Zaferi

Levon Mirza'nın Belucistan seferinden Kirman'a zorunlu dönüşünü Beluç reisleri yanlış yorumlayarak Levon'un kendilerinden çekindiğini düşünmüşlerdi. Bunun üzerine Safevî Devleti'ne husumet besleyen Beluç aşiretlerinden 12.000 nefer Emir Şah Selim'in emrinde toplanarak harekete geçilmesine karar verildi. Beluçların bu seferki hedefi yine Belucistan hududuna yakın olan Kirman'ın Rûdbâr ve Cîroft vilayetleriydi. Beluçlar, yeniden başlayacakları bu yağma ve talan hareketinde Fars eyaletine kadar ulaşmışlardı. Bu kaygı verici gelişmeler üzerine Kirman'a yeni gelmiş olan Gürcü Gürgîn Han, bölgeyi tanıyor olması hasebiyle Mirza Abdurreşîd'i Beluçların sayılarını ve ahvalini öğrenip kendisine rapor etmesi için Belucistan'a yolladı. Bu Abdurreşîd'in Belucistan'a ikinci yolculuğu idi. Durumun artık Beluçların üzerine ciddi bir askerî seferin düzenlenmesini gerektirecek seviyeye ulaştığı anlaşılmıştı. Gürgîn Han, yeğeni İskender Mirza'yı küçük yaşına rağmen Belucistan seferine baş kumandan atayarak Mirza Abdurreşîd'i onun "*mürebbi*"si yani eğiticisi ve "*sâhib-i ihtiyâr-i kull*" unvanıyla ordu işlerinin asıl sorumlusu tayin etmişti. Emir Şah Selim'in tedip edilmesi için Mirza Abdurreşîd'e verilen asker sayısı oldukça azdı. Bu sayı beş bin kişiyi geçmiyordu. 1702 yazının sonlarına doğru havaların daha mutedil hale gelip sefer mevsimin yaklaşmasıyla beraber hazırlıklara hız verildi ve her doğuya, Belucistan üzerine yapılacak seferde olduğu gibi ordunun ilk durağı Erbaa vilayeti oldu.

Ordunun Erbaa'ya girişinden sonra Emir Şah Selim'in Fars'ta giriştiği yağmadan dönerek Belucistan'a geri dönmekte olduğu haberi ulaştı. Mirza Abdurreşîd, Emir Şah Selim'e tamamen diz çöktürmek için bir plan düşünmüştü. Bu plana göre İskender Mirza, 3500 kişilik asıl kuvvetle Belucistan'ın Binfehil mevkiine gidip orada bekleyecekti. Belucistan coğrafyası hakkında oldukça fazla bilgiye sahip olan Abdurreşîd ise, yanına aldığı 1.500 kişilik süvari gücüyle Belucistan'a girecek ve Emir Şah Selim'in aşiretine baskın vererek, halkını kurtarmak maksadıyla geri dönen Emir Şah Selim'i savaşa çekmiş olacaktı. Eğer plan aksamadan işler ve Şah Selim, kendisinden az bir kuvvete sahip Abdurreşîd'in üstüne yürüyecek olursa o anda İskender Mirza, Mirza Abdurreşîd'in yardımına gelerek Şah Selim'i baskınla gafil avlamış olacaktı. Plan doğrultusunda Abdurreşîd, Belucistan'a girerek; Calik, Dezk ve Pîr Gebrî'de Beluç aşiretlerine saldırılara başladı. Emir Şah Selim'in ailesinin yer aldığı aşiret de Abdurreşîd tarafından vurulmuştu.. Şah Selim'in annesi saldırıda esir alındı. Muhammed Mümîn Kirmanî, buradaki yağma hareketinde Avşar Abdurreşîd'in bin haneye yakın Beluç çadırını

³¹⁷ Molla Mohammed Mümîn Kirmânî, a.g.e., s.303-310,313-314.

yağmaladığından bahsetmektedir. Abdurreşîd, Beluçların Kirman'da yaptıkları yağma ve talanın intikamını alıyordu. Ele geçirilen esirler daha sonra Binfehil'de bekleyen İskender Mirza'ya yanına gönderildi ³¹⁸.

Emir Şah Selim kendi obasına verilen baskından ve annesinin Abdurreşîd'in eline esir düşmesi olayından, baskında kaçıp kurtulmayı başarıp yanına kaçan iki Beluç'un sayesinde haberdar oldu. Kendisinin bu haber üzerine ne kadar öfkeye kapıldığını tahmin etmek zor olmamalıdır. Zira Şah Selim, derhal harekete geçerek kendisi gibi Safevîlere karşı muhalif olan Hüsrev Şah ve Pordil Han'a haber yollamış, ortak düşmana karşı beraber hareket edilmesini istemişti. Söz konusu emirler bu davete icabet edeceklerini bildirdiler. Diğer taraftan Şah Selim'in muhakkak üzerine geleceğini bilen Abdurreşîd, adı belirtilmeyen bir mevkide kendisini Beluç saldırısından koruyacak istihkamlar hazırlamaya başladı. Niyeti düşmanın gireceği bir kapan hazırlamaktı. Şah Selim, obasının baskına uğradığına dair aldığı haberden sonra tam altı gün içerisinde Abdurreşîd'in hazırladığı istihkamlarının önüne gelmişti. Abdurreşîd, çatışmaya girmeden önce Beluç kuvvetlerinin gelişini vakit kaybetmeden İskender Mirza'ya haber verdi. Abdurreşîd, İskender Mirza'dan ilerleyişini düşmana sezdirmemesini de tembihlemiştir. Şah Selim Abdurreşîd'in arkadan destek alacağından haberi olursa tüm plan başarısızlığa uğrayabilirdi. Abdurreşîd yaptırmış olduğu istihkamların arkasında tam on iki gün Beluçlara karşı dayandı. Ancak on ikinci günün sonunda ellerindeki yiyecek bitmek üzereydi. Fakat şafağın sökülmesine yakın bir vakitte, İskender Mirza'nın kuvvetleri göründüler. Abdurreşîd'in askerleri gelen yardımın verdiği moralle güç toplayarak siper edindikleri istihkamların dışına çıktılar ve hücumla geçtiler. Saldırının meydana getirdiği gürültü o esnada dinlenmeye çekilmiş olan Beluçları uykudan uyandırdı. Emir Şah Selim, Hüsrev Şah ve Pordil Han sersem bir halde Kirman ordusunun önünden kaçıp canını kurtarma derdine düşmüştü. Sabah vakti tüm Beluçlar perişan vaziyetteydiler. Pordil Han, kaçıp kurtulanlar arasındaydı; fakat Şah Selim ve Hüsrev Şah, Kirman ordusunun eline düşmekten kurtulamamıştı. 2.700 kadar Beluç askeri Safevî kuvvetlerinin elinde esir olmuştu. 800 kadarı ise savaş meydanında cansız yatıyordu. Kirman güçleri, Avşar Mirza Abdurreşîd sayesinde büyük bir zafer kazanmıştı ve Kirman, başına bela olan Emir Şah Selim gibi bir düşmandan kurtulmuştu ³¹⁹.

³¹⁸ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.318-321.

³¹⁹ Esir alanın Emir Şah Selim ve Hüsrev Şah Kirman'a yollanıp burada hapsedildiler. Emir Şah Selim, Gürgün Han'ın huzuruna çıkarıldığı sırada, hana karşı kötü sözler sarf ederek saygısızlıkta bulunduğu bahsediliyor. Bu sebeple Gürgün Han kendisiyle beraber huzura getirilen tüm Beluç ileri gelenlerinin evladıyla beraber öldürülmesine hükmetmiştir. Emir Şah Selim'in Kirman'daki hapsinden sonra bu vaka üzerine ölümüne karar verilmesi haberi Erbaa'da İskender Mirza'nın elinde esir kalmakta olan annesine ulaştığında ise kendisinin de İskender Mirza'ya karşı tepki göstermesi nedeniyle onun da ölümüne karar verilmiştir. Bu sırada İskender Mirza'yla müttefik olan Beluç emirlerinden Şah Nimetullah, her ne kadar onu bu kararından vazgeçirmeye çalışsa da Gürcü komutanın verdiği karardan caymadığı görülmektedir.

3.1.2.8. Zaferden Sonra Beluç Emirlerini Ziyaret

Zaferin banisi olan Mirza Abdurreşid, savaştan sonra Beluç emirlerini ziyaret etmek ve emirlerin gönüllerini almak istedi. Onlara ayrıca bir daha devlete karşı gelmemeleri hususunda uyarıda bulunmak istiyordu. Mirza Abdurreşid'in başında bulunan heyet içerisinde devlete karşı itaatten vazgeçmemiş olan Beluç Şah Nimetullah da bulunuyordu. Onun devlete olan sadakatinden dolayı zaferden sonra tüm Beluç halkının idaresi Şah Nimetullah'a verildi ve tüm Beluç aşiret önderleri ona tabi kılındı. Mirza Abdurreşid'in, bu gezisi esnasında Emir Şaho ve Emir Halil gibi Beluç önderleri ona hediye ve peşkeş göndererek zaferini kutladılar. Mirza Abdurreşid, Beluç emirlerinden toplanan bu hediyeleri mülazımları arasında bulunan Pehlivân Şah Murad adlı biri vasıtasıyla Gürgîn Han'a yollamıştı³²⁰.

Gürgîn Han, elde edilen zaferin ardından Abdurreşid'den Belucistan emirlerini Kirman şehrine getirmesini istedi. Onları huzurunda bir araya toplayarak, bir kez de kendisi bundan sonra devlete hizmet edeceklerine ve bir daha isyan etmeyeceklerine dair söz almak istiyordu³²¹. Beluç emirleriyle tertip edilen bu buluşmanın ardından Gürgîn Han, Beluç aşiretlerine her yıl ödemeleri gereken bir takım vergi ve yükümlülükler getirdi. Kazanılan zafer hemen İsfahan'a bildirildi ve karşılığında kendisi başta olmak üzere tüm Kirman emirleri Şah Hüseyin tarafından hilatler yollanarak tebrik edildi³²².

Gürgîn Han, bu olaydan sonra doğuya Kirman'a gelişindeki asıl maksat olan Kandahar seferi için hazırlıklara başlamıştı. Hazırlıklar kapsamında Horasan, Fars ve Benâdir kuvvetleri Kirman kuvvetleriyle birleşmeleri için çağırıldı. Bu suretle hicrî 1703 senesinin tamamı sefer hazırlıklarıyla geçti. Bölge iklimi açısından sefer için en münasip mevsim olan sonbahara geldiğinde ordu, Kandahar'a yürüyüşe başladı. Gürgîn Han, Kirman'dan çıkarken şehirde yeğeni İskender Mirza'yı yerine naibi olarak bırakmıştı. Toplanan 12.000 kişilik Kirman

Elbette onun bu kararı Beluç emirleri arasında hoşnutsuzluğa sebep olacaktır. Zira masum bir kadının canını almak adil bir hükümdara yakışmayan bir karardır. Emir Şah Selim'in ve diğer Beluç emirlerin öldürülmesi emri uygulanırken yalvarıp af dilenerek canının bağışlanmasını sağlayan emirler de bulunmaktadır. Canı bağışlanan bu esirler, hizmet etmeleri için "yetim" adıyla her iki gaziye bir Beluç esiri düşecek şekilde askerler arasında paylaştırılmıştır. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.321-328,332.

³²⁰ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 328-329.

³²¹ Beluç emirlerinin katıldıkları bu mecliste alınan kararlara göre Belucistan tamamen Kirman'a bağlanmış ve Belucistan hakimlerinin Kirman hanları tarafından atanması veya azledilmesi hükme bağlanmıştır. Bunun yanında Beluç aşiretlerinin her sene Kirman hakimlerine 1500 kişilik bir kuvveti ve yine her sene 1000 adet deveyi Kirman'a göndermelerine karar verilmiştir. Beluçlara konulan vergilerden biri de her süvari için 2 tuman 5 bin dinar ve her piyade askeri için 1 tuman 5 bin dinar verilmesi zorunluluğudur. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.336.

³²² Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.338-339.

ordusuyla Sistan bölgesine girdi ve ardından Horasan'ın Ferah şehrine gelindi. Bu bölgelerden çağırılan takviyelerle yoluna devam eden ordu, 1705 yılı içerisinde Kandahar'a ulaşmıştı³²³.

3.1.2.9. Mirza Abdurreşîd ile Gürcü Komutan Arasındaki Husumet

Gürgîn Han 1706 yılı Nevruzunu³²⁴ Kandahar'da kutladı. Kutlamaların ardından orduda görev alan bazı emirlerin rütbelerinde değişikliğe gidilmişti. Avşar Abdurreşîd, "*sâhib-i ihtiyâr-i kull*" olarak ifade edilen ordu işleri nezaretinden alınarak daha aşağı bir rütbe olan "*minbaşî*"lık rütbesine getirilmişti. Onun yerine boşalan nezaret makamına ise Mirza Kasım Enârî getirilmişti³²⁵. Alınan kararın Mirza Abdurreşîd'de Gürcü Gürgîn Han'a karşı bir hayal kırıklığı ve öfke hissi yaratması gayet tabiydi. Buraya kadar anlatılan hadiselerle bakılacak olursa; Beluçlara karşı 1702 yılında elde edilen zafer onun planı sayesinde kazanılmıştı. Buna binaen Beluç liderlerin devletle olan bağlarının kuvvetlendirilmesi için kurulan iletişim yine Abdurreşîd'in gayretleri sonucu gerçekleşmişti.

3.1.3. Afgan İstilasası

3.1.3.1. Mîr Veys'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Gürgîn Han, baharda bölgenin kavurucu sıcaklarının yeniden başlayacak olması sebebiyle yakın Kandahar Kalesi'ne yanında bir miktar "*sahlu*" (kale garnizonu) ayırdıktan sonra ordunun bir sonraki sene yeniden Kandahar'da toplanması şartıyla kendi yurtlarına dağılması iznini vermişti. Şu an için Kandahar'da olduğu gibi Kirman'da da işler yolunda gitmekteydi. Zira buraya "*nâibü'l-iyâle*" olarak atanan İskender Mirza'nın Gürgîn Han'a yolladığı haberlerde bölgedeki durumun sakin olduğu belirtiliyordu. Fakat ordunun terhis edilmesinden sonra Kandahar'daki vaziyet değişecekti. Kandahar'ın "*Kalât*" mevkiinde sakin "*Şûrâbekî*" ve "*Gılcâyî*" Afganları ile Gazvîn (Kazvin) ve Kâbil hududundaki dağlık arazilerde yaşayan "*Lügerd*" aşireti Afganları kendi bölgeleri ve Kandahar'da düzeni bozmaya başladılar. Afgan isyanlarında Mîr Veys adında Gılcayî Afganlarından bir zatın ismi geçmeye başlayacaktı. Bu zat, daha önce devlet tarafından İran ile Hindistan arasında gidip gelen ticaret kervanlarına rehberlikle (*kâfilesâlar*) görevlendirilmiş birisiydi. Ancak devletin son döneminde ticaret yollarında emniyetin kalmamasından dolayı işini kötüye kullanarak elindeki kuvvetlerle ticaret kervanları üzerinde baskı uygulamaya ve kabilelerden haraç almaya başlamıştı. O sırada Kandahar'da bulunan Gürgîn Han, Mîr Veys'in tüccarlara karşı zorbalığa başvurduğu haberini alınca kabilelere rehberlik imtiyazını elinden aldı. Mîr Veys'in görevinden alınmasından sonra ticaret

³²³ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.345-348,350,354.

³²⁴ 21 Mart 1706. Nevruz her yıl 21 Mart günü kutlanan bir bayramdır.

³²⁵ Molla Mohammed Mümin Kirmanî, Kirman Avşarlarının tarihini yazdığı "*Sahîfetü'l-İrşâd*"da Abdurreşîd'in yerine getirilen bu ismi haliyle işine liyakati olmayan, açgözlü biri olarak zikretmektedir. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.355-356.

kervanlarına rehberlik görevi; "*kârivânsâlâr*"lık, Gürgîn Han'ın yanında yükselen Mirza Kasım'ın kayınpederi Âlem Şah'a verilmişti. Âlem Şah, Mîr Veys gibi Afgan aşiret liderlerinden biriydi. Bu görev değişikliğinin Gürgîn Han tarafından yüksek bir nüfuza sahip olan Mirza Kasım'ın aracılığı ile gerçekleştiği muhakkaktı. Mîr Veys, Gürgîn Han'ın bu kararından vazgeçmesi için Gürcü komutana para teklifinde bulunmuşsa da Gürgîn Han, verdiği karardan vazgeçmedi. Hatta Gürgîn Han ileride elle tutulur, makul bir delilin hasıl olması halinde Mîr Veys'in katlini dahi düşünmekteydi. Elbette Gürgîn Han'ın bu kararı, Afgan lider ile Gürcü komutanın aralarının açılmasına ve Kandahar'daki nizamın bozulmasına sebep oldu. Zira Mîr Veys bölgedeki Afgan aşiretleri arasında etkin bir kişiydi ve istese onları devlete karşı harekete geçirecek potansiyele sahipti. Afgan Mîr Veys, Gürgîn Han'ın kendisi aleyhindeki bu yaklaşımından dolayı çareyi, Eylül/Ekim 1708'de İsfahan'dan hac ziyareti için Meşhed'e giden Şah Hüseyin'in huzuruna çıkıp Gürgîn Han'ı şaha şikayet etmekte aradı. Şah Hüseyinle Meşhed yolu üzerinde, Semenân'da görüşme fırsatı buldu. Ancak bu görüşmeden de kendisi adına olumlu bir netice çıkmadı. Bu durum Afgan liderin devlete karşı umudunun iyice yok olmasına neden olmuştu. Bunun yanında şahı görmek için çıktığı yolda ülkede yolların ve yerleşim yerlerinin emniyet ortamından ne kadar uzak olduklarını gözleme fırsatı elde etmişti. Hatta Şah Hüseyin'in hac seferinde yollarda artan eşkıyalardan ne denli tedirginlik yaşadığına dahi şahit olmuştu. Devletin ülkenin yollarının asayişini sağlamak konusunda ne kadar acziyet içerisinde olduğu belliydi ³²⁶. Sözü edilen eşkıyalar önceki senelerde Horasan ve Kirman'da yağma faaliyetlerini artıran Beluç ve Afgan halklarına mensup aşiretlerdi. Mîr Veys'in devletin düştüğü bu zaafa şahit olduktan sonra memleketi Kandahar'a dönerek burada daha rahat hareket edebileceğini ve bu asi tavrı dolayısıyla devletin kendisine pek mani olamayacağını da anlamıştı. Mîr Veys'in aklında bu düşüncelerle Kandahar'a Ocak/Şubat 1709 tarihinde döndüğü görülmektedir ³²⁷.

Mîr Veys, Kandahar'a döndüğünde hali hazırda Şûrâbekî Afganları huzursuzluk çıkarmaya ve Kandahar'da Safevî hakimiyetini tanınamaya başlamışlardı. Gürgîn Han, maiyetinde bulunan emirlerden Cafer Han Sistanî ve Cafer Han'ın yeğeni Ali Han'ı 6.000 kişilik bir kuvvetle isyan halinde bulunan Afganları bastırmaya yollamıştı. Kendisi ise Afgan meselesiyle ilgilenmek yerine 1709 yaz mevsimi Kandahar'ın "*Ergistân*" yaylasında işretle geçirmeyi tercih ediyordu ³²⁸. Mîr Veys, başta diğer Afganlar gibi doğrudan Safevî otoritesine karşı gelmek yerine bölgede şah adına bulunan Gürgîn Han ile iyi geçinmek yolunu tutmuştu. Henüz harekete geçme

³²⁶ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.358,361-363.

³²⁷ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.364-365.

³²⁸ Muhammed Mümîn Kirmanî'nin, eserinde Gürcü Gürgîn Han'ın Kandahar'daki Afgan meselesine karşı iyi bir idareci gibi tedbir alamadığını ima eden ifadeler kullandığını görmekteyiz. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.369.

vaktinin gelmediğini düşünüyordu. Evvela; Gürgîn Han'ın maiyetinde bulunan Mirza Kasım'a ve "*leşkernüvis*" (ordu kâtibi) Mirza Muhsinâ'nın dostluğunu kazanmaya çalışmıştı ³²⁹. Bu yolla Gürgîn Han'a yakınlaşmak istiyordu. Şimdilik Kandahar'daki Safevî yetkililerinin güvenini kazanarak ileride devlet otoritesine karşı başkaldıracağı zaman düşmanını gafil avlayabilecekti.

3.1.3.2. Mirza Abdurreşîd Ordudan Ayrılıyor

Mirza Abdurreşîd Kirman ordusuna yaptığı büyük hizmetlere rağmen rütbesinin düşürülerek minbaşılığa getirilmesi hadisesi Gürgîn Han'la aralarının açılmasına sebep oldu. Bunun yanında Kandahar'da ordunun büyüyen Afgan tehdidine karşı yeterli önlemi almadığına da şahit olmaktaydı. Hakkını alamamış olması nedeniyle Kandahar'dan ayrılıp memleketi Kirman'a dönmek istedi. Gürgîn Han'a niyetinin yalnızca üç dört ay ordudan uzaklaşmak olduğunu söylemişti. Molla Muhammed Kirmânî, onun bu arzusunu bildirmek için Gürcü kumandanın huzuruna çıktığında Gürgîn Han'ın her zaman olduğu gibi sarhoş olduğundan bahsetmektedir. Bu yüzden Abdurreşîd, Gürgîn Han'dan izin almak için pek fazla uğraşmamıştı. Fakat Gürgîn Han, daha sonra Abdurreşîd'in ordu için yaptığı hizmetleri hatırlamış olacak ki pişman bir halde onun yolundan geri döndürülmesi için peşine birini yolladı. Abdurreşîd ise bu ihtimali düşünerek Kirman'a sıkça kullanılan Sistan üzerinden değil, Ferah üzerinden giderek izini kaybettirdi. Peşinden yollanan kişi ise Abdurreşîd'e ulaşamadığı için Gürgîn Han'ın gazabına uğramaktan korkarak orduya geri dönmedi. Böylece Abdurreşîd'den bir daha haber alınmamıştı. Abdurreşîd'in Kirman'a gitmesiyle yerine oğlu Mirza Abdulvâhid'e minbaşılık rütbesine getirildi. Abdurreşîd, Kirman'a ulaştığında, burada Gürgîn Han'ın yerine eyaletin işlerine bakan yeğeni İskender Mirza'ya mektup yazarak Kirman'da bir müddet kalacağını bildirmiş ve ikameti için izin almayı da unutmamıştı ³³⁰.

Tüm bu olaylar cereyan ederken Kandahar'daki Afgan isyanı büyümekteydi. Şûrâbekî Afganları yanında "*Serhe Peşeng*" ve Lûgerd Afganları da isyana destek vermekteydiler. Gürgîn Han; bu sefer Afganların başını ezmek için maiyetindeki emirlerden Mansur Han'ı, Bînkeş ve Hezâre sınırına, Cafer Han'ı Belucistan sınırında bulunan Şûrâbekîler üzerine ve Şahruh Han'ı da Gerşek ve Zemîn Dâver Kalesi'ne yollamıştı ³³¹. Ancak kendisi hala Ergistan Yaylası'nda boş vakit geçirmeye devam etmekteydi. Kandahar'ın siyasi vaziyeti her gün daha da kötüye giderken Kandahar Hisarı boş bırakılmıştı. Mîr Veys, Gürgîn Han'ın bu lakayt tavrından haberi olduğu için; hileye başvurarak düşmanına dost mualmelesi yapmaya devam ediyordu. Kendi aşireti olan Gılcaı reisleriyle beraber Gürgîn Han'ın huzuruna gitti, diğer Afgan aşiretlerinin aksine

³²⁹ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.369-370.

³³⁰ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 371-372.

³³¹ Molla Muhammed Kirmanî'nin burada verdiği isimler sayesinde Afgan isyanlarının Kandahar'ın hangi mevkilerinde çıkmış olduklarını da görmekteyiz. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.375.

kendi aşiretinin Safevîlerle ittifak halinde olacağını sözünü yinelemişti. Mîr Veys, bu yolla gün geçtikçe Gürcü komutanın ve maiyetindekilerin güvenini kazanıyordu. Herkesi bu davranışlarında samimi olduğuna ve devletsever biri olduğuna inandırmıştı. Gürgîn Han'ın yanındaki emirleri Afgan isyanlarını bastırmak için Kandahar'ın muhtelif yerlerine göndermiş olmasından dolayı Ergistan yaylasında yalnız kaldığını biliyordu. Yollanan emirler birçok Afgan esir ve ganimetlerle Ergistan'a dönmekteydiler. Mîr Veys'in esir alınan Afganların serbest bırakılmaları için hem Gürgîn Han'a hem de Mirza Kasım'a 3.650 tuman meblağ ödediği belirtiliyor. Mîr Veys'in bu hareketi Kandahar'daki Afgan aşiretleri arasında kendisine olan muhabbeti artırmıştı. Mîr Veys bununla da yetinmedi; artık Gürgîn Han'ın güvenini tam anlamıyla kazandığını düşünerek, kendisinden Gülçay aşireti ve diğer Afgan aşiretlerinden ordu toplamasına ve Kandahar'daki Mübâreke Kalesi'nin kendi tasarrufuna geçirilmesine izin verilmesini istemişti. Gürgîn Han, Mîr Veys'in niyetinin gerçekte ne olduğunu düşünmeden onun bu teklifini kabul etti. Mîr Veys, Mübâreke Kalesi'ni kendi sinsi planını gerçekleştirme adına toplayacağı kuvvetler için bir karargah olarak kullandı. Buraya başta bin kişi kadar silahlı Afgan'ı yerleştirdi³³². Bu sayı daha sonra Ergistan'dan dönüp Mübâreke Kalesi'ne yerleştikten sonra ise civardaki Afgan aşiretlerinden sürekli katılımlarla 5.000 kişiye ulaşmıştı³³³.

Şimdi geride atacağı yalnızca tek bir adım kalmıştı; topladığı orduyu Gürgîn Han'ın teftiş etmesi bahanesiyle Ergistan üzerine yürütecekti. Mîr Veys'in topladığı kuvvetle tehlikeli bir hamlede bulunacağına kimse ihtimal vermiyordu. Ordusunu Mirza Kasım'ın refakatinde Ergistan'da Gürgîn Han'ın ordugahının yakınına kadar getirmişti. Ordugah sessizce Afganlar tarafından sarılmış durumdaydı. Teftiş için toplanan Safevîler, Mîr Veys'in verdiği anlık bir emirle saldırıya uğradılar. Afganlar ne olduğunu anlamayan ve hazırlıksız yakalanan Gürgîn Han'ın az miktardaki güçlerini bir anda bozmuşlardı. Gürgîn Han bu taarruz sırasında neye uğradığını idrak edemeden öldürüldü. Yanında bulunan Mirza Kasım ve Mirza Muhsina ise kendilerini Mîr Veys'in eline esir düşmüş halde buldular. Safevî ordugahının tamamı Afganlar tarafından

³³²Mîr Veys'in Gürgîn Han'ın maiyetinde bulunan emirlerle arasını açan bir diğer hadise de kendisinin Gürgîn Han ile mülakatından sonra Mirza Kasım ile yaptığı konuşma sırasında yaşanmıştır. Mîr Veys Gürgîn Hanla iyi geçen görüşmesinden sonra Mirza Kasım ile görüşmesinde kendisinin "*kârivânsâlâr*"lıktan niçin azledildiğini sormuştur. Mirza Kasım'ın bu soruya cevabı; göreve getirilen Alem Şah'ın kendisinin kayınpederi olduğu ve onun gibi Mîr Veys'in de kızını kendisiyle nikahlarsa bu görevi yeniden kendisine verebileceği şeklinde olmuştur. Bu cevap Mîr Veys'in Safevî memurlarına karşı kininin daha da artmasına sebep olmuştur. Fakat tüm bu anlatılanlara rağmen Molla Muhammed Kirmanî'nin eserindeki ifadelerle biraz temkinli yaklaşılması gerekmektedir. Zira Kirmanî'nin, Avşar Abdurreşîd'in yerine getirilen Mirza Kasım hakkında paylaştığı ifadelerin onu karalar nitelikte olması gayet doğaldır. Bunun nedeni de daha önce belirttiğimiz gibi, eserin Kirman'daki Avşarlara atfen yazılmış olması ve bu sebeple Avşar emirine rakip olmuş bir kimsenin eserde yüceltilmesinin haliyle beklenemez bir durum olduğudur. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s.376.

³³³ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s.372-376.

yağmalandı. Gürcü Gürgîn Han'ın bu hezimetini 13 Ağustos 1709, Çarşamba günü yaşamıştı³³⁴. Gürgîn Han'ın öldürülmesinden sonra savunmasız kalan Kandahar şehri de çok geçmeden Afganların eline geçti. Ergistan'da esir düşen Kızılbaş askerleri Kandahar Kalesi'nde zindana atıldılar. Daha önce ordudan ayrılan Mirza Abdurreşîd, meydana gelen hadiseden farkından olmadan kurtulmuştu. Fakat oğlu Mirza Abdolvâhid hadise sırasında orduda bulunuyordu. Ancak "*Sahîfetü'l-İrşâd*"da Abdolvâhid'in baskın sırasında Afgan güçlerine esir düşüp düşmediği hakkında bir bilgi yer almamaktadır.

Mîr Veys, Kandahar'ı ele geçirdikten sonra burada Safevî Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilan etti. Kazvin, Kâbil şehirlerine ve Şûrâbekî, Peşnegî ve Lûgerd Afganlarına fetih haberleri yolladı. Yolladığı bu haberler neticesi Afganlar giderek artan sayıda bir katılımıla Kandahar'da onun etrafında toplanmaya başladılar. Bu şekilde Mîr Veys'in yanında, 10.000 kişiyi aşkın bir Afgan kuvveti toplanmıştı³³⁵.

Baskın sırasında canını zor kurtaranlar güç bela kendilerini Afgan isyanlarının bastırılması için gönderilen Mansur Han, Cafer Han ve Ali Kulu Han'ın yanına attılar. Sözü edilen emirler belirli bir müddet yas tuttuktan sonra birleşip şimdi atılacak adımın ne olacağı hakkında tartışmışlar ve bir an önce beraber Kandahar'a hareket ederek Mîr Veys'ten hem intikamlarını hem de Kandahar Kalesi'ni geri alma kararı almışlardı. Harekete geçen emirler süratle Kandahar Kalesi'nin önüne geldiler. Mîr Veys, intikam için gelen Safevî güçleriyle kalenin dışında muharebe etmeyi düşünmüştü, yapılan meydan savaşında Safevî güçleri bir hezimet daha yaşadılar. Bir kez daha zafer elde eden Mîr Veys, Kandahar'da Safevî otoritesini tamamen silmişti. Bu hadiselerle İran'ın doğusunda artık bağımsız bir Afgan iktidarını resmen kurulmuş oluyordu. Molla Muhammed Kirmanî, yenilgi haberinin Kirman'a 11 Ekim 1709'da uluştuğundan bahsetmektedir. Tüm bu vahim hadiseler anında İsfahan'a bildirildi. Savaşın sonra 1709/10 senesinin geri kalanı alınan yenilgi için yas tutmakla ve ölenler için taziye merasimi düzenlemekle geçmişti.

Gürgîn Han'ın Kandahar'da ölümü nedeniyle ertesi sene (1710/11) yapılan değişikliklere göre Kirman'da bulunan Gürcü İskender Mirza görevinden alındı. Kendisinden memleketi Gürcistan'a dönmesi isteniyordu. Ölen Gürgîn Han'ın maiyetinde bulunan emirlerden Ali Kulu Han, Kirman beylerbeyi olmuştu. Afgan isyanını bastırmak için yeni bir ordu oluşturulmasına karar verildi. İran'ın dört bir yanından toplanan orduya Azerbaycan'dan Urumiye Avşarları dahi katılmıştı. Orduya Herat, Ferah, Merv ve Sistan'dan toplanan kuvvetler de yer alıyordu. Ferah

³³⁴ Mümin Kirmânî, yaşanan bu hezimet olayını daha sonra yaşanacak tüm hezimetlerin ve İran'ın Afganlar tarafından istilasının başlangıcı olarak ifade etmesi dikkat çekmektedir.

³³⁵ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s.378-380.

Avşarlarından Mirza Abdurreşîd'in amcazadesi Avşar Şahruh Han orduda yer alan Avşar emirleri arasındaydı. Ordunun başında bu sefer sipehsâlâr olarak yine Gürcü asıllı ve öldürülen Gürgîn Han'ın yeğeni Keyhüsrev Han bulunmaktaydı. Kirman'daki kuvvetlerin de katılımıyla mevcudu 32.000 kişiyi bulan Keyhüsrev'in ordusu 5 Mayıs 1710 tarihinde geldiğinde yeni Kandahar seferi için hazırды. 1710 Temmuz ayının sonlarında Kirman'dan yürüyüş başladı. İlk durak Zemîn Dâver'di. Ordunun buraya geliş sebebi bölgenin Afgan saldırılarına maruz kalmasıydı. Afganlar geçen sene alınan yenilgiden sonra batıya yönelerek Zemîn Dâver Kalesi'ni kuşatmışlardı. Bu kuşatma sırasında kaleyi Afganlara karşı koruyan emirler arasında Emir Kulu Han ve Mirza Han adında iki Avşar emiri bulunuyordu. Her iki Avşar emiri de kalenin muhafazasıyla görevli Yüzbaşı Muhammed Zemân Bey'in emri altındaydılar. Molla Muhammed Kirmanî, kuşatmanın fazla uzaması nedeniyle kalede şiddetli bir kıtlık yaşanmasına rağmen Avşar emirlerin kaleyi kahramanca savunduklarını anlatmaktadır.

Ordu Zemîn Dâver'e geldiğinde Afganlar kale önünden geri çekilmek zorunda kaldılar. Afgan saldırısından kurtarılan kalenin muhafazası için Mirza Abdurreşîd'in amcazadesi Avşar Şahruh Han görevlendirildi. Keyhüsrev Han'ın, Kandahar üzerine ilerleyişini duyan Afgan aşiretleri korkudan dağılmaya başladılar. Birer birer Keyhüsrev Han'ın huzuruna temsilciler göndererek onun iktidarını tanıdıklarını bildiriyorlardı ³³⁶.

Keyhüsrev Han, 27 Ağustos 1710 günü Kandahar'a girdi. Hemen ertesi günü Mîr Veys'in ordusunun yakınlarda olduğunu haber hana ulaşmıştı. Bu durum ordunun telaş içinde harp düzenini alınmasına neden oldu. İlk hamle Safevî tarafından geldi ve Mîr Veys, kendisinden daha kalabalık olan Safevî ordusunun ilk taarruzunda sarsılıp geri çekilmeye başladı. Safevî ordusunun amansız takibine maruz kalan Afganlar, hiç durmadan Kandahar Kalesi'ne kadar geri çekildiler. Mîr Veys kendisini kaçıp kurtulabilenlerle beraber bir senedir elinde bulunan Kandahar Kalesi'ne sığınmıştı. Ardından kuşatma başladı. Mîr Veys, ara sıra kaleden huruç edip Safevî ordusuna darbe indirmeye çalışmışsa da düşmanın gücünü kırmakta başarısız olmuştu. Kuşatma tam başladığı Receb ayından Şevval ayına kadar üç ay sürmüştür. Kuşatmanın İslam dini için haram aylar olarak adlandırılan ve bu aylarda kan dökülmesinin günah olduğuna inanılan Receb, Şaban ve Ramazan aylarına denk gelmesi nedeniyle yaşanan küçük çatışmalar haricinde iki taraf da şiddetli bir çatışmaya girmemeye özen gösteriyordu. Mîr Veys, kuşatmanın uzamasıyla kendi halini giderek zora soktuğunu anladığından Safevî tarafına bir elçi yollamayı uygun görmüştü. Yolladığı elçi vasıtasıyla Kandahar'ın gelirinin her sene devlet hazinesine aktarılması teklifinde bulundu. Fakat bunun yanında kendisinin Kandahar hakimi olarak kalması şartını da öne sürmekten çekinmiyordu. Keyhüsrev Han, Afgan elçisinin

³³⁶ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s.382-386,390,393-400.

sözlerine karşılık; "*Emir Veys'i, evlat ve ahfâdını ataşe vermedikçe amcamın başına gelen musibet yüzünden kalbimi yakan ateş sönmeyecektir*" cevabını vermişti. Molla Mümin Kirmanî, Keyhüsrev Han'ın kuşatmayı sürdürmekteki bu ısrarını onun gururuna yormakta ve bu inadın kendi sonunu getirdiğini iddia etmektedir. Kuşatma Ramazan ayının ve haram ayların sona ermesiyle yeniden şiddetlendi ³³⁷. Keyhüsrev Han, şehri açlık seviyesine gelinceye dek kuşatmaya devam edip şehrin kendiliğinden düşmesini bekliyordu. Bu sayede şehri hiçbir şart altında olmadan almak niyetindeydi. Ancak Afganlarla ittifak halinde hareket eden Beluçlar, saldırılarıyla Safevî ordusunu geriden besleyen tedarik hattını kesince Keyhüsrev, muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı ve geri çekilmek istedi. Fakat bu geri çekilme sırasında Afganlar tarafından takibe alınan Safevî ordusunun büyük kısmı içlerinde kuşatma toplarının da bulunduğu ağır yükleriyle beraber düşman eline düştü. Esirler arasında Sipehsalar Keyhüsrev Han, Afganlar tarafından merhamet görmeyerek öldürüldü ³³⁸.

3.1.3.3. Nâib Avşar Behram Bey

Afganlara karşı Kandahar'da yaşanan ikinci hezimetin ardından Kirman'da yeniden hükümet değişikliği yaşandı. Merkez tarafından tayin edilen yeni ismin Kirman'a ayak basacağı tarihe kadar ise, Kirman hakimiyeti geçici bir süreyle buranın eski hakimleri olan Avşarların elinde geçmişti. Avşar Behram Bey nâib olarak - "*Sahîfetü'l-İrşâd*"da "*nâibü's-şânî*" sıfatıyla anılmaktadır - üç seneye yakın Kirman'ı idare etti. Avşar Behram Bey, kendi Kirman hakimiyeti boyunca askerî faaliyetlere önem vererek Kirman'da sürekli huzursuzluk çıkaran Beluç aşiretlerinin itaat altına alınması için Mart 1712 tarihine dek devam eden ve toplamda dört ay süren seferler düzenledi. Kasım 1712'de Kirman'a atanan yeni isim bölgeye ulaşmıştı. Sufi Kulu Han adında bu zat, cimri bir kişiliğe sahip olduğundan askerî harcamalara pek ehemmiyet vermiyordu. Onun bu mizacı eyalet askerinin geçimini sağlayamamasına, kendi silahını ve harp teçhizatını satmak veya rehin bırakmak zorunda kalmasına neden olmuştu ³³⁹. Kirman asayişe en çok ihtiyaç duyduğu bu dönemde ekonomik açıdan zor duruma düşen askerinin ordudan ayrılması hadiselerine şahit oluyordu.

3.1.3.4. Mirza Abdurreşîd'in İsyanı

Sufi Kulu Han, ordudaki nüfuzlu emirlerle sorun yaşamaktaydı. Kendisinin askeri sınıfa karşı katı ve cimri tutumu Kirman askerinin ona karşı cephe almasına neden olmuştu. Bu ortamda Beluç ve Afganlar üzerine yeni bir sefere çıkılması mümkün değildi. Askerin kendi silahını satar vaziyete düşmesi yapılacak hazırlıkların aksamasına neden olmaktaydı. Sufi Kulu Han, binbir zahmetle yeniden bir araya topladığı kuvvetlerle Ekim 1713'te Belucistan'a girmeye

³³⁷ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s. 401-402,404-408.

³³⁸ Roger Savory, a.g.e., s.241-243.

³³⁹ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 413-415,420-421,427-428.

teşebbüs etti. Ancak ordunun yinede de tam mevcudiyetle savaşa katıldığı söylenemezdi. Zira Mirza Abdurreşîd ve oğlu Abdulvâhid, Kirman eyaleti veziri Mirza Ali Ekber, Muhammed Ali Bey Ustaclu ve Kirman'ın Kürt Zengene aşiretine mensup emirleri Kelbali Bey ve Muhammedali Bey halihazırda orduyu terk etmiş bulunmaktaydılar. Sufî Kulu Han, hepsini hapse atarak cezalandırmak istiyordu. İki taraf arasında çatışmanın kaçınılmaz olduğu bir durum söz konusuydu. Avşarların yer aldığı muhalif grup birleşip daha önce harekete geçerek Sufî Kulu Han'ın üzerine yürüdü. Bunu haber alan Sufî Kulu, Kirman'ı terk etmek zorunda kaldı ve büyük Bam Kalesi'ne sığındı. Kirman şehrinin boş bırakıldığını gören Mirza Abdurreşîd, kendisiyle ittifak kuran emirlerle beraber şehre girdi ve burada Sufî Kulu Han'ın ardında bıraktığı tüm mallar yağmalandı. Ardından Kirman'da çok kalmayarak İsfahan'a gitmek istediler. Kirman'ı terk etmeleriyle beraber Sufî Kulu Han, sığındığı Bam Kalesi'nden çıkabilmiş ve hükümet merkezi Kirman'a dönebilmişti. Ancak tüm bu yaşanan hadiseler Beluçlar üzerine planlanan seferin iptaline sebep olmuştu ve bu durum İran'ın doğusunu daha tehlikeli bir ortama sürükleyecekti ³⁴⁰.

Mirza Abdurreşîd, İsfahan'a geldikten sonra sarayda Kirman hakimi Sufî Kulu Han'a karşı isyanını itiraf etti. Şansına o sırada tüm bu hadiseleri paylaştığı kişi Korçubaşı Muhammed Zemân Han, Sufî Kulu Han'a karşı husumet besleyen biriydi. Muhammed Zemân Han, kendi şahsi düşmanlığının etkisiyle meselede Mirza Abdurreşîd'i haklı buldu. Sufî Kulu Han'ı Kirman'daki durumu layıkıyla idare edememekle suçladı. Şah Hüseyin'in Sufî Kulu Han'ı Kirman hakimliğinden azleden fermanının (*rakam*) sadır olmasında da bu kişi etkili olmuştu. Yeni çıkan emre göre Kirman hakimi Kelbali Han isminde biriydi. Bu kişinin kardeşi olan Gedâali Han da onun yokluğunda Kirman nâibliği ile görevlendirilmişti. Kelbali Han, 5 Kasım 1714 tarihinde Kirman'a ulaştı. Molla Muhammed Kirmanî'ye göre, Kirman halkı kendisinden büyük sıkıntılar çektiği Sufî Kulu Han'dan sonra askeri ve eşrefiyle yeni atanan hakimini büyük bir coşkuyla karşılamıştı ³⁴¹. Yaşanan bu olaylara bakıldığında varılan nokta ise Mirza Abdurreşîd'in tek başına teşebbüste bulunarak Kirman hakiminin değişmesinde etkin bir rol oynayacak kadar Kirman'da güce kavuşmuş olmasıydı.

3.1.3.5. Mirza Abdurreşîd'in Ölümü

Kelbali Han Kirman hakimi olduktan sonra yapacağı ilk düzenleme; kendisinden önce Gürgîn Han ve Ali Kulu Han dönemlerinde toplanamayan vergilerin tahsil edilmesi olmuştur. Artan Beluç saldırıları nedeniyle yaşanan emniyetsiz ortam vilayetlere "*tahsildâr*" atanamamasına ve "*vücûhât*" olarak adlandırılan vergilerin toplanamamasına neden olmuştu. Ayrıca Kirman'da son

³⁴⁰ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s.429-431.

³⁴¹ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s.431-435.

dönemlerde yaşanan sürekli savaşlar nedeniyle ticaret durma noktasına gelmişti. Bu yüzden "*ehl-i hiref*" (esnaf ve zanaatkar sınıfı) pek bir kazanç sağlayamadığı için vergi ödeyecek halde değildi. Fakat bozulan malî durumun yeniden düzenlenmesi şarttı. Bunun için Kelbali Han vilayetlerden vergilerin toplanması görevini Kirman coğrafyasını iyi tanıdığı sürekli vurgulanan Mirza Abdurreşîd'e vermiştir. Mirza Abdurreşîd, uğraması emredilen vilayetlere giderek, buraların 4 - 5 yılda biriken gelirlerinin tahsilini ve Kirman'a aktarılmasını sağlayacaktı. Kelbali Han, Mirza Abdurreşîd'in görevini ve yolculuğunu aksamadan tamamlaması için gerekli harcın hesaplanıp kendisine ödenmesini de sağlamıştı. Abdurreşîd'e tabi Avşarlar ve "yüzbaşı"lar onun bu görevinde yanında bulunacaklar, oğlu Minbaşı Abdulvâhid de bu görev sırasında ona refakat edecekti. Kelbali Han, görevin hakkıyla tamamlanması halinde Bâgîn, Çaruk ve Berdesîr'deki hassa arazilerinin senelik gelirinin "*tenhâh*"³⁴² denilen bir tür maaşla Mirza Abdurreşîd'e ödenmesi için hazine beratı çıkarmıştı³⁴³.

Aburreşîd, 1715 yazı başlarında bahsedilen görev için yolculuğuna başladı. İlk durağı Kirman'ın İktâ vilayeti idi. Buranın malî işlerini hallettikten sonra ikinci durağı İsfendika vilayeti oldu. Ancak İsfendika'nın yazın aşırı sıcağı, yaz mevsimini Kirman'ın yaylalarında geçirmeye alışkın bir Türkmen için pek uygun değildi. Sıcak, Abdurreşîd'in bünyesini kötü etkilemişti. "*Sahîfetü'l-İrşâd*"da "*taattuş*" olarak zikredilen yüksek ateş; vücudunda aşırı su kaybına, dinmeyen susuzluk ve su içme isteğine sebep oluyordu. Abdurreşîd'in, bu isteğini bastırması için bölgeden özel olarak temin ettirdiği suyun bünyesini daha fena etkilediği belirtilmektedir. Muhtemelen pek temiz olmayan su, bünyesinde enfeksiyonun oluşmasına ve daha sonra vücudunda . "*Sahîfetü'l-İrşâd*"da "*zâtü'l-cenb*" olarak geçen akciğer zarı iltihabına neden olmuştu. Abdurreşîd'in yanında bulunan tabipler, hastalığına derman olmaktan aciz kaldılar ve yakalandığı hastalıktan ötürü ölümüne engel olamadılar. Abdurreşîd'in ölüm hadisesinin ardından naşının vasiyeti üzerine memleketi Berdesîr'e nakledilmesi, yanında bulunan oğlu Abdulvâhid'in sorumluluğuna kalmıştı³⁴⁴.

Kelbali Han'ın Abdurreşîd ile arasında ne kadar dostane bir münasebetin olduğunu Mirza Abdurreşîd'in ölümünden sonra onun ailesine karşı tutumunda görülebilir. Kelbali Han, ölüm hadisesinden sonra Abdurreşîd'in evlatlarını huzuruna çağırarak onlara tek tek hilat ve hediyeler

³⁴² Zülfiye Veliyeva'nın, Minorsky'den aktardığına göre "*tenhah*"; meblağ, para miktarı anlamlarına geliyordu. Safevî bürokrasisinde ise vazife gören memurlara hizmetleri karşılığı ödenen maaş, *tenhah* olarak adlandırılmaktaydı. Bu maaşlar hassa arazilerinin geliri üzerinden ödeniyordu. Zülfiye Veliyeva, *Safevî Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Müluk'a Göre)*, Doktora Tezi, Ankara 2007, s.378-379. Burada da Abdurreşîd'e ödenen paranın da hassa arazilerinden ödenmesi örneğini görüyoruz.

³⁴³ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.440-441.

³⁴⁴ Abdurreşîd vasiyeti üzerine Berdesîr'de, Bağ-ı Kürekân'ın karşısında yaptırmış olduğu imarete gömülmüştür. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.442,463.

verip teselli etmişti. Mirza Abdurreşîd'in ölümünden sonra mirası, en büyük oğlu, Mirza Abdolvâhid'e intikal etmiştir ³⁴⁵.

3.1.3.6. Avşar Murtaza Kulu Han Saadlu

Abdurreşîd'in ölümünden bir sene sonra, (1716) Murtaza Kulu Han Saadlu adlı biri Kirman eyaletinin başına geçmişti. Molla Muhammed Kirmanî, buradaki "*Saadlu*" adının o tarihlerde Kirman'da yaşayan Avşarların bir alt kolu olan "*Saadlu*" obasından geldiğini belirtmektedir. Muhammed İbrahim Bastanî, Abdurreşîd'in defnedildiği Kirman'ın Berdesîr vilayetini, Saadlu Avşarlarının yaşadıkları yer olarak vermektedir. Avşar Murtaza Kulu Han'ın Kirman'a atanmasının sebebi, Horasan'da Yaka Türkmenlerinin başlattıkları isyandı. Bu isyan sebebiyle merkezî hükümet, Kirman hakimi Kelbali Han'ı isyanı bastırması için Horasan'a yollamıştı. Onun yerine Kirman'da boşalan yere de Avşar Murtaza Kulu Han getirilmişti. Horasan'da çıkan Türkmen isyanları Kandahar'daki Afgan isyanlarından bağımsız bir ele alınacak bir vaka değildi. Zira Türkmen isyanlarını, yine Horasan'da yaşanan Abdâlî Afganlarının çıkardıkları isyanlar takip etti. Tüm bu kargaşanın sebebi merkezi hükümetin zayıflayarak taşradaki uzak bölgelerde sözünü geçiremez oluşundan kaynaklanıyordu.

Murtaza Kulu Han, selefi Kelbali Han gibi idarî işlere ehil biri değildi. Molla Muhammed Kirmanî; Murtaza Kulu Han'ın laubali bir kişiliğe sahip, şaraba ve işret meclislerine fazla düşkün biri olarak anmaktadır. Bu yüzden divan işleriyle ve halkın durumuyla pek ilgilenen biri değildi. Dahası hükümet işlerinin sorumluluklarını ehil olanlara değil, kendisine bu meclislerde yarenlik edenlere tevdi ediyordu. Onun bu hali çok geçmeden Kirman'da bazı divan görevlileri tarafından İsfahan'a şikayet edilmişti. Bu şikayet üzerine Avşar Murtaza Kulu Han'ın üç buçuk ay gibi kısa süren kısa Kirman hakimliği 1717'nin Ocak ayında merkezî hükümet tarafından verilen kararla resmen sona ermişti. Verilen ani kararda Horasan'da Yaka Türkmenlerinin ardından isyana katılan Abdâlî Afganlarının Herat ve Ferah şehirlerini, Ürgenc'den harekete geçen Şîr Gâzî Han adında bir Afgan'ın da, şiilerce mukaddes sayılan Meşhed'i muhasara altına almaları etkili olmuştu. Böyle hassas bir durumda Kirman gibi kritik bir yerde alan bölge yönetime ehil olmayan birine emanet edilemezdi. Kirman hakimliğinden alındıktan sonra Murtaza Kulu Han'ın da süratle Horasan'a giderek burada isyancılarla çarpışan Kelbali Han ve Sufî Kulu Han'ın ordusuna katılması emredildi. Murtaza Kulu Han emir üzerine görevinden alınma kararının çıktığı aynı ay (Ocak 1717) içerisinde Horasan'a hareket etti ³⁴⁶.

³⁴⁵ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.442.

³⁴⁶ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 445-450.

3.1.3.7. Avşar Mirza Muhammedî Bey

Anlatın tüm bu hadiseler toparlanacak olursa İran'ın doğusunu kapsayan Horasan ve Kirman tamamen isyan ateşinde kavrulmaktaydı. Kandahar'ın Afganların tasallutuyla Safevî hakimiyetinden çıkması ve sonra Horasan'a yayılan isyanların ardından Safevîlerin payitahtı İsfahan da tehdit altındaydı. Durum artık Safevîler tarafından kontrol edilemez hale gelmişti. Nihayet 1722 senesinde İsfahan, Afgan Mahmud tarafından ele geçirildi. Bu hadiseden sonra İran'da tam anlamıyla bir siyasî otorite boşluğu meydana geldi. İran'ın her bölgesi artık kendi kaderine terk edilmiş haldeydi³⁴⁷. Kirman, bu tarihe kadar kendisini Afgan tehditlerine karşı korumayı bilmişti. Fakat çok geçmeden Kirman'da da ciddi derecede Afgan tehdidi hissedilmeye başlandı. Zira Afganlar Emir Şehdâd önderliğinde büyük bir orduyla Kirman'a girmişlerdi. Bam vilayetinde bulunan "*Râyin*" Kalesi'ni ellerine geçirmeyi planlamaktaydılar. Afganların Kirman'a saldırılarının başladığı sırada Kirman hükümetinde Mirza Muhammed Hüseyin bulunmaktaydı. Muhammed Hüseyin, Afganların Kirman'a girdiklerini haber aldığı anda Kirman ordusuyla birlikte hemen Râyin'e hareket etti. Râyin yolu üzerindeki Kehnûc yöresinde tepelerden müteşekkil bir araziye gelen Kirman ordusu Muhammed Hüseyin'in kararı üzerine burada bulunan Afgan kuvvetleri üzerine saldırıya geçti. Savaşta ordunun tüfekçi piyade sınıfını Kirman'ın Avşar emirlerinden Mirza İshak'ın oğlu Avşar Mirza Muhammedî adında bir şahıs komuta ediyordu. Tüfekçiler savaşta araziye hakim bir tepede konuşlandırılıp, Afganların kuvvetleri üzerine yaylım ateşine başladılar. Ordunun genel kumandanı Mirza Muhammed Hüseyin ise emrindeki 860 kişilik süvari kuvvetiyle Afganların üzerine atılmıştı. Afganlar bu saldırı karşısında ağırlıklarını geride bırakarak Kehnûc'a geri çekilmeye başladılar. Mirza Muhammed Hüseyin ise geri çekilen düşmanı Kehnûc'a kadar takip etti. Fakat bu sefer Avşar Muhammedî'nin komuta ettiği birlikle arasındaki mesafe açılmış ve aralarındaki irtibat kesilmişti. Muhammed Hüseyin'in az bir kuvvetle peşlerinden geldiğini gören Afganlar ise Kehnûc'dan karşı saldırıya geçerek kolayca Safevî kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Bozgun sırasında Muhammed Hüseyin, bir mızrak darbesiyle atından düşürülerek öldürüldü. Bu kez kovalamaca tam tersine yaşanmaktaydı. Afganlar, liderlerinin ölümünü duyarak moralman çöken ve kaçmaya başlayan Kirman askerini Râyin Kalesi önlerine kadar kovaladılar. Kızılbaşlar Rayin Kalesi'ne kendilerini zor atmışlardı. Tek başına kalan Avşar Muhammedî emrindeki tüfekçiler Afganlar için artık kolay lokmaydı. Afganların üzerlerine taarruza geçtiğini gören Avşar Muhammedî çaresiz biçimde emrindeki askerlere civarda bulunan bağ ve bahçelerin duvarlarını kendilerine siper etmelerini emretmişse de bu tedbir bir işe yaramadı ve piyade, Afgan süvarisi altında ezildi. Muhammedî, kendisine sadık bir asker tarafından getirilen

³⁴⁷ Roger, *İran-i Asr-ı Safevî*, (çev. Kambîz Azîzi), Neşr-i Merkez, Tahran 1392 / 2013, s.249.

ata binip kaçmaya çalışırken attan düşüp düşmanın eline düştü. Afganlar kendisini yakaladıktan sonra hemen oracıkta canına kıydılar ³⁴⁸.

3.1.4. Kirmandaki Kargaşa Döneminde Avşarlar

Afgan Eşref Sultan'ın, 1725 yılında Emir Mahmud'un yerine İsfahan'da tahta oturmasından sonra ³⁴⁹ yapacağı ilk iş; Yezd'in alınması için İşhak Han adında bir emirini iki bin kişilik orduyla bölgeye yolladı. Yezd'e yollanan bu ordu Kirman eyaleti dahilindeki topraklara da girerek buralarda yağma ve esir toplama faaliyetlerini sürdürdüler. Afganların ellerini uzattıkları bölgeler arasında Avşarların yaşadıkları Kirman'ın Zerend ve Berdesîr vilayetleri de bulunuyordu. Afganlar neredeyse her gece ele geçirdikleri Yezd şehrinde çıkıp, Avşarların merkezi olan Berdesîr'e akınlar düzenlemekteydiler. Afgan saldırılarından bıkan civardaki Refsencân, Şehr-i Bâbek ve Enâr halkı ise çareyi buldukları yerleşim yerlerini terk ederek Kirman'ın dağlık bölgelerine sığınmakta bulmuşlardı. Halkın sığındığı bu dağlık bölgelerden birisi de Avşarların yoğun halde yaşadıkları Berdesîr'in kuzey batısında yer alan Gille Gâv Yaylası'ydı. Burası aynı zamanda Avşarların "*Saadlu*" obasının yaylak olarak kullandığı bir bölgeydi. Halk, Afgan saldırılarının olmadığı nadir günlerde bu dağlık araziden inerek kendi memleketlerine dönüyorlardı ³⁵⁰.

3.1.4.1. Avşar Mirza Muhammed'in Göç Kararı ve Abdolvâhid'in Ölümü

Afganların Kirman'daki halka aman vermeyen saldırıları karşısında bölgedeki Avşarlar kendi çarelerine terk edilmiş durumdaydılar. 1715 senesinde ölen Mirza Abudreşid'in oğlu ve Mirza Abdolvâhid'in küçük kardeşi Mirza Muhammed, Kirman'ın kargaşa içerisindeki bu durumunda babası ve ağabeyinin obasını daha güvenli bir yere göç ettirmek zorundaydı. Bir bakıma, bu sorumluluk, ağabeyi Abdolvâhid tarafından kendisine verilmişti. Zira Mirza Abdolvâhid bu sırada Kirman hakiminin emri altında halen Beluçlara karşı minbaşı rütbesinde orduda hizmet ediyordu. Ancak bu hizmeti pek uzun sürmeyecekti. Nitekim Kirman hakimi Beluçlarla savaşta bir güllenin kendisine isabet etmesiyle ölmüştü. Kirman ordusu Emir Şehdâd'ın komuta ettiği Afgan ve Beluç kuvvetleri karşısında bozguna uğramış, bozgundan sonra Kirman şehri

³⁴⁸ Afganlar kazandıkları bu zafer gününün gecesini büyük bir rahatlıkla savaş meydanına yakın yerde bulunan Kehnûc'da geçirmişlerdir. Ertesi günü sabah ise yürüyüşlerine devam ederek Erbaa vilayeti üzerinden Sistan'a geçeceklerdir. O tarihte buranın hakimi bulunan Cafer Han oğlu Esedullah Han Sistanî, Afganların başında bölgeye gelecek olan Emir Mahmud'a itaatini arz ederek daha önce Safevî hakimiyetinde bulunan Sistan üzerinde artık Afgan hakimiyetinin geçerli olduğunu kabul etmiştir. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.457-461.

³⁴⁹ Eşref Sultan, Afgan Mahmud'un amcası Abdulazîz'in oğludur. Amcazadesi Mahmud tarafından öldürülen babası Abdulazîz'in intikamını almak için Mahmud'un gulamlarından biri olan İlyas Han adında birini ikna ederek, onun, bir gece Mahmud'un yattığı yere gizlice girip öldürülmesine azmettiren kişidir. Mahmud'un ölümünden sonra Afganların yeni lideri Eşref Sultan, İsfahan'da tahta oturacaktır. Molla Muhammed Kirmanî, Sultan Eşref'i kendisinden önceki diğer Afgan liderlerine kıyasla en akıllı olanı diyerek övmektedir. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s.461-462.

³⁵⁰ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e.,s.462-463.

muhasara altına alınmıştı. Düşmana Kirman muhasarasının kaldırılması için rüşvet teklifinde dahi bulunulmuştu. Kirman halkı verilecek rüşvet için gerekli parayı kendi arasında toplamaya çalışıyordu³⁵¹. Avşar Abdulvâhid durumun ümitsiz olduğunu gördüğü için ilk fırsatta ordudan kaçıp Berdesîr'e, obasının yanına dönmek istemekteydi. Zira duyduğu haberlere göre Beluçlar, memleketi Berdesîr'e de saldırmak niyetindeydiler. Bu haber üzerine emrindeki askerlere veda ettikten sonra gece vakti gizlice atına atlayarak obasına ulaşmak maksadıyla yola koyuldu. Kardeşi Mirza Muhammed ise obasının Nişâbur'un Beydhan köyüne göç etmesini uygun görmüştü. Bunu haber alan Abdulvâhid, kardeşinin peşinden Beydhan'a doğru at sürdü. Gecedden sabaha kadar at üzerinde hiç durmadan yol aldığı için sabah yol üzerinde Kârzâr adlı bir mevkide Kutbeddîn-i Haydar Dağı'nda durup dinlenmek istemişti³⁵². Bu dağ Beluç saldırılarından kaçan halkın sığındığı yerlerden birisiydi. Ertesi gün öğlen vakti uykusundan uyandığında Kutbeddîn Dağı'nın Beluçlar tarafından sarıldığını fark etti. Bulunduğu yere doğru yaklaşan Beluçlar, Emir Şehdâd'ın Berdesîr'in yağmalanması için gönderdiği kuvvetlerdi. Yanında kendisini savunmaktan aciz halkın bulunması nedeniyle halkın kaçıp kendisini kurtarmaları için tek başına Beluçları oyalamak istedi. Molla Muhammed Kirmanî'nin destansı bir şekilde Abdulvâhid'in tek başına Beluçlara karşı direnişini anlattığı bu olayın biraz abartılı bir tarzda ele alındığı muhakkaktır. Onun anlatımına göre Abdulvâhid, Kutbeddîn-i Haydar Dağı'nda öğleden akşam vaktine kadar Beluçlarla kahramanca çarpışırken bir tüfek kurşunun isabet etmesiyle 17 Mayıs 1726, Cuma günü, 36 yaşında burada hayata veda etmişti³⁵³. Ölümü nedeniyle Nişâbur'a hareket eden obasının yanına asla dönemedi. Ölümüne sebep olan Beluç kafilesinin başındaki Emir Arab ve Emir Halil, Beydhan'daki obasına haber yollayarak oradan bir kişinin gelip Abdulvâhid'in naşını kefenlemesine ve obasının yanına götürmesine izin vermişlerdi³⁵⁴.

3.1.4.2. Avşar Murad Ali Bey Arışlu

Beluçlar, Avşarların Beydhan ve Mezar Dağı tarafına göç ettiklerini Berdesîr'e yürüyüşleri esnasında öğrenmişlerdi. Bu bilgiden sonra yönlerini Beydhan'a doğru çevirmeleri Beluçların asıl hedefinin bölgedeki Avşarlar olduğunu gösterir. Fakat Avşarlar Beydhan'da üzerlerine gelen düşmana karşı sağlam bir istihkam hattı kurmuşlardı. Beluçlar, bu hat karşısında Avşar

³⁵¹ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.470.

³⁵² Molla Muhammed Kirmanî, eserinde, bu dağın "*Kıtlı*" adında bir obanın yayladığı yer olduğunu belirtmektedir. Fakat Kıtlu obasının Avşar boyuna tabi olup olmadığı hakkında eserde bir ifade yer almamaktadır. Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.466.

³⁵³ Mirza Abdulvahid'in ölümü yalnızca gün olarak verilmekte ve 15 Ramazan, Cuma günü öldüğü belirtilmektedir. Eserin insicamına bakarsak Abdulvâhid'in ölüm tarihi ya hicrî 1137 ya da 1138 senesi olmalıdır. Cuma günü öldüğü belirtildiğine göre, bunu doğru farzederseniz 15 Ramazan 1138 tarihini miladî takvime Cuma gününe denk düşmektedir. 15 Ramazan 1137 tarihi ise Çarşamba gününe tekabül ettiğine göre, Mirza Abdulvâhid'in ölüm tarihi 15 Ramazan 1138 tarihi olmalıdır.

³⁵⁴ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.465-469.

direnişini kıramadı ve Beydhan'a giremediler. Katı bir direnişle karşılaştıklarından mecbur geri dönüp Hunnat'da yaşayan diğer bir Avşar kolu Arışlu obasının sığındığı Mezar Dağı eteklerine ilerlemeye başlar. O sırada Kirman'daki Arışlu obasının başında bulunan Avşar Murad Ali Bey, Beluçlara karşı direnmiş ancak aşiretinin değerli mallarını taşıyan altmış deve ve yüz eşekten oluşan sürülerinin düşman eline geçmesine engel olamamıştı. Arışlular mallarının yağmalanması nedeniyle zor durumda kaldılar. Bu sebeple Beluç belasını başlarından savmak için onlara otuz ilâ kırk bin tümen arası nakit vererek Beluçların bu saldırılarını başlarından savmak istemişlerdi. Beluçların bu teklifi kabul edip etmedikleri belirtilmemektedir ³⁵⁵.

3.2. FETHALİ HAN DEVRİ

İsfahan'ın ele geçirilmesinden üç sene sonra 26 Nisan 1725'te Sultan Eşref, Afgan Mahmud'u öldürerek İran tahtına oturduğunu belirtmiştik. Sultan Eşref'in selefi Mahmud'dan daha zalim bir hükümdardı. Zira kendisi Mahmud'un yaşamasına izin verdiği devrik Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'i öldürmek istemişti. Ancak Şah Hüseyin, Eşref'in bu niyetinden haberdar olup kendi canını kurtarmak için kızını onunla nikahlamayı düşünüyordu. Devrik Safevî hükümdarının bu jestini gören Sultan Eşref ise Şah Hüseyin'in kendisine karşı bir tehlike arz etmediğini anlayarak onun canını bağışlamaya karar verdi. Fakat İran'da kendisine rakip olarak gördüğü Safevî şehzadelerinden Tahmasb hala hayattaydı. Tahmasb, Şah Hüseyin'in oğluydu ve Afganların İsfahan'ı ele geçirmelerinin ardından siyasî açıdan parçalanmış İran'da hüküm süren birkaç Safevî şehzadesinden biriydi. Afgan Mahmud, İsfahan'ı muhasara altına aldığı sırada şehirde mahsur kalan Şah Hüseyin, oğlu Tahmasb'ı İsfahan'dan gizlice birkaç kişilik maiyet ile birlikte çıkarmayı başarmış ve oğlunun Mâzenderân'a götürülmesini emretmişti. Mâzenderân'da hüküm süren Safevî şehzadesi burada Kacar oymağından Feth Ali Han ile tanıştı ³⁵⁶. Tahmasb, Mâzenderân'a ulaştığında Safevîlerin Mazenderân, Tahran, Verâmîn, Esterâbâd, Semenân hakimleri burada tolanarak şehzadeyi karşıladılar. Komşu bölgelerden gelen bu emirlerin toplanmaları Kacar Fethali Han sayesinde olmuştu. Şehzade Tahmasb, Mâzenderân'dan, Bistam'a götürülüp "*Çemen-i Bistam*"da (Bistam Çayırı) bahsolunan emirlerin biatlerini kabul etti ve "*Şah II. Tahmasb*" namıyla yeni Safevî hükümdarı oldu. Kacar Feth Ali Han'ın yeni hükümdarın yanında "*vekil*" ünvanıyla idareyi eline aldığı görülmektedir. Fethali Han'ın Kirman'ın siyasi olaylarına da müdahalesi olmuştu. İran'ın yeniden tek bir otorite altında birleşmesi için çaba gösteren Fethali Han, Kirman'da yeniden hakimiyet kurulması için buraya kendi oymağından Gedâali Han'ı atamıştı. Bu tayin olayı Kirman'ın Emir Şehdâd tarafından

³⁵⁵ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s. 477-478.

³⁵⁶ Roger Savory, a.g.e., s.249,251-252.

muhasara edildiği ve Avşar Mirza Abdurreşîd'in kale savunmasını terk etmek zorunda kaldığı zamanda yaşanmıştı ³⁵⁷.

3.3. AVŞAR TAHMASB KULU HAN - NADİR ŞAH

Fethali Han, 1726 senesinde Horasan'a yönelerek burada Melik Mahmud'un hakimiyetinde bulunan Meşhed'in yeniden Safevî hakimiyetine kazandırılması için sefere çıkmıştı. Horasan seferi sırasında Avşarların Horasan'daki merkezi Ebîverd'de, Dere-yi Gez'de ikamet eden Avşar Nâdir Kulu Bey, Meşhed'in fethinde önemli bir rol oynamıştır. Zira Meşhed'e o tarihte hakim olan Melik Mahmud'un emrinde "*dehbaşı*" (onbaşı) rütbesinde olan Pîr Muhammed Bey adındaki bir şahıs, Avşar Nadir Kulu'nun dostuydu. Avşar Nâdir, onunla gizlice irtibata geçerek Meşhed kuşatması sırasında şehrin kapılarının Safevî ordusuna açılması sözünü almıştı. Avşar Nadir, Pîr Muhammed'in bu vefalı davranışına karşılıksa kendisine orduda "*serdar*"lık (baş komutanlık) rütbesi verileceğine dair taahhütte bulunmuştu. Şah II. Tahmasb, Avşar Nadir Kulu'nun Meşhed'in fethinde bulunduğu bu hizmete karşılık kendisini Fethali Han'la aynı mertebede olan "*vekilü'd-devle*" makamına yükseltti ve ona "*Tahmasb Kulu Han*" lakabıyla mülazımları arasında yer verdi ³⁵⁸.

Artık Tahmasb Kulu Han ismiyle anılan Avşar Nadir, askerî anlamda yetenekli bir emirdi. Şah II. Tahmasb adına Afganlar ve Osmanlılar karşısında başarılı seferlerde bulunarak şahın güvenini kazanmıştı. İşgal altında bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın büyük bir kısmını Osmanlılardan alarak İran hakimiyetine geri kazandırdı. Daha sonra Afgan Eşrefi, Kasım 1729'da iki kez mağlup ederek, 16 Kasım 1729'da eski Safevî başkenti İsfahan'ı Afgan istilasından kurtardı. Böylece Şah II. Tahmasb'ın payitahta dönmesini sağlamış; Tahmasb, Nadir Han'ın yardımı sayesinde İsfahan'da Safevî tahtına yeniden oturmuştu. Şiraz yakınlarında üçüncü kez Afgan Eşrefle karşılaşan Avşar Nadir, onu bir kez daha mağlup etmeyi başararak Afganların İran'da pek tutunamayacaklarını anlamalarına vesile oldu. Eşref bu mağlubiyetin ardından daha doğuya çekilerek dedesi Mîr Veys'in ilk Afgan isyanlarında Safevîlerin elinden aldığı Kandahar'a sığındı. Afgan başladıkları yere dönmüşlerdi. Avşar Nadir'in elinde yalnızca bir kukla olan ve iktidardan aciz II. Tahmasb, Osmanlılarla olan bir savaşta mağlubiyet yaşayınca Avşar Nadir'in sabrı sona ermiş, şahın halk içinde itibarını alaşağı etmek için onun; içki mübtelası, zayıf bir kimse olduğu şayiasını yayarak tacını başından almıştı. Boşalan saltanatı Ağustos 1732 henüz bebeklik çağında olan diğer bir Safevî şehzadesi III. Abbas doldurmuştu. III. Abbas da 1732 - 1736 yılları arası, dört sene saltanatta kalabildi. Bu sürecin sonunda nihayet Avşar Nadir, 8 Mart 1736 tarihinde kendisini "*Nadir Şah*" ismiyle İran şahı

³⁵⁷ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.464,483.

³⁵⁸ Molla Mohammed Mümin Kirmânî, a.g.e., s.483-484.

ilan etti ve İran'da "Efqârîyye" adında kendi mensup olduğu boyun ismiyle anılan hanedanın iktidarını başlattı. Safevî hanedanından kurtulmak içinse önce şehzade Tahmasb ve Abbas'ı hapse attırdı. Daha sonraysa 1740 senesinde Sebzivâr'da idam ettirdi. Avşar hanedanının Nadir iktidara gelmesinden sonra bile Safevî şehzadeleri İran'ın muhtelif yerlerinde hüküm sürmeye devam ettiler, fakat 1773 tarihinde hanedanın son şehzadesinin de siyaset sahnesinden çekilmesiyle İran'da Safevî hanedanının gücü tamamen son bulmuş oldu ³⁵⁹.

³⁵⁹ H.R. Roemer, "The Safavid Period The Last Safavids" *The Cambridge History of Iran*, (vol.6), s.327-328. Roger Savory, a.g.e., s.253. Richard, "The Tribes in Eighteenth and Nineteenth Century Iran", *The Cambridge History of Iran* (ed. Peter Jackson), Cambridge University Press, (vol.7), Cambridge 1991, s.514.

SONUÇ

Avşarlar 12. yüzyılda Selçukluların İran'ı hakimiyeti altına almalarıyla beraber bu coğrafyada görünmeye başladılar ve siyasi olaylarda adları anılır hale geldi. Selçukluların Alparslan ile Suriye'yi hakimiyetleri altına almaları neticesinde ise Avşarlar Kuzey Suriye'ye göç etmişlerdi. Kuzey Suriye'de Haleb Türkmenleri içerisinde varlığını sürdüren Avşarlar Memlük ve Akkoyunlu Devleti tarihleri içerisinde adları anılan bir boy haline geldiler. Bu Avşar grubu daha sonra Türkmen aşiretlerinin birleşerek kurdukları Akkoyunlu Devleti'nin kurucu unsuru haline gelmişlerdi. Akkoyunluların İran'ı istilası ile İran'a yönelen yeni bir Türkmen göçü içerisinde Avşarlar da bulunuyordu. Bu topluluğun başında Uzun Hasan'ın nökerlerinden Mansur Bey Avşar bulunmaktaydı. Bunlar Selçuklu hakimiyetinden beri Avşarların yaşamış olduğu bir bölge olan Huzistan ve Kuh Giluye bölgesine yerleşmiş olmaları tesadüf değildir. Akkoyunluların İran'a göçleriyle Avşarlar İran'da zaten var olan boydaşlarının yanına göç ediyorlardı. Akkoyunlu göçü ile İran'ın batısındaki bu bölgelerde Avşar varlığı daha kalabalık ve güçlü hale geldi.

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışı ve Safevî Devleti'nin kurulması sürecinde Avşarlar devletin resmi doktrini haline gelen Kızılbaşlık inancına girip girmemeleri konusunda bir tercihe zorlandılar. Akkoyunlular ile beraber Kuh Giluye'ye gelmiş olan Mansur Bey başına kızıl tacı giyerek Kızılbaşlık inancını kabul ettiğini beyan etmişti. Mansur Bey'in bu davranışı Avşarların Safevî hakimiyeti boyunca İran'da kalabilmelerinde etkili oldu. Kızılbaşlık inancını kabul etmeyen Avşarlar ise Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklara sığındılar ve Doğu Anadolu'da yaşamlarını sürdüren Bozulus Türkmenleri arasında varlıklarını devam ettirdiler.

Elbette Mansur Bey, Kızılbaşlık inancını kabul eden ilk Avşar emiri değildi. Avşar Sevündük Bey, henüz Safevî Devleti kurulmadan önce Şah İsmail daha bir çocukken onun yanında yer alıyordu. Şah İsmail'e danışmanlık vazifesi gören "*ehl-i ihtisas*" zümresi içerisinde yer alan bu kişi daha sonra devlet yapısına kavuşacak olan Safevîye tarikatının içinde yükseldikleri konum açısından önemli bir örnekti. Zira bu zümre Safevîye Tarikatı'nın en sadık ve güvenilir müritleri arasından oluşturulmuştu. Bu zümre henüz çocuk yaştaki Şah İsmail'i Akkoyunlu tehlikesinden saklayarak korudu ve Şah İsmail'e danışmanlık vazifesi gördü. Yine İsmail'e bağımsız bir devlet kurma hayalini aşılacak olanlar da bu zümreye mensup kişilerdi. Öyleyse denilebilir ki Avşarlar; Sevündük Bey'in "*ehl-i ihtisas*" içerisinde yer alıyor olması dolayısıyla Safevî Devleti'nin kuruluş aşamasından beri etkin rol oynamışlardı.

Kuruluşundan beri devletin yanında yer alan Avşarların Kızılbaşlık inancına olan sadakatleri Çaldıran Savaşı'nda kendisini gösterdi. Çaldıran Savaşı'nda, Avşar Sultan Ali Bey'in, Şah İsmail olduğunu iddia ederek kendi canını tehlikeye atmak pahasına da olsa düşmanın önünde durması onların Kızılbaşlık inancının tesiriyle kutsiyetine inandıkları hükümdarlarına karşı besledikleri derin muhabbeti ve mürşitlerine karşı giremeyecekleri fedakarlığın bulunmadığını bizlere göstermekteydi.

Sevündük Bey örneğinde görüldüğü gibi Şah İsmail zamanından beri Safevî hükümdarlarının yakın çevresinde yer almaya başlayan Avşarlar, Şah İsmail zamanında pek fazla olmasa da ondan sonra tahta geçen Şah Tahmasb zamanında siyasi nüfuz ve etkinliklerini artırdılar. Bunun bir örneği devlet teşkilatı içerisinde üst düzey askeri bir makam olan korçubaşı görevinin Şah Tahmasb zamanında Avşarların eline geçmesiydi. Avşarlar uzun müddet korçubaşılık makamını ellerinde tuttular. Şah Tahmasb döneminde bu makama getirilecek ilk Avşar emirinin Sevündük Bey olması tesadüf değildi. Ehl-i ihtisas içinde yer alan ve devletin kuruluşunda önemli rol oynamış bu şahıs, Şah Tahmasb zamanına gelindiğinde yaşlı ve tecrübeli bir devlet adamıydı. Avşarlar bu mansıbı Şah Abbas dönemine dek ellerinde tutmasını bildiler.

Avşarların Korçubaşılık haricinde sürekli ellerinde bulundurdukları başka bir devlet makamı bulunmuyordu. Bunun tek istisnası 1511 senesinde mühürdar olmuş ve en fazla dört sene bu makamda kalmış olan Avşar Şahruh Sultan'dı. Onun ardından Avşarlardan hiçbir devlet adamı bu makamda yer almadı.

Safevî Devleti'nde "*ehl-i kalem*" olarak adlandırılan bürokrasi sınıfı içerisinde genelde Türklerin Tacik olarak adlandırdıkları Fars kökenli devlet adamları yer alıyorlardı. Kızılbaş Türkmen grupların ise "*ehl-i şemşîr*" denilen askeri sınıf içerisinde yer almaları makul karşılanıyor, Türklerin askerlik haricinde bir meslekle uğraşmaları yadırganıyordu. Ancak Şah Tahmasb zamanında itibaren Kafkas halklarının sarayda askeri sınıf içerisinde yer almaya başlamaları ile sınıflar arasında katı ayırım kalktı. Türk olmayan unsurların askeri sınıf içerisinde daha fazla görünmeye başlaması tam tersine bir hareketlenmeyi doğurarak Türk asıllı devlet adamlarının da bürokrasi sınıfına girmelerine yol açtı. Avşarlar açısından bu değişime bakacak olursak Avşar Sadıkî Bey; Türklerin bürokrasi içerisinde yer almaya başlamalarının en belirgin örneklerinden birisidir. Kendisi belirtildiği üzere Şah II. İsmail zamanında sarayın kütüphanesine "*Kitâbhâne-yi Dîvânî*" dairesine girdi. Şah Muhammed zamanında ise bu dairenin başına yükselerek "*kitâbdâr*" oldu ve bu görevini Şah Abbas zamanında vefat ettiği zamana dek sürdürdü.

Avşarların Şah Tahmasb zamanında artan siyasi güçlerine örnek olan bir diğer şahsiyet; Tahmasb'ın çok sevdiği kardeşi Elkas Mirza'nın lalağına getirilmiş olan Avşar Muhammed Bey'di. Şah Tahmasb, kardeşi Elkas Mirza'nın bakımı için bir Avşar emirini görevlendirmesi onun aynı zamanda Avşarlara karşı duyduğu güveni gösteriyordu. Nitekim Avşarlar Şah Tahmasb'ın saltanatının ilk yıllarında isyan eden Ustaclu ve Tekelü oymaklarına karşı her zaman devletin yanında yer almışlardı.

Avşarların bu dönemde siyasi sahnede rollerinin artırmasında Şah Tahmasb'ın vezirliğini yapmış Mir Şemseddîn Habîsî-i Kirmanî'nin de büyük etkisi oldu. Mir Şemseddîn, Şah İsmail zamanından beri Avşarların idaresinde yer alan Kirman'da yetişmiş bir devlet adamıydı ve Şah Tahmasb'ın vezirliğine atanmadan önce Kirman'daki Avşar emirlerinin yanında bulunuyordu.

Şah Tahmasb dönemi boyunca sarayda itibarlarını artıran Avşarlar, siyasi olayların seyrini güçlü biçimde etkileyebilen bir zümre haline geldiler. Bu durum Tahmasb'ın ölümüyle oğulları arasında meydana gelen taht mücadelesinde kendini gösterdi. Avşarlar, bu mücadelede İsmail Mirza'nın yanında yer aldılar ve onun tahta geçmesinde başat rol oynadılar. Taht kavgalarının yaşandığı gece, sarayda harem yüzbaşısı olan Avşar Veli Bey, sarayın kapılarını Haydar Mirza'ya kapatmış ve şehzadenin kaçmasına mani olmuştu. Avşar Veli Han'ın bu tavrı, Haydar Mirza'nın gece sarayda İsmail Mirza taraftarlarınca katledilmesiyle ve İsmail Mirza'nın tahta oturmasıyla neticelendi. Bunun yanında İsmail Mirza'nın saraya getirilip tahta çıkacağı güne kadar hapis kaldığı Kahkaha Kalesi'nde güvende olmasını sağlayanlar da Avşar korçularıydı.

Şah II. İsmail zamanında da güçlerini artırmaya devam eden Avşarlar, şahın ani ölümüyle yüzyüze gelinen dağılma tehlikesine karşı devletin istikrarının korunmasında büyük hizmetleri oldu. Avşar Halil Sultan, yeni hükümdarın tahta oturacağı zamana kadar geçen sürede otorite boşluğunun yaşanmaması için çaba gösterdi. Şah II. İsmail'in ölümünün ardından Kızılbaş aşiretlerinin büyüklerini bir mecliste toplayarak birbirlerine karşı husumet besleyen aşiretlerin arasının düzeltilmesi onun fikriydi. Onun bu girişimi sayesinde devlet Kızılbaş oymakları arasında dağılma tehlikesini atlatmış oldu. Şah II. İsmail ve Şah Muhammed dönemleri arasındaki kısa süreli otortie boşluğu Avşar Halil Sultan'ın ve onun yetiştirmiş olduğu Perihan Hanım'ın idaresiyle giderilmiş oldu. Bu süreçte Perihan Hanım'ın yönetime getirilmesinde Avşar Halil Han'ın rolü bulunmaktaydı. Perihan Hanım'ın bu kısa süreli iktidarında, ona oldukça yakın olan Avşar Halil Sultan, yönetimde aktif rol oynadı. Fakat Halil Sultan, Muhammed Hüdabende'nin Kazvin'de tahta oturmasından sonra yeni hükümdarla arasını iyi tutmak için Perihan Hanım'ı öldürmekten çekinmedi.

Avşarlar Şah Muhammed döneminde güçlerinin zirvesine ulaştılar. Bu durum, merkezi hükümetin Kızılbaş oymaklarına karşı iyice zayıflamasıyla alakalı bir durumdu. Kızılbaşlar bu dönemde kendi otoritelerine karşı gelen şahın zevcesi Hayrunnisâ Begüm'ü öldürmeye teşebbüs edecek kadar ileri gitmişlerdi. Mehd-i Ulyâ'nın Kızılbaşlar tarafından öldürülmesi meselesinde Avşarlar yine ön plandaydılar. Zira bu kadının öldürülmesi planını tasarlayanlardan biri de Avşar Halil Han'dı.

Şah Muhammed döneminde güçlerinin zirvesine ulaşan Avşarlar, yine aynı dönemde Kuh Giluye ve Ferah'ta çıkan "*Düzmece İsmail İsyanı*" veya "*Kalender İsyanı*" olarak adlandırılan isyanlarla boğuşmak zorunda kaldılar. Bu Avşarların siyaseten aldıkları ilk darbeydi. Kuh Giluye'deki Kalender isyanı Avşarların bu bölgedeki gücünü oldukça zayıflattı. İsyan daha sonra bastırılmış olsa bile bölgedeki Avşar emirleri arasında başlayan kan davası Kuh Giluye'de istikrarlı bir Avşar idaresinin yeniden tesis edilmesini zorlaştırdı.

Kuh Giluye'deki kötü gelişmelerin aksine Avşarlar İran'ın doğusu, Kirman ve Yezd'de güçlerini artırmaya devam ettiler. Artan siyasi güçlerinin verdiği cesaretle devlete karşı ilk Avşar isyanı Şah Muhammed döneminin sonlarına doğru meydan geldi ve Şah Abbas'ın saltanatının ilk yıllarına dek sürdü. İsyanı ilk başlatan kişi Osmanlılara sığınan Korçubaşı Kulu Bey'in oğlu, Yusuf Han'dı. Kulu Bey'in Tebriz kuşatması sırasında Osmanlılara sığınması Avşarları devletle zıt düşüren ilk hadiseydi. Yusuf Han'ın Yezd'de başlattığı isyana Kirman Avşarlarından Bektaş Han ve babası Veli Han da katıldılar. Söz konusu isyan Avşarların İran'da varlık gösterdikleri tüm bölgelere yayıldı. Buna Horasan, İsfahan ve Kuh Giluye bölgeleri de dahildi.

İsyancıların amacı başta Şah Muhammed ve oğlu Hamza Mirza'ya karşı Herat'ta bulunan Abbas Mirza'nın tahta çıkmasıydı. Avşarlar, Abbas Mirza'nın tahta oturmasına en fazla destek veren oymaklardan birisiydi. Şah Abbas bu geniş çaplı Avşar isyanları sayesinde boşalan Kazvin'de rahatça tahta oturabildi. Ancak Şah Abbas'ın tahta oturmasıyla isyanın fikrî zemini değişti. Zira Şah Abbas annesi Hayrunnisa Begüm'ün ve daha sonra ağabeyi Hamza Mirza'nın Kızılbaşlar tarafından öldürülmüş olduğunu biliyordu ve bu yüzden tüm Kızılbaş oymaklarına karşı olduğu gibi Avşarlara karşı da kin beslemekteydi. Ağabeyi Hamza Mirza'nın ölümü nedeniyle uygulamaya koyamadığı Avşarların üzerine yürünmesi planını kendisi gerçekleştirecekti. Şah Abbas'ın Avşarlara karşı aldığı bu hasmane tavır Yezd'e hakim olan Avşar Bektaş Han'ın artık tamamen bağımsızlık ülküsüyle hareket etmesine neden oldu.

Bektaş Han'ın bu isyanının bastırılmasından sonra bile Avşarlar Şah Abbas'ın hasmane yaklaşımına maruz kalmaya devam ettiler. Bu durum Avşarların giderek sarayda ve taşra yönetimlerinde giderek güç kaybetmelerine neden oldu. Şah Muhammed dönemi ve hatta Şah

Abbas döneminin ilk yıllarında gücünün zirvesine ulaşan Avşarlar isyanların ardından düşüşe geçmişlerdi. O halde denilebilir ki; Avşar isyanları Avşarların devletle olan ilişkilerinde bir dönem noktasıydı. Avşar isyanları içerisinde en büyük etkiye sahip Bektaş Han'ın isyanı bastırıldıktan sonra Avşarlar, yaşadıkları bölgelerde artık kendi içlerinden çıkan emirler tarafından değil, Şah Abbas'ın merkezden atadığı Gürcü, Kürt veya Fars kökenli saray kulları tarafından yönetilmeye başlandılar. Bu saray kullarına; Kirman'a atanan Kürt Gencali Han, Kuh Giluye'yi Fars hakimiyeti ile birlikte kendi yönetimine alan Allah Verdi Han ve Horasan'daki Avşarların başına tayin edilen Gürcü Cemşid Han'ı örnek verilebilir. Avşarlar kendileri açısından yaşanan bu fetret devrini Kirman'da 1716 yılında Şah Hüseyin zamanında Murtaza Kulu Han'ın Kirman hakimi olmasıyla kırdılar fakat Kirman haricinde İran'ın diğer bölgelerinde taşra idaresine gitirilmiş bir Avşar emiri hakkında kayıt bulunmamaktadır.

Şah Abbas, Avşarlara karşı dinmeyen öfkesini Şah Tahmasb zamanından beri gelenek üzere bu oymağa tahsis edilmiş olan korçubaşılık makamını onların elinden alarak göstermiş oldu. Bu anlamda korçubaşı olan son Avşar emiri, 1588-1591 seneleri arasında bu makamda bulunan Bektaş Han'ın babası Veli Han oldu.

Şah Abbas döneminden itibaren uzun bir süre yönetimden elleri çekilmiş olan Avşarlar, devletin çöküş sürecinde girmesiyle yeniden siyasi etkinliklerini artırdılar. Bu dönemde Avşarlar İran'ın maruz kaldığı Beluç ve Afgan saldırılarına karşı Safevî topraklarının savunulmasında ön cephede savaştılar. Saldırlardan en fazla Kirman ve Horasan Avşarları etkilenmekteydiler. Zira bu saldırılar başta İran'ın doğu sınırlarında yaşayan Avşarları tehdit ediyordu. Beluç ve Afgan isyanlarına karşı mücadele verenlerin Kirman'da Avşar Veli Han ve Bektaş Han'ın soyundan gelenler olması dikkat çekmektedir. Bu bir zamanlar Kirman'da devlete karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş olan Avşar bey ailesinin halen daha Kirman'daki nüfuzunu koruduğu anlamına gelmektedir. Çöküş döneminde Veli Han'ın soyundan gelen ve Kirman savunmasında yer alan Avşar emirleri; Mirza Abdurreşid, oğulları Mirza Abdulvâhid ve Mirza Muhammed'di. Kirman savunmasında soyu Veli Han'a dayanan Avşar bey ailesinin yanında bu soydan gelip gelmediği meçhul olan diğer Avşar emirleri de görev aldılar. Bu kişilerin isimleri Şahruh Han, Mirza Muhammedî Bey, Behram Bey ve Murad Ali Bey olarak verilebilir.

Afgan istilasına karşı Safevî Devleti'nin yanında savaşan bir diğer Avşar topluluğu ise Horasan'da Ebîverd vilayetinde yaşayan Alplu Avşarlarıydı. Bu bölgeden çıkan Nadir Bey adında bir Avşar emiri daha sonra İran'ı tüm Afgan istiacılardan kurtardı. Ömrünü tamamlayan Safevî Devleti'nin ortadan kaldırılmasından ardından İran'ın büyük bir bölümünde Avşar hakimiyetini kuran kişi yine aynı şahıstı.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ KAYNAKLAR

İskender Beg Munşî. (1945). *Târîh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*. (c. I-II-III-IV). (A. Genceli Çev.). Ankara: Yayınlanmamış TTK Kütüphanesi Tercümesi No:Ter/51.

YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

Anonim. (2015). *Kızılbaşlar Tarihi (Tarih-i Kızılbaşan)*. (T. Gündüz Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Abdî Beg Şîrâzî. (1369/1990). *Tekmîletü'l-Ahbâr*. (A. Nevâyî Haz.). Tahran: Neşr-i Ney.

Abdüllatif Kazvinî. (2011). *Safevi Tarihi*, (H. Mohemmednejad Çev.). Birleşik Yayınevi, Ankara: Birleşik Yayınevi.

Aşıkpaşazade. (1992). *Aşık Paşaoğlu Tarihi*. (H. N. Atsız Neşr.). İstanbul: MEB Yayınları.

Budak Münşî-i Kazvînî. (1387/2008). *Cevâhirü'l-Ahbâr*. (M. B. Nejâd Haz.). Tahran: Mîrâs-i Mektûb.

Caterino Zeno, Ambrogio Contarini. (2009). *Uzun Hasan - Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnameleri*. (T. Gündüz Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ebu Bekr-i Tihranî. (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (M. Öztürk Çev.), Ankara: TTK Yayınları.

Ebülgazi Bahadır Han. *Türklerin Soy Kütüğü (Secere-i Terakime)*. (M. Ergin Haz.). İstanbul: Tercüman Yayınları.

Hasan-ı Rumlu. (2006). *Ahsenü't-Tevârih*. (M. Öztürk Çev.). Ankara: TTK Yayınları.

Hurşah b. Kubad el-Hüseynî. (1379/2000). *Târîh-i Elçi-i Nizâmşah*, (M. R. Nâsırî Haz.). Tahran: Encumen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî.

Jean Baptiste Tavernier. (2010). *Tavernier Seyahatnamesi*. (T. Tunçdoğan Çev.). İstanbul: Kitap Yayınları.

Jean Chardin. (2014). *Chardin Seyahatnamesi İstanbul, Osmanlu Toprakları, Gürcistan, İran 1671-1673*, (A. Meral Çev.). İstanbul: Kitap Yayınları.

Josaphat Barbaro. (2009). *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (T. Gündüz Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- Kadı Ahmed-i Gaffârî-i Kazvînî. *Târîh-i Cihân-ârâ*. Tahran: Kitâb-furûşî-i Hâfız.
- Kadı Ahmed b. Şerefeddîn el-Hüseynî el-Kumî. (1359/1971). *Hülâsatü't-Tevârih*, (İ. İsrakî Çev.). Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân.
- Molla Mohammed Mümin Kirmânî. (1384/2005). *Sahîfetü'l-İrşâd (Târîh-i Efşâr-i Kirmân - Pâyân-i Kâr-i Safevî)*. (M. İ. B. Pârîzî Neşr.). Tahran: İntişârât-i İlm.
- Oruç Bey Bayat İranlı Don Juan. (2014). *İlişkiler*. (T. Gündüz Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Rumlu Hasan. (2004). *Ahsenü't-Tevârih (Şah İsmail Tarihi)*, (C. Cevan Çev.). Ankara: Ardıç Yayınları.
- Şah Tahmasb-ı Safevî. (2001). *Tezkîre*, (H. Kırlangıç Çev.), Ankara: Anka Yayınları.
- Şeref Han Bitlisî. (2014). *Şerefname*. (c.2). (O. Aslanoğlu Çev.). İstanbul: Nûbihar Yayınları.

ARAŞTIRMA ESERLERİ

- AFYONCU, Erhan (2013). *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları .
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat (2011). *Tarihte Tebriz*. Ankara: Berikan Yayınları.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat (2013). *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*. Ankara: Berikan Yayınları.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat (2014). *Safevi Devleti Tarihi*, Ankara: Yason Yayınları.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat (2014). *Safeviye Tarikatı Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.
- BABAİE, Susan, BABAYAN, Kathryn, BAGHDIAANTZ-MCCABE, Ina, FARHAD, Massumeh (2004). *Slaves of The Shah*. London: I.B. Tauris.
- BAKIR, Abdullah (2008). *Tevârih-i Âl-i Selçuk Oğuznâmesi, Turkish Studies*, (Vol.7 ss.163-199) Erzincan 2008.
- BERAZİŞ, Emir Hoseyn (1392/2013). *Revâbit-i Siyâsî - Diplomatik-i İrân ve Cehân Der Ahd-i Safeviyye*. Tahran: İntişârât-i Emîr-i Kebîr.
- BUNİYATOV, Ziya Musa (1991). *Azerbaycan. DİA*. (c. 4, s.317-322). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DİEJİ, Abdolrahman (2007). *İran Minyatüründe Savaş Sahneleri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- FLOOR, Willem (2001). *Safavid Government Institutions*. California: Mazda Publishers.

- GÜNDÜZ, Tufan (2009). *Bozkırın Efendileri- Türkmenler Üzerine Makaleler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- GÜNDÜZ, Tufan (2010). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- GÜNDÜZ, Tufan (2010). Tahmasb. *DİA*. (c. 39, s.413-415). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- GÜNDÜZ, Tufan (2015). *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- HINZ, Walter (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cünyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, (T. Bıyıklıoğlu Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- JAVANSHIR, Babak (2007). *İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler Safevî Dönemi- I.Şah Tahmasb Hakimiyetinin Sonuna Kadar / 1576*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARTAL, Ahmet (2011). *Şiraz'dan İstanbul'a (Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar)*. İstanbul: Kurtuba Kitap.
- MEHRÎZÎ, Mohammed Rıza Ebû (1391/2012). *Târîh-i Ferhengî-yi Yezd Der Ruzgâr-i Şah Abbâs-i Sâni ve Şah Soleymân-i Safevî*. Tahran: İntişarat-i Doktor Mahmud Efşar.
- MERÇİL, Erdoğan (2002). Sultan Tuğrul Bey Zamanında İran. *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*. Ankara: TTK Basımevi.
- MİHRİBÂN, Meryem Nejâd Ekberî (1392/2013). *Şah Abbas-i Kebîr Zindeğî ve Neberdhâ-yi Kahramân-i Bozorg-i Millî*. Tahran: Kitâb-i Parse.
- ROEMER, H. R. (1986). Safavid State. *The Cambridge History of Iran*. (P. Jackson Ed.). (Vol. 6, s.337-347). Cambridge: University Press.
- ROEMER, H.R. (1986). Abbas I. *The Cambridge History of Iran*. (P. Jackson Ed.). (Vol. 6, s.262- 278). Cambridge: Cambridge University Press.
- ROEMER, H.R. (1986). The Last Safavids. *The Cambridge History of Iran*. (P. Jackson Ed.). (Vol. 6, s.324-331). Cambridge: Cambridge University Press.
- SADIKÎ, Zehrâ (1392/2013). *Târîh-i İrân der Asr-ı Safevî*. Tahran: İranvîc.
- SAVORY, Roger (1392/2013). *İran-i Asr-ı Safevî*, (K. Azîzî Çev.). Tahran: Neşr-i Merkez.
- SİSTÂNÎ, İrec, Efşâr (1366/1987). *Mokaddime Ber Şinaht-i İlhâ, Çâdurnişînân ve Tevâif-i Aşâir-i İrân*. (c. I-II). Tahran: Huma.
- STREUSAND, Douglas E. (2013). *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları; Osmanlılar, Safeviler, Babürlüler*. (B. Fırat Çev.). İstanbul: Ufuk Yayınları.
- SÜMER, Faruk (1953). *Avşarlara Dair*, , İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

- SÜMER, Faruk (1999). *Oğuzlar(Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- SÜMER, Faruk (1999). *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: TTK Basımevi.
- ŞUŞTERÎ, Muhammed Ali İmam (1331/1953). *Tarih-i Cografya-yi Huzistan*. Yayın Yeri Belirtilmemiş: Emîr-i Kebîr.
- TANSEL, Selahattin (1953). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*. Ankara: TTK Yayınları.
- TAPPER, Richard (1991). The Tribes in Eighteenth and Nineteenth Century Iran. *The Cambridge History of Iran*. (P. Jackson Ed.). (Vol. 7, s.506-541). Cambridge: Cambridge University Press.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- VELİYEVA, Zülfiye (2007). *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Müluk'a Göre)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EK-1: ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 22.7.2016	
Tez Başlığı / Konusu: <u>SARFİLER DÖNEMİNDE İRAN'DA</u> <u>ANŞARLAR</u>	
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Tarih ve İmza	
Adı Soyadı:	<u>Sertaç Sarıca</u> 22.07.2016
Öğrenci No:	<u>M11229999</u>
Anabilim Dalı:	<u>Tarih</u>
Programı:	<u>Yüksek Lisans Tarih</u>
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.
DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI	
<p style="font-size: 1.2em; color: blue;">Etik kurul onayı gereklidir.</p> <p style="font-size: 1.2em; color: blue;">Prof. Dr. Tufan Bırdı</p> <p style="font-size: 1.2em; color: blue;">T. Sarıca</p> <p>(Unvan, Ad Soyad, İmza)</p>	
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr	
Telefon: 0-312-2976860	Faks: 0-3122992147
E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr	

EK-2: ORJİNALLIK RAPORU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLIK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA</p>
<p>Tarih: 22.7.2016</p>
<p>Tez Başlığı / Konusu: SAĞEULER DÖYEMİNDE İRAN'DA AYŞARLAR</p>
<p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 166 sayfalık kısmına ilişkin, 22/07/2016 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 'tür.</p>
<p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç/dâhil 4- 5 kelmeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
<p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>
<p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p>
<p>Tarih ve İmza</p>
<p>Adı Soyadı: Sertaç Soruçoğlu</p>
<p>Öğrenci No: 111229999</p>
<p>Anabilim Dalı: Tarih</p>
<p>Programı: Tarih Yüksek Lisans</p>
<p>Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p>DANIŞMAN ONAYI</p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;">T. G. id.</p> <p style="text-align: center;">Prof. Dr. Tufan Günür</p> <p style="text-align: center;">(Unvan, Ad Soyad, İmza)</p>

